T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MUHAMMED B. AKÎLE'NİN EZ-ZİYÂDE VE'L-İHSÂN FÎ ULÛMİ'L-KUR'ÂN'I VE SÜYÛTÎ'NİN EL-İTKÂN'I İLE MUKÂYESESİ

(DOKTORA TEZİ)

Cevat SEVİMLİ

BURSA-2024

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

MUHAMMED B. AKÎLE'NİN EZ-ZİYÂDE VE'L-İHSÂN FÎ ULÛMİ'L-KUR'ÂN'I VE SÜYÛTÎ'NİN EL-İTKÂN'I İLE MUKÂYESESİ

(DOKTORA TEZİ)

Cevat SEVİMLİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk BİLGİN

BURSA-2024

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalında 710822005 numaralı Cevat SEVİMLİ'nin hazırladığı "Muhammed b. Akîle'nin *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî ʿUlûmil-Kur'ân*'ı ve Süyûtî'nin *el-İtkân*'ıyla Mukâyesesi" konulu doktora çalışması ile ilgili tez savunma sınavı 22/11/ 2024 Cuma günü 10:00-12:00 saatleri arasında sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı/başarısız olduğuna (oy birliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
Tez danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk BİLGİN
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Ahmet GÜÇ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Ömer DİNÇ
Hitit Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ULUDAŞ
Pamukkale Üniversitesi

22/11/ 2024

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum "Muhammed b. Akîle'nin *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî ʿUlûmil-Kur'ân*'ı ve Süyûtî'nin *el-İtkân*'ıyla Mukâyesesi" başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usûlüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı : Cevat SEVİMLİ
Öğrenci No : 710822005
Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri
Programı : Tefsir
Statüsü : Doktora

DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 18/10/2024

Tez Başlığı: **Muhammed b. Akîle'nin ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî ʿUlûmi'l-Kur'ân'ı ve Süyûtî'nin el-İtkân'ı ile Mukâyesesi**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 243 sayfalık kısmına ilişkin, 18/10/2024 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 14'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kaynakça hariç
2- Alıntılar hariç/dahil
3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı : Cevat SEVİMLİ
Öğrenci No : 710822005
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Programı : TİB (Tefsir) Doktora
Statüsü : Doktora

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk BİLGİN
18/10/2024

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	:	Cevat SEVİMLİ
Üniversite	:	Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	:	Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	:	Tefsir
Tezin Niteliği	:	Doktora Tezi
Mezuniyet Tarihi	:	22/11/2024
Tez Danışmanı	:	Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk BİLGİN

"Muhammed b. Akîle'nin *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fi ʿUlûmil-Kur'ân*'ı ve Süyûtî'nin *el-İtkân*'ıyla Mukâyesesi"

Kur'ân ilimlerini sistemli bir şekilde ele alan eserleri düşününce ilk akla gelen eserler arasında Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı ve Süyûtî'nin *el-İtkân*'ı yer alır. Süyûtî Zerkeşî'nin metodunu kullanarak bu ilimleri bablara ayırmış, *el-Burhân*'da kırk yedi olan ilimleri eksik gördüğü hususları ilave ederek seksene çıkartmıştır. İbn Akîle de eseri *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ı yazarken *el-İtkân*'ı merkeze almış, eksik gördüğü konuları ilave etmiş, bazılarını sadeleştirmiş, bazı hacimli konuları da müstakil başlıklar altında ele alarak bu alanda en kapsamlı eseri oluşturmuştur. Süyûtî'den aldığı bayrağı bir kademe ileriye götürerek Kur'ân ilimlerini yüz elli dört bölümde ele alıp genişletmiştir. Kur'ân ilimleri konusunda çalışma yapanlar tarafından *el-Burhân* ve *el-İtkân* adlı eserler çok iyi bilinip istifade edilirken yazılış zamanları arasında büyük farklılıklar olmamasına rağmen *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* pek bilinmemektedir. Çalışmamızda bunun sebepleri üzerinde de durulacaktır. İki eser yöntem ve muhteva açısından karşılaştırıldığında birbirlerine çok benzedikleri görüldü. Zaten İbn Akîle eserini *el-İtkân* üzerine bir ziyâde çalışması olarak yazdığını ifade etmiştir. Yapılan karşılaştırmada altmış beş bâbın iki eserde de ortak olarak işlendiği, dört babın *el-İtkân*'da müstakil olarak yer aldığı, altmış altı bâbın ise İbn Akîle tarafından ziyâde olarak oluşturulduğu tespit edildi. Bunun yanında *ez-Ziyâde ve'l-İhsân'*da Kur'ân ilimlerinin ele alınış tarzı, sayısal durumu ve bu alana getirdiği yenilikler başlıkları altında *el-İtkân*'la benzerlikleri ve farkları ortaya konulmaya çalışıldı. Ortak bölümler üzerinde yapılan değerlendirmede yirmi dört bölümün neredeyse tamamen aynı olduğu tespit edildi. Bu bölümlerin isimleri zikredilip fazla teferruata girilmedi. İbn Akîle'nin müstakil olarak oluşturduğunu söylediği bazı bölümlerin el-*İtkân*'da başka başlıklar altında ele alındığı da tespit edilmiştir. Bazen de karşılaştırılan başlıkların ismen aynı olmasına rağmen içeriklerin tamamen farklı olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Tefsir, Kur'ân ilimleri, Süyûtî, İbn Akîle, *el-İtkân, ez-Ziyâde ve'l-İhsân.*

ABSTRACT

Name and Surname	:	Cevat SEVİMLİ
University	:	Bursa UludagUniversity
Institution	:	Social Sciences Institution
Field	:	Basic Islamic Sciences
Branch	:	Tafsir
Degree Awarded	:	PhD
Degree Date	:	22/11/2024
Supervisor	:	PhD. Ömer Faruk BILGIN

"Muhammed b. Akīle's *al-Ziyāde ve al-Ihsān fī ʿUlūmi'l- Qur'an* and Comparison with *al-Itkān* of Suyūtī"

Zerkeşî's el-Burhân and Suyūtī's *al-Itkān* are among the first works that come to mind when it comes to encyclopedic Qur'anic sciences. Using the method of Suyūtī Zerkeşî, he divided these sciences into chapters, and he increased the sciences, which were forty-seven in al-Burhan, to eighty by adding the issues he deems lacking. While writing his work *al-Ziyāde ve al-Ihsān*, Ibn Akīle put *al-Itkān* in the center, added the subjects he saw as missing, simplified some of them, and created the most comprehensive work in this field by dealing with some voluminous subjects under separate headings. He took the banner he received from Suyūtī one step further and increased the Qur'anic sciences into one hundred and fifty-four chapters. While al-Burhân and *al-Itkān* are well known and benefited by those who are interested in the sciences of the Qur'an, *al-Ziyāde ve al-Ihsān* is not well known, although there are no great differences between the times of their writing. In our study, the reasons for this will also be emphasized. When we compare the two works in terms of method and content, we see that they are very similar to each other. In fact, Ibn Akīle states that he wrote his work as a further work on *al-Itkān*. In the comparison we made, it was determined that sixty-six chapters were handled jointly in both works, four chapters were included separately in *al-Itkān*, and sixty-five chapters were created by Ibn Akīle. In addition, under the headings of the handling of the Qur'anic sciences in *al-Ziyāde ve al-Ihsān*, its numerical status and the innovations it brought to this field, its similarities and differences with al-İtkan were tried to be revealed. In the evaluation made on the common sections, it was determined that twenty-three sections were almost exactly the same. The names of these sections were mentioned and not much details were entered. There have also been times that some sections that Ibn Akīle said to have created independently were discussed under other headings in *al-Itkān*. Sometimes it has been observed that although the titles are the same, the contents are completely different.

Keywords: Tafsir, Qur'ānic sciences, Ibn Akīle, Suyūtī, *al-Ziyāde ve al-Ihsān, al-Itkān*

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm insanlığı karanlıktan aydınlığa çıkarmak için gönderilmiş ilâhi bir kitaptır. Yirmi üç yılda tamamlanan vahiy süreci esnasında müslümanlar kutsal kitaplarını doğru anlamaya azami gayret göstermişlerdir. Vahyin açıklayıcısı olan Hz. Peygamber (s.a.v.) bu konuda her zaman onların yardımına koşmuş ve Kur'ân'ı tefsir ederek Allah'ın mesajını Müslümanlara ulaştırma görevini yerine getirmiştir. Dolayısıyla ilk müfessir de Hz. Peygamber olmuştur. Vahyin tamamlanması ve Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'ân kitap haline getirilmiş ve başta hadis olmak üzere İslâmî ilimler tedvin sürecine girmiştir. Arap olmayan toplumların Müslüman olmasıyla Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik yapılan çalışmalar daha çok önem kazanmış ve özellikle tefsire yoğun bir şekilde ihtiyaç duyulmuştur. Yıllar içerisinde tefsir alanında telif edilen birçok eser sayesinde dikkate değer oranda bir ilmî birikim oluşmuştur. Zamanla diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi tefsir de de özel bir usûle ihtiyaç hâsıl olmuştur. İlk dönemlerde yazılan tefsir eserlerinin girişinde kısaca verilen usûl bilgileri yeterli olmayınca müstakil eserlere lüzum görülmüş bu boşluğu da hızlıca ʿulûmu'l-Kur'ân içerikli eserler doldurmuştur. Böylece kısa sürede Kur'ân ilimleri sahasında özel bir birikim oluşmuş ve müstakil eserler ortaya konulmaya başlanmıştır. Bu alanda te'lif edilen eserler hakkında ileride bilgi verilecektir. Kur'ân ilimlerini isim ve muhteva açısından sistemli bir şekilde ele alan eserlere baktığımızda ilk akla gelenler Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı ve Süyûtî'nin *el-İtkân*'ıdır. Zerkeşî'nin kırk yedi başlıkta ele aldığı Kur'ân ilimlerini Süyûtî seksen bâba çıkararak bu sahaya büyük katkıda bulunmuştur. Muhammed b. Akîle de Süyûtî'nin *el-Burhân*'a uyguladığı ziyâdeşleştirme metodunu kullanarak *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî ʿUlûmi'l-Kur'ân* adlı eseri telif etmiş ve Kur'ân ilimlerini yüz elli dört bâbda ele almıştır.

"Muhammed b. Akîle'nin *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî ʿUlûmil-Kur'ân*'ı ve Süyûtî'nin *el-İtkân*'ıyla Mukâyesesi" konulu tezimizin, giriş kısmında araştırmanın konusu, kapsamı, amacı ve yöntemi ortaya konmuş, ayrıca çalışmanın öneminden de bahsedilmiş ve bir başlıkta da kaynakları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmamızın birinci bölümünde öncelikle Süyûtî'nin hayatı eserleri, ilmî kişiliği hakkında bilgi verilmiş, ardından karşılaştırmaya ışık tutması amacıyla *el-İtkân*'ın içeriği ve metodolojisiyle ilgili bazı genel hususlardan bahsedilmiştir. İkinci olarak Muhammed b. Akîle'nin hayatı, ilmi kişiliği, hocaları ve talebeleri hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş,

eserleri kaleme alındıkları alanlara göre tasnif edilerek birer birer tanıtılmıştır. İkinci bölümde *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ın Kur'ân ilimleri üzerine kaleme alınan eserler içerisindeki yeri ele alınmıştır. Bu bölümde Kur'ân ilimleri hakkında yazılan eserlerin tarihi süreci hakkında birtakım özet bilgiler verildikten sonra ansiklopedik Kur'ân ilimleri eserlerinin isimlerinden kısaca bahsedilmiştir. Akabinde ise *ez-Ziyâde ve'l-İhsân'da* Kur'ân ilimlerinin sayısal durumuna, muhtevası, tasnif metodu, getirdiği yeniliklere ve bu ilimleri ele alış tarzına yer verilmiştir. Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde ise asıl konumuz olan *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* ile *el-İtkân* adlı iki eser metodoloji ve muhtevâ açısından mukâyese edilmiştir. Mukâyese esnasında öncelikle iki müellifin söz konusu eserlerinde de yer alan ortak bölümler benzerlik olarak sunulmuş; ardından önce sadece *el-İtkân*'da bulunan bölümler ve sonra ise İbn Akîle'nin *el-İtkân*'a ziyâde olarak oluşturduğu bölümler farklılık olarak verilerek bu şeklinde bir tasnife gidilmiştir. Sonuç bölümünde ise genel bir değerlendirme yapılarak İbn Akîle'nin eserinin gerçekten *el-İtkân*'dan daha kapsamlı olup olmadığı, karşılaştırmadan elde edilen verilere dayanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Doktora tezi yazım aşamasına 2016'da başlanmış olup, konunun belirlenmesi ve yazım aşamasının büyük kısmında rehberlik eden tez danışmanı Prof. Dr. Remzi KAYA'nın 2023 Kasım ayında emekli olması sebebiyle Sosyal Bilimler Enstitüsü danışmanlık görevini Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk BİLGİN'e tevdi etmiştir. Tez çalışması süresince görüş ve önerilerinden istifade ettiğim danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk BİLGİN'e, tez izleme komitesinde desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Ahmet GÜÇ, Prof. Dr. Cağfer KARADAŞ, Doç. Dr. Ömer DİNÇ ve Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ULUDAŞ hocalarıma, emekli olması sebebiyle görevini devreden ilk danışmanım Prof. Dr. Remzi KAYA'ya ve tez konusu hakkında tecrübelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Abdülhamit BİRIŞIK hocama teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca tezimizi düzeltme ve son şekilini vermede yardımlarını esirgemeyen Dr. Ali DURMUŞ, tezi okuyup tashihinde destek olan Dr. Recep ARPA, Dr. Mahmut GURBET ve Yusuf DEMİR hocalarıma şükranlarımı arz ederim.

Cevat SEVİMLİ

BURSA 2024

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI iii

YEMİN METNİ iv

DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU v

ÖZET vi

ABSTRACT vii

ÖNSÖZ viii

İÇİNDEKİLER x

KISALTMALAR xvii

GİRİŞ 1

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI 1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ 2
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 3
IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI 4

BİRİNCİ BÖLÜM
SÜYÛTÎ VE İBN AKÎLE'NİN HAYATLARI VE İLMÎ YÖNLERİ

I. SÜYÛTÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ YÖNÜ 7
A. Hayatı *7*
1. İsmi, Nesebi ve Künyesi 7
2. Doğumu ve Vefatı 9
B. İlmî Yönü *10*
1. Hocaları 11
2. Öğrencileri 12
3. Eserleri 14
a. Tefsir İlmiyle İlgili Eserleri 14
b. Diğer İlimlerle İlgili Eserleri 18
4. el-İtkân'ın Kaynak ve Bilgi Değeri 20
II. İBN AKÎLE'NİN HAYATI VE İLMÎ YÖNÜ 22

A. Hayatı *22*
1. İsmi, Nesebi ve Künyesi 22
2. Doğumu ve Vefatı 22
B. İlmî Yönü *23*
1. Doğduğu, Yaşadığı Çevrenin ve Yaptığı Seyahatlerin Etkisi 23
2. Hocaları 27
3. Öğrencileri 28
4. Eserleri 28
a. Tefsire İlmiyle İlgili Eserleri 28
b. Diğer İlimlerle İlgili Eserleri 29

İKİNCİ BÖLÜM
ʿULÛMU'L-KUR'ÂN'A DAİR OLAN *EZ-ZİYÂDE VE'L-İHSÂN*'IN TANITIMI, BİLGİ VE KAYNAK DEĞERİ

I. ʿULÛMU'L-KUR'ÂN KAVRAMI VE BU ALANA DAİR YAZILAN ESERLER 34
A. ʿUlûmu'l-Kur'ân Kavramının Tanımı, Muhtevâsı, Doğuşu ve Gelişimi *34*
1. ʿUlûmu'l-Kur'ân Kavramının Tanımı ve Muhtevâsı 34
2. ʿUlûmu'l-Kur'ân'ın Doğuşu ve Gelişimi 37
B. Ulûmu'l-Kur'ân'a Dair Yazılan Eserler *38*
II. *EZ-ZİYÂDE VE'L-İHSÂN*'IN TANITIMI, BİLGİ VE KAYNAK DEĞERİ 51
A. ez-Ziyâde ve'l-İhsân'ın Tanıtımı *52*
1. ez-Ziyâde'nin Baskıları ve Üzerine Yapılan Çalışmalar 52
2. ez-Ziyâde'nin Kaynakları 53
3. ez-Ziyâde'nin Tasnifi, Muhtevâsı ve el-İtkân'la Mukâyesesi 60
a. Tasnifi 60
b. Muhtevâsı ve Kur'ân İlimlerinin Sayısı 65
c. el-İtkân'dan Farklı Olarak Yer Alan Kur'ân İlimleri 72
4. ez-Ziyâde'deki Yenilikler 75
B. ez-Ziyâde ve'l-İhsân'ın Bilgi ve Kaynak Değeri *76*

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EZ-ZİYÂDE VE'L-İHSÂN İLE _EL-İTKÂN_'IN KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN MUKÂYESESİ

I. METODOLOJİK AÇIDAN MUKÂYESE 79

A. Kaleme Alınış Amacı ve Metodu *79*

B. ez-Ziyâde'de Kur'ân İlimlerinin Ele Alınış Biçimi *81*

II. MUHTEVÂ AÇISINDAN MUKÂYESE 83

A. Müşterek Bâbların Mukâyesesi *83*

1. Vahyin Çeşitleri 83

2- Kur'ân'ın Levh-i Mahfûzdan Semaya İnişi, Semaya Bir Defada İnmesindeki Hikmet, Parça Parça İnmesindeki Hikmet 84

3- Kur'ân-ı Kerîm'den İlk İndirilen Âyetler 85

4- Kur'ân-ı Kerîm'den En Son İndirilen Âyetler 87

5- Mekkî ve Medenî Âyetler 88

6- Mekkî Sûrelerdeki Medenî Âyetler Medenî Sûrelerdeki Mekkî Âyetler 90

7- Kur'ân'dan Gündüz, Gece ve Sabah Vakti İndirilen Âyetler 91

8- Hadarî (Mukimken İndirilen) ve Seferî (Yolculukta İndirilen) Âyetler 92

9- Nevmî (Uykuda İken İndirilen) ve Firaşî (Yatakta İken İndirilen) Âyetler ... 93

10- Sebeb-i Nüzûl ve Faydaları 93

11- Bir Sahâbenin Sözü Üzerine İndirilen Âyetler 95

12- İndirilişi Tekrar Eden Âyetler 96

13- Nüzûlü Hükmünden, Hükmü Nüzûlünden Sonraya Kalan Âyetler 97

14- Toplu Halde İndirilen ve Ayrı Ayrı İndirilen Âyetler 98

15- Cebrâil'in Yalnız Getirdiği ve Bir Grup Melekle İndirilen Âyetler 98

16- Sadece Hz. Peygamber'e İndirilen Âyetler İle Başka Peygamberlere de İndirilen Âyetler 99

17- Kur'ân'ın İsimleri 100

18- Kur'ân Sûrelerinin İsimleri 101

19- Kur'ân Sûrelerinin İsimlerinin Îʿrâbı: 102

20- Îʿrâbü'l-Kur'ân: 103

21- Sûre Başlarında Yer Alan Hurûf-ı Mukattaa 104
22- Kur'ân'ın İndirildiği Yedi Harf 105
23- Kur'ân'ın Cem'i ve Tertîbi 107
24- Kur'ân'ın Sûrelerinin, Âyetlerinin, Kelimelerinin ve Harflerinin Sayısı ... 109
25- Kur'ân'ın Fazîletleri Mücmel Olarak 110
26- Sûrelerin Fazîletleri Mufassalen 111
27- Kur'ân Âyetlerinin Fazîleti 113
28- Havâssü'l-Kur'ân 114
29- Kur'ân'ın Noktalanması ve Harekelenmesi 117
30- Mushaf Yazımının Adabı 119
31- Hâfızları ve Râvileri 120
32- Mütevâtir 122
33- Meşhûr ve Âhad 123
34- Şâz 123
35- Müdrec ve Mevzû 124
36- Harflerin Mahreçleri 125
37- Kur'ân Tecvîdi 126
38- Okuyuştaki Ses Güzelliği ve Kur'ân'la Teganni 127
39- Kur'ân'ı Ezberlemenin ve Başkalarına Öğretmenin Mâhiyeti 129
40- Kıraatları Toplu Halde Almanın Mâhiyeti 130
41- Vakf 132
42- Lafzen Mevsûl Manen Mefsûl 133
43- Âyetlerin Fâsılaları 135
44- Hemzenin Tahfîfi 136
45- Muhkem Müteşâbih 138
46- Kur'ân'da Hâs ve Âm 142
47- Kur'ân'ın Mücmeli 144
48- Kur'ân'ın Mutlakı Mukayyedi 146
49- Kur'ân'ın Muhatablarının Vücûhu 148
50- Kur'ân'ın Nâsihi ve Mensûhu 149
51- Kur'ân'ın Hakikati ve Mecâzı 152
52- Kur'ân'ın Sarîhi ve Kinâyesi 153

53- Kur'ân'ın Teşbîhi 154
54- Kur'ân'ın İstiâresi 155
55- Kur'ân'ın Îcâzı, Itnâbı ve Müsâvâtı 156
56- Kur'ân'ın Bedîʿsi 159
57- Kur'ân'da Geçen İsimler, Künyeler ve Lakablar 160
58- Kur'ân'ın Mübhemleri 161
59- Kur'ân'ın Meselleri 162
60- Kur'ân'ın Tefsirini ve Te'vilini Bilme 164
61- Müfessirde Bulunması gereken Şartlar ve Edebleri 165
62- Müfessirin İhtiyaç Duyduğu Edatların Manası 168
63- Peygamberden Vârid Olan Tefsirler 169
64- Kur'ân'ın Garîblerini Bilme Hakkında 171
65- Tabakâtü'l-Müfessirîn Hakkında 172
B. el-İtkân'da Bulunan Müstakil Bâblar 174
1- Kur'ân'ın İndiridilişi 174
2- Tilâvetinin Âdâbı 175
3- Kur'ân'ın Hattı ve Yazma Âdâbı 176
4- Garîbü't-Tefsîr 176
C. ez-Ziyâde ve'l-İhsân'da Bulunan Müstakil Bâblar 177
1- Kur'ân'ın Hakikatinin Ne Olduğu 177
2- Kur'ân Vahyi ve Vahyin Hakikati 178
3- Vahyin Başlaması Ne İle Oldu 180
4- Vahiy Gelirken 180
5- Peygamberin Vahiy Geldiğinde Onu Ezberlemek İçin Acele Etmesinin Mahiyeti 181
6- Kur'ân'ın Nüzûlü, İnzâli ve İnzâl-Tenzil İlişkisi 182
7- Kur'ân'ı İlk Kim Getirdi 183
8- Kur'ân'ın İlk Hangi Gün Nâzil Olduğu ve Bu Sırada Peygamberin Yaşı 184
9- Fetretü'l-Vahy ve Hikmeti 184
10- Mekkede İndiği Halde Hükmü Medenî Olan Âyetler 185
11- Kur'ân'ın İndiği Yerler 186
12- Her Âyet İçin Zâhir, Bâtın, Had, Matlaʿ Mânası 187

13- Kur'ân Okumanın Âdâbı 188
14- Kur'ân'ın Sevabını Peygamberlere ve Diğer İnsanlara
Hediye Etme 189
15- Kur'ân-ı Kerîm'den İktibâs 190
16- Kur'ân'ın Hattı 190
17- Hz. Osman Mushafı Dışındaki Mushaflarda İspât ve Hazfle Yazılışında
İhtilaf Edilen Kelimeler 191
18- Irak Ehlinin Mushaflarında Yazılışında İttifak Edilen Kelimeler 192
19- Hîcâz, Irak ve Şam Ehlinin Mushaflarında Ziyâde ve Noksanla Yazılışında
İhtilaf Edilen Kelimeler 193
20- Meşhur Kıraat İmamları ve İsimleri 193
21- Kıraat İmamlarının Râvileri 194
22- Hz. Peygamber'den Edâ Yoluyla Kıraat Alan İmamların
Rivâyet Tarikleri 195
23- Kıraatta Âli ve Nâzil İsnâd 195
24- Kur'ânda Müselsel 196
25- Makbûl ve Merdûd Kıraatlar 196
26- Kıraatta Çeşitliliğin Hikmeti 197
27- Kıraat İlminin Tarifi, Konusu, Faydası 198
28- Kur'ân Harflerinin Hakikati ve Sayısı 199
29- Harflerin Sıfatları 200
30- Harflerin Terkibleri ve Sırasıyla Söylenişleri 201
31- İstiâzenin Keyfiyeti 202
32- Besmele 203
33- Tekbir 204
34- Kur'ân'da Ne İle Durulur 205
35- Hz. Osman Mushafında Vakf 206
36- Med ve Kasr 207
37- Sakin Nun ve Tenvinin Hükümleri Hakkında 208
38- Kinâye He'sinin Hükümleri 209
39- Râ'nın Kalın ve İnce Okunmasının Hükümleri 210
40- Lam'ın Kalın ve İnce Okunmasının Hükümleri 210

41- İzâfet Yâ'sının Hükümleri 211
42- Zâid Yâ'lar 212
43- Kıraat Vecihlerinde Kurrânın İhtilâfı 212
44- Kıraat Vecihleri 213
45- Hz. Peygamber'den Aktarılan İsnâdı Sahih Ya da Sahihe Yakın Olan Kıraatlar 214
46- Namaz Kılanın Okuyuşta Yaptığı Hatalarla İlgili Hükümler 215
47- Ahkâm Âyetleri 216
48- Kur'ân'ın Müştereki ve Müevveli 216
49- Kur'ân'ın Zâhiri ve Hafîsi 218
50- Kur'ân'ın Nassı ve Müşkili 219
51- Müsned ve Müsnedi İleyhin Halleri 219
52- Müsned ve Fiilin Alakalı Olduklarının Halleri 220
53- Kur'ân'ın Faslı ve Vaslı 221
54- Müteşâkil ve Mütegârib Âyetler 222
55- Kur'ân'ın Letâifi, Esrârı, Nüketi ve Faydaları 223
56- Kur'ân Kıssalarının Tekrarının Sırları ve Hikmeti 224
57- Kur'ân'da Açıkça veya İşaretle İsmi Geçen Peygamberler 226
58- Kur'ân'da Zikredilen Peygamberler Tarihi ve Bu Konuda Âlimlerin Görüşleri 227
59- Kur'ân'da Zikredilen Peygamber Kıssaları 228
60- Kur'ân'da Zikredilen Krallar, Peygamberler Dışındaki Ümmetler 229
61- Kur'ân'ın Mevʿizeleri 230
62- Kur'ân'ın Hikmetleri 232
63- Hakâiku'l-Kur'ân 233
64- Sahih Hadislerle Kur'ân Tefsiri 234
65- Âlimlerce Reddedilen Garîb Tefsirler 235
66- Kur'ân Hatminin Âdâbı 236

SONUÇ 239

KAYNAKÇA 246

ÖZGEÇMİŞ 257

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.s.	:	Aleyhisselam
b.	:	Bin, ibn
bkz.	:	Bakınız
bs.	:	Baskı, baskısı
bty.	:	Basım tarihi yok
byy.	:	Basım yeri yok
C.	:	Cilt
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	:	Hicrî
haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazreti
Ktp.	:	Kütüphanesi
md.	:	Maddesi
M.Ü.İ.F.Y.:		Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
nr.	:	Numara
nşr.	:	Neşreden
ö.	:	Ölüm tarihi
r.a.	:	Radiyallâhu anh
s.	:	Sayfa
s.a.v.	:	Sallallâhu aleyhi ve sellem
sy.	:	Sayı
TDV.	:	Türkiye Diyanet Vakfı
tsh.	:	Tashih eden
thk.	:	Tahkik eden
trc.	:	Tercüme eden
ty.	:	Tarih yok
yy.	:	Yer bilgisi yok
vr.	:	Varak
Yay.	:	Yayınları

GİRİŞ

İlmî bir araştırma yaparken en önemli hususlar, konuyu ve kapsamını iyi belirlemek, bu konunun niçin seçildiğini iyi tespit etmek ve hedefe nasıl ulaşılacağına dair bir yol haritası belirlemektir. Bunun yanında araştırmada kullanılacak kaynaklar da amaca ulaşmak için bir rehber niteliği taşımaktadır.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Kur'ân-ı Kerîm insanlığı daima doğruya götürmek ve hakka ulaştırmak için indirilmiş ilâhi bir kitaptır. Hz. Peygamber'le birlikte Müslümanların en temel amacı, bu ilâhi mesajın gerektiği şekilde anlaşılması ve anlatılması olmuştur. Hz. Peygamber'den sonra ilk dönem İslâm âlimleri, bu amaç doğrultusunda çeşitli ilmî faaliyetlere girişmişler ve İslâmî ilimlerin sistemli bir şekilde teşekkülü ile birlikte tefsir ilmi de bu ilimler arasında yerini almıştır. Hz. Peygamber döneminde başlayan tefsir faaliyetleri, sahâbe ve tabiin döneminde de devam ederek sistematik bir hal almaya başlamıştır. Rivâyet tefsirlerinin yanında farklı bakış açılarıyla yazılmış dirâyet tefsirleri ortaya çıkmıştır. Bu sahada ilk müstakil eserler ise hicri II. asırdan itibaren kaleme alınmaya başlanmıştır. Kur'ân'ın insanlara gönderilen mesajın aslını teşkil etmesi, tefsir ilminin de ilk sıralarda teşekkül eden İslâmî ilimlerden biri olmasını sağlamıştır. Öte yandan bu sahadaki çalışmalardaki artış zamanla bu ilmin usûlüne dair çalışmaları da gerekli kılmış ve böylece, tefsir usûlü de hicrî VIII. yüzyıldan itibaren müstakil bir ilim olarak şekillenmeye başlamıştır.[1] Kur'ân ilimlerini sistemli bir şekilde ele alan ilk eserler, Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fî ʿUlûmi'l-Kur'ân*'ı ile Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân'*ıdır. Daha sonraki yıllarda da bu alanda eserler yazılmaya devam edilmiştir.

Araştırmamızda *el-İtkân'*dan sonra Kur'ân ilimleri sahasında yazılan en kapsamlı eser olduğu düşünülen Muhammed b. Akîle'nin *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî ʿUlûmi'l-Kur'ân*'ının Kur'ân ilimlerindeki yeri ve Süyûtî'nin *el-İtkân'*ı ile mukâyesesi yapılmaya çalışılacaktır. Dolayısıyla bu mukâyese, Süyûtî'nin eserini Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ının üzerine ilaveler yaparak oluşturduğu; İbn Akîle'nin de aynı metodu kullanarak *el-İtkân*

[1] Tefsir ilmi ve tarihi gelişimi hakkında geniş bilgi için bkz. Birışık, Abdülhamit, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, Ankara 2011, C. 40, s. 281-290.

üzerine ziyâdelerle daha geniş bir eser ortaya koyduğu göz önüne alınarak yapılmıştır. Kur'ân ilimlerini 47 bâbda ele alan Zerkeşî'nin ve 80 bâbda ele alan Süyûtî'nin mezkûr eserlerinden tefsir âlimleri istifâde etmiş ve üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Ancak Kur'ân ilimlerini 154 bâbda ele alan İbn Akîle'nin söz konusu eseri ilim dünyasında pek tanınmamaktadır. Çalışmamızda *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ın Kur'ân ilimlerindeki yeri ve *el-İtkân*'a göre daha kapsamlı olup olmadığı gibi hususlar araştırılıp karşılaştırmalar yapılarak, elde edilen bilgiler ortaya konulmaya çalışılacaktır.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

ʿUlûmu'l-Kur'ân, Kur'ân'ı anlama yolunda ilk dönemlerden itibaren önemi sürekli artarak devam eden bir ilim olmuştur. İlimlerin teşekkül tarihlerine bakıldığında ʿUlûmu'l-Kur'ân'ın tefsir ilminden de önce teşekkül etmeye başladığı görülecektir. Müellifler kendi birikimleri mesabesinde Kur'ân ilimlerini tespit etmişler ve kendilerinden sonra gelen âlimler bu birikimi daha da geliştirerek sonraki kuşaklara aktarmışlardır.

Doktora tezi olarak belirlediğimiz "Muhammed b. Akîle'nin *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî ʿUlûmi'l-Kur'ân*'ı ve Süyûtî'nin *el-İtkân*'ıyla Mukâyesesi" konulu çalışmamızın, İslâm ilim câmiasında çok fazla tanınmayan ve dolayısıyla hakkında yeterli çalışma yapılmadığını düşündüğümüz Muhammed b. Akîle ve eserlerini tanımamıza imkân sağlayacağı kanaatindeyiz.

Kur'ân'ı doğru bir şekilde anlama ve açıklama hemen her devirde âlimlerin ve aslında Müslümanların genelinin nihaî amaçları arasında yer almıştır ki bu durum bütün İslâmî ilimlerin en temel amaçlarından biri olarak görülür. Kur'ân ilimleri ise Hz. Peygamber'den günümüze kadar her devirde çoğalarak gelen sistematik bilgi ve birikimini bizlere sunar. İçerisinde *ʿUlûmu'l*-Kur'ân kelimesi geçmediği halde bu konudan bahseden ilk eser olarak ise Hâris el-Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân*'ı kabul edilir. Kur'ân ilimlerinin tamamını ele alan eserlerin ilk örneği olarak ise ez-Zerkeşî'nin *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Kur'ân*'ı bilinir. Süyûtî eserinde Zerkeşî'nin eserinin üzerine yaptığı derinlemesine incelemeler neticesinde Kur'ân ilimlerinin sayısını ve kapsamını iki katına çıkarmıştır. İbn Akîle de aynı metodu kullanarak *el-İtkân'*ı ayrıntılı olarak incelemiş kendine göre eksik gördüğü konuları tamamlamış ve geniş hacimli konuları bölümlere ayırarak istifadesi daha kolay bir hale

getirmiştir. Fakat *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* yazıldığı tarihten sonraki Kur'ân ilimlerine dair çalışmalara baktığımızda pek fazla istifâde edilmediği görülmektedir ki çalışmamızda bu konunun sebepleri üzerinde de durulacaktır. Acaba Süyûtî'nin *el-İtkân*'ı bu alandaki boşluğu doldurdu ve beklenen seviyeye ulaşıldı mı? *ez-Ziyâde ve'l-İhs*ân'ın el yazma nüshalarının İstanbul gibi İslâmî ilimlerin ve çalışmaların merkezlerinden biri haline gelen bir şehirde bulunmasına rağmen, bu eser üzerine yapılan çalışmaların azlığının sebebi nedir? Bu eserin özgünlüğü nedir? Kur'ân ilimlerini dönüştürücü bir etkisi olmuş mudur? Sonraki dönem Kur'ân ilimleri çalışmalarını etkilemiş midir? Bu eserin *el-İtkân*'la karşılaştırılması nasıl sonuçlar verecektir? gibi bazı temel sorulara cevaplar bulunmaya çalışılacaktır.

Zamanın değişmesiyle insanların ilgi ve ihtiyaçları da değişmektedir. Her devirde farklı alanlarda sayılamayacak kadar çok eser yazılmaktadır. Dünyadaki bu dönüşüm kendisini ilmî sahada da göstermiş, özellikle din ve inanç konusunda çok büyük değişimler gözlenmiştir. Bugün modern çağda çok farklı Kur'ân ve İslâm anlayışlarıyla karşılaşmaktayız. İnsanlar yaşadıkları çağın ihtiyaçlarına göre Kur'ân'ı yeniden yorumlama çabası içerisine girmektedirler. Bu noktada farklı bilgi birikimine sahip insanlar değişik Kur'ân anlayışları ortaya koymuşlardır. Geçmişten günümüze gelen sağlam kaynaklardan alınan bilgi ve bakış açısı ayakları yere basan bir Kur'ân anlayışına sahip olmamızı sağlayacaktır. Bu bağlamda ʿulûmu'l-Kur'ân eserleri bize rehberlik etme bakımından önemlidir.

el-İtkân ile mukâyesesini yapacağımız *ez-Ziyâde ve'l-İhsân'*ın bu alandaki en kapsamlı eserlerden biri olması hasebiyle benzer ve farklı yönlerinin ortaya konulmasının Kur'ân ilimleri sahasına büyük faydası olacağı kanaatindeyiz. Ayrıca eserin el yazması nüshalarının ve müellifin eserlerinin büyük çoğunluğunun sadece İstanbul'da bulunması sebebiyle ona ulaşamayan alan araştırmacılarına da ışık tutması hedeflemektedir.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Araştırmamızda İbn Akîle'nin eseri olan *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî ʿUlûmi'l-Kur'ân*'ın Kur'ân ilimlerindeki yeri kısaca değerlendirilmekle beraber çalışmamızın asıl merkezi *el- İtkân* ve *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* adlı eserlerin karşılaştırması olacaktır. Çünkü İbn Akîle eserini *el-İtkân* üzerine ayrıntılı bir genişletme çalışması olarak yazdığını

ifade etmektedir. Çalışmamızın birinci bölümünde Süyûtî'nin hayatı, eserleri ve özel olarak *el-İtkân'*ın muhtevası hakkında bilgi verilecektir. Aynı bölüm içerisinde İbn Akîle'nin hayatı, eserleri ve yaşadığı dönem ayrıntılı olarak ele alınacaktır. İkinci bölümde ise Kur'ân ilimlerinin doğuşu ve gelişmesi hakkında literatür bilgisinden sonra *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* ile ilgili teknik bilgiler işlenecektir. Üçüncü bölümde ise iki eserin karşılaştırması yapılacak ve iki eserde de ortak olan bâblar, sadece *el-İtkân*'da olan bâblar, müstakil olarak *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da olan bâblar şeklinde tasnif edilerek incelenecektir. Bu şekilde iki eser arasındaki fark ortaya konulmaya çalışılacaktır. Aynı zamanda mukayese vasıtasıyla Kur'ân ilimleri alanındaki katkıları da ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmamız sırasında iki müellif kısaca Süyûtî ve İbn Akîle ismiyle, iki eser de *el-İtkân* ve *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* ya da *ez-Ziyâde* şeklinde zikredilecektir.

Çalışmamızda şahıs ve eser adlarında bilimsel bir bütünlük oluşturmak amacıyla İSAM'ın (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi) kriterleri esas alınacaktır.

IV. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Çalışmamıza konu olan Muhammed b. Akîle'nin *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ının ulaşabildiğimiz üç farklı yazma nüshası İstanbul'da Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa ve Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa bölümünde yer almaktadır. Bu eserlerden ilki Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 5, 6 numarada kayıtlı bulunan müellif nüshasıdır ve iki ciltten oluşur.[2] Diğer iki nüsha Süleymaniye Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 105, 294 varak ve Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa 48 numarada kayıtlı olan ve aslından istinsâh edilen tek ciltlik nüshalardır.[3] Bu eser ayrıca Birleşik Arap Emirlikleri'nde yer alan Şârika Üniversitesi'nde bölümlere ayrılarak beş yüksek lisans öğrencisine tez konusu olarak verilmiş ve bu tezlerin bir araya getirilmesi ile 2006 yılında tahkikli olarak on cilt halinde basılmıştır. Tez çalışmamızda Riyad'da Tefsir Araştırmaları Merkezi tarafından baskısı yapılan on ciltlik nüshadan istifade

[2] İbn Akîle, Cemâluddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ʿulûmi'l-Kur'ân*, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 6, vr. 239[b].

[3] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ʿulûmi'l-Kur'ân*, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 105, 294 varak; Aynı eser, Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa Kütüphanesi, nr. 48.

edilecektir.[4] Araştırmamızın ikinci ana kaynağı olan Süyûtî'nin *el-İtkân*'ının Riyad'da Mektebetü'l-Maârif tarafından baskısı yapılan Muhammed Şerîf Sükker'in hazırladığı nüshasından faydalanılacaktır.[5]

Muhammed b. Akîle ve eseri *ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî ʿUlûmi'l-Kur'ân* hakkında dünya çapında ve ülkemizde pek fazla çalışma yapılmadığı gözlenmektedir. Bu konudaki ilk çalışma Abdülhamit Birışık'ın yüksek lisans tezidir.[6] Birışık bu çalışmada *ez-Ziyâde ve'l-İhsân'*ın baştan 22 bölümünü el yazması orijinalinden incelemiş ve müellifi ve eserlerini tanıtmıştır. Dolayısıyla araştırmamıza kaynaklık ve örneklik teşil etmesi bakımından Birışık'ın söz konusu çalışması dikkate değerdir.

Öte yandan yine Birışık tarafından 1999 yılında Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi için kaleme alınan "İbn Akîle" maddesi, çalışmamız için bizlere özet bilgiler sunması bakımından önemlidir. Zîra Birışık bu maddede, söz konusu müellif ve eserleri hakkında etraflıca bilgi vermiştir.[7]

el-İtkân üzerine yapılmış birçok doktora ve yüksek lisans tez çalışması olmakla birlikte *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* üzerine bildiğimiz kadarıyla pek fazla çalışma yoktur. O yüzden biz de Kur'ân İlimleri alanında en güzel örneklerden biri olan *el-İtkân* ile onun üzerine yazılmış bir ziyâde çalışması olarak görülen *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ın mukâyesesini yaparak, benzer ve farklı yönlerini ortaya koyup, İbn Akîle'nin bu alandaki katkılarını ortaya koymaya gayret edeceğiz. Araştırmamızda iki eserin bölümlerinin tamamının muhteva ve kapsam olarak karşılaştırması yapılmaya çalışılacaktır.

---

4 İbn Akîle, Cemâluddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân fi Ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Safâ Hakkı ve dğr., I-X, Merkez-i Tefsir li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Riyad 2015.

5 Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Şerîf Sükker, Mektebetü Maarife, Riyad 1996.

6 Birışık, Abdülhamit, *Muhammed b. Akîle ve Eseri ez-Ziyâde ve'l- ihsân fi ulûmi'l- Kur'ân'ı,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.

7 Geniş bilgi için bkz. Birışık, Abdülhamit, "İbn Akîle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1999, C. 19, s. 304-306,

BİRİNCİ BÖLÜM
SÜYÛTÎ VE İBN AKÎLE'NİN HAYATLARI VE İLMÎ YÖNLERİ

Süyûtî ve İbn Akîle'nin hayatları ve ilmî şahsiyetleri eserlerini doğrudan etkilediği için çalışmamız açısından önem arz etmektedir. Her ne kadar asıl konumuz İbn Akîle'nin söz konusu eseri olsa da, kronolojik olarak değerlendirildiğinde, ilk olarak Süyûtî'nin hayatının ele alınmasının daha münasip olacağı kanattindeyiz.

I. SÜYÛTÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ YÖNÜ

Hicrî IX. asrın ikinci yarısında ve X. asrın başlarına kadar hayatını sürdüren; İslâmî ilimlerin hemen her birinde kaleme aldığı onlarca eserle yüzyıllardır adından söz ettiren Süyûtî'nin hayatına dair ulaşılabilen en temel kaynak bizatihi kendisi tarafından kaleme alınmış olan *Hüsnü'l-Muhadara* ve *et-Tahaddüs bi Nimetillah* adlı iki eseridir. Başta bu iki eser olmak üzere döneme ışık tutan diğer bazı tarihî-biyografik eserler, onun hayatının ele alınmasında çalışmamıza kaynaklık teşkil edecektir. Süyûtî'nin hayatını ele alırken, hayatı ve ilmî kişiliği olarak iki kısımda incelemek mümkündür.

A. Hayatı

1. İsmi, Nesebi ve Künyesi

Süyûtî'nin tam adı, Abdurrahmân b. Kemâl Ebî Bekr b. Muhammed b. Sâbikü'd-Dîn İbnü'l-Fahr Osmân b. Nâzıru'd-Dîn el-Humâm el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî'dir.[1] Babasının Süyûtî'yi Abdurrahman ismiyle çağırdığı kaynaklarda geçmektedir. Lakabı ise hocası el-Kinânî (ö. 876/1471) tarafından kendisine verilen *Celâlüddîn*[2] olup künyesi ise *Ebü'l-Fadl* olarak bilinmektedir.[3]

Süyûtî'nin yaşadığı dönemi 849/1445-911/1505 değerlendirdiğimizde bu yıllarda müellifin hayatını sürdüğü Mısır, 1250'de Eyyübiler'in hâkimiyetine son vererek kurulan, 1517'de de Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesiyle tarih sahnesinden silinen Memlükler'in idaresi altındaydı.[4]

---

1 Süyûtî, Celâlüddîn, *Hüsnü'l-Muhâdara fi Ahbârı Mısr ve'l-Kâhire*, Dâru'l-Kutubi'l –İlmiyye, Beyrut 1997, C. 1, s. 288; Süyûtî, *et-Tahaddüs bi Nimetillah,* thk. Elisabeth Sartain, Cambridge University, Cambridge, 1975, s. 5; Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fi Tabâkâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât,* thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1964, C. 1, Mukaddime, s. 10.

2 Şâzeli, Abdulkadir, *Behcetu'l-Âbidîn bi Tercemeti'l-Hâfiz Celaleddin es-Süyûtî*, thk. Abdu'l-İlâh Nebhân- Hasan Fellahoğlu, Mecmeu'l-Luğa el-Arabiyye, Dımaşk 1998, s. 12.

3 Süyûtî, *et-Tahaddüs bi Nimetillah,* s. 235.

4 Takkuş, Muhammed Suheyl, *Târihu'l-Memâlik fi Mısr ve Bilâdi'ş-Şâm*, Dâru'n-Nefâis, Kâhire 1997, s. 37.

Memlükler Devleti tarihte Bahrî Memlükler (Türk Memlükleri 1250-1382) ve Burcî Memlükler (Çerkez Memlükleri 1382-1517) olmak üzere iki döneme ayrılmıştır. İlk sultanları I. Baybars olup, gerek siyasi sahada elde ettiği çeşitli başarılarla, gerekse inşa ettiği hayır kurumlarıyla ve İslâm âlimlerine ve Müslümanlara olan tavırlarıyla halkın sevgisini kazanmış bir sultandı.[5] I. Baybars'tan sonra tahta geçen Seyfeddin Kalavun (1279-1290) uzun yıllar tahtta kalarak Bahrî Memlükler devrine son verip Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı 1517'de fethine kadar devam edecek olan Burcî Memlükler devrini başlatmıştır.[6] Burcî Memlükler'in önemli sultanlarından olan Berkûk (1382-1399) iktidara geldiğinde devlet kademelerindeki Türk hâkimiyetine son vermiş, bu da Türk asıllı emirlerin isyanına sebep olmuştur.[7] Memlükler'in son dönemleri Süyûtî'nin de ömrünün son yıllarına tekâbül etmektedir. 897/1492 yılında ülkede başlayan büyük veba salgını ve ardından yaşanan kıtlıkta tarihi kaynaklara göre ülke nüfusunun yaklaşık üçte biri (200.000 civarında) ölmüştür ki bu durum haliyle ilim dünyasını da olumsuz etkilemiştir.[8]

Süyûtî'nin yaşadığı Mısır'ın ilmî geçmişine bakacak olursak, Hz. Ömer (ö. 23/644) zamanında Amr b. el-Âs (ö. 43/664) tarafından milâdî 642 yılında fethiyle birlikte birçok sahâbe buraya yerleşmiş ve Mısır zamanla bir ilim merkezi haline gelmiştir. Memlük sultanları genel olarak ilme ve ilim adamlarına çokça önem vermişlerdir ki yaptırdıkları medreseler ve kütüphaneler bunun en büyük ispatı olmuştur.[9] Medreselerin yaygınlaştığı bu dönemde tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, tasavvuf gibi İslâmî ilimlerin yanı sıra tarih ilminde de çok sayıda âlim yetişmiştir. Özellikle fıkıh ve tasavvuf alanlarında büyük gelişmeler olmuş, bu gelişmeler îtikâdî ve fıkhî mezhepler arasındaki tartışma ve müzakereler dönem içerisinde yazılan eserlerde kendisini göstermiştir. Memlükler tasavvufa da önem vermiş, sultanlar hangâh, ribat ve zâviye inşa ettirme konusunda çok gayret göstermişlerdir.[10] Böyle bir toplum içerisinde

---

5 Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fi Ahbârı Mısr ve'l-Kâhire*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, C. 2, s. 102-104.

6 Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara,* C. 2, s. 115-122.

7 Tekindağ, Şehabeddin, *Memlük Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış,* Tarih Dergisi, İstanbul 1971, s. 20-23.

8 Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara,* C. 2, s. 124.

9 Bu medreseler hakkında geniş bilgi için bkz. Mekrem, Abdu'l-Âli Sâlim, *Celâluddîn es-Süyûtî ve Eseruhû fid-Dirâsâti'l-Luğaviyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1989, s. 67-71.

10 Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali, *el-Mevâ'iz ve el-İ'tibâr bi Zikr el-Hıtat ve el-Âsâr,* thk. Muhammed Zeynuhum-Medîha eş-Şerkâvî, Mektebe Medbûlâ, Kâhire 1998, C. 2, s. 329.

yaşayan Süyûtî'nin eserlerinde tasavvufun etkilerini görmek mümkündür. Memlükler yıkıldıktan sonra bu ilim meşalesini Osmanlı Devleti devralmış, dönemin birçok âlimi Osmanlı medreselerinde görev alarak yeni eserler ortaya koymaya devam etmişlerdir.[11]

2. Doğumu ve Vefatı

Süyûtî, 1 Recep 849/3 Ekim 1445'te Kâhire'de dünyaya gelmiştir. Bu yıllarda Mısır Burcî Memlükler'in idaresinde olup, iktidarın güçlü ve ülkenin huzurlu olduğu dönemde 1438'de başa geçen Ebu Said Çakmak (el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Çakmak) tahttadır.[12]

Kaynaklar, Süyûtî'nin doğumu sırasında gerçekleşen bir hikâyeden bahsetmektedirler ki bu hikâyeye göre bir ilim adamı olan babası eşinden kütüphaneden bir kitap getirmesini ister, o sırada hamile olan eşi kitabı ararken sancıları artar ve kitaplar arasında Süyûtî'yi dünyaya getirir. Bu nedenle Süyûtî'ye kitapların çocuğu manasında "İbnü'l-Kütüb" lakabı verilir.[13]

Süyûtî çocukluktan itibaren iyi bir eğitim almış, birçok hocadan ders okumuştur. Genç yaşlarda icâzet alıp ders okutmaya da başlamıştır. Çok sayıda eser veren Süyûtî kırk yaşından sonra dünya işlerinden uzaklaşıp kendini ibadete adamış halkı irşad etmeyi ve fetva vermeyi de bırakmıştır. Nil nehrinde bir adacık olan Ravzâtü'l-Mikyas'taki evinde eserlerini gözden geçirerek tam bir riyazet hayatı yaşamış ve ömrünün sonuna kadar buradan ayrılmamıştır.[14] Kolunda ortaya çıkan bir şişkinlik dolayısıyla hastalanmış, bir hafta içerisinde hastalık ilerlemiş ve 19 Cemaziye'l-evvel 911 Cuma günü (17 Ekim 1505) altmış bir yaşında evinde vefat etmiştir.[15]

Beş yaşındayken ilim tahsiline başlayan Süyûtî'nin babasının adı Kemâleddîn Ebû Bekir olup 855/1451'de vefat etmiştir. Babası ölmeden önce oğlunu her biri ilim

---

[11] Bekiroğlu, Harun, *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhân ve el-itkân*, Araştırma Yay. İstanbul 2013, s. 90-94.

[12] Süyûtî, *Nazmü'l-İkyân fî A'yâni'l-Â'yân*, thk. Philip Khuri Hitti, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1927, s. 103.

[13] Sartain, Elisabeth, *Celâleddîn Süyûtî Hayatı ve Eserleri*, trc. Hasan Nureddin, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 14; Süyûtî, *Tevilu'l Ehadisi'l- Mûhime li't-Teşbih*, thk. el-Besyûnî Mustafa İbrahim el-Kûmî, Dâru Şuruk, Cidde 1979, Mukaddime, s. 26.

[14] Şâzeli, *Behcetu'l-Abidîn,* s. 43

[15] Şa'rânî, Abdulvehhâb b. Ahmed, *et-Tabâkâtu's-Sugrâ*, thk. Abdulkadir Ahmed Atâ, Mektebetü'l-Kâhire, Mısır 1990, s. 31.

adamı olan arkadaşlarına emanet etmiştir. Sekiz yaşlarına geldiğinde hafızlığını tamamlayan Süyûtî akabinde çeşitli hocalardan fıkıh ve nahiv dersleri almıştır.[16] İbn Dakîk el-İyd'in (ö. 702/1302) *Umdetu'l-Ahkâm*'ını, Nevevî'nin (ö. 676/1277) *Minhâcu't-Tâlibîn*'ini, İbn Mâlik'in (ö. 672/1274) *Elfiyye*'sini, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Minhâcu'l-Vusûl*'ünü ezberlemiştir. O dönemin âlimleri tarafından 864/1459'da imtihana tabi tutularak başarıya ulaşmış ve icâzet almaya hak kazanmıştır. Kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Süyûtî on iki yıl öğrencilik yapmış, ilk eserini yazdığı on yedi yaşından sonra bir yandan ders okutup eser telif ederken, bir yandan da çeşitli hocalardan ilim tahsiline devam etmiştir.[17]

Gençlik yıllarında şerh ve hâşiye türünde çeşitli eserler kaleme alan Süyûtî'nin daha sonra bunları beğenmeyip imha ettiği kaynaklarda geçmektedir. 869/1465'te hac için yaptığı yolculuk dışında Mısır'dan hiç ayrılmayan Süyûtî, *en-Nahletü'z-zekiyye*, *en-Nefhatü'l-miskiyye* adlı eserlerinde hac yolculuğuna dair bazı önemli bilgiler sunmuştur.[18]

Hanımı ve çocukları hakkında kaynaklarda fazla bir mâlûmat geçmese de, Suyûtî'nin bazı derslerine giderken Ziyâuddîn Muhammed adlı oğlunu da beraberinde götürdüğü zikredilmektedir.[19]

Berkuk Türbesi şeyhliği ve Baybarsiyye Hankahı şeyhliği gibi bazı mühim görevlerde bulunan Süyûtî, bu görevler esnasında bazı devlet ricâliyle çeşitli sıkıntılar yaşamış ve bu hususstaki düşüncelerini *Mâ revâhü'l-esâtîn* ile *er-Risâletü's-sultâniyye* adlı iki eserinde açıkça ifade etmiştir.[20]

B. İlmî Yönü

Âlimlerin biyografilerinde ilmî seyahatler önemli bir yer tutmaktadır. Zira yaşadıkları yerdeki hocalardan ilim tedris eden talebeler, civardaki şehirlere başka âlimlerden ilim tahsili için yolculuklar yapmışlardır. Bazen aylarca, hatta yıllarca farklı şehirlerde kalmışlardır. Bu seyahatler başlarda genellikle hadis ilmi için yapılırken daha

16 Süyûtî, *et-Tahaddüs,* s. 236.
17 Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara,* C. 1, s. 445.
18 Sartain, Elisabeth, *Celâleddîn Süyûtî Hayatı ve Eserleri*, s. 40.
19 Süyûtî, *Buğyetü'l-Vu'ât fi Tabâkâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, C. 1, s. 377.
20 Özkan, Halit, "Süyûtî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, C. 38, s. 190.

sonraki yıllarda farklı ilimler için de başka şehirlere gidilmeye başlanmıştır. Süyûtî ise yaşadığı bölgenin dışına pek çıkmamış ancak ilim tahsili için Hicaz ve Mısır'a bazı yolculuklarda bulunmuştur.

869/1465 yılında hacca giden Süyûtî bu yolculuk sırasında Mekke, Medine ve civardaki şehirlerdeki âlimlerle görüşüp onlardan ilim tahsil etmiştir. Ayrıca Hicaz yolculuğu esnasında birkaç eser telif ederek, bu eserlerde yolculuğu hakkında mâlûmât vermiştir ki *el-Elfiyye*'nin muhtasarı ile *en-Nahletu'z-zekiyye* bunlardan bazısıdır.[21]

1465 yılında çıktığı Hicaz yolculuğunu aynı yıl Mısır'a dönerek sonlandıran Süyûtî, ara vermeksizin Dimyat ve İskenderiye civarında yaklaşık üç ay süren bir başka yolculuğa çıkmış, bu yolculuğunda da *el-İğtibât* ve *Katfu'z-zehr* adlı iki farklı eser kaleme almıştır. Gittiği yerlerde eserlerini ilim meclislerinde nakletmiş ve kendisinden yaşça büyük olan bazı âlimlere de icâzet vermiştir. Süyûtî, bu yolculukta da Celâluddîn Muhammed es-Samanûdî (ö. 891/1486), Ahmed el-Cudayyidî (ö. 888/1483), Şemseddîn Muhammed el-Menzilî ve Şemseddîn Muhammed el-Atâî gibi bazı ilim ehli zevâtla görüşerek onlardan dersler almıştır.[22]

1. Hocaları

Çocuk denecek yaşta ilim tahsiline başlamış olan Süyûtî'ye ilk olarak babasının arkadaşları ders vermiş, ardından devrin önde gelen âlimlerinden dersler alarak yetişmiştir. Hocalarıyla ilgili bilgileri yine kendi eserlerinden almaktayız. Zira kendisi tarafından kaleme alınan *et-Tahaddüs*'te kendisinden ilim aldığı 600 âlimin ismini sıralamıştır.[23] Müellifin hocaları arasında sayısı elliye yakın olan hanım âlimlerin bulunması da dikkate şâyandır.[24]

Süyûtî hocalarıyla ilgili müstakil olarak üç eser te'lif etmiştir. Bunlar: *Mu'cemu'ş-şuyûh el-Kebîr, el-Mu'cemu's-Sagîr* ve *Mu'cemu şuyûhî's-Süyûtî (el-*

---

21 Süyûtî, *et-Tahaddüs bi Nimetillah*, s. 79-81.
22 Şâzelî, Abdulkâdir, *Behcetu'l-'âbidîn*, s. 83; Süyûtî, *et-Tahaddüs bi Nimetillah*, s. 79-83.
23 Süyûtî, *et-Tahaddüs*, s. 43.
24 Bu âlimler hakında geniş bilgi için bk. Süyûtî, *el-Muncem fi'l-mu'cem: Mu'cemu şuyûhi's-Süyûtî*, nşr. İbrahim Bacis Abdülmecid, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1995, s. 94-98.

Muncem fi'l-mu'cem)'dir. Bu eserlerden ilk ikisi kayıptır. Üçüncüsünde ise müellif kendisinden hadis aldığı 195 hadis âlimini tanıtmıştır.[25]

Süyûtî'nin ilim tahsil ettiği hocaların önde gelenleri şunlardır:

a- Alemuddîn el-Bulkînî (ö. 868/1464): Şâfî mezhebinin önde gelen âlimlerinden olan el-Bulkînî çok sayıda eser te'lif etmiştir. Süyûtî kendisinden fıkıh okumuş ve hocası ona icâzet vermiştir.[26]

b- Şerefuddîn el-Munâvî (ö. 871/1467): Münâvî Mısır kadılığı da yapmış olan bir âlimdir. Süyûtî kendisinden birçok ilim okumuştur.[27]

c- Takiyyuddîn eş-Şumunnî (ö. 872/1467): eş-Şumunnî tefsir, fıkıh, hadis, kelam, nahiv gibi ilimlerde eserler yazmış bir âlimdir. Süyûtî kendisinden hadis, Arapça, meânî gibi ilimlerde dersler almış ve çesitli kitaplar okumuştur.[28]

d- Muhyiddîn el-Kâfiyeci (ö. 879/1474): Naklî ilimlerin yanı sıra cedel, felsefe ve mantık gibi ilimlerde de uzman olan Kâfiyeci, devrin önde gelen âlimlerinden biridir. Süyûtî, kendisinden yıllarca tefsir, hadis, sarf, nahiv, belâgat gibi ilimler okumuş ve icâzet almıştır.[29]

e- Celâleddîn el-Mahhallî (ö. 864/1459): Kâhire'de dünyaya gelen Mahallî, devrin medreselerinde müderris olarak görev almış, zekâsının kuvvetliliği ile bilinen bir âlimdir. "*Tefsîru'l-Celâleyn*" adlı meşhur tefsirini yazmaya başlamış ancak tamamlayamamıştır. Bu eseri öğrencisi Süyûtî tamamlamıştır.[30]

2. Öğrencileri

İslâm kültüründe ilim kuşaktan kuşağa aktarılan bir emanet gibi görülür. Süyûtî'nin hayatını incelediğimizde ömrüne kıyasla yazdığı eserlerin çok fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bunun yanında hayatının son yıllarını uzlete çekilerek ve eserlerine vakit ayırarak geçirdiği için hocalarının sayısının fazlalığına nispetle

[25] Süyûtî, *el-Muncem fi'l-mu'cem,* s. 45.
[26] Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara*, C. 1, s. 444-445.
[27] Süyûtî, *et-Tahaddüs*, s. 242.
[28] Süyûtî, *el-Muncem fi'l-mu'cem*, s. 87.
[29] Süyûtî, *et-Tahaddüs*, s. 243-244.
[30] Şürbecî, Muhammed Yûsuf, *el-İmâmu's-Süyûtî ve Cuhûduh fî Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Mektebî, Dımaşk 2001, s. 278-280.

yetiştirdiği öğrenci sayısı pek fazla değildir. İyâd Hâlid et-Tabbâ, Süyûtî üzerine yaptığı bir çalışmada onun 48 öğrencisinin ismini ve hayatlarını alfabetik sıraya göre özet olarak ele almıştır.[31] Bu öğrencilerden önde gelenlerinden birkaç isim şöyledir.

a- Şemseddîn Muhammed ed-Dâvudî (ö. 945/1538): Kendi devrindeki hadis âlimlerinin şeyhi olarak bilinir. Süyûtî'nin hayatını ele alan geniş hacimli bir eseri vardır. Hocasının bazı eserlerini bizatihi kendi el yazısıyla yazdığı nakledilmektedir. Öte yandan hocası tarafından kaleme alınan ve sahâbeden başlayarak tüm müfessirleri içine alacak şekilde tasarlanan ancak tamamlanamayan *Tabakâtu'l-Müfessirîn*'i genişletmek suretiyle tamamlamıştır.[32]

b- Abdulkâdir eş-Şâzelî (ö. 935/1529): Uzun yıllar Süyûtî'den ders almıştır. "*Behcetu'l-âbidîn bi-tercumeti hâfizi'l-asr Celâleddîn*" adlı Süyûtî'nin hayat hikâyesini yazdığı kitabı vardır.[33]

c- Bedreddîn Hasan el-Kaymerî (ö. 885/1480): Yaklaşık on yıl süreyle hocası Süyûtî'den dersler almış; *Şerhu'l-elfiye* ve *Minhâc* gibi birçok eseri ondan okumuştur. Kaymerî ayrıca İslâmî ilimlerin yanı sıra matematik, cebir, ferâiz gibi ilimlerde de mâhir bir zâttır.[34]

d- Şemseddîn Muhammed eş-Şâmî (ö. 942/1535): *es-Sîretu'ş-Şâmiyye* adlı eserin müellifidir. Eserinde Süyûtî'den birçok rivâyete yer vermiştir. Müellifin *Ukûdu'l-cumân fî menâkibi Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân, el-Fevâ'idu'l-mecmûa, el-İthâf* adlı eserleri fıkıh, hadis ve tefsir sahasında meşhur olanlarındandır.[35]

e- Ömer b. Kâsım eş-Şafiî (ö. 938/1531): Suyûtî'nin yanında yirmi yıl talebelik yapmış bir kıraat âlimidir. Ahmed ed-Dâvudî gibi, eş-Şafiî de Suyûtî'nin birçok eserini yazmış ve yazdıklarını Suyûtî'nin sağlığında kendisine okumuştur.[36]

---

31 Tabbâ, İyâd Hâlid, *el-İmâm el-hâfız Celâluddîn Süyûtî: Maʿlemetu'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, Dâru'l-kalem, Dımaşk 1996, s. 409-424.

32 Temel, Ali Rıza, "Dâvudî, Muhammed b. Alî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1994, C. 9, 51.

33 Tabbâ, İyâd Hâlid, *el-İmâm el-hâfız Celâluddîn Süyûtî: Maʿlemetu'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, s. 415.

34 Süyûtî, *et-Tahaddüs,* s. 88.

35 Tabbâ, İyâd Hâlid, *el-İmâm el-hâfız Celâluddîn Süyûtî: Maʿlemetu'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, s. 423.

36 Süyûtî, *et-Tahaddüs bi Nimetillah*, s. 88.

3. Eserleri

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Süyûtî'nin on yedi yaşlarında eser vermeye başlamıştır. Ancak kaç tane eserinin olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Kur'ân ilimleri başta olmak üzere İslâmî ilimlerin hemen her birinde, bunun yanı sıra Arap dili ve edebiyatı başta olmak üzere, usûl ve tarih gibi muhtelif sahalarda onlarca eser kaleme almıştır.[37] Kendi eseri olan *et-Tahaddüs bi Nimetillah*'ta 433 eserinin isimlerini önem sırasına göre gruplara ayırarak tek tek sıralamıştır.[38] *el-İtkân*'ın girişinde ise kendisine ait on sekiz eserinin isimlerini zikretmiştir.[39] Şeybânî ve Haznedâr'ın ortak yaptığı araştırmada Süyûtî'nin eserlerinin sayısı 981 olarak zikredilirken[40], Şarkâvî bu eserlerin sayısının 725 olduğunu ifade etmiştir.[41] Süyûtî kırk yaşlarından itibaren idari işleri bırakarak inzivaya çekilmiş, ibadetlere daha fazla yönelip daha çok eser yazmaya gayret etmiştir.[42] Bu kadar fazla kitap yazabilmesinin sebepleri arasında bu özelliği de zikredilmektedir. Böylesine velûd bir âlimin eserlerinin tamamını saymamız çalışmamızın hacmi ve öncelikleri açısından pek mümkün gözükmemektedir. Ancak belli başlı eserlerini gruplara ayırarak zikretmenin, kıyaslamasını yapmaya çalışacağımız âlimlerin te'lifâtı ve müktesebâtını görmek açısından yerinde olacağı kanaatindeyiz.

a. Tefsir İlmiyle İlgili Eserleri

1. el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân: Süyûtî'nin dirâyet tefsiri olarak kabul edilen *Mecmau'l-bahreyn* adlı eserinin girişine mukaddime olarak yazılmıştır. Çalışmamızın ana konusunu teşkil etmesi hasebiyle bu eser ilerde etraflıca ele alınacaktır.

2. ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîri'l-me'sûr: Ağırlıklı olarak rivâyet yöntemi kullanıldığı, *Tercümânü'l-Kur'ân* isimli eserdeki rivâyetlerin, isnadların atlanarak sadece metinlerine yer verildiği muhtasar bir tefsirdir.[43]

---

37 Süyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara,* C. 1, s. 289-294.
38 Süyûtî, *et-Tahaddüs bi Nimetillah,* s. 105-136.
39 Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 32-35.
40 Haznedâr, Ahmed-eş-Şeybânî, Muhammed İbrahim, *Delîl-u Mahtûtati's-Süyûtî ve Emâkini Vucûdiha,* Mektebetu İbn Teymiyye, Birinci Baskı, Kuveyt 1983. s. 57.
41 İkbâl, Ahmed eş-Şarkâvî, *Mektebetu'l-Celâli's-Süyûtî*, Ribat 1977, s. 39.
42 Şaʿrânî, *et-Tabâkâtu's-Sugrâ*, s. 31.
43 Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr,* thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Turkî, Merkez-i Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, Kâhire 2003, C. 1, s. 3; Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessîrûn*, Dâru'l-Hadis, Mısır 2005, C. 1, s. 180.

3. el-İklîl fî istinbâti't-tenzîl: Tefsir ilminin yanı sıra bazı kelâmî ve fıkhî meseleleri de ele alan bu eser daha çok Ehl-i sünnet'in görüşlerinden ibarettir. Ancak ahkâm âyetlerinin tefsirini de içermektedir.[44]

4. *Tercümânü'l-Kur'ân*: Müellif'in muttasıl senedlerle Hz. Peygamber'e varan rivâyetlerini içermektedir.[45]

5. *Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver*: Müellifin *Katfü'l-ezhâr* adlı Kur'ân'ın îcâzına dair eserinin, sûreler arasındaki münasebetlerle ilgili bölümlerinin ihtisar edilmesiyle oluşturulmuştur.[46]

6. *el-Hablü'l-vesîk fî nusreti's-Sıddîk*: Leyl/92 sûresinin on yedinci âyetini ele alan bir risâledir ki bu eserde söz konusu âyetten Hz. Ebû Bekir'in kastedildiğini savunmaktadır.[47]

7. *Tekmiletü Tefsîri'l-Celâl el-Mahallî*: Celâlüddîn el-Mahallî (ö. 864/1459) tarafından kaleme alınan ancak ömrü yetmemesi nedeniyle Fâtiha/1 sûresinden Kehf/18 sûresine kadar olan kısmı eksik kalan *Tefsîrü'l-Celâl*'in eksik kalan surelerinin Süyûtî tarafından kırk gün gibi kısa bir sürede tamamlamasıyla ortaya çıkmıştır. Bu eser iki müellifin de "Celâleddîn" ismine atfen Celâleyn tefsiri olarak da bilinmektedir.[48]

8. *Esrârü't-tenzîl*: Eser Kur'ân'ın îcâzından, âyetler arası münasebetlerden ve kıraat farklılıklarından bahsetmektedir. *Katfü'l-ezhâr fî keşfi'l-esrâr* adıyla da bilinmektedir. Kur'ân'ın tamamını ele almayan eser Tevbe/9 sûresinin 92. âyetine kadardır.[49]

9. *Nevâhidü'l-ebkâr ve şevâridü'l-efkâr*: Müellifin, Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl'i* üzerine aldığı notlardan ibaret olan bir eserdir. Yaklaşık yirmi senede tamamlanmıştır. Eserin mukaddimesinde Zemahşerî'ye kadar olan tefsir tarihi hakkında bilgilere de yer verilmiştir.[50]

---

44 Süyûtî, *el-İklîl fî İstinbati't-Tenzîl*, thk. Seyfüddin Abdülkadir Kâtip, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, s. 20.
45 Şürbecî, *el-İmâmu's-Süyûtî ve Cuhûduh fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 206.
46 Süyûtî, *Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver*, nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Beyrut 1986, s. 53.
47 Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, C. 2, s. 44-54.
48 Süyûtî, *Tefsirü'l-İmâmeyni'l-Celâleyn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts., s. 5.
49 Mertoğlu, Mehmet Suat, "Süyûtî" (Kur'an İlimleri Kısmı), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* TDV Yayınları, İstanbul 2010, C. 38, s. 198-201.
50 Şürbecî, *el-İmâmu's-Süyûtî ve Cuhûduh fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 206.

10. *Şerhu'ş-Şâtıbiyye*: Şâtıbî'nin *Hırzü'l-emânî* adlı kasidesine Süyûtî tarafından kaleme alınan şerhten ibarettir.[51]

11. *Müfhimâtü'l-akrân fî mübhemâti'l-Kur'ân*: Kur'ân-ı Kerîm'deki müphem ifadeler hakkında kaleme alınmıştır. Bu sahada yazılan son eser olarak kabul edilmektedir.[52]

12. *el-Meâni'd-dakîka fî idrâki'l-hakîka*: Bakara/2 sûresi otuz birinci âyetin tefsirine dair bir risâledir.[53]

13. *el-Mühezzeb fî mâ vakaa fi'l-Kur'ân mine'l-muʿarreb*: Eser 878/1473'te tamamlanmış olup konu başlıkları alfabetik sıraya göre yazılmıştır.[54] Süyûtî daha sonra bu eserin farklı dillere göre tasnif edilmiş muhtasarını yazıp yeni bir eser daha telif etmiştir.[55]

14. *Tabakâtü'l-Müfessirîn*: Müfessirler ve eserlerini tanıtan eser bu alanın ilk örneğidir ancak Süyûtî'nin vefatı dolayısıyla yarım kalmıştır. Süyûtî bu eserinde 136 müfessirin biyografisini anlatmıştır, ancak vefatından sonra öğrencisi Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, 568 müfessir daha ilave ederek bu sayıyı 704'e çıkartmıştır ve böylece eseri tamamlamıştır.[56]

15. *ed-Dürrü'n-nesîr fî kırâati İbn Kesîr*: Kıraat hakkında olan eserin müellifin gençlik yıllarında kaleme aldığı eserlerden biri olduğu düşünülmektedir.[57]

16. *Mü'terekü'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân*: Kur'ân-ı Kerîm'in îcâzını ele alan bu eser, Ali Muhammed Bicâvi tarafından tahkik edilerek üç cilt halinde yayınlanmıştır.[58]

17. *Şerhu'l-istʿiâze ve'l-besmele*: Adından da anlaşılacağı üzere eʿûzü besmelenin şerhinden ibaret olan bu eser Süyûtî tarafından 865/1461 yılında kaleme

---

51 Süyûtî, *et-Tahaddüs*, s. 239.
52 Süyûtî, *Müfhemâtü'l-Akrân fî Mübhemâti'l-Kur'ân*, Matbaatu's-Sâade, Mısır 1908.
53 Süyûtî, *Nevâhidü'l-Ebkâr ve Şevâhidü'l-Efkâr*, thk. Ahmed b. Abdullah ed-Derûbî. Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Dâvet ve Usûlü'd-Dîn Fakültesi, Mekke 2004.
54 Süyûtî, *el-Mühezzeb fî mâ vakaa fi'l-Kur'ân mine'l-muarreb*, thk. Tihâmî Râcî el-Hâşimî, Sunduku İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, ts.
55 Süyûtî, *el-Mütevekkilî fî mâ verede fi'l-Kur'ân bi'l-lugati'l-Habeşiyye ve'l-Fârisiyye ve'r-Rûmiyye ve'l-Hindiyye ve's-Süryâniyye ve'l-İbrâniyye ve'n-Nabatiyye ve't-Türkiyye ve'z-Zenciyye ve'l-Berberiyye, nşr. Abdülkerîm ez-Zebîdî*, Beyrut 1988.
56 Süyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetü Vehbe, Kahire 1976, s. 12.
57 Süyûtî, *et-Tahaddüs*, s. 239.
58 Süyûtî, *Mu'terekü'l-Akrân fî i'câzi'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed Bicâvî, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1973 yy.

alınmıştır. Müellif içine sinmediği için bu eseri imha etmeyi düşünmüş ancak hocası el-Bulkînî'nin eserin girişine yazdığı takrizden dolayı bu düşünceden vazgeçmiştir.[59]

18. *et-Tahbîr fî ulûmi't-tefsîr*: Müellifin ʿUlûmu'l-Kur'ân'a dair ilk eseridir.[60]

19. *el-Fevâidü'l-bârize ve'l-kâmine fi'n-niʿami'z-zâhire ve'l-bâtına*: Lokman/31 sûresinin yirminci âyetinin tefsirine dair bir eserdir.[61]

20. *Fethu'l-celîl li'l-abdi'z-zelîl fi'l-envâʿi'l-bedîʿiyyeti'l-müstahrece min kavlihî teâlâ "Allâhü veli'yyüllezîne âmenû":* Eser Bakara/2 sûresinin 257. âyetindeki bedî sanatlarını ele almaktadır.[62]

21. *el-Kelâm ʿalâ evveli sûreti'l-Feth*: Süyûtî'nin hocalığa başladığı yıllarda verdiği ilk derse ait notları ihtiva etmektedir. Bir kısmı eksik olmasına rağmen Mücâhid Tevfîk el-Cündî tarafından çalışılarak yayınlanmıştır.[63]

22. *el-Kazâze fî tahkîki mahalli'l-istiâze*: Eser âyetlerden nakil yaparken, "Kâle'llâhu teâlâ baʿde eʿûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm" demenin câiz olup olmadığı hakkındadır.[64]

23. *el-Yedü'l-büstâ fî taʿyîni's-salâti'l-vüstâ*: Süyûtî bu eserini Bakara/2 sûresi 238. âyette geçen "salâtü'l-vustâ" ifadesinin anlamına dair kaleme almıştır.[65]

24. *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*: 950 civarında âyetin nüzûl sebebine yer verilen bu eser, el-Vâhidî'nin (468/1076) *Esbâb-ı nüzûl* adlı eserinin genişletilmiş halinden ibarettir.[66]

25. *el-Kelâm ʿalâ kavlihî Teâlâ "velev yuâhizü'llâhü'n-nâse bimâ kesebû"*: Fâtır/35 sûresinin kırk beşinci âyetine dair bir eserdir. Muhtemelen Süyûtî'nin gençlik

---

59 Süyûtî, *et-Tahaddüs*, s. 239.
60 Süyûtî, *et-Tahaddüs*, s. 130.
61 Haznedâr, Ahmed-Şeybânî, Muhammed İbrahim, *Delîl-u Mahtûtati's-Süyûtî ve Emâkini Vucûdiha*, Mektebetu İbn Teymiyye, Kuveyt 1983, s. 274.
62 Şürbecî, *el-İmâmu's-Süyûtî ve Cuhûduh fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 206.
63 Süyûtî, *et-Tahaddüs*, s. 240.
64 Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, C.2, s. 6-10.
65 İkbal, Ahmed Şerkâvî, *Mektebetu'l-Celâl es-Süyûtî*, Rabat 1977, s. 384.
66 Süyûtî, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, thk. Ahmed Abdüşşâfî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts., s.14.

yıllarında yazdığı fakat daha sonraki yıllarda görüşleri değiştiği için pek beğenmediği eserleri arasındadır.[67]

26. *Dercü'l-ulâ fî kırâati Ebî Amr b. el-Alâ*: Müellifin kıraat ilmi üzerine gençlik yıllarında yazıp sonradan görüşlerinin değişmesi sebebiyle beğenmediği eserlerden biri olduğu düşünülmektedir.[68]

27. *Nefhu't-tîb min es'ileti'l-hatîb*: Bakara/2 sûresinin iki yüz elli yedinci âyetinin i'rabını konu edinen bir eseridir.[69]

28. *el-Kavlü'l-fasîh fî ta'yîni'z-zebîh*: Müellifin Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istemesi meselesini ele almaktadır.[70]

29. *Def'u't-teassüf fî ihveti Yûsuf*: Adından da anlaşılacağı üzere Hz. Yusuf'un kardeşlerini konu edinen bir risâledir.[71]

30. *İtmâmü'n-ni'me fi'htisâsi'l-İslâm bi-hâzihi'l-ümme*: Hz. Peygamber'in risâletinden önce gelmiş ümmetlerin İslâm sıfatını taşımadıkları hakkında yazılmıştır.[72]

31. *el-Muharrer fî kavlihî Teâlâ "li-yağfira lekellâhü mâ tekaddeme min zenbike ve mâ teahhar"* : Fetih/48 sûresi ikinci âyetin tefsirini konu edinmektedir.[73]

b. Diğer İlimlerle İlgili Eserleri

Süyûtî'nin hadis, fıkıh, tarih, tasavvuf, dil ve edebiyat alanlarında onlarca eseri vardır. Bu eserlerini tek tek saymak mümkün görünmemektedir. O yüzden belli başlı alanlarda bazı önde gelen eserlerine yer verildikten sonra çalışmamızın ana unsurlarından biri olan *el-İtkân* hakkında daha geniş bilgi verilecektir.

Süyûtî hadis ve hadis usulü alanlarında da birçok eser yazmıştır. Hadis ilminde yetkinliğin ancak hadis hafızı olmakla mümkün olacağını söylemiş ve 200 bin hadis ezberleyerek bu alanda söz söyleme hakkı olduğunu eserinde ifade etmiştir.[74]

---

67 Şurbecî, Muhammed Yûsuf, *el-İmâm es-Süyûtî ve cuhûduhû fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dımaşk 2001, s. 229.
68 Şurbecî, a.g.e. , s. 230.
69 Süyûtî, *et-Tahaddüs,* s. 239.
70 Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut ts., C. 2, s. 34-39.
71 Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, C. 2, s. 23-26.
72 Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, C. 2, s. 286-304.
73 Süyûtî, *Nevâhidü'l-ebkâr ve şevâridü'l-efkâr: Hâşiyetü's-Süyûtî alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, haz. M. Kemal Ali (doktora tezi), Câmiatü Ümmi'l-kurâ Külliyyetü'd-da've ve usûli'd-dîn, Mekke 1424- 25/2003-2005, s. 23.
74 Süyûtî, *et-Tahaddüs,* s. 205.

Kaynaklarda Suyûtî'nin hadis alanında 229 adet eserinin olduğu geçmektedir.[75] Bunlardan bazılarının isimleri aşağıda zikredilecektir.

1. *Cem'ul-cevâmi*ʿ: Hadislerin tamamının 200 bin adet olduğunu düşünen Süyûtî eserinde 100 bine yakın hadise yer vermiş, ancak eseri tamamlayamadan vefat edince eser yarım kalmıştır.[76]

2. *el-Câmiu's-sagîr*: Süyûtî bu eserini *Cem'u'l-cevâmî'*den özetlemiştir. 10.010 kavlî hadisi alfabetik olarak sıralamış, hadislerin kaynaklarını ve sıhhat durumlarını da kısaltmalarla belirtmiş ancak senedlerine yer vermemiştir.[77]

3. *İs'âfü'l-mübetta bi-ricâli'l-Muvatta:* Süyûtî eserinde, *el-Muvatta'*da ismi geçen yaklaşık 376 râviyi alfabetik sıraya göre tanıtmıştır. Eserin birçok baskısı yapılmıştır.[78]

***4. el-Leâli'l-masnûa fi'l-ahbâri (ehâdîsi)'l-mevzûa*:** İbnü'l-Cevzî'nin mevzû hadisler hakkında yazdığı *Mevzûât* adlı eserini tashih etmek amacıyla yazılmıştır. İbnü'l-Cevzî bu eserinde bazı sahih ve zayıf hadisleri de mevzû şeklinde gösterdiği için Süyûtî böyle bir eser yazma gereği duymuştur.[79]

5. *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*: Nevevî (ö. 676/1277) tarafından İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si üzerine yazılan eserin şerhidir. Eserin birçok baskısı yapılmıştır.[80]

Fıkıh alanındaki eserlerinin bazıları şunlardır: *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâid ve furûi Fıkhiş-Şâfiîyye, el-Hâvî li'l-fetâvî, er-Red alâ men ahlede ile'l-arz ve cehile*

---

[75] Bikâî, Muhammed Hayr, "*Mahtûtatu Tercumeti'l-Allâme es-Süyûtî li Ebî Abdillah Şemsuddîn Muhammed ed-Dâvûdî*", *ed-Dir'iyye*, Riyad 2000, C. 3, s. 380-394.

[76] Özkan, Halit, "Süyûtî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2010, C. 38, s. 195.

[77] Uğur, Müctebâ, "el-Câmiu's-sagîr" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1993, C. 7, s. 113.

[78] Süyûtî, *İs'âfü'l-mübetta bi-ricâli'l-Muvattâ,* nşr. Hâlid Beşîr el-Karyûtî, Riyad-Amman 2004.

[79] Süyûtî, *el-Leâli'l-masnûa fi'l-ahbâri (ehâdîsi)'l-mevzûa,* nşr. Muhammed Abdülmünʿim Râbih, Beyrut 2007.

[80] Hadis alanındaki diğer eserleri için bkz. Özkan, Halit, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2010, C. 38, s. 190-192.

enne'l-ictihâde fî külli asrin farz, el-Kavlü'l-müşrık fî tahrîmi'l-iştigâl bi'l-mantık, İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusreti'l-müctehidîn.[81]

Süyûtî'nin Tarih alanında meşhur olan eserlerinden bazıları şunlardır: *Tabakâtü'l-huffâz, Bugyetü'l-vuât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât, Târîhu'l-hulefâ (Menâhilü's-safâ bi-tevârîhi'l-eimme ve'l-hulefâ), Hüsnü'l-muhâdara, eş-Şemârîh fî ilmi't-târîh.*[82]

4. el-İtkân'ın Kaynak ve Bilgi Değeri

el-İtkân müellifin en meşhur eserlerinden biri olup, ağırlıklı olarak rivâyet tefsir metodunun, zaman zaman da dirâyet tefsir metodunun tercih edildiği *Mecmaʿu'l-bahreyn ve matlaʿu'l-bedreyn* adlı kapsamlı tefsirine mukaddime olarak kaleme alınmıştır.[83] *el-İtkân* Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ınında kırk yedi başlıkta ele alınan Kur'ân ilimlerinin genişletilip seksen bâba çıkarılmasıyla oluşturulmuştur. Müellif eserin girişinde Taberî, İbn Ebû Hâtim, İbn Merdûye, Ebû Hayyân, Nevevî, Râgıb el-İsfahânî, İbn Kuteybe, Bâkıllânî gibi birçok meşhur müellifin tefsir alanında veya dışında İslâmî ve Arabî ilimlerin hemen her birinde kaleme alınmış olan te'lifâtından istifâde ettiğini açıkça belirtmiştir.

Süyûtî *el-İtkân*'da Kur'ân ilimlerini yedi farklı kategoride ele almıştır. Bunlardan ilki Mekkî-Medenî, hadarî-seferî, leylî-nehârî gibi nüzûlle ilgili hususlardır. İkincisi ise Kur'ân'ın kitap haline getirilmesi, âyet ve sûre sayılarının belirlenmesi, okunuş şekilleri, ezberlenmesi ve Kur'ân'daki kıraat farklılıkları gibi Kur'ân metnine dair konulardır. Üçüncüsü ise İlâhi mesajın anlaşılmasına yönelik konulardır ki bunlar anlaşılması zor olan garib kelimelerine, vücûh ve nezâire, âyetlerin cümle yapılarının incelenmesine (iʿrâb) dair konulardır. Dördüncüsü kavramların ʿâm veya hâs olması, âyetlerin nâsih mensuh ilişkisi ve muhkem müteşâbih olması gibi usûle dair konulardır. Beşincisi ise lafızların manalarının Arap dili ve edebiyatı bakımından incelenmesine dair olan belâğatla ilgili hususlardır. Altıncısı iʿcâzü'l-Kur'ân'a dair konulardır. Son olarak yedincisi ise Kur'ân'ın fazîleti, te'vil-tefsir, tefsir ilminin amacı ve önemi,

---

[81] Fıkıh alanındaki diğer eserleri için bkz. Özkan, Halit, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2010, C. 38, s. 192-194.

[82] Süyûtî'nin tarih ve diğer alanlardaki eserleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özkan, Halit, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2010, C. 38, s. 188-198.

[83] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 41.

müfessirlerde bulunması gereken özellikler, tabakâtü'l-müfessirîn gibi tefsir tarihine dair olan konulardır.[84]

el-İtkân'da konular işlenirken öncelikle o konuda eser vermiş müellifler ve eserleri zikredilmiş daha sonra ilgili âyet ve hadis varsa zikredilmiş yoksa âlimlerin görüşleri doğrultusunda konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Eğer varsa farklı görüşleri belirttikten sonra Süyûtî delilleriyle beraber kendi görüşünü zikretmiştir.

Eserde konular işlenirken bölümler arasında hacim farklılıkları göze çarpmaktadır. Bazı başlıklar altında sayfalar dolusu bilgi verilirken, bazı başlıklar birkaç sayfa yer tutmaktadır. Örneğin Kur'ân'ın sebeb-i nüzûlü, cem edilmesi, tertîbi, sûre isimleri ve sayıları, âyet sayıları ve tecvid ilmine dair konular etraflıca ele alınmış ve bu hususlarda çokça malûmata yer verilmiştir. Ancak mücmel-mübeyyen, mutlak-mukayyed, mantuk-mefhum, hakikat-mecâz, fevâtihu's-süver, havâtimu's-süver gibi diğer bazı hususlarda verilen bilgiler ise sınırlı olmuştur.

Günümüzde *el-İtkân* üzerine yapılan çalışmaların çokluğu dikkate alınınca bu eserin *el-Burhân*'a kıyasla ilim çevrelerince ve modern dönem araştırmacılarınca çokça ilgi gördüğü ve dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Bu durum söz konusu eserin müellifinin daha meşhur olmasıyla ilgili olabileceği gibi, *el-İtkân*'ın, *el-Burhân*'dan daha önce neşredilmiş olmasıyla da alakalı olabileceği ihtimaller dahilindedir. Zira *el-Burhân el-İtkân*'dan daha önce te'lif edilmesine rağmen tefsir alanında yapılan çalışmalarda *el-Burhân*'dan pek istifâde edilmediği gözlenmektedir. Ancak *el-İtkân el-Burhân*'dan yaklaşık bir asır önce (1854'te) neşredildiği için, Kur'ân ilimleri sahasındaki âlimlerin ve araştırmacıların dikkatini çekmiş ve daha erken yıllarda bu eserden istifade etme imkânları olmuştur.[85]

[84] Bu hususta geniş bilgi için bk. Bekiroğlu, *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhân ve el-İtkân*, s. 234.
[85] Bekiroğlu, *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhân ve el-İtkân*, s. 230.

II. İBN AKÎLE'NİN HAYATI VE İLMÎ YÖNÜ

A. Hayatı

1. İsmi, Nesebi ve Künyesi

Tam adı "Cemâleddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Saîd b. Mesʿûd eş-Şehîr b. Akîle el-Mekkî el-Hanefî el-Muhaddis el-Müerrih es-Sûfî Şemsü'd-dîn ez-Zâhir" dir.[86] Babası gibi o da "Akîle" veya "İbn Akîle" lakabıyla anılmaktadır. Genellikle kaynaklarda adı Muhammed Akîle veya Muhammed b. Akîle şeklinde zikredilmektedir.[87] Bunun yanı sıra, "Cemâlü'd-dîn, eş-Şems" veya "Şemsü'd-dîn" ve "ez-Zâhir" gibi farklı isimlerle/lakaplarla da anılmaktadır.[88] Hayatının büyük kısmını Mekke'de yaşamış ve orada vefat etmiş bu yüzden Mekkî künyesiyle de anılmaktadır.[89] Müellifin bir diğer nisbesi de fıkıhta bağlı olduğu mezhepten dolayı el-Hanefî'dir.[90]

2. Doğumu ve Vefatı

Mekke'de doğmuş olup, doğduğu yıl tam olarak bilinememekle birlikte, yaşadığı dönemle ilgili kaynaklar ve müellifin eserlerinden edinilen bilgilere göre 1070/1660'tan sonra doğduğunu söylemek mümkündür. İbn Akîle ömrünün sonuna doğru ilmi seyahatlerini tamamlayıp Mekke'ye dönerek ve aynı yıl yani, 1150/1737'de burada vefat etmiş ve Dârü'l-Akîliyye diye anılan yere defnedilmiştir. Onun 1149/1736'da öldüğüne dair bilgilerin doğru olmadığı kanaati kabul görmüştür.[91]

---

86 Kettânî, Abdü'l-Hayy b. Abdi'l-Bekîr, *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-esbât,* I-III, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1982, C. 2, s. 607; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Muʿcemü'l-Müellifîn,* I-XV, Mektebetü'l-Müsennâ, Beyrut 1957, C. 8, s. 264; Birışık, "*Muhammed b. Akîle ve eseri ez-Ziyâde ve'l- İhsân fi Ulumi'l-Kur'ân'ı",* s. 3.

87 Birışık, Abdulhamit, "İbn Akîle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, C. 19, s. 304.

88 Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn,* I-II, Dâru İhyâ-i Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y. , C. 2, s. 323.

89 Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris, *el-Aʿlâm,* I-VIII, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002; Ayrıca bkz. Birışık, "*Muhammed b. Akîle ve eseri ez-Ziyâde ve'l- İhsân fi Ulumi'l- Kur'ân'*ı", s. 2.

90 Murâdî, *Silkü'd-dürer,* C. 4, s. 30; el-Kettani, *Fihrisü'l-Feharis*, C. 2, s. 607; Birışık, "*Muhammed b. Akîle ve eseri ez-Ziyâde ve'l- İhsân fi Ulûmi'l- Kur'ân'*ı", s. 2.

91 Birışık, "İbn Akîle", *DİA*, C. 19, s. 305; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân fi Ulûmi'l- Kur'ân*, C. 1, s. 23.

B. İlmî Yönü

1. Doğduğu, Yaşadığı Çevrenin ve Yaptığı Seyahatlerin Etkisi

İbn Akîle'nin XVII. yüzyılın sonları ile XVIII. yüzyılın başlarında Mekke'de yaşadığını göz önünde bulundurarak bu tarihler arasını ve bu bölgeyi incelemekte fayda vardır. Bu dönemde müellifin yaşamış olduğu Mekke, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altında olup, İmparatorluk o yıllarda zor ve kritik bir süreçten geçmiştir.[92] Yavuz Sultan Selim Ridâniye Muharebesiyle (1517) Mısır'ı fethedince Hîcâz bölgesi savaş yapılmadan Osmanlı idaresine girmiştir. İbn Akîle'nin yaşadığı süre içerisinde Osmanlı'da üç padişah değişmiştir. Bunlar sırasıyla II. Mustafa (1695-1703), III. Ahmet (1703-1730) ve I. Mahmut'tur (1730-1754).[93] Padişahlar kendilerinden önceki geleneğe uyarak buraların idaresini Hz. Hasan'ın soyundan gelen şeriflere bırakmıştır. Müellifimiz Muhammed b. Akîle, Şerif Zeyd b. Muhsin'in emirliğinin son yıllarında (h. 1041-1077) dünyaya gelmiştir.[94] Şerif Zeyd vefat edince (ö. 1077/1666) yerine cesur fakat aynı zamanda acımasız bir yapıya sahip olan oğlu Saʿd b. Zeyd geçmiştir. Öte yandan 1080/1669 yılında Cidde valiliğine tayin edilen Hasan Paşa Kâbe'nin tamiri ve sürrenin tanzimiyle görevlendirilmiştir. Hasan Paşa'yla arası açılan Emir Saʿd Mina'da hac vazifesini yapan Hasan Paşa ve adamlarına saldırmış ve 200 kişiyi öldürmüştür. Bu olayın üzerine iç karışıklıklar iyice artmış ve Hîcâz'da asayiş bozulmuştur.[95]

1106/1694 senesine gelindiğinde Mekke halkı Şerif Saʿd'ın zulmüne dayanamadıkları için İstanbul'a bir heyet göndermek suretiyle onu padişaha şikâyet etmiştir. Bunun üzerine Şerif Saʿd görevden alınıp yerine Emir Şerif Abdullah b. Haşim tayin edilmiştir. Fakat Osmanlı kuvvetleri geri çekilince Saʿd tekrar saldırıya geçmiş ve Emir Abdullah'ı kovarak tekrar emirlik makamına geçmiştir.[96] 1116/1704 yılında Şerif Saʿd'ın oğlu Şerif Said emirlikten alınıp, yerine Şerif Abdulkerîm b. Muhammed emir olarak görevlendirilmiştir. Bu durumu kabullenemeyen Emir Saʿd Yemen tarafından

---

92 İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III Köprülüler Devri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, 282.

93 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân fî Ulûmi'l- Kur'ân*, C. 1, s. 14.

94 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerreme Emirleri, Ankara 2013, s. 42.

95 Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, s. 86; Birışık, Abdulhamit, "*Muhammed b. Akîle ve eseri ez-Ziyâde ve'l- İhsân fî Ulûmi'l- Kur'ân'*ı", Yüksek lisans tezi, s. 14.

96 Cebertî, *Târihu'l-Cebertî*, Beyrut 1960, C. 1, s. 46.

topladığı kuvvetle Mekke'ye saldırmış ve bu saldırıda çıkan arbedede yüzlerce kişi ölmüştür.[97]

1135/1722 yılına gelindiğinde ise daha önce emirlik yapıp bir müddet İstanbul'da kalan Şerif Yahya b. Berekat, halkın desteğini alarak maiyetinde bulunan devlet kuvvetleri ile Emir Şerif Mübarek'in yerine Emir olmak için Mekke'ye gelmiştir. Kaynaklarda nakledilen bilgilere göre, iki taraf arasında Arafat'ta cereyan eden muharebede her iki taraftan da yaklaşık 2600 kişi vefat etmiştir.[98]

Bu siyasî çalkantılı dönemler ilim camiasını da derinden etkilemiş, taraflar arasında çıkan çatışmalarda birçok ilim adamı vefat etmiştir. Dönemin yöneticileri kendilerine taraftar sağlamak için Hicaz'a gelen ödenekleri istedikleri şekilde dağıtmış, bu durum bölgenin iktisadi dengesini bozmuştur.[99] Böylesine siyasi ve ictimâî gruplaşmaların, çatışmaların hatta savaşların olduğu bir dönemde Mekke'de bulunan İbn Akîle de muhtemelen bu olaylardan etkilenmiştir.

Bölgede cereyan eden siyasi olaylara rağmen Mekke halkının sosyal yönden iyi bir hayat yaşadığını kaynaklardan görmek mümkündür. Zira Osmanlı padişahları ve aileleri başta olmak üzere maddi durumu yeterli olan devlet ricâli ve Osmanlı halkı, geliri Mekke ve Medine halkına gönderilmesi şartıyla çeşitli vakıflar kurmuşlar ve bu vakıfları son derece hassas bir şekilde işletmişlerdir. Bunun yanı sıra Osmanlı yönetimi her yıl surre alaylarıyla Hicaz bölgesine para ve eşya göndermiştir. Ayrıca Mısır ve bazı bölgelerin gelirlerinden önemli bir kısmı Hicaz halkına dağıtılmıştır.[100] Dolayısıyla Hicaz halkının maddi bir sıkıntı içerisinde olmadığını söylemek mümkündür. O halde ilmî faaliyetlerin gelişmesi için gereken şartların bir kısmının mevcut olduğu görülmektedir. Mekke, devrin ilim yönünden öne çıkan beldelerinden biri olarak görülmekteydi. İbn Akîle'nin yaşadığı yıllar İslâm âleminde ilim açısından donuklaşmanın yaşandığı dönemlerdir. Ancak Mekke bunun dışında tutulabilir. Irak, Mısır, Şam, Yemen, Afrika ve Anadolu'dan hac ve umre dolayısıyla birçok âlim Mekke

97 Uzunçarşılı, a.g.e., s. 90.
98 Ceberti, *Târihu'l-Cebertî*, C. 1, s. 104, 105.
99 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân fî Ulûmi'l- Kur'ân*, C. 1, s. 17.
100 Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, s. 13-15.

ve Medine'ye gelip gitmiştir. Bu âlimler hem bu şehirlere ilim getirmişler, hem de buradaki âlimlerin eser ve görüşlerinin ülkelerine ulaşmasına katkı sağlamışlardır.[101]

Hicaz bölgesi Osmanlı Devleti'nin yönettiği birçok bölgeden biriydi. Osmanlı o dönemde dünyadaki büyük devletler arasında yer aldığı için ilmî, kültürel ve askerî alanlarda dünyadaki yeni gelişmeleri takip edip, ayak uydurmaya çalışıyordu. Bu arada batıda 1450 yılında matbaa icad edilmiş ve önemli eserler çoğaltılıp ilim dünyasına kazandırılarak adeta bir çağ atlanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nde ise ilk matbaa 1141/1729 yılında İstanbul'da kurulmuştur. İbn Akîle 1150/1737 yılında vefat ettiğinde on üç kadar eseri basılmış ve çeşitli şehirlere gönderilmiştir.[102] Bu da müellifin yaşadığı dönemde eserleri basılmaya layık görülen önemli bir âlim olduğunu göstermektedir.

İbn Akîle'nin ilim dünyasına çok önemli katkıları vardır. Yaşadığı dönemde âlimler arasında da büyük itibar görmüştür. Hadis ve tefsir başta olmak üzere İslâmî ilimlerle alakalı birbirinden farklı dallarda eser telif eden ve bu açıdan velûd bir müellif olan İbn Akîle, tefsirden ziyâde hadis alanındaki eserleriyle meşhur olmuştur. Bu alanda o kadar meşhurdur ki "Hicaz muhaddisi" ve hadis hâfızı olarak anılmıştır. Müselsel hadis rivâyetinde döneminin önde gelen muhaddislerinden biri olduğu için birçok tanınmış âlim ondan hadis okuyarak icâzet almıştır.[103] Mekke'nin hac ve umre merkezi olması sebebiyle birçok âlim burada bulunmuş, İbn Akîle de bunu fırsat bilip onlardan ilim tahsil etmiştir.[104] İbn Akîle'nin öğrencisi Âbid es-Sindî onun muhaddis, fakih ve sûfî; zühd, takvâ ve verâ sahibi, ömrünü riyâzet ve mücahede ile geçirmiş büyük bir âlim olduğunu söylemiştir.[105] Tabakât ve terâcim kitaplarını incelediğimizde İbn Akîle'den şu isimlerle bahsedildiğini görürüz: el-Muhaddis, el-Müsnid, es-Sika. Mekke, Bağdat, Halep ve Şam civarında devrinde yaşamış birçok hadis âliminin rivâyet zincirlerinde İbn Akîle'nin adına çok sık rastlanmaktadır.[106] Bu da müellifin hadis alanındaki yetkinliğini ispatlayan başka bir bilgidir.

Müellif tefsir alanında çok geniş müstakil eserler yazmasına rağmen müfessir kişiliği ile pek bilinmemektedir. Bunu hadis ilmindeki çalışmalarının müfessirliğini

---

[101] Birışık, "*Muhammed b. Akîle ve eseri ez-Ziyâde ve'l- İhsân fî Ulûmi'l- Kur'ân'*ı", s.17.
[102] Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, C. 2, s. 513.
[103] Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 305.
[104] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân fî Ulûmi'l- Kur'ân*, (Tahkik edenin önsözü), C. 1, s. 18.
[105] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân fî Ulûmi'l- Kur'ân*, (Tahkik edenin önsözü), C. 1, s. 35.
[106] Murâdî, Halil, *Silkü'd-dürer*, C. 4, s. 30-34.

gölgelemesiyle ya da tefsir alanında kaleme aldığı eserlerin bilinmemesiyle ve tanınmamasıyla izah etmek mümkündür. Nitekim beş ciltlik tefsirinde merfû hadisleri merkeze alarak eserini te'lif etmiş, bunun yanında tefsir rivâyetlerine de çokça yer vermiştir. Üzerinde çalışma yaptığımız eseri de Kur'ân ilimleri konusunda en kapsamlı tefsir usûlü çalışmalarından biri olarak görülmektedir.

İbn Akîle hadis ve tefsirin yanında tarih ve terâcim alanında da eserler vermiştir. Kaynaklarda ondan bahsederken" el-Müerrih" sıfatı da zikredilir.[107] *Nüshatü'l-vücûd* bu alandaki en önemli eseri olup kendisinden sonrakilere kaynaklık etmiştir.

İbn Akîle'nin hayatını incelediğimizde onun akâid ve kelâm konusunda da çalışma ve gayretlerinin olduğunu görürüz. Müellif îtikadî olarak Eşʿarî mezhebinin görüşlerini savunmaktadır. "Kul fiilinin hâlıkı mıdır yoksa kâsibi midir?" sorusuna verdiği cevapla Muʿtezile mezhebinin de içerisinde bulunduğu uzun yıllar süren ilmi tartışmaya katkı sağlamıştır. Bu hususta *Keşfü'l-işkâl fî mes'eleti'l-efʿâl* adıyla kaleme aldığı risâle ile Mutezile'nin görüşüne karşı çıkmıştır. Bu konudaki bir diğer eseri de cennet, cehennem, hayat, ölüm, ruh gibi tartışmalı meseleleri ele aldığı *el-Mantıku'l-Fehvâni'*dir.[108]

İbn Akîle yaşadığı muhit ve zaman itibariyle tasavvufla iç içe olmuştur. Zira kendisi Abdülkâdir Geylânî'ye nisbet edilen Kâdirî tarikatına intisâb etse de yaşadığı dönemde tarikatlar arasında taassub söz konusu olmayıp Nakşî, Şâzelî, Saʿdî, Halvetî, Ahmedî meşrebli hocaları ve öğrencileri vardır.[109] Bağdat'ta Seyyid Ali el-Ayderûs'tan Kâdirî şeyhliği icâzeti almıştır. Bağdat'tan sonra gittiği Şam'da halkla kaynaşarak zikir meclisleri kurdurmuş, bu meclislerde birçok kişiye tarikat âdâbını öğretmiştir. 1145/1731-32'de Bağdat'tan ayrılarak İbn Kezber'i yerine vekil olarak bırakmıştır.[110] Tasavvuf alanında birçok eser vermiştir. *ʿİkdü'l-cevâhir fî selâsili'l-ekâbir'*de birçok tarikatın kollarını tanıtmış ve silsileleri hakkında bilgi vermiştir. *Hediyyetü'l-Hallâk'ta ise* tasavvufun ana ilkelerini ele almıştır.[111]

---

[107] Mirdâd, Abdullah Ebül Hayr, *el-Muhtasar min Kitâbi Neşrin Nur ve'z Zehr fi Terâcimi Ehl-i Mekke,* Âlemi'l Ma'rife, Cidde 1986, s. 463; ez-Zirikli, *el-Aʿlâm*, C. 6, s. 13.

[108] Mirdâd, *El-Muhtasar min Kitâbi Neşrin Nûr ve'z Zehr fi Terâcimi Ehl-i Mekke,* s. 463.

[109] Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris*, C. 2, s. 865.

[110] Murâdî, *Silkü'd-dürer*, C. 4, s. 30; Kettânî, *Fihrisü'l-Fehâris,* C. 3, s. 205.

[111] Birışık, "İbn Akîle", DİA, s. 305.

2. Hocaları

Muhammed b. Akîle küçük yaşlarda ilim okumaya başlamıştır. O'nun hayatı ve hocaları hakkında en fazla bilgiyi kendi eseri olan *el-Mevâhibü'l-Cezîle*'den almaktayız. Kaynaklardan edinilen bilgilere göre ilk hocası eş-Şeyh İbrahim b. Ahmed et-Tâifî'dir. Mekke ve Medine âlimlerin çokça ziyaret ettiği yerlerden olduğu için hoca sıkıntısı çekmemiştir. Yetişme çağında 15 civarında hocadan ilim tahsil ettiği bilinmektedir. Bu dönemde daha çok nahiv, belağat ve akâid dersleri okumuştur. Bunların yanında hadis, kıraat, fıkıh, kelâm ve mantık da okuduğu kaynaklarda geçmektedir. Özellikle dönemin meşhur tefsir ve kıraat âlimlerinden dersler okuduğu bilinmektedir. Hocalarının en verimli çağlarında aldığı ilimleri sadece okumamış, kendini geliştirerek bu ilim dallarına çok büyük katkı sağlamıştır. Müellif yukarıda belirtildiği üzere temel ilimleri aldıktan sonra hadis ilmine yönelmiş ve Hîcâz bölgesindeki önemli hadis âlimlerinden dersler okuyup îcâzetini tamamlamıştır.[112] Kaynaklarda nakledilen bilgilere göre İbn Akîle'nin, muhaddislik yönünün ağır basmasına Mekke'de yaşayan Hasan el-Uceymî (ö. 1113/1702), Ahmed en-Nahlî (ö. 1130/1717) ve Abdullah b. Salim el-Basrî (ö. 1134/1722) etkili olmuştur. Zira müellif bu üç âlimin derslerine düzenli olarak devam etmiş ve onlardan birçok eser okumuştur.[113]

İbn Akîle'nin diğer hocaları arasında dönemin âlimlerinden çoğunu görmek mümkündür. Bunlar Muhammed el-Kattân (ö. 1109/1698), Ahmed ed-Dimyâtî (ö. 1117/1705), Abdülcelîl b. Ebî'l-Mevâhib (ö. 1119/1707), Ebü'l-Mevâhib el-Ba'lî (ö. 1126/1714), Molla İlyas b. İbrâhim (ö. 1138/1726), Tâceddîn ed-Dehhân, Sâlim el-Basrî (ö. 1134/1722), Ali el-Mizcâcî (ö. 1100/1688), Muhammed el-Müftî (ö. 1100/1688), Mir Alazbeyi el-Mu'ammer (ö. 1114/1703), İdrîs es-Saʿdî (ö. 1126/1714), Abdullah b. Alevî (ö. 1132/1720), Muhammed es-Süleymânî (ö. 1134/1722), Abdurrahmân el-Mekkî, Ali el-Ahmedî, Abdullah es-Sakkâf, Kâsım el-Bağdâdî, Abdülcevâd el-Meydânî, Muhammed el-Hindî, Abdurrahmân el-Belbî, Sadreddin Alazbeyi, İbrâhim et-

---

[112] İbn Akîle, *el-Mevâhibü'l-Cezîle*, Âşir Efendi Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 65/2, vr 10 a, 74 a-75 b; Ayrıca bkz. Birışık, "*Muhammed b. Akîle ve eseri ez-Ziyâde ve'l- İhsân fî Ulûmi'l- Kur'ân'*ı", C. 19, s. 18-20.

[113] Mirdâd, Abdullah Ebül Hayr, *El-Muhtasar min Kitâbi Neşrin Nur ve'z Zehr fi Terâcimi Ehl-i Mekke*, s. 167-173.

Tâifî, Ali el-Yemenî ve Bedreddin el-Lâhorî'dir.[114] Vefat tarihlerini zikretmediğimiz hocalarının hayatları hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanmamaktadır.

3. Öğrencileri

İbn Akîle farklı ilim dallarında tahsil görmüş çok yönlü bir âlim olduğu için aldığı bu ilmi kendisinden sonraki kuşaklara aktarmak adına birçok öğrenci yetiştirmiştir. Talebelerinin sayısı çok fazladır, ancak en çok bilinenleri arasında Abdullah el-Kutb Afîdüddin eş-Şâfii (ö. 1160/1747), Ebü'l-Fidâ İsmaîl ed-Dımeşkî (ö. 1162/1749), Ebü'l-Mevâhib Mustafa es-Sıddîkî (ö. 1162/1749), İbn Kezber (ö. 1165/1752), Hâmid b. Alî el-İmâdî (ö. 1171/1758), eş-Şihâb Ahmed ed-Dımaşkî gibi bazı isimleri saymak mümkündür.[115]

4. Eserleri

Muhammed b. Akîle iyi bir eğitimden geçip çok yönlü yetişmiş ve aldığı ilmi özümseyip topluma yansıtmayı iyi bilen velûd bir âlimdir. İslâmî ilimlerin her alanına ilgi duymuş ve bu alanlarda kendini yetiştirip eserler vermiştir. Abdullah b. Mirdâd, İbn Akîle'nin eserlerinin sayısının doksana ulaştığını söylemektedir. Ancak günümüze sadece otuz kadarının ulaştığı bilinmektedir.[116] Bu eserler yazıldıkları alanlara göre sıralanmaya çalışılacaktır.

a. Tefsire İlmiyle İlgili Eserleri

1. ez-Ziyâde ve'l-ihsân fî ulûmi'l-Kur'ân: Süyûtî'nin *el-İtkân*'ı üzerine bir tehzib çalışması olarak kaleme alınmıştır. Bu eser çalışmanın ana konusunu teşkil ettiği için, ileride müstakil bir başlık altında ayrıca ele alınacaktır.

2. el-Cevherü'l-manzûm fi't-tefsîr bi'l-merfûʿ min kelâmi seyyidi'l-mürselîn ve'l-mahkûm: Müellifin en hacimli çalışması olan bu eser *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'dan sonra 1140/1728 yılında tamamlanmıştır. Yalnızca merfû hadislerden istifade edilmiş ve ayrı bir başlık altında kıraat farklılıklarına da değinilmiştir. Müellif eserini Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın tamamını tefsir ettiğini esas alarak yazmıştır. Yapılan

---

[114] Murâdî, Halil, *Silkü'd-dürer*, C. 4, s. 30; Mirdâd, Abdullah Ebül Hayr, *El-Muhtasar min Kitâbi Neşrin Nur ve'z Zehr fi Terâcimi Ehl-i Mekke*, s. 462-463; İbn Akîle, *el-Fevâ'idü'l-Celîle fî Müselselâti Muhammed b. Ahmed ʿAkîle,* thk. Muhammed Rıza Kahveci, Dârul Beşâirul İslâmiyye, Beyrut 2000, s. 28-30.

[115] Öğrencileri hakkında geniş bilgi için bakınız Murâdî, Halil, *Silkü'd-dürer*, C. 4, s. 31.

[116] Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 305-306.

araştırmalarda bu eserin üç adet el yazma nüshasının olduğu tespit edildi ki bunlardan ilki Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesinde, Hekimoğlu Ali Paşa koleksiyonunda, 58-62 numaraları arasında kayıtlı bulunmaktadır. İkincisi ise yine aynı kütüphanenin Hekimoğlu Ali Paşa ve Camii koleksiyonunda, 19/967 numarada yer almaktadır. Ancak bu nüshada birtakım eksiklikler mevcuttur. Üçüncü nüshası ise Milano Biblioteca Ambrosiana'da 139 numarada kayıtlıdır.[117] Bu çalışma, Suudi Arabistan Kral Hâlid Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi'nde üç yüksek lisans öğrencisi tarafından bölümler halinde paylaşılarak çalışılmış ve tahkik edilerek yayınlanmıştır.[118] Bu eserde yer alan "ʿukûbât" ile ilgili âyetler Fatma Nur Şener tarafından ayrıca çalışılmıştır.[119]

3. es-Sırrü'l-esrâ fî maʿnâ Sübhânellezî esrâ: İsrâ sûresinin ilk âyetinin tefsirinden ibarettir.[120]

4. Hizbü's-sırri'l-masûn el-müstenbât mine'l-kitâbi'l-meknûn: Kur'ân'ın havâssına dair kaleme alınen bir risâledir. Bu eserin bir nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi'nde Bağdatlı Vehbi Efendi koleksiyonunda 2067/8 numarada mevcuttur.[121]

b. Diğer İlimlerle İlgili Eserleri

Hadis İlmiyle İlgili Eserleri

1. *el-Fevâidü'l-Celîle fî Müselselâti Muhammed b. Ahmed Akîle:* Müellifin Hicâz, Yemen ve Suriye bölgelerinde yaygın olan kırk beş müselsel hadisi ihtiva eden eseridir. Abdülhay el-Kettânî eserle ilgili olarak 1905'te Abdülcelîl b. Abdüsselâm Berrâde'den Mekke'de tek mecliste semâ yoluyla rivâyet ettiğini söylemektedir.[122]

---

[117] Eser hakkında ayrıca bk. Fatma Nur Şener, *Hanefî İbn Akîle el-Mekkî'nin El-Cevherü'l-Manzûm'da Ukûbât Âyetlerini Tefsirde Rivâyet Yöntemi,* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, *s. 14*

[118] İbn Akîle, *el-Cevherü'l-Manzûm fi't-Tefsîr bi'l-Merfûʿ min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn ve'l-Mahkûm,* thk. Meryem bint Fâiz bint Avda el-Esmerî-Münîra bint Âmir b. Abdullah ed-Da'remî-Rahmet bint Ahmed b. Abdühû Âli Ahmed, Kral Hâlid Üniversitesi, İslamî İlimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, Suudî Arabistan 2010.

[119] Ayrıntılı bilgi için bkz. Fatma Nur Şener, *Hanefî İbn Akîle el-Mekkî'nin El-Cevherü'l-Manzûm'da Ukûbât Âyetlerini Tefsirde Rivâyet Yöntemi,* Yüksek lisans tezi.

[120] Mirdâd, *el-Muhtasar,* C. 2, s. 410.

[121] İbn Akîle, *Hizbü's-sırri'l-mâsûn el-müstenbat mine'l-kitâbi'l-meknûn,* Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi koleksiyonu, nr. 2067/8.

[122] Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 305.

2. el-Mevâhibü'l-mezîle fî merviyyâti Muhammed b. Ahmed Akîle: Müellifin hocalarını ve onlardan tedris ettiği ilimleri ve eserleri ele aldığı ve tahsil hayatından bahsettiği bir risâlesidir. 1135/1723 yılında tamamlanmış olup, birçok nüshası vardır.[123]

3. Sebtün sağir: Müellifin hadis rivâyet ettiği hocaları ve hadis senedlerini gösteren kitabıdır.[124]

4. İcâze: Şeyh İsmâil el-Aclûnî ve Ömer b. Muhammed el-Antâbî'ye verdiği icâzetlerden oluşan eseridir[125]

Muhtasar fi'l-hadîs, Sened, Arûsü'l-efrâh fî şerhi maʿnâ hadîsi'l-ervâh isminde muhtevâları hakkında bilgi edinemediğimiz üç hadîs eseri daha vardır.[126]

Tarih İlmiyle İlgili Eserleri

İslâm tarihi ve siyer ilmiyle ilgili tespit edilen üç eseri mevcuttur.

1. Nüshatü'l-vücûd fi'l-ahbâri ʿan hâliʿl-mevcûd: Peygamberler tarihinden başlayıp halifeler, krallar ve padişahlar ve meşhur âlimlerin hayatlarını konu edinen bir risâledir.[127]

2. Ünvânü's-saâde fimâ hâssa bihi'n-nebiyyü mine'l-kerâmât ve'l fezâil kable'l-vilâde: Hz. Peygamber'in peygamber olmadan önceki hayatını konu edinen bir eserdir.[128]

3. Risâle fî Mevlidi'n-Nebî: Adından da anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in doğumunu ele alan bu eser *Mevlid* olarak da bilinir.[129]

4. ***Seyahatnâme***: İbn Akîle'nin Şam, Anadolu ve Irak'a yaptığı seyahatlerine dair bilgileri içeren bir eserdir.[130]

Kelâm İlmiyle İlgili Eserleri

---

[123] Kettânî, *a.g.e.*, C. 2, s. 607-608; Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 305.
[124] Kettânî, *a.g.e.*, C. 2, s. 584; Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 305.
[125] Hîle, M. Habîb, *et-Târîh ve'l-müʾerrihûn bi-Mekke*, London 1994, s. 394; Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 305.
[126] Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 306.
[127] Mirdâd, *el-Muhtasar,* s. 462-463.
[128] Kettânî, *a.g.e.*, C, 2, s. 607; Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 305.
[129] Murâdî, *Silkü'd-dürer*, C. 4, s. 30.
[130] Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 306.

Kelâm ilmiyle ilgili dört eseri bulunmaktadır.

1. el-Mantıku'l-Fehvânî ve'l-meşhedü'r-rûhânî fi'l-meâdi'l-insânî: Hayat, ölüm, ruh, kıyâmet alâmetleri, cennet ve cehennem gibi bazı konuları ihtiva etmektedir. Cemâleddin el-Kâsımî tarafından Kahire'de yirmi iki risâle ile birlikte yayınlanmıştır.[131]

2. Feyzü'l-Mennân fî maʿnâ leyse fi'l-imkâni ebdeʿu mimmâ kân: Allah'ın yarattıklarından daha güzelini yaratmanın mümkün olmadığı hususunda kaleme alınmış bir eserdir.[132]

3. Keşfü'l-işkâl fî mes'eleti'l-efʿâl: Mezhepler arası tartışmaların konu edildiği bu eserde efʿâlü'l-ʿibâd hususunda Mu'tezile'ye cevaplar verilmiştir.[133]

4. Hakîkatü'l-beyân fî cevâbi's-sâil ʿani'd-delîli ve'd-dâl: Bazı itikadî meseleleri ele alan bir eserdir.[134]

Kaynaklarda Mektebet-ü Mekketi'l-Mükerreme'de Tevhîd koleksiyonunda 53 numarada müellifin bir kader risalesinin var olduğu belirtilmektedir. İçeriği hakkında herhangi bir bilgiye erişemediğimiz için bu risâlenin yukarıda bahsedilen diğer eserinden farklı olup olmadığı bilinmemektedir.[135]

Tasavvuf İlmiyle İlgili Eserleri

İbn Akîle'nin tasavvuf ve ahlakla ilgili çeşitli eserleri de bulunmaktadır.

1. ʿİkdü'l-cevâhir fî selâsili'l-ekâbir: Müellifin icâzet aldığı 18 tarikatı ve bunların kolları ile silsilelerini tanıttığı eseridir. Eser Ömer Özgül tarafından tahkik edilerek yayınlanmıştır.[136]

2. Hediyyetü'l-hallâk ile's-sûfiyyeti fî sâiri'l-âfâk: İçeriğinde tasavvufun ana ilkelerini ele alınmıştır.[137]

---

[131] Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 305.
[132] Hîle, M. Habîb, *et-Târîh ve'l-müʾerrihûn bi-Mekke*, London 1994, s. 394.
[133] Mirdâd, *el-Muhtasar*, s. 463.
[134] Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 306.
[135] Hîle, *et-Târîh ve'l-müʾerrihûn bi-Mekke*, s. 394.
[136] Özgül, Ömer, *İbn Akîle'nin Ikdu'l-Cevâhir Fî Selâsili'l-Ekâbir adlı eseri (edisyon kritik-tahlil)*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2005.
[137] Murâdî, *Silkü'd-dürer*, C. 4, s. 30.

3. el-Esrârü'l-matviyye fi'l-esmâi's-Sühreverdiyye: Adından da anlaşılacağı üzere Sühreverdiyye tarikatından bahseden bir esedir.[138]

4. Kessîbü'l-envâr fî zikrillâhi'l-Azîzi'l-Cebbâr: 1136/1724 yılında telif edilmiş bir dua kitabından ibarettir.[139]

5. Fıkhü'l-kulûb ve miʿrâcü'l-guyûb: Adından da anlaşılacağı üzere gaybî meselelere dair bir eserdir.[140]

6. Kurretü'l-ʿayn fî beyâni virdi'l-hamîsi ve'l-isneyn: Pazartesi ve perşembe günleri yapılması gereken virdleri konu edinmektedir.[141]

7. Risâle fî edʿiyeti'l-hac: Hacda yapılacak duaları içermektedir.[142]

8. Refʿü'z-zikr fî fazli'z-zikr: Adından da anlaşılacağı üzere zikrin fazîleti hakkındadır.[143]

Yukarıda zikrettiğimiz eserlerin haricinde, kaynaklarda müellifin *el-Kavlü'n-nefîs fi'l-cevâb ʿan es'ileti İblîs, Nefehâtü'z-zekiyye fi's-salâti ʿalâ hayri'l-beriyye* ile *Risâle teteʿallaku bi-beyʿi'l-ʿidde ve'l-emâne ve'l-ikâle*[144] adında 3 adet risâlesi daha mevcuttur.[145]

[138] Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 305.
[139] Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 305-306.
[140] Mirdâd, *el-Muhtasar,* s. 463.
[141] Murâdî, *Silkü'd-dürer*, C. 4, s. 30; Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 306.
[142] Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 305.
[143] Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 306.
[144] Geniş bilgi için bkz. Kettânî, *a.g.e.*, C. 2, s. 607; Mirdâd, Ebü'l-Hayr, *el-Muhtasar,* s. 463.
[145] Birışık, "İbn Akîle", DİA, C. 19, s. 306.

İKİNCİ BÖLÜM

ʿULÛMU'L-KUR'ÂN'A DAİR OLAN *ez-ZİYÂDE ve'l-İHSÂN*'IN TANITIMI, BİLGİ VE KAYNAK DEĞERİ

Bu bölümde ilk olarak ʿulûmu'l-Kur'ân kavramının tanımı, muhtevası, ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. İkinci olarak geçmişten günümüze kadar Kur'ân ilimlerini belirli bir sistem içerisinde ele alan eserler isim ve muhteva itibariyle sıralanacaktır. Daha sonra bu ilimler içerisinde önemli bir yeri olan *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ın tanıtımı yapılacaktır. Bu bağlamda eserdeki Kur'ân ilimlerinin sayısal durumu, alana kattığı yenilikler, konuları ele alış tarzı ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

I. ʿULÛMU'L-KUR'ÂN KAVRAMI ve BU ALANA DAİR YAZILAN ESERLER

A. ʿUlûmu'l-Kur'ân Kavramının Tanımı, Muhtevâsı, Doğuşu ve Gelişimi

1. ʿUlûmu'l-Kur'ân Kavramının Tanımı ve Muhtevâsı

"ʿUlûmu'l-Kur'ân" kavramı "ʿulûm" ve "Kur'ân" kelimelerinden oluşan ve sözlükte "Kur'ân ilimleri" anlamına gelen bir izâfet terkibidir. "Kur'ân ilimleri" mânasına gelen bu terkibin ıstılahî anlamıyla ilgili olarak klasik döneme ait kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Bununla birlikte XX. yüzyılda yazılan eserlerde bu ilmin muhtevası ve maksadı göz önünde bulundurularak yapılan bazı tarifler mevcuttur. Örneğin Zürkânî, Kur'ân'ın nüzûlü, tertibi, cemʿi, yazılması, kıraatı, tefsiri, iʿcâzı, nâsih ve mensuhu, dil, üslûp ve belâgatı gibi Kur'ân'ı ilgilendiren her çeşit konu ve bahse ʿulûmu'l-Kur'ân denilebileceğini söyler.[1] Bir başka tanıma göre ise "ʿulûmü'l-Kur'ân, çeşitli açılardan Kur'ân'la ilgili olan ve her biri ayrı ilim dalı kabul edilebilecek önemli küllî bahisleri bir araya getiren bir ilim" olarak tarif edilmiştir.[2] Bir diğer tarife göre de "İnişi, tertip edilişi, toplanışı, yazılışı, okunuşu, tefsir edilişi, iʿcâzı, nâsih-mensûhu yani kısacası Kur'ânla ilgili konuların tamamını ihtiva eden ilimdir." Dolayısıyla Kur'ân'a hizmet eden veya Kur'ân'a dayanan ilimlere ʿulûmu'l-Kur'ân denir.[3] Bir başka tarife göre ise, Kur'ân'ın nüzûlü, tertibi, toplanması, yazılması, okunması, tefsiri, iʿcâzı,

---

1 Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, C. 1, s. 20.

2 İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec, *Fünûnü'l-efnân fî ʿuyûni ʿulûmi'l-Kur'ân*, nşr. Hasan Ziyâeddin Itr, Beyrut 1987, s. 71 (neşredenin girişi).

3 Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, M.Ü.İ.F.Y., İstanbul 1991, s. 2.

nâsih-mensûh gibi konularla ilgili bahislerdir.[4] Bazı araştırmacılar bu tariflerin daha ziyâde Kur'ân'ı doğrudan alakadar eden ilimleri kapsaması ve dolaylı olarak onu ilgilendiren bilimleri ihtiva etmemesi sebebiyle eksik olduğu ve söz konusu bu tanımların içerisine Kur'ân'a dayanan ve Kur'ân'ın öncülük ettiği ilimlerin dâhil edilmesi ile bu eksikliğin giderilebileceği düşüncesindedirler. Bu anlamda ʿulûmu'l-Kur'ân'ı tarifteki eksikliği bertaraf edecek şekilde ve daha geniş manada "Kur'ân'ın nüzülü, tertibi, yazılması, cemʿi, istinsâhı, nâsih-mensûhu, sebeb-i nüzûlü, müşkili, müteşabihi vb. itibarı ile doğrudan kendisini ilgilendiren ilimleri ihtiva etmesi ve o ilimlerin metodlarının belirlemesi ile kelâmî, fıkhî vb. ilimlere kaynaklık etmesi, hatta zaman zaman kozmoloji, psikoloji, biyoloji vb. bilimlere ışık tutması itibarı ile de kendisini dolaylı olarak ilgilendiren mevzûlarla tarihin akışı içerisinde ortaya konmuş olan İslâmî/ilmî mirasın bir araya toplanmış şekli" olarak tarif etmişlerdir.[5]

ʿUlûmu'l-Kur'ân kavramının muhtevâsına gelince; bu terimin çerçevesi çizilirken Kur'ân'ın nüzûlü, tertibi, toplanması, yazılması, kıraati, tefsiri, i'câzı, nâsih ve mensuhu, dil, üslûp ve belâgatı gibi konular zikredilmiştir.[6] "ʿUlûmu'l-Kur'ân" mutlak bir ifade olarak "Kur'ân'la alâkası olan bütün ilimler" anlamını taşımaktadır.[7] Buna göre ʿulûmu'l-Kur'ân terkibindeki ilim kavramının çoğul olarak kullanılması, Kur'ân ile ilgisi olan yalnızca bir tane ilim değil ona hizmet eden ve ona dayanan bütün ilimlerin kastedilmiş olmasındandır. Dolayısıyla tefsîr, kırâat, resm-i Osmânî, iʿcâzü'l-Kur'ân, esbâb-ı nüzûl, nâsih-mensûh, iʿrâbü'l-Kur'ân, garîbü'l-Kur'ân, din ve lügat gibi ilimler bu kavramın içine girmektedir.[8] Sâbûnî'ye göre de ulûmu'l-Kur'ân'ın muhtevasına Kur'ân'ın nüzûlü, cem'i, tertibi, tedvini, esbâb-ı nüzûl, mekkî-medenî, nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih ve bunun gibi yüce kitapla alakalı pek çok konu

---

4 Rûmî, Abdurrahmân Fahd, *Dirâsetün ilâ ʿulûmi'l-Kur'ân*, Riyad 1413, s. 124; Itr, Nureddîn, *Muhâdarâtün fî ʿulûmi'l-Kur'an*, Dımaşk 1988, s. 184.

5 Baş, Erdoğan, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi (I-IV. Asır)", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, s. 22.; Ayrıca Kur'ân İlimlerinin doğuşu ve tarihi gelişimi hakkında ayrıntlı bilgi için bakınız: Yalnız, Fatma, Tefsirde Usûl Arayışları -Erken ve Klasik Dönemin Karakteristik Metinleri Bağlamında, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2021.

6 Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, C. 1, s. 23.

7 Çelik, Ömer, "Hicrî V-XI. Asırlarda Kur'ân İlimleri", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III*, Ensâr Neşriyât, İstanbul 2002, s. 48.

8 Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, C. 1, s. 24.

girmektedir.[9] Bununla birlikte ʿulûmü'l-Kur'ân tabirinin muhtevasının ve çerçevesinin ne olduğu, hangi konuları içine aldığı, hangilerini dışarıda bıraktığı hususunda birlik yoktur. Esas itibariyle Kur'ân'la doğrudan alâkası bulunmayan, fakat bir şekilde Kur'ân âyetlerinin açıklanması için faydalanılan ilimlerin Kur'ân ilimlerinden sayılıp sayılmayacağı üzerinde durulması gereken bir meseledir. Nitekim jeoloji, biyoloji, botanik ve astronomi gibi ilimlerin ʿulûmu'l-Kur'ân dahilinde bir yerinin olup olmayacağı tartışmaya açıktır. Kur'ân-ı Kerîm'i her türlü ilmin kaynağı gibi görenler tıp, mühendislik, astronomi, matematik, cebir, mantık vb. ilimlerin de Kur'ân'da yer aldığını söyleyerek bunlarla ilgili bazı âyetler zikretmişlerdir.[10] Nitekim Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) Kur'ânî ilimlerin sayısının 77.450 olduğunu ifade etmiştir.[11]

Bununla birlikte Kur'ân-ı Kerîm'le alâkası olmayan, fakat kendisinden Kur'ân'ın yorumunda dolaylı olarak yararlanılan ilimlerin Kur'ân ilmi sayılıp sayılmayacağı hususu tartışıla gelmiştir. Kur'ân ilimleri (ʿulûmu'l-Kur'ân) tamlaması esas itibariyle Kur'ân'la doğrudan ilgili olan Kur'ân'ın vahyi, nüzûlü, yazımı, okunması, tertibi, toplanması, çoğaltılması, hattı, kıraati, tefsiri, i'câzı, nâsih ve mensuhu, i'râbı, dil, üslûp ve belâgatı, âyet ve sûrelerinin birbiriyle ilgisi, muhkem ve müteşâbihi hakkındaki disiplinleri kapsar. Bu anlamda astronomi, matematik, biyoloji gibi ilimler Kur'ânî oldukları halde genel kabule göre Kur'ân ilimlerinden değildir. Bu sebeple zaman zaman "Kur'ânî ilimler" (el-ʿulûmu'l-Kur'âniyye) şeklinde kullanılan tamlamanın ulûmü'l-Kur'ân terkibinin anlamını vermediği için Kur'ân ilimleri yerinde kullanılmasının yanlış olduğu ifade edilmiştir.[12] Hülâsa, ʿulûmu'l-Kur'ân kavramı, Kur'ân'ın anlaşılmasına destek olan bütün ilimleri kapsamaktadır. Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması, yorumlanması ve anlatılmasını sağlayan bu ilimleri ise genel hatlarıyla dört grupta incelemek mümkündür. "Bunlardan ilki Kur'ân'ın vahyediliş süreci, ikincisi, Kur'ân'ın metinleşme tarihi, üçüncüsü, Kur'ân metninin dil, üslup, belâgat hususiyeti

---

9 Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'an*, el-Mektebetü'l-Hanefiyye, İstanbul ty., s. 12.
10 Birışık, "ʿUlûmu'l-Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 42, s. 133.
11 Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 17.
12 Birışık, "Kur'an", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, C. 26, s. 401.

ve okunuş keyfiyeti, sonuncusu ise Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasıyla ilgili muhtelif meselelerdir."[13]

2. ʿUlûmu'l-Kur'ân'ın Doğuşu ve Gelişimi

Kur'ân'a yönelik araştırma ve çalışmalar yapılırken Hz. Peygamber dönemine kadar inmek gerekmektedir. Zira nâzil olan âyetlerin ezberlenmesi, kayda geçirilmesi ve ilâhi hükümlerin okunup uygulanmaya çalışılması, müteşâbih âyetler gibi anlaşılması zor olan konuların Hz. Peygamber'e müracaat edilerek öğrenilmesi Kur'ân İlimlerinin ortaya çıkışına yönelik ilk ciddi faaliyetlerdir. Bu çalışmalar zamanla ortaya çıkacak Kur'ân ilimlerinin temelinin oluşmasında büyük önem arz etmiştir. Kur'ân'ın nâzil olduğu toplumun Araplardan müteşekkil olması ve dolayısıyla dilinin Arapça olması, ilâhi mesajın Arap toplumu tarafından kolaylıkla anlaşılmasını sağlamıştır. Ancak az sayıda da olsa, bazı âyetlerdeki anlam kapalılığı ve müphemlik, sahâbeyi Hz. Peygamber'e soru sormaya sevk etmiştir. Dolayısıyla Kur'ân'ın indirildiği asr-ı saadette ve devamındaki ilk asırlarda, Kur'ân ilimlerine ihtiyaç duyulmamış ve yalnızca Hz. Peygamber'in açıklamalarıyla yetinilmiştir. Öte yandan şifâhî kültürün hâkim olduğu bu dönemde, bu ilimlerin kayda geçirilmesine gerek duyulmamıştır.[14] İlk dönemlerde "Kur'ân ilimleri" ile "tefsir" aynı anlamda kullanılmış olsa da ʿulûmu'l-Kur'ân yani "Kur'ân ilimleri" tamlaması literatürde, Kur'ân'la ilgili olan ve bu ilâhi mesajın anlaşılmasına katkıda bulunan diğer ilgili ilim dallarını bir araya toplayan ve inceleyen bir kavramdır.[15] Bu kavramın ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı kaynaklarda zikredilmemektedir. Aynı şekilde, her ne kadar Zürkânî (ö. 1367/1948) gibi bazı âlimler bu alanda kaleme alınan ilk eserin hicrî V. asırda Ali b. İbrâhim el-Havfî (ö. 430/1038) tarafından kaleme alınan *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Kur'ân*[16] adlı eserin olduğunu öne sürse de bu sahada telif edilen ilk eserin hangisi olduğu hususunda belirsizlik vardır.[17]

---

[13] Öztürk, Mustafa, "*Müteşâbih Kavramı Bağlamında 'Tefsir Usûlü'nün (ʿUlûmu'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme*", Bilimname, XV, 2008/2, s. 30.

[14] Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbî, Beyrut 1995, C. 1, s. 29; Salih, Subhi, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2005, s. 123.

[15] Zerkeşî, Ebû Abdillah Muhammed b. Bahâdır b. Abdillah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, C. 2, s. 149-150; Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* Mektebetü Maarife Riyad 1996, C. 2, s. 222.

[16] Havfî, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 288.

[17] Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân*, C. 1, s. 68.

Zürkânî'nin bu görüşü de sahih görülmemiştir. Zira mezkûr eser, ʿulûmu'l-Kur'ân'ın tüm konularını içermemektedir. Dolayısıyla yaygın kanaate göre, her ne kadar adında ʿulûmu'l-Kur'ân kavramı yer almasa da, bu konudan bahseden ilk eser Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *el-Akl ve fehmü'l-Kur'ân* adlı eseridir. Öte yandan ʿulûmu'l-Kur'ân'ın hemen hemen bütün konularını ihtiva eden ve bu sahada örnek olarak gösterilebilecek olan eser ise Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Kur'ân* adlı eseridir. Dolayısıyla burada nakledilen bilgiler ışığında, bu sahada tam teşekküllü olarak kaleme alınan ilk eserin VIII/XIV. asırda kaleme alındığını söylemek mümkündür. Bu eserden sonra kaleme aldığı çalışmalarıyla sahada örnek gösterilebilecek eserler telif eden diğer âlimler ise sırasıyla Süyûtî, İbn Akîle ve Zürkânî'dir.[18]

B. Ulûmu'l-Kur'ân'a Dair Yazılan Eserler

Kur'ân ilimleri Kur'ân'ın anlaşılmasına destek olan bütün ilimleri kapsamaktadır. Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması, yorumlanması ve anlatılmasını sağlayan bu ilimleri ise 4 grupta incelemek mümkündür. "Bunlardan ilki Kur'ân'ın vahyediliş süreci; ikincisi, Kur'ân'ın metinleşme tarihi; üçüncüsü Kur'ân metninin dil, üslup, belâgat hususiyeti ve okunuş keyfiyeti; sonuncusu ise Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasıyla ilgili muhtelif meselelerdir."[19] Tefsir âlimleri ilk zamanlarda en önemli gördükleri Kur'ân ilimleri üzerine müstakil eserler yazmışlardır. Dolayısıyla ilk dönemlerde yapılan çalışmalar genellikle Kur'ân ilimlerinden bir veya birkaçını konu alan eserlerden ibaret olmuştur. Ancak sonraki yüzyıllarda kendi tasniflerine göre Kur'ân ilimlerinin tamamını ele alan müstakil eserler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Kur'ân ilimlerinin tamamını olmasa da bir kısmını ele alan ilk eserin Muhâsibî'nin *Fehmü'l-Kur'ân*'ı olduğu kaynaklarda mezkûrdur. Muhâsibî, bu eserinde fedâilu'l-Kur'ân, muhkem-müteşâbih, fıkhu'l-Kur'ân, nâsih-mensûh, Muʿtezile mezhebiyle ilgili tartışmalar, Kur'ân üslûbu gibi temel bazı konuları ele almıştır. Muhâsibî'den sonraki yüzyıllarda yaşayan İbn Merzubân'ın (ö. 309/921) *el-Hâvî fî ʿulûmi'l-Kur'ân*, Ebü'l-Hasen el-Eşʿârî'nin (ö. 324/936) *el-Muhtezen fî ʿulûmi'l-Kur'ân*, el-Udfûvî'nin (ö. 388/998) *el-İstiğna fi ʿulûmi'-Kur'ân*'ı ile Havfî'nin (ö.

---

[18] Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, C. 1, s. 28; Birışık, "ʿUlûmu'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 42, s. 133; Demirci, *Tefsir Usûlü*, s. 137-138.

[19] Öztürk, Mustafa, "*Müteşabih Kavramı Bağlamında 'Tefsir Usûlü'nün (Ulûmu'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme*", Bilimname, XV, 2008/2, s. 30.

430/1039) *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Kur'ân* adlı tefsirlerinin isimlerinde ʿulûmu'l-Kur'ân kavramı geçmesine rağmen, bu eserlerde mezkûr kavramdan "Kur'ân ilimleri" kastedilmemiş olup "tefsir" kastedilmiştir.[20]

Tespitlere göre başlığında "ulûmu'l-Kur'ân" ibaresini taşıyıp günümüze ulaşan en eski eser, erken dönem dil ve kıraat âlimi Muhammed b. Ali el-Üdfüvî'nin (ö. 388/998) eseri *el-İstiğnâ fî ulûmi'l-Kur'ân*[21] ile ilgili kaynaklarda şu bilgiler yer almaktadır. *el-İstiğnâ*[22] ilgili literatürde genelde bir tefsir olarak kabul edilmekle birlikte, sahip olduğu bazı özellikler onu bir tür ʿulûmu'l-Kur'ân çalışması olarak nitelendirmeye de imkan vermektedir. Kur'an âyetlerini mushaf tertibini esas alarak inceleyen eserde her âyetle ilgili görülen Kur'an ilimleri meseleleri o ayetle ilgili açıklamalar çerçevesinde zikredilmiştir. Bu sebeple *el-İstiğnâ* tefsir üslûbunda kaleme alınmış bir tür Kur'an ilimleri tedvini olarak nitelendirilmiştir. Bu sebeple *el-İstiğnâ* ʿulûmu'l-Kur'ân disiplininin VI./XII. asırdan itibaren kazanacağı formdan, yani tematik olarak Kur'an'la ilgili belli ilimlere ait meselelerin tartışılıp âyetlerden örneklerin serdedildiği sonradan gelen örneklerden hayli farklıdır. Mushaf tertibinin esas alınması esere bir tefsir görünümü kazandırırken, her âyetle ilgili Kur'an ilimleri meselelerin zikredilmesi ona bir tür ʿulûmu'l-Kur'ân eseri olma karakteri vermektedir.[23]

Başlığında "ʿulûmü'l-Kur'ân" ifadesine yer veren eserlerden biri de kıraat âlimi Ebû Dâvûd Süleymân b. Necâh el-Kurtubî'nin (ö. 496/1103) Kur'ân ilimlerine dair 300 cüz halindeki *el-Beyânü'l-câmi' li ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseridir.[24]

Bu alanda Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) tarafından kaleme alınan *Funûnu'l-efnân fî ʿuyûni ʿulûmi'l-Kur'ân* adlı eseri nâsih-mensuh, tefsir-te'vil, muhkem-muteşâbih gibi Kur'ân ilimlerini ele alan ve zikredilmesi gereken bir başka

---

[20] Muhâsibî, Ebu Abdullah el-Hâris b. Esed b. Abdillah, *Fehmü'l-Kur'an*, thk. Hüseyn Kuvvetlî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1398, s. 261-280.

[21] Mukaddime ile Fatiha sûresi tefsirinin bulunduğu kısımların ilmî neşri Mehmet Suat Mertoğlu tarafından yapılmıştır. Mertoğlu, M. Suat, "Tefsir Tarihinde Dikkatlerden Kaçan Bir Eser: Üdfüvî'nin el-İstiğnâ fî ʿUlûmi'l-Kur'ân'ı ve Eserin Mukaddimesi ile Fatiha Suresi Tefsirinin İlmî Neşri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2011, sayı: 25, s. 51-112.

[22] Eserin adını *el-İstiftâ* ya da *el-İstiğnâ fî ulûmi'd-dîn* şeklinde kaydedenler de bulunmaktadır. Bkz. Mertoğlu, "Tefsir Tarihinde Dikkatlerden Kaçan Bir Eser", s. 53.

[23] Mertoğlu, "Tefsir Tarihinde Dikkatlerden Kaçan Bir Eser", s. 56.

[24] Çetin, Abdurrahman, "Ebû Dâvûd, Süleyman b. Necâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, C. 10, s. 119.

eserdir.[25] Ulûmü'l-Kur'ân'a dair yazılan eserler içerisinde ilk sistematik kitap, Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *Fünûnü'l-efnân fî uyûni ʿulûmi'l-Kur'ân, Fünûnü'l-efnân fî acâibi ulûmi'l Kur'ân, Acâ'ibü ʿulûmi'l Kur'ân* gibi gibi farklı isimlerle[26] anılan eseri kabul edilir.[27] İbnü'l-Cevzî'nin *Fünûnü'l-efnân*'ı gerek ihtiva ettiği otuzu aşkın konu başlığındaki çeşitlilik, gerekse bu başlıklar altında ortaya konulan bilgilerin sunuluşundaki metot bakımından kendinden önce yazılan 'ulûmu'l-Kur'ân'a dair kitapların en iyisi kabul edilmiştir.[28] *Fünûnu'l-efnân,* Kur'ân ilimlerine dair kendinden önceki birikimi toplayıp sonrasına aktarması açısından önemli bir köprü işlevi görmüş ve bu manada kendinden sonra yazılan eserlere de etkide bulunmuştur.[29] Nitekim Zerkeşî *el-Burhân*'ı, Süyûtî *el-İtkân*'ını yazarken bu eserden çokça istifade etmişlerdir. *Fünûnü'l-efnân*'ın en önemli eksikliği, diğer eserlerinde işlediği ʿulûmu'l-Kur'ân'a dair bazı konulara burada ya çok kısa olarak yer vermesi ya da ilgili kitabına atıfla yetinmesi görülmüştür.[30] Eser genel hatları ile şu bâblardan oluşmaktadır: Fezâilü'l-Kur'ân, Halku'l-Kur'ân, Kur'ân'ın yedi harf üzere indirilişi, Resmu'l-Mushaf, Sûrelerin sayısı, Âyetlerin sayısı, Kelime ve harflerin sayısı, Kur'ân'ın cüzleri, Mekkî ve Medenî sûreler, Lügâtu'l-Kur'an, Vakf ve ibtidânın âdâbı, Yâ harfinin hazfi, Müştebihâtu'l-Kur'an, Kur'an'da Müslümanlar ve Peygamberlerin müşterek vasıfları.[31] *Fünûnü'l-efnân*'ın Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmet Paşa 208 numarada kayıtlı

---

[25] İbnü'l-Cevzî, *Funûnu'l-Efnân fî ʿUyûni ʿulûmi'l -Kur'ân*, thk. Hasan Ziyauddin Itır, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1987, s. 72-73.

[26] Eserin farklı isimlerle birçok baskısı yapılmıştır. Yazmalarda eserin adına dair bazı farklılıklar mevcuttur. Nitekim Bağdat Mektebetü'l-evkâfi'l-âmme ve Marakeş'teki yazma nüshalar "*Fünûnü'l-efnân fî ʿuyûni ulûmi'l-Kur'an*", Ezher Üniversitesi'ndeki "*Kitâbu acâibi ulûmi'l-Kur'an*", Dâru'l-kütübü'l-Mısrıyye'deki "*Fünûnü'l-efnân fî acâibi ʿulûmi'l-Kur'an*" başlıklarına sahiptir. Bkz. Sevinç, Sümeyye, "*Fünûnu'l-Efnân fî ʿUlûmi'l-Kur'an* Adlı Eserin İstanbul Yazma Nüshasının Tefsir Usûlü Açısından Tahlili", IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı -IV (İlahiyat) 14-17 Mayıs 2015, Kütahya 2015, s. 201. Ahmed eş-Şerkâvî ile İkbâl el-Merrâküşî (Dârü'l-beyzâ, 1970) ve Hasan Ziyâeddin Itr (Beyrut 1987) eseri *Fünûnü'l-efnân fî uyûni ʿulûmi'l-Kur'ân* adıyla yayımlarken Reşid Abdurrahman el-Ubeydi (Bağdat 1408/1988) ve Salâh b. Fethî Helel, Muessesetü'l-kütübi's-sekâfiyye, Beyrut 2001, *Fünûnü'l-efnân fî acâibi ʿulûmi'l Kur'ân* ismiyle, Abdülfettâh Saîd Âşûr da eseri İbnü'l-Cevzî'ye nisbet ederek *Acâ'ibü ʿulûmi'l Kur'ân* (Kahire 1986) adıyla yayımlamıştır. İbnü'l-Cevzî, *Funûnu'l-Efnân fî ʿUyûni ʿulûmi'l-Kur'an*, thk. Hasan Ziyâuddîn Itr, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1987, s. 72-73.

[27] Bkz. Birışık, Abdülhamit, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, C. 20, s. 551; *Fünûnü'l-efnân fî ʿuyûni ulûmi'l-Kur'ân*, neşredenin girişi, s. 36-100; Sevinç, Sümeyye, *İbnü'l-Cevzî'nin Fünûnu'l-Efnân Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değeri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 2012), s. 42-44.

[28] Birışık, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA*, C. 20, s. 551.

[29] Sümeyye Sevinç, *İbnü'l-Cevzî'nin Fünûnu'l-Efnân Adlı Eserinin Tefsir Usûlü Açısından Değeri*, (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012), 126-128.

[30] Birışık, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *DİA*, C. 20, s. 551.

[31] İbnü'l-Cevzî, *Funûnu'l-Efnân fî ʿUyûni ʿulûmi'l -Kur'ân*, s. 142-484.

nüshasında bulunduğu halde diğer yazmalarda ve tahkikli nüshalarında bulunmayan on altı bölüm halinde bazı konuların olduğu ileri sürülmüştür.[32]

İbnü'l-Cevzî, eserinde konuları ele alırken rivâyet ve dirâyet yöntemlerini birlikte kullanmış; ayrıca işlediği konulara dair referans gösterip örnekler vermenin yanı sıra ele aldığı meselelerde sistematik bütünlüğü gözetmiştir. Yazarın, konuların işlerken zaman zaman şahsî tercihlerine yer verdiği ve bazı lafızlara husûsî manalar yüklediği de olmuştur. Müellif, başlıkların anlatımında ise okuyucuyu doğrudan muhatap kabul etme üslûbunu, bazen de soru-cevap metodunu kullanmıştır.[33]

Sehâvî (ö. 643/1245) tarafından kaleme alınan *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlu'l-İkra'* adlı eser ilk bakışta kıraat ağırlıklıdır. *Tâcü'l-kurrâ* adıyla da bilinen eserde yirmiye yakın Kur'ân ilimine yer verilmiştir. Kur'ân'ın nüzûlü, ilk nâzil olan âyetler, Mekkî-Medenî, i'câzü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın faziletleri, cem edilmesi, şâz kıraatler, nâsih-mensuh, kıraat imamları ve bazı tecvid ve kıraat meseleleri, el-Ahrufü's-Sebʿa (Yedi Harf) gibi temel konular ele alınmaktadır.[34]

Sehâvî ile aynı asırda yaşayan Ebu Şâme (ö. 665/1268) tarafından te'lif edilen *el-Mürşidü'l-vecîz* adlı eserde de nüzûlü'l-Kur'ân, ilk ve son inen âyetler, fedâilü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın cem edilmesi ve istinsâh süreci, Kur'ân hafızları, yedi harf meselesi, şâz, sahih ve mütevâtir kıraatler gibi bazı konuların ele alındığı görülmektedir.[35]

Tûfî (ö. 716/1316) tarafından kaleme alınan *el-İksîr fî kavâidi't-tefsîr* adlı eser ise, beyân ve meânî gibi lugavî ilimleri esas alan ancak bunların yanında tefsir ve te'vil kavramlarının farkı, Kur'ân'ın içerdiği ilimler, müfessirin bilmesi gereken ilimler gibi Kur'ân ilimlerine dair bölümlere de yer vermektedir.[36]

Ulûmü'l-Kur'ân'a dair yazılan bir diğer eser ise İbnü'l-Bârizî olarak tanınan Ebü'l-Kâsım Şerefüddîn Hibetullâh b. Abdirrahîm b. İbrâhîm el-Cühenî el-Hamevî el-

---

[32] Bkz. Sevinç, Sümeyye, "*Fünûnu'l-Efnân fî ʿUlûmi'l-Kur'an Adlı Eserin İstanbul Yazma Nüshasının Tefsir Usûlü Açısından Tahlili*", s. 205.

[33] Bkz. Sevinç, *İbnü'l-Cevzî'nin Fünûnu'l-Efnân Adlı Eseri,* s. 103-109.

[34] Sehâvî, Alemuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdissamed, *Cemâlu'l-Kurra ve Kemâlu'l-İkrâ',* thk. Ali Hasan el-Bevvâb, Mektebetü't-Turâs, Mekke 1987, C. 1, s. 234-254.

[35] Ebu Şâme, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî, *el-Murşidu'l-Vecîz ila Ulum Tetealleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. İbrahim Şemsuddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 74-94.

[36] Bekiroğlu, Harun, *Tefsir Metodoloji Açısından el-Burhân ve el-İtkân,* Araştırma Yay., Ankara 2003, s. 70.

Bârizî'nin (ö. 738/1338) *Kitâbü'l-Bustân fî ʿulûmi'l-Kur'ân* adlı eseridir. İbnü'l-Bârizî'nin *Kitâbü'l-Bustân'*ı da tıpkı el-Üdfüvî'nin *el-İstiğnâ fî ulûmi'l-Kur'ân* ve Havfî'nin *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Kur'ân*ı gibi bir yönüyle tefsir olarak kabul edilmekle birlikte, sahip olduğu bazı özellikler onu bir tür ʿulûmu'l-Kur'ân çalışması olarak nitelendirmeye de imkân vermektedir. Eser, mushaf tertibine göre Kur'an âyetlerini tefsir etmekle birlikte yeri geldikçe ʿulûmu'l-Kur'ân'la ilgili meseleleri de aktarmaktadır.[37]

Yukarıda da bahsedildiği gibi Kur'ân ilimlerinin bilinen bütün bölümlerini kapsayan ve bu alandaki bilinen ilk eser Zerkeşî tarafından kaleme alınan *el-Burhân'*dır.[38] *el-Burhân*'ın bu sahada büyük bir boşluğu doldurduğu göz önünde bulundurulursa, Zerkeşî'nin kendi zamanına kadar fıkıh ve kelâm gibi diğer İslâmî ilimlerin, en azından kendi terminolojilerini oluşturduğunu gördüğü ve dolayısıyla Kur'ân ilimleri için de böyle bir çalışmanın gerekli olduğunu düşündüğü kanısına varmak mümkündür. Öte yandan Zerkeşî'nin sistemli bir şekilde Kur'ân ilimlerini sıralayıp, kendi terminolojisiyle derli toplu hale getirmeyi amaçladığı da söylenebilir.[39]

İbn Hacer'in "En harika ve en orijinal kitaplardan biri" şeklinde nitelendirdiği bu eserde[40] Zerkeşî Kur'ân ilimlerinden kırk yedi tanesine yer vermiştir. Eser, gerek muhtevası gerekse konuları işleyiş tarzı açısından alanında yazılan ilk sistemli kaynak konumundadır. Zerkeşî, eserinin önsözünde belirttiği üzere, mutekaddimûn ulemânın hadis ilimlerinde olduğu gibi Kur'ân ilimlerine dair kapsamlı bir eser kaleme alınmadığını, kendisinin bu eksikliği hissederek, Kur'ân'ın hakikatlerini, sırlarını ve inceliklerini fark etmeye yardımcı olacak kapsamlı bir eser kaleme almak istediğini ifade etmiştir.[41] *el-Burhân,* kendinden önce Kur'ân ilimlerine dair yazılmış olan eserlerle mukayese edildiğinde gerek hacim, gerekse muhtevâ açısından Kur'ân ilimlerini çok ileri boyutlara taşıdığı görülür. Zerkeşî, esbâb-ı nüzûl, Mekkî ve Medenî, nâsih ve mensûh, muhkem ve müteşâbih resmü'l-mushaf, Kur'ân'ın nüzûlü, Kur'ân'ın

---

37 Eserin bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (III. Ahmed, nr. 113).

38 Demirci, Muhsin, *Tefsir Usûlü, s. 138.*

39 Deliser, Bilal, *el-Burhân fî Ulûmi'l- Kur'ân'ın Kaynak Değeri,* Dini Araştırmalar, Temmuz - Aralık 2012, Cilt: 15, Sayı: 41, s. 111-112.

40 Askalânî, Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-*'*umr,* thk. Hasan Habeşî, İhyâu't-Türâsi'l-İslâm, Kahire 1969, C. 1, s. 447.

41 Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî* '*ulûmi'l-Kur'ân*, thk. M. Ebu'l-Fazl İbrâhim, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Kahire 1957, C. 1. s. 9.

tilâvet âdâbı ve keyfiyeti, müşkilü'l-Kur'ân, âyetler arasındaki münasebet, fevâsılu'l-âyât, vücûh ve nezâir, mübhemâtü'l-Kur'ân, fevâtihu's-suver, havâtimu's-suver, Kur'ân'ın cem'i, sûre ve âyetlerinin tertibi ve sayısına dair Kur'ân'ın kısımları, Kur'ân'ın isimleri, Kur'ân'da Arapça dışındaki kelimeler, garîbu'l-Kur'ân, ihtilâfu'l-elfâz, vakf ve ibtidâ, tevcîhu'l-kırâât, fezâilü'l-Kur'ân, havâssu'l-Kur'ân, emsâlü'l-Kur'ân, ahkâmu'l-Kur'ân ve i'câzu'l-Kur'ân gibi Kur'ân ilimleri ile ilgili pek çok konu başlığına yer vermiştir.

Zerkeşî, büyük bir emek mahsulü olan bu eserinde, Zemahşerî, İbn Atıyye, Fahreddin er-Râzî ve Ebû Hayyân gibi müfessirleri kaynak olarak kullanmış, onların tefsirlerinin satır aralarında verdiği bilgileri ince bir işçilikle cemʿ ve tahkîk ederek *el-Burhân*'ın bâbları altında zikretmiştir. Bu anlamda Zerkeşî'nin çok geniş bir kaynak yelpazesi vardır.[42] Müellif eserini kaleme alırken dil, edebiyat, Kur'ân ilimleri, tefsir, hadis gibi alanlara dair 300'den fazla kaynaktan yararlanmış ve onlardan çokça nakillerde bulunmuştur.[43] Yararlandığı kaynakların ve görüşlerinden istifade ettiği kişilerin isimlerini çoğunlukla belirtmekle beraber bazen yalnızca nakilde bulunduğu eserin ismiyle iktifâ etmiştir.

el-Burhân'da Kur'ân ilimleri 47 başlık altında ele alınmıştır ki bu ilimleri: Kur'ân ilimleri ve Kur'ân metni, Kur'ân ilimleri ve tarih, Kur'ân ilimleri ve Arap dili, Kur'ân ilimleri ve Kur'ân eğitimi ile Kur'ân ilimleri ve anlamı olmak üzere beş ana grupta değerlendirmek mümkündür. Bu bölümler *el-Burhân*'da klasik bir yöntemle ele alınarak incelenmiştir. Ana konular ise "nevʿi veya "fasl" olarak adlandırılırken, alt başlıklar genelde "tenbîh" veya "tenbihât", "tefrîât", "mesele", "kâide" şeklinde isimlendirilmiştir. Kur'ân ilimlerinin her biri de "nevʿi" olarak adlandırılmıştır.[44]

Zerkeşî eserini kaleme aldığında çağdaşı olan âlimler aynı zamanda Kur'ân ilimlerine dair farklı eserler yazmış ancak *el-Burhân'*dan habersiz oldukları için birbirinden istifade edememişlerdir. Nitekim Celâleddin Bulkinî'nin (ö. 824/1421) "*Mevâkıʿu'l-ʿulûm min mevâkıı'n-nücûm*" adlı eserinin içeriği hakkında Kâtip

---

[42] Kaya, Mesut, "Tefsirde Usul Arayışları: Memlükler Döneminde Tefsir Usulü ve Kur'an İlimleri Çalışmaları", *Mârife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2023, Cilt: XXIII, sayı: 2, s. 444.

[43] Bkz. Tekin, Vedat, *Zerkeşî'nin "el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân"ında Anlama ve Yorum,* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007, s. 10.

[44] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 55, 65, 133.

Çelebi'nin (ö. 1067/1657) ve Süyûtî'nin naklettiği bilgilere bakılırsa, Zerkeşî ile aynı çağda yaşayan Celâleddin Bulkinî tarafından kaleme alınan adı geçen eserinde Zerkeşî'nin "*el-Burhân*"ından istifade edemediği görülmektedir.[45]

Kur'ân ilimlerine dair eser kaleme alanlardan biri de Celâleddin el-Bulkînî'dir. Bulkînî, *Mevâkı'u'l-'ulûm fî/min mevâkı'ı'n-nücûm* adını taşıyan eserin önsözünde tefsir dersleri esnasında âlimlerin Kur'ân ilimleriyle ilgili görüşlerini ve tasnif yöntemlerini derlediğini ve bu ilmi yeniden canlandırmak amacıyla bu eseri te'lif ettiğini söyler. Kitap Süyûtî'nin de bildirdiği üzere altı bölümden oluşmaktadır.[46] Bulkînî'nin Kur'ân ilimlerini taksimi şöyledir: 1. Kur'ân'ın nüzûl yerleri, vakitleri ve olayları (Mekkî-Medenî, hadarî-seferî vd.), 2. Senedler (mütevâtir, âhâd, şaz vd.), 3. Edâ (Vakf, ibtidâ, imâle, med vd.), 4. Lafızlar (garîb, muarreb, mecâz, müşterek), 5. Ahkâmla alakalı olanlar (âm, hâs, mücmel, mübeyyen vd.), 6. Meânî (fasl, vasl vd.). Başlıklarda görüldüğü gibi bu maddeler de kendi içlerinde nev'ilere ayrılmıştır.[47] Bulkînî'nin bu taksimi Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ına göre daha sistematik bulunmuştur. Süyûtî bu eserden, hocası Alemüddin el-Bulkînî (ö. 868/1464) vasıtasıyla haberdar olduğunu söylemektedir.[48] Kur'ân ilimlerindeki önceliği Bulkînî'ye veren Süyûtî, daha önce böyle bir kitap telif edilmediğini, Bulkînî'nin bu ilmi, bahse konu kitabında tedvin, tenkih, tehzib ve tertib ettiğini, harikulade bilgiler verdiğini (etâ bi'l-acebi'l-ucâb) belirtmektedir.[49] Anlaşılan o ki Süyûtî bu kanaatini Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ını görmeden önce dile getirmiştir. Gerek *el-İtkân*'dan önce telif ettiği *et- Tahbîr fî 'ilmi't-tefsîr*'de, gerek *el-İtkân*'da ve gerekse *en-Nükâye fî 'ilmi'd-dirâye* adlı kitabında bu eserden çokça istifade etmiştir. Uzun süre kayıp olan eser, son zamanlarda bulunmuş ve neşredilmiştir. Esasen Bulkînî bu kitabını *Nehru'l-hayât* adlı tefsirine bir mukaddime olarak

---

45 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 4.

46 Kaya, Mesut, "Tefsirde Usûl Arayışları", s. 446; Yalnız, Fatma, Tefsir Usûlünde Süreklilik ve Etkileşim: Bulkînî, Kafiyeci ve Suyûti Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2014.

47 Bulkînî, Celâleddîn, *Mevâkı'u'l-'ulûm fî mevâkı'ı'n-nücûm*, thk. Enver Mahmûd el-Mursî, Dâru's-Sahâbe, Tanta 2007, s. 27-29.

48 Süyûtî, *el-İtkân*, 1/17.

49 Süyûtî, *İtmâmü'd-dirâye li-kurrâi'n-nükâye*, thk. İbrâhim el-Acûz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, s. 20, 21; *el-İtkân*, C. 1, s. 19.

düşünmüştür. Eser başta Süyûtî olmak üzere kendinden sonra yazılan ʿulûmu'l-Kur'ân kitapları için kaynaklık teşkil etmiştir.[50]

Kur'ân ilimlerine dair Bulkînî'nin *Mevâkı'u'l-'ulûm fî/min mevâkı'ı'n-nücûm*'undan sonraki eser Süyûtî tarafından kaleme alınan *el-İtkân'*dır. Süyûtî, Zerkeşî ile aynı metodu kullanarak *el-Burhân*'da 47 olan Kur'ân ilimlerinin sayısını 80'e çıkartmış ve eserin mukaddimesinde *el-İtkân*'ını şöyle tanıtmıştır:

> "Kitabımın konularını *el-Burhân*'ın sıralamasına uyarak yazdım. Bazı konuları bazısına ilave ettim. Açıklananları daha da açtım. Bölümlerini ve faydasını ziyadeleştirdim. Kitaba *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* ismini verdim."[51]

el-İtkân'a genel olarak baktığımızda Kur'ân ilimleri; Kur'ân'ın nüzûl tarihi, Kur'ân'ın hattı, Kur'ân'ın üslûbu, Kur'ân'ın dili, Kur'ân'ın tefsiri ve Kur'ân'ın kıraati olmak üzere 6 ana başlık altında ele alınmıştır.[52] Bu eserde alıntı yapılan eserlerden derlenen bilgilerin sunulmasında da özel bir yöntem oluşturulmuştur. Süyûtî, çoğu zaman istifade ettiği kaynakları zikretmiş, alıntıların bittiği yerlerde "bitti" anlamına gelen انتهى kavramını kullanmıştır. Süyûtî *el-İtkân*'ı kaleme alırken konuyla ilgili diğer eserlerinden de istifade etmiştir. Kur'ân ilimlerini ele alırken konuya dair rivâyetleri ve te'lif edilmiş eserleri zikretmiş, akabinde eğer kendisinin konuyla ilgili bir eseri varsa oradan bilgi aktarma yoluna giderek eserleri arasında bağlantı kurmuştur. Örneğin *el-İtkân*'ın "maʿrifetu sebebi'n-nüzûl" adlı 9. bâbında *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl* adlı eserinin adını zikretmiştir.[53]

Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı *el-İtkân*'dan daha önce yazılmasına rağmen *el-İtkân* kadar meşhur olamamıştır. İbrahim Hakkı İmamoğlu'na göre bunun sebeplerinden ilki, Zerkeşî'nin ilmî hayatı ve karakteri itibariyle Süyûtî kadar renkli bir şahsiyet olmamasıdır. Süyûtî'nin hayatında sürekli ilmî çatışmalar, itirazlar, cevaplar, suçlamalar her zaman var olmuştur. Bu da kendisini mücadeleci, keskin üslûplu ve doğru bildiğini hiç çekinmeden söyleyen bir karakter dönüştürmüştür. Böylece Süyûtî yaşadığı dönem ve sonrasında dikkat çeken ve takip edilen bir âlim olmuştur. Zerkeşî ise

---

50 Kaya, Mesut, "Tefsirde Usul Arayışları", s. 446.
51 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 16-17.
52 İmamoğlu, İbrahim Hakkı, *Celâleddîn es-Süyûtî ve Kur'an ilimlerindeki Yeri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2011, s. 125.
53 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 83.

mücadelelerden uzak sade bir hayat yaşamıştır. Ayrıca *el-Burhân*'ın *el-İtkân'*ın şöhretini geçemeyişinin sebeplerinden bir diğerinin ise müellif hattı olan ilk yazmasındaki el yazısının kötü ve okunaksız olduğu iddiasıdır.[54]

Başlangıcı Hz. Peygamber dönemine kadar uzanan Kur'ân ilimleri, tabii gelişimini genellikle X. asra kadar sürdürmüş ve sürekli yeni eserlere imza atılmıştır. Fakat bu asrı müteakip, süreç kendini inşa yerine, tekrar etmeye başlamıştır.[55] Bu süreç İbn Akîle'ye kadar devam etmiş, İbn Akîle bu durağanlığa son vermek ve Kur'ân ilimleri sahasına katkı sağlamak amacıyla büyük gayret göstermiştir. İbn Akîle'den sonra bu durağanlık modern döneme kadar yine devam etmiştir.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden İbn Akîle'den asırlar sonra yazılmış olsa da, Zerkeşî ve Süyûtî'nin çizgisini devam ettiren müelliflerden biri de Muhammed Abdülazîm Zürkânî'nin (ö. 1367/1948) kendi öğrencilerinin isteği üzerine kaleme aldığı *Menâhilü'l-'irfân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseridir. Eserde İslâm düşmanlarının Kur'ân'a yönelik eleştirilerini çürütmek ve davet konusunda öğrencilere bir ruh kazandırmak amacı güdülmüştür. Bu durum İhvân-ı Müslimîn hareketinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan, kısmen de İbn Teymiyye ekolünün takipçilerinden olan Cemâleddîn Efgânî (ö. 1897), Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Reşid Rızâ (ö. 1935) gibi âlimlerin[56] müellif üzerindeki tesirinin bir tezâhürü olarak açıklanmaktadır.[57] Bazı doğu dillerine çevirisi yapılan eser, 2015 yılında "*Kur'ân İlimleri Menâhilü'l-İrfân Tercümesi*" adıyla Türkçe'ye de çevrilerek yayınlanmıştır.[58]

Menâhilü'l-'irfân on yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci ciltte 1- ʿUlûmu'l-Kur'ân, 2- ʿUlûmu'l-Kur'ân'ın tarihi ve terim olarak ortaya çıkışı, 3- Nüzûlü'l-Kur'ân, 4- İlk ve son inen âyetler, 5- Nüzûl sebebleri, 6- Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesi, 7- Mekkî ve Medenî, 8- Kur'ân'ın toplanması, 9- Kur'ân tarihi ve bu konudaki iddialara

---

54 İmamoğlu, İbrahim Hakkı, *Celâleddîn es-Süyûtî ve Kur'ân ilimlerindeki Yeri*, s. 119-120.

55 Bayram, Abdullah, "Kur'ân İlimlerinin Gelişim ve Etkileşim Süreçlerinin Zaman ve Mekân Faktörleri Bağlamında Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018/1, sayı: 40, s. 101.

56 Özervarlı, M. Sait, "Selefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, C. 36, s. 401-402; Durmuş, Ali, *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadızâdeliler Hareketi*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2021, s. 440-441.

57 Mertoğlu, M. Suat, "Zürkânî Muhammed Abdülazîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2013, C. 44, s. 579-580.

58 Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân)*, trc. Halil Aldemir, Ramazan Şahan, Bekâ Yayıncılık, İstanbul 2015.

cevaplar, 10- Âyet ve sûrelerin tertibi, 11- Kur'ân'ın yazılması ve mushaflar ve 12- Kıraatlar ve kurrâ olmak üzere 12 bölüm mevcuttur. İkinci cilt ise 1- Tefsir ve müfessirler, 2- Kur'ân'ın tercümesi, 3- Nesh, 4- Kur'ân-ı Kerîm'de muhkem ve müteşâbih, 5- Kur'ân-ı Kerîm'in üslûbu, 6- Kur'ân'ın i'câzı ve bununla ilgili durumlar olmak üzere 6 bölüm ihtiva etmektedir.[59] Müellif konuları işlerken konuyla ilgili örneklendirmede fazla ayrıntıya girmemiş, her bölüme dair Kur'ân'dan birkaç örnek vermekle yetinmiştir.[60]

Zürkânî'den sonra bu sahada kaleme alınan diğer bir eser de Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih el-Lübnânî (ö. 1986) tarafından Lübnan'da kaleme alınan *Mebâhis fi ʿulûmi'l Kur'ân* adlı eserdir. Bu eserin ilk baskısı 1964 yılında Beyrut'ta yapılmış olup,[61] Sait Şimşek tarafından "Kur'ân İlimleri" adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.[62] Bu eser, 1- Kur'ân ve vahiy, 2- Kur'ân tarihi, 3- Kur'ân ilimleri, 4- Tefsir ve îcaz olmak üzere dört ana bölüm ve alt başlıklardan oluşmaktadır.[63]

Lübnânî'den sonra ise bu alanda Mennaʿ Halîl el-Kattân (ö. 1999) tarafından aynı isimle yani *Mebâhis fi ʿulûmi'l Kur'ân* ismiyle Mısır'da te'lif edilen eser de bu sahada kaleme alınan bir diğeridir.[64] Eser Kur'ân, vahiy, Esbâb-ı nüzûl, Kur'ân'ın nüzûlü, Kur'ân'ın cemʿi, âyet ve sûrelerin tertibi, Müfessirin bilmesi gereken kâideler, Fıkıh usûlü kavramları, Nâsih-mensûh, Kur'ân kıssaları, Tefsir-te'vil kavramları ve Meşhur tefsir kitapları olmak üzere on bir bölümden oluşmaktadır. Bu eser adeta Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı ve Süyûtî'nin *el-İtkân*'ının bir tür hulâsası niteliğindedir.[65]

ez-Ziyâde ve'l-İhsân'dan sonraki asırlarda Kur'ân ilimleri sahasında eser veren Zürkânî, Subhi es-Sâlih ve Mennaʿ Halîl el-Kattân'ın eserlerine baktığımızda İbn Akîle ve eserinin ismini zikretmelerinin dışında bir etkisi görülmemektedir. Bu alanda yazılmış en kapsamlı eserlerden biri olmasına rağmen *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'dan istifade edilmemesi ilginçtir. Belki de *el-Burhân* ve *el-İtkân* bu alandaki bilgi ihtiyacını

---

59 Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbî, Beyrut 1995.

60 Ağkuş, Yusuf, *Kur'an İlimleri Menâhilu'l-İrfân Tercümesi (Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân),* Kitap Tanıtımı, Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016/1, C: 3, SAYI: 4, s. 255-259.

61 Salih, Subhi, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1964.

62 Salih, Subhi, *Kur'ân ilimleri*, trc. Sait Şimşek, Kitap Dünyası Yay. , Konya 2008.

63 Salih, Subhi, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, s. 7.

64 Kattân, Mennâʿ, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'an*, Mektebetu Vehbe, Kâhire 1981.

65 Kattân, Mennâʿ, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 2015.

karşıladığı için başka esere ihtiyaç duyulmamıştır. Ya da eser el yazması halinde olup İstanbul'da bulunduğu ve matbu hale getirilip ilim camiasına son yıllarda kazandırıldığı için istifade edememişlerdir.

Türkiye'de Kur'ân ilimleri deyince Tefsir usûlü ve tarihi hakkında yazılan eserler gelmektedir. Müellifler bu eserlerde usûl ve tarih bilgisinin yanında bazı Kur'ân ilimleri hakkında literatür bilgisi aktarmışlardır. Belli başlıları şunlardır:

1. Bursalı Mehmet Tâhir Efendi (ö.1861/1924), Delîlu't-Tefâsîr.

Başlangıçta tefsirin tanımı, konusu, gayesi, kısımları ve müfessir olmanın şartları üzerinde durarak kısa bilgiler veren müellif, daha sonra da Kur'ân ilimleriyle alakalı konulara yer vermektedir. Söz konusu kitap, hicrî 1321 tarihinde İstanbul'da Arapça harflerle tab edilmiştir. 64 sayfadan ibaret küçük boy bir eserdir.[66]

2. Bergamalı Cevdet Bey (ö. 1925), Tefsir Tarihi.

Kur'ân'ın toplanması, tefsir, te'vil, tahrif ve tebdil kavramları arasındaki farklar, yedi harf meselesi, tefsirin konusu, mahiyeti ve çeşitleri yanında müfessirler arasında meydana gelen ihtilaflar, bu ihtilafların sebepleri ve müfessirlerin tabakaları gibi konulardan bahsetmektedir. Tamamı 152 sayfadan ibarettir. 1927'de İstanbul'da Arap harfleriyle neşredilmiştir.[67]

3. İsmail Hakkı İzmirli (ö. 1946), Târih-i Kur'ân.

Latin harfleriyle 1956 yılında İstanbul'da yayımlanan bu eser, isminden de anlaşılacağı gibi Kur'ân'ın nüzûlü, yazılması, toplanması istinsâhı, nokta ve harekelenmesi gibi konular yanında yedi harf ve kıraatler konusunu ele alan bir risaledir.[68]

4. Ömer Rıza Doğrul (ö. 1952), Kur'ân Nedir?

Söz konusu eserde de Kur'ân'ın lisânı, üslûbu, nazmı, tedvîni ve asr-ı saadette ezberlenmesi gibi konular yanında, cemʿi, istinsâhı, kıraatı, nokta ve harekelenmesine de yer verilmiştir. Bunlardan başka Kur'ân'ın Avrupa'da tab edilen nüshaları ve

---

66 Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Delîlu't-Tefâsîr*, İstanbul 1325.

67 Cevdet Bey, Bergamalı, *Tefsir Tarihi*, Darülfünûn İlahiyat Fakültesi Talebe Cemiyeti Neşriyatı, İstanbul 1340.

68 İzmirli, İsmail Hakkı, *Târih-i Kur'ân*, Böre Yay., İstanbul 1956.

müsteşriklerin Kur'ân hakkındaki yaklaşımları hakkında da kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. 150 sayfadan ibarettir. 1953 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.[69]

5. Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971), Büyük Tefsir Tarihi.

İki ciltten ibarettir. Birinci ciltte, Kur'ân tarihi, tefsir, te'vîl ve tercüme kavramlarıyla, müfessirler ve bazı ilimler hakkında genel bilgiler verilmekte, ardından da 14 tabaka halinde tanıtılması öngörülen müfessirlerin ilk beş tabakasını oluşturan 159 müfessirin hem kısaca hayat hikâyeleri, hem de tefsirleri örneklerle anlatılmaktadır. İkinci cilt ise kalan 9 tabakanın önde gelen müfessirleri birinci ciltte olduğu gibi ölüm tarihleri itibariyle sıralanarak tanıtılmıştır. Toplam 464 müfessirin ve tefsirlerinin tanıtıldığı söz konusu eser, Türkçe kaleme alınmış kitaplar içerisinde en kapsamlı olanıdır.[70]

6. Osman Keskioğlu (ö. 1989), Kur'ân Tarihi.

Bir giriş ve yirmi bir bölümden oluşan bu eser, Kur'ân tarihi ile ilgili bilgiler yanında Ulûmu'l-Kur'ân'a dair konulara da oldukça geniş yer vermektedir. Söz konusu kitap, 1987 senesinde "Nüzulünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri" adıyla Diyanet Vakfı tarafından yeniden basılmıştır.[71]

7. Muhammed Hamidullah, (ö. 2002) Kur'ân Tarihi.

Kur'ân'ın özellikleri, tedvin hareketleri ve Kur'ân'ın doğu-batı dillerinde yapılmış tercümelerinden bahseden bir kitaptır. En önemli özelliği, kıraat ve Resmu'l-Mushaf konusunda hem detaylı hem de çok önemli bilgiler vermesidir. Sözünü ettiğimiz bu eser, Fransızca olarak kaleme alınmış olup, Salih Tuğ tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve 1996'da İstanbul'da basılmıştır.[72]

8. İsmail Cerrahoğlu, (ö. 2022) Tefsir Usûlü.

Kur'ân tarihi, Kur'ân ilimleri ve tefsir tarihi gibi üç ana bölümden ibarettir. Tefsir usûlü konularının yoğun bir şekilde ele alındığı ve oldukça geniş bir tahlile tâbi tutulduğu kaynak bir eserdir.

---

69 Doğrul, Ömer Rıza, *Kur'ân Nedir?*, Amidi Matbaası, İstanbul 1927.

70 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi: Tabakâtü'l-müfessirîn*, 2 Cilt, Bilmen Yay., İstanbul 1973.

71 Keskioğlu, Osman, *Kur'ân Tarihi*, TDV. Yay., Ankara 1989.

72 Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, İrfan Yay., İstanbul 1993.

İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Tarihi

İki ciltten oluşan bir eserdir. Birinci ciltte Hz. Peygamber, sahabe, tâbiûn ve tâbiûn sonrası tefsir hareketleri ele alınarak genişçe incelenmiş, ardından da lügat bilginlerinin yazmış oldukları tefsirlerle, fırka tefsirleri olarak adlandırılan Mûtezile, Şiâ ve Hârici tefsirleri üzerinde durulmuştur.

İkinci ciltte ise, tasavvufî, felsefî ve fıkhı tefsirler ve bunların önde gelen müfessirleri tanıtılarak tefsir, rivayet ve dirayet yönüyle ele alınmış yine nitelikleri itibariyle rivayet ve dirayetin belli başlı müfessirleri genişçe bir incelemeye tâbi tutulmuştur. İkinci cildin sonunda da günümüzdeki tefsir hareketleri başlığı altında ilhâdî, mezhebi, ilmî, içtimaî ve edebî tefsirler geniş bir şekilde tahlil edilmiştir.[73]

9. Mehmet Sofuoğlu (ö. 1987), Tefsire Giriş.

İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde okutulmak üzere ders kitabı olarak kaleme alınan bu eser, Kur'ân tarihi, ʿUlûmu'1-Kur'ân ve tefsir tarihi konularını içermektedir.[74]

10. Ali Turgut (ö. 1991), Tefsir Usûlü ve Kaynakları.

Baş tarafında tefsir usûlünün kaynakları hakkında geniş bilgi verilmiştir. Daha sonraki bölümlerde ise, Kur'ân tarihi, Kur'ân ilimleri ve tefsir tarihi konulan üzerinde durulmuştur. İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı olarak okutulmak amacıyla kaleme alınmış olmakla birlikte, asıl konular gereğinden fazla kısa tutulduğu için bu alandaki boşluğu dolduracak nitelikte bir eser olduğu söylenemez.[75]

11. Abdurrahman Çetin, Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerim Tarihi.

Kur'ân'ın vahyi, nüzûlü, cemʿi ve teksirinin konu edinildiği ilk bölümden sonra önemli bazı Kur'ân ilimlerinin ele alındığı bir kitaptır.[76]

12. H. Mehmet Soysaldı, Nüzûlünden Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tarihi.

Bir giriş ve iki bölümden ibarettir. Girişte Kur'ân'ın niçin indirildiği ve Hz. Peygamber (sav)'in tebliğ görevi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde vahiy,

---

73 Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.
74 Sofuoğlu, Mehmet, *Tefsire Giriş*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
75 Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü Ve Kaynakları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, İstanbul 1991.
76 Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, Dergâh Yayınları İstanbul, 1981.

Kur'ân'ın tesbiti, âyet ve sûre hakkında genel bilgiler verilmiş, ikinci bölümde ise yedi harf, kıraat meselesi, nüzul sebepleri, nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih ve îcâzu'l-Kur'ân gibi konular ele alınmıştır.[77]

13. Ömer Dumlu, Kur'ân Tefsirinde Yöntem.

İlk dönemde Kur'ân'ın yazılışı, kıraatı ve yorumunu konu edinen bu eser, ikinci bölümde de esbâb-ı nüzûl, nâsih mensuh, muhkem müteşâbihât gibi üç konuyla ilgili temel bilgiler vermektedir. Son bölümde ise tefsirde objektivizm başlığı altında Kur'ân'ın bütünlüğü, dinî akımların tefsire olan etkileri ve ilmi tefsir konusu ele alınmıştır.[78]

14. Muhsin Demirci, Kur'ân Tarihi.

Kitap, üç bölümden ibarettir. Birinci bölüm, vahyin mahiyeti ve niteliklerinden ibarettir. İkinci bölümde Kur'ân'ın nüzûlü ve tesbitiyle ilgili faaliyetler üzerinde durulmuş, son bölümde ise, yedi harf, kıraat, halku'l-Kur'ân, Kur'ân'ın tercümesi, Kur'ân'da tahrif iddiaları ve Kur'ân'ın tarihselliği meselesi gibi lafzı özelliklere yer verilmiştir.[79]

Türkiye'de yapılan çalışmalara batığımızda *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ın isminin yer aldığını görmekteyiz. Ancak eserler üzerinde belirgin bir etkisi hissedilmemektedir.

II. *ez-ZİYÂDE ve'l-İHSÂN*'IN TANITIMI, BİLGİ VE KAYNAK DEĞERİ

Kur'ân ilimleri sahasında en çok bilinen ve kendisinden istifade edilen eserlerden biri hiç şüphesiz Süyûtî'nin *el-İtkân*'ıdır. İbn Akîle Süyûtî'nin 80'e ayırdığı Kur'ân ilimlerini 154 bâbda ele almıştır. Bunu yaparken de Süyûtî'nin *el-Burhân* üzerine uyguladığı ziyâde ve tehzîb metodunun aynısını uygulamıştır.

---

77 Soysaldı, H. Mehmet, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân İlimleri ve Tarihi*, Fecr Yayınları, Ankara 2001.
78 Dumlu,Ömer, *Kur'ân Tefsirinde Yöntem*, Anadolu Yay., İzmir 1998.
79 Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, s. 39-43.

A. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ın Tanıtımı

1. ez-Ziyâde'nin Baskıları ve Üzerine Yapılan Çalışmalar

ez-Ziyâde ilk olarak 2009 yılında Muhammed Osman tarafından tahkik edilmiş olup Beyrut'ta Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye tarafından üç cilt halinde basılmıştır.[80]

İkinci olarak İmam Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi Usûlü'd-Din Fakültesinde beş yüksek lisans öğrencisi eseri tekrar inceleyip tahkik etmişlerdir. Öğrencilerden Muhammed Safâ Şeyh İbrâhim Hakkı (nevʿi: 1-45), Fehd b. Ali el-Andes (nevʿi: 46-90), İbrâhim b. Muhammed el-Mahmûd (nevʿi: 91-119), Muslih b. Abdülkerîm es-Sâmidî (nevʿi: 120-143) ve Halid Abdü'l-Kerîm el-Lâhim (nevʿi:144-154) şeklinde eseri paylaşarak İstanbul'daki el yazması orijinalinden inceleyerek çalışmalarını tamamlamıştır. Bu yüksek lisans tezi kabul edildikten sonra 2015 yılında Riyad'da Merkez-i Tefsir li'd-Dirasâti'l-Kur'âniyye tarafından on cilt halinde yayınlanmıştır.[81]

Bu eser üzerinde ülkemizde de Birışık tarafından, "*Muhammed b. Akile ve ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân'ı*" adıyla yüksek lisans tezi yapılmış olup bu tezde, İbn Akile'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri ayrıntılı olarak incelenmiş, ayrıca bu eserin ilk yirmi iki bölümünün edisyon kritiği yapılmıştır.[82]

Eser üzerine yurt dışında da bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Hamîde b. Şeaa'nın *İmam İbn Akîle İhtiyârâtuhu ve Tercihâtuhu fî Ulûmi'l-Kur'ân min Hilâli Kitâbihi ez-Ziyâde ve'l-İhsân*[83] adlı yüksek lisans tezi İbn Akile'nin hayatı ve ilmi kişiliğinin yanı sıra Mekkî ve Medenî sûreler, Kur'ân'ın inişi ve okunuşu gibi bilgilerin yer aldığı bir çalışmadır. Hakîme Kahlâvî ile Meryem Kurun'un *İmam İbn Akîle*

---

[80] İbn Akîle, Cemâluddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân fi Ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Osman, III, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

[81] İbn Akîle, Cemâluddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân fi Ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Muhammed Safâ Hakkı ve dğr. , I-X, Merkez-i Tefsir li'd-Dirasati'l-Kuraniyye, Riyad 2015, Muhakkikler eserin Müellif nüshasından istifade etmişlerdir. Diğer nüshalarda çok fazla istinsâh hatası tespit ettikleri için faydalanamadıklarını ifade etmişlerdir. Bkz. *ez-Ziyâde ve'l- İhsân fi Ulûmi'l-Kur'ân*'ın önsözü, C. 1, s. 40-42.

[82] Birışık, Abdulhamit, *Muhammed b. Akîle ve Eseri ez-Ziyâde ve'l- ihsân fi ulûmi'l- Kur'ân'ı,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.

[83] Hamîde b. Şeaa, *İmam İbn Akîle İhtiyârâtuhu ve Tercihâtuhû fî Ulûmi'l-Kur'ân min Hilâli Kitâbihi ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* Cezayir 2015, s. 42-43.

İhtiyârâtuhû ve min-Hilâli Kitâbihi ez-Ziyâde ve'l-İhsân fi Ulumi'l-Kur'ân[84] adıyla yaptıkları yüksek lisans tezinde ise öncelikle İbn Akîle'nin yaşadığı dönemi, ilmi kişiliğini ve *ez-Ziyâde ve'l-İhsân adlı* kitabının kısaca tanıtımını yapmışlardır. Daha sonra eser içerisindeki 17'den 36'ya kadar olan Kur'ân'ın inişi, sebeb-i nüzûlu, isimleri, îʿrâbı ve yedi harf meselesi vb. konuları üzerinde kısaca görüşlerini zikretmişlerdir. İtimad İsmail'in "*Ziyâdatu İbn Akîle el-Mekkî fî Kitâbihi ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân ala's-Süyûtî fî Kitâbihi el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân fî Mavzuât-i Tedvini'l-Kur'âni'l-Kerîm*"[85] adında bir makalesi de mevcuttur.

2. ez-Ziyâde'nin Kaynakları

Tefsir alanındaki kaynakları

a- *Câmiu'l-Beyân an Tefsîri Âyi'l-Kur'ân*, İmam Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923).

b- *el-Acâib ve'l Garâib*, Muhammed b. Hamza b. Nasr el-Kirmânî (ö. 500/1106'dan sonra).

c- *Tefsîrü'l-Begavî- Meâlimu't-Tenzîl*, Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed bilinen adı el-Ferrâ el-Bagavî (ö. 516/1122).

d- *el-Keşşâf ʿan Hakâikı Gavâmizi't-Tenzîl ve ʿUyûni'l-ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538/1144).

e- *Miftâhü'l-Guyûb-Tefsîru'r-Râzî*, Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî (ö. 606/1210).

f- *Envâru't Tenzîl ve Esrâru't Te'vil*, Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286).

g- *et-Tahrîr ve't-Tahbîr li egvâli Eimmeti't- Tefsir-Tefsîr-i İbn Nakîb*, Muhammed b. Süleyman el-Maʿrûf bi İbn Nakîb (ö. 698/1298).

---

[84] Hakîme Kahlâvî-Meryem Kurun, *İmam İbn Akîle İhtiyârâtuhû ve min-Hilâli Kitâbihi ez-Ziyâde ve'l-İhsân fi Ulumi'l-Kur'ân*, Mekke 2019, s. 8.

[85] İtimad İsmail, *Ziyâdatu İbn Akîle el-Mekkî fî Kitâbihi ez-Ziyâde ve'l-İhsân fi Ulûmi'l-Kur'ân ala's-Süyûtî fî Kitâbihi el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân fî Mavzuâti Tedvini'l-Kur'âni'l-Kerîm*" , *Mecelle Dirâse İslamiyye,* 2018, C. 4, Sayı 3, s. 104-121.

h- *Sâbıku'l-lâhik-Tefsir-u İbn Nakkâş*, Muhammed b. Ali b. Abdülvâhid el-Mağribî el-Mısrî bilinen adı İbn Nakkâş (ö. 763/1362).

ı- *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed eş-Şehîr bi Ebî Bekir ibn Arabî (ö. 543/1148).

i- *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Abdü'lmün'im b. Muhammed b. Abdurrahim bilinen adı ibn Feres (ö. 599/1202).

j- *el-Emâli'ş-Şâriha li Müfredâti'l-Fâtiha,* Abdülkerim b. Muhammed er-Râfiî (ö. 623/1226).

k- *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azîm*, İmâmü'l-Hâfız Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 327/938).

Müellifin ismini zikretmeksizin alıntı yaptığı bazı tefsir eserleri de vardır:

Tefsîr-u İmam Mâlik, Tefsîr-u Mukâtil, Tefsîr-u Selim er-Râzî, Ebû Hayyan'ın *Bahu'l-Muhiti*, Vâhidî'nin *Tefsîru el-Basît ve'l-Vasîti*, Süyûtî'nin *ed-Dürrü'l-Mensûr*'u.

Ulûmu'l-Kur'ân alanındaki kaynakları

a- *el-İtkân fî Ulûmu'l-Kur'ân,* Süyûtî (ö. 911/1505).

b- *el-Burhân fî Ulûmu'l-Kur'ân*, Zerkeşî (ö. 794/1392).

c- *Kitâbü't-Teysîr fî İlmi'l-Kıraati's-Seb',* Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053).

ç- *Letâifü'l-işârât li fünûni'l-kıraat,* Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr Kastallânî (ö. 923/1517).

d- *Kitâbü'l-İbâne an Meâni'l-Kıraat*, Mekkî b. Ebû Talib (ö. 437/1045).

e- *Cemâlü'l Kurra ve Kemâlü'l İkrâ,* Sehâvî (ö. 643/1245).

f- *el-Mürşidü'l-vecîz ilâ ʿulûmi tetealleku bi'l-Kitâbi'l-azîz*, Şihâbü'd-Din Abdurrahman b. İsmail bilinen adı Ebû Şâme el-Makdîsî (ö. 665/1267).

g- *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühü*, İbrahim b. Seriyy ez-Zeccâc (ö. 311/923).

h- *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Râgıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği).

ı- *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, Ebu'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin b. el-Ukberî (ö. 616/1219).

i- *Kenzü'l-Meânî fî Şerhi Hırzi'l-Emânî*, Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer el-Caʿberî (ö. 732/1331).

j- *İbrâzü'l-meânî min Hırzi'l-emânî fi'l-kırââti's-sebʿa*, Şihâbü'd-Din Abdurrahman b. İsmail bilinen adı Ebû Şâme el-Makdîsî (ö. 665/1267).

k- *Tuhfetü'l-Akran fîmâ Kurie bi't-Teslisi min Hurufi'l-Kur'ân*, Ebu Caʿfer Ahmed b. Yusuf b. Malik er-Ruaynî El-Gırnatî (ö. 779/1377).

l- *en-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr*, İbnü'l- Cezerî (ö. 833/1429).

m- *el-Mesâhif*, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Eşte el-İsfahânî (ö. 360/970).

n- *Kitâbü'l- Mesâhif*, Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 316/928).

o- *Fezâilü'l-Kur'ân ve meâlimuh ve edebüh*, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî (ö. 224/838).

ö- *Fezâilü'l-Kur'ân ve mâ ünzile mine'l-Kur'ân bi Mekke ve mâ ünzile bi'l-Medîne*, Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyûb el-Becelî (ö. 294/906).

p- *ed-Dürrü'n-nazîm fî havâssi'l-Kur'âni'l-azîm ve'l-âyât ve'z-zikri'l-hakîm*, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullah b. Esʿad b. Alî b. Süleymân el-Yâfiî el-Yemenî (ö. 768/1366).

r- *Cevâhir'ul Kur'ân*, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111).

s- *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân*, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277).

ş- *el-Muhteseb fî tebyîni vücûhi şevâzzi'l-kırâât ve'l-îzâh anhâ*, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî (ö. 392/1001).

t- *el-Unvân fî Kıraati's-Seb'*, Ebû Tâhir İsmâîl b. Halef b. Saîd es-Sarakustî (ö. 455/1063).

u- *el-Mukaddime fi Sırri Elfâzi'l-Mukaddime*, Muhammed b. Abdurrahman b. Ali b. Ebû'l-Hasan el-Hanefî (ö. 776/1374).

ü- *en-Nâsih ve'l-mensûh fi'l-Kur'âni'l-azîz ve mâ fihi mine'l-ferâiz ve's-sünen,* Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838).

v- *Nâsihu'l-Kur'âni'l-azîz ve mensûhuh*, Ebü'l-Kâsım Şerefüddîn Hibetullâh b. Abdirrahîm b. İbrâhîm el-Cühenî el-Hamevî (ö. 738/1337).

y- *Fevâid fi müşkili'l-Kur'ân*, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî (ö. 660/1261).

z- *el-Fevâid*, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkî el-Hanbelî (ö. 751/1350).

Hadis alanındaki kaynakları

a- *el-Câmiu's Sahih- Sahih-i Buhârî*, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256/870).

b- *el-Câmiu's Sahih- Sahih-i Müslim*, Ebû Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (ö. 261/875).

c- Rivâyetlerde bulunduğu diğer hadis kaynakları: *Sahih-i İbn Hibbân, Sahih-i İbn Huzeyme*, Hâkim Tirmîzî'nin *el-Müstedrek*'i, *Sünen-i Ebû Dâvud, Sünen-i Nesâî, Sünen-i Tirmîzî, Sünen-i İbn Mâce, Sünen-i Dârimî, Sünen-i Said b. Mansur, Sünen-i Beyhâkî*, Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'i, Deylemî'nin *el-Müsned*'i, Ebû Yaʿlâ'nın *el-Müsned*'i, Ca'fer el-Kudâî'nin *el-Müsned*'i, Taberânî'nin *Muʿcemü'l-Kebîr, Muʿcemü'l-Evsat ve Muʿcemü's-Sağîr*'i, İbn Cumey'in *el-Muʿcem*'i.

Akâid Tasavvuf ve Ahlâk alanındaki kaynakları

a- *el-Yevâkît ve'l-Cevâhir fî Beyâni Akâidi'l-Ekâbir,* Abdülvehhâb eş-Şaʿrânî (ö. 973/1565).

b- *Şerh-i Cemu'l-cevâmi*, Celâleddin el-Mahallî (ö. 864/1459).

c- *Sirâcü'l-'Ukûl*, Bahâüddin el-Kazvînî (ö. 575/1179).

d- *İhyâ-u ʿulûmi'd-dîn*, Gazzâlî (ö. 505/1111).

Fıkıh alanındaki kaynakları

İbn Akîle eserinde fıkhî konulara çok girmemiştir. Müellif Hanefî olduğu için eserinde kendi mezhebinin görüşü hâkimdir. Süyûtî ile farklı düştüğü hususlar için bazı Şâfî mezhebi kaynaklarından faydalanmıştır.

a- *el-Mecmûʿ Şerhu'l-Mühezzeb*, İmam Nevevî (ö. 676/1277).

b- *Fetavây-ı İbn Salah,* İbn Salah (ö. 643/1245).

c- *el-Muhtasar*, İmam Şâfî (ö. 204/820).

Yararlandığı Hanefî Kaynakları

a- *el-Muhîtü'l-Burhânî,* Burhânüddîn el-Buhârî el-Mergînânî (ö. 616/1219).

b- *Fethü'l-Kadîr*, İbnü'l-Hümâm el-Hanefî (ö. 861/1456).

c- *Kenzü'd-dekâik,* Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310).

d- *Şerhu Remzü'l-Hakâik,* Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451).

e- *Şerhu İbn Nuceym- Bahru'r-Râik*, İbn Nuceym (ö. 970/1562).

f- *el-Fetâvâ el-Bezzâziyye*, İbn Bezzâzî el-Kerderî (ö. 827/1424)

g- *el-Fetâvâyı Kâdîhan*, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1195).

h- *Menârü'l-Envâr*, Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 710/1310).

Tarih ve Siyer alanındaki kaynakları

İbn Akîle Kur'ân'ın indirilişiyle ilgili Kur'ân ilimlerini ele alırken siyer eserlerinden çok yararlanmıştır. Bu eserlerin bazıları şunlardır:

a- *Sîretü İbn İshâk,* Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ö. 151/768).

b- *Ravdu'l-Ünüf,* Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî (ö. 581/1185).

c- *Sîretü İbn Seyyidü'n-Nâs,* Ebü'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Yaʻmerî (ö. 734/1334).

d- *Sîretü'l-Kelâî,* Ebü'r-Rebîʻ Süleymân b. Mûsâ b. Sâlim el-Kelâî (ö. 634/1237).

e- *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ʿibâd -es-Sîretü'ş-Şâmiyye*, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfiî (ö. 942/1536).

f- *es-Sîretü'l-Halebiyye -İnsânü'l-ʿuyûn fî sîreti'l-emîni'l-me'mûn,* Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâneddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (ö. 1044/1635).

g- *Delâʾilü'n-nübüvve ve maʿrifetü ahvâli sâhibi'ş-şerîʿa,* Ebû Bekir el-Beyhakî (ö. 458/1066).

h- *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, İbn Kesîr (ö. 774/1373).

ı- *Tabakâtü'l-Kübrâ*, İbn Sa'd (ö. 230/845).

Arap Dili alanında yararlandığı kaynaklar

a- *el-Muğnî*, İbn Hişâm (ö. 453/1061).

b- *es-Sıhah*, Cevherî (ö. 400/1009'dan önce).

c- *Kitâbü Sibeveyhi*, Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796).

d- *Hasâisü'l-Arabiyye*, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî (ö. 392/1002).

e- *Muğni'l-lebîb ʿan kütübi'l-eʿârîb*, İbn Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1359).

f- *el-Emâli'n-nahviyye*, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 636/1238).

g- *Telhîs fî Ulûmi'l-Luğa*, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed el-Kazvînî eş-Şâfiî (ö. 739/1338).

h- *el-Mutavvel alâ Telhîsü'l-Miftâh*, Teftâzânî (ö. 792/1390).

ı- *ʿArûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh,* Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî el-Mısrî (ö. 773/1371).

i- *Miftâhu'l-Ulûm*, Ebû Yaʿkūb es-Sekkâkî (ö. 626/1229).

j- *el-Misbâh fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedi' El-Misbâh fî İhtisâri'l-Miftâh*, Ebû Abdullah Cemâleddin Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik Et-Tâi El-Endelüsî (ö. 686/1288).

k- *el-İktinas fi'l farki beyne'l-Hasri ve'l-İhtisas*, Ebü'l-Hasen Takıyyüddîn Alî b. Abdilkâfî b. Alî b. Temmâm es-Sübkî (ö. 756/1355).

l- *Delâilü'l-îʿcâz,* Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 471/1078-79).

m- *Ravzü'l-efhâm fî ifhâmi (aksâmi)'l-istifhâm,* Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Alî ez-Zümürrüdî (ö. 776/1375).

n- *Bedîʿu'l-Kur'ân,* Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm (Abdüsselâm) b. Abdilvâhid b. Zâfir el-Mısrî (ö. 654/1256).

o- *el-Îzah fî Ulûmi'l-Belâğa*, Kazvînî (ö. 739/1338).

ö- *el-Meselü's-sâʾir fî edebi'l-kâtib ve'ş-şâʿir*, Ebü'l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 637/1239).

p- *et-Tibyân fi'l-meʿânî ve'l-beyân,* Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyn b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343).

r- *el-İşâre ile'l-Îcâz fî baʿzı envâʿi'l-mecâz,* Ebû Muhammed İzzeddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî (ö. 660/1262).

s- *el-Aksa'l-Garîb fî İlmi'l-Beyân,* Ebu Abdullah Zeynüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Amr et-Tenûhî (ö. 748/1347).

ş- *Bedîu'l-Kur'ân*, Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed el-Muʿtezz-Billâh b. Caʿfer el-Mütevekkil-Alellah el-Abbâsî (ö. 255/869).

t- *el-Bedîʿ fî nakdi'ş-şiʿr,* Ebü'l-Hâris (Ebü'l-Muzaffer) Müeyyidü'd-devle Necmüddîn Üsâme b. Mürşid b. Alî b. Mukalled b. Nasr b. Münkız eş-Şeyzerî el-Kinânî el-Kelbî (ö. 584/1188).

u- *Minhâcü'l-Bülegâ ve Siracü'l-Üdebâ,* Ebu'l-Hasan Hâzım El-Kartâcennî (ö. 684/1285).

ü- *el-Felekü'd-dâʾir ʿale'l-Messeli's-sâʾir,* Ebû Hâmid İzzüddîn Abdülhamîd b. Hibetillâh b. Muhammed el-Medâinî (ö. 656/1258).

v- *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-iʿcâz,* Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyn er-Râzî et-Taberistânî (ö. 606/1210).

Müellif İbn Akîle'nin istifade ettiği başka kitaplar da vardır ancak hepsinin sayılmasına ihtiyaç yoktur.

3. ez-Ziyâde'nin Tasnifi, Muhtevâsı ve el-İtkân'la Mukâyesesi

a. Tasnifi

İbn Akîle'nin *ez-Ziyâde'de* Süyûtî'nin *el-İtkân*'da uyguladığı metodun aynısını kullandığı yukarıda belirtilmişti. İbn Akîle eserini bâblara ayırmış bu bâblara da "nevʿi" ismini vermiştir. 154 tane nevʿi oluşturmuş, başta sıra sayısını belirtmiş altında ise konunun ismini "ilim" olarak zikretmiştir. Örneğin: 3. Nevʿi -"Vahyin Çeşitleri İlmi", 45. Nevʿi - "Havassu'l-Kur'ân İlmi" gibi.

İki eserin karşılaştırmasının yapıldığı çalışmamızda sadece *ez-Ziyâde*'de yer alan başlıkları sıralamak yerine, ilgili konunun *el-İtkân*'da hangi numaralı bölümde yer aldığını bir tablo halinde vermenin daha faydalı olacağına kanaat getirildi.

Tablo 1: *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da *ve el-İtkân*'da Yer Alan Ortak Bölümler

Tasnif Nr.	***ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da Başlıklar**	**Tasnif Nr.**	***el-İtkân*'daki Başlıklar**
3	Vahyin çeşitleri	16	Kur'ân'ın indiriliş şekli içinde alt başlık
7	Kur'ân'ın levhi mahfûzdan dünya semasına inişi, dünya semasına bir defada inmesindeki hikmet, parça parça inmesindeki hikmet	16	Kur'ân'ın indiriliş şekli içinde alt başlık
9	İlk inen âyetler	7	İlk inen âyetler
10	Kur'ân'dan en son inen âyetler	8	Son nâzil olan âyetler
14	Mekkî ve Medenî	1	Mekkî ve Medenî
15	Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetler, Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetler	1	Mekkî ve Medenî içinde alt başlık
18	Arzî ve semâî âyetler	6	Arzî ve semâî âyetler
19	Kur'ân'dan gündüz, gece ve sabah vakti inen âyetler	3	Nehârî ve leylî
20	Sayfî ve şitâî âyetler	4	Sayfî ve şitâî âyetler
21	Hadarî ve seferî âyetler	2	Hadarî ve seferî
22	Firaşî ve nevmî âyetler	5	Firaşî ve nevmî
23	Esbâb-ı nüzûl ve faydaları	9	Sebeb-i nüzûl

24	Birisinin sözüne muvâfık inen âyetler	10	Bazı sahâbelerin sözlerine uygun inen âyetler
25	İnişi tekrar eden âyetler	11	İnişi tekrar eden âyetler
26	Hükmü nüzûlünden, nüzûlü hükmünden sonraya kalan âyetler	12	Hükmü nüzûlünden, nüzûlü hükmünden sonraya kalan âyetler
27	Ayrı ayrı ve toplu olarak indirilen âyetler	13	Ayrı ayrı ve toplu olarak indirilen âyetler
28	Bir grup melekle inen ve Cebrâil'in tek başına getirdiği âyetler	14	Bir grup melekle inen ve Cebrâil'in tek başına getirdiği âyetler
29	Bazı Peygamberler hakkında inen ve Peygamberler hakkında inmeyen âyetler	15	Bazı peygamberler hakkında inen ve peygamberler hakkında inmeyen âyetler
30	Kur'ân'ın isimleri	17	Kur'ân'ın isimleri ve sûrelerinin isimleri
31	Kur'ân sûrelerinin isimleri	17	Kur'ân'ın isimleri ve sûrelerinin isimleri
32	Kur'ân sûrelerinin isimlerinin îʿrâbı	17	Kur'ân'ın isimleri ve sûrelerinin isimleri
33	Îʿrâbü'l-Kur'ân'ı bilme	41	Îʿrâbü'l-Kur'ân
34	Sûrelerin başlarındaki hurûf-ı mukataayı bilme	43	Muhkem Müteşâbih içerisinde alt başlık
35	Kur'ân'ın indiği yedi harf	16	Kur'ân'ın indiriliş şekli içinde alt başlık
37	Kur'ân'ın cemʿi ve tertibi	18	Kur'ân'ın cemʿi ve tertibi
38	Sûrelerin, âyetlerin, kelimelerin, harflerin sayısı	19	Sûrelerin, âyetlerin, kelimelerin, harflerin sayısı
39	Kur'ân'ın fazîletleri mücmel olarak	72	Kur'ân'ın fazîletleri
40	Sûrelerin fazîletleri mufassalen	72	Kur'ân'ın fazîletleri içerisinde alt başlık
41	Kur'ân'ın en fazîletlisi	73	Kur'ân'da fâdıl ve efdal âyetler
45	Havassul-Kur'ân ilmi	75	Havassul-Kur'ân
50	Mushafın noktalanması ve harekelenmesi, tabiinden ilk kim noktaladı, kim kerih gördü,	76	Kur'ân'ın yazı şekli ve yazma âdâbı içerisinde alt başlık

	âlimlerden kim ruhsat verdi		
51	Mushaf yazımının âdâbı	76	Kur'ân'ın yazı şekli ve yazma âdâbı içerisinde alt başlık
52	Hâfızları ve râvileri	20	Hâfızları ve râvileri
53	Meşhur kurrâlar ve isimleri	20	Hâfızları ve râvileri içerisinde alt başlık
57	Mütevâtir	22	Mütevâtir
58	Meşhur ve âhad	23	Meşhur ve âhad
59	Şâz	24	Şâz
60	Müdrec ve mevzû	25	Müdrec ve mevzû
66	Harflerin mahreçleri	34	Kur'ân'ın ezberlenmesi ve öğretilmesi'nin içerisinde alt başlık
69	Kur'ân tecvîdi	34	Kur'ân'ın ezberlenmesi ve öğretilmesi'nin içerisinde alt başlık
70	Okuyuştaki ses güzelliği ve Kur'ân'la teganni	34-35	Kur'ân'ın ezberlenmesi ve öğretilmesi'nin içerisinde alt başlık – Kur'ân tilâvetinin âdâbı içerisinde alt başlık
71	Kur'ân'ı ezberlemenin ve öğretmenin keyfiyeti	34	Kur'ân'ın ezberlenmesi ve öğretilmesi
72	Kıraatları topluca almanın keyfiyeti	34	Kur'ân'ın ezberlenmesi ve öğretilmesinin içerisinde alt başlık
78	Vakf ilmi	28	Vakf ve İbtidâ
79	Lafzan mevsûl manen mefsûl	29	Lafzan mevsûl manen mefsûl
80	Âyetlerin fâsılaları	59	Âyetlerin fâsılaları
81	İdgâm ve izhâr	31	İdgâm, izhâr, İhfâ ve İklâb
82	İmâle feth ve arasındakiler ilmi	30	İmâle, fetih ve ikisi arasındaki kıraat
83	Med ve kasr[86]	32	Med ve kasr
84	Hemzenin tahfîfi	33	Hemzenin tahfîfi

[86] Başlıklar aynıdır. Ancak içeriğini incelediğimizde hemen hemen hiç bir ortak noktaya rastlanmamaktadır. Konu iki eserde de tamamen farklı işlenmiştir.

96	Muhkem müteşâbih	43	Muhkem müteşâbih
97	Kur’ân’da hâs ve âm ilmi	45	Kur’ân’da hâs ve âm ilmi
101	Kur’ân’ın müfesseri ve mücmeli	46	Âyetlerde mücmel ve mübeyyen
102	Kur’ân’da mantûk ve mefhûm	50	Mantûk ve mefhûm âyetler
103	Kur’ân’ın mutlakı mukayyedi	49	Mutlak ve mukayyed âyetler
104	Kur’ân’da mukaddem ve muahhar	44	Âyetlerde takdîm ve te’hîr
105	Mütenâkız ve müteârız olmadığı halde tenâkuz ve teâruz şüphesi olan âyetler	48	İhtilaf ve tenâkuz vehmi veren müşkil âyetler
106	Kur’ân’ın vücûhu ve nezâiri	39	Vücûh ve nezâir
107	Kur’ân’ın muhatablarının vücûhu	51	Kur’ân’da hitap şekilleri
108	Kur’ân’ın nâsihi ve mensûhu	47	Âyetlerde nâsih ve mensûh
109	Kur’ân’ın hakikati ve mecâzı	52	Kur’ân’da hakikat ve mecâz
110	Kur’ân’ın sarihi ve kinâyesi	54	Âyetlerde kinâye ve ta’riz
111	Kur’ân-ı Kerîm’in teşbîhi	53	Teşbîh ve istiâre
112	Kur’ân’ın istiâresi	53	Teşbîh ve istiâre
115	Kur’ân’ın hasri ve ihtisâsı	55	Âyetlerde hasr ve ihtisâs
116	Kur’ân’ın haberi ve inşâsı	57	Kur’ân’ın haberi ve inşâsı
118	Kur’ân’ın îcâzı itnâbı ve musâvâtı	56	Kur’ân’ın îcâzı ve ıtnâbı
119	Kur’ân’ın bedîʿsi	58	Kur’ân’ın bedîʿsi
120	Fevâtihü’s-süver ilmi	60	Kur’ân’da Fevâtihü’s-süver
121	Havâtimü’s-süver ilmi	61	Kur’ân’da Havâtimü’s-süver
122	Âyet ve sûrelerin münâsebeti	62	Âyet ve sûrelerin münâsebeti
126	Îʿcâzü’l- Kur’ân	65	Îʿcâzü’l- Kur’ân
127	Aziz Kur’ân’ın müfred lafızları ilmi	74	Kur’ân’da müfred manada olan âyetler
128	Kur’ân’dan istinbât edilen ilimleri bilme	65	Kur’ân’dan istinbât edilen ilimler

129	Aksâmu'l- Kur'ân	67	Aksâmu'l- Kur'ân
130	Cedelü'l- Kur'ân	68	Cedelü'l- Kur'ân
133	Kur'ân'da geçen isimler, künyeler ve lakablar	69	Kur'ân'da geçen isimler, künyeler ve lakablar
134	Mübhemâtü'l-Kur'ân	70	Mübhemâtü'l-Kur'ân
135	Kur'ân'ın hakkında indiği kişilerin isimleri	71	Kur'ân'ın hakkında indiği kişilerin isimleri
138	Emsâlü'l-Kur'ân	66	Emsâlü'l-Kur'ân
142	Kur'ân'ın tefsirini ve te'vilini bilme	77	Te'vil ve tefsirin manası, tefsirin şerefi ve ona duyulan ihtiyaç içerisinde alt başlık
143	Müfessirin şartları ve edebleri	78	Müfessirde aranan şartlar ve uyması gereken esaslar
144	Müfessirin ihtiyaç duyduğu edatların manası	40	Müfessirin ihtiyaç duyduğu harf, isim, fiil ve zarf olarak kullanılan edatların manası
145	Müfessirin ihtiyaç duyduğu önemli kurallar	42	Müfessirin ihtiyaç duyduğu önemli kurallar
147	Peygamberden vârid olan tefsirler	80	Tabakâtü'l-Müfessirin içerisinde alt başlık
148	Kur'ân'ın garîblerini bilme hakkında	36	Garîbü'l-Kur'ân
149	Arap şiirleriyle Kur'ân'ı istişhâd	36	Garîbü'l-Kur'ân içerisinde alt başlık
150	Kur'ân'da hicâz dilinin dışında vârid olanlar	37	Kur'ân'da hicâz dilinin dışında vârid olanlar
151	Kur'ân'da Arap dilinin dışında vârid olanlar	38	Kur'ân'da Arap dilinin dışında vârid olanlar
152	Âlimler tarafından reddedilen garîb tefsirler	79	Garîbu't-Tefsir
153	Tabakâtü'l-müfessirin hakkında	80	Tabakâtü'l-müfessirin[87]

[87] Tablo 1. *el-İtkân-ez-Ziyâde ve'l-İhsân* bâb karşılaştırması.

b. Muhtevâsı ve Kur'ân İlimlerinin Sayısı

ez-Ziyâde ve'l-İhsân incelendiğinde Kur'ân ilimlerinin 154 bâb altında ele alındığı görülmektedir. Bu bölümleri: Kur'ân'ın mahiyeti ve tarihiyle ilgili bölümler, Kıraat ve tecvîdle ilgili bölümler, Kur'ân'ın yazımı ile ilgili bölümler, Kur'ân'ın üslûbu ve îcâzı ile ilgili bölümler ve tefsirle ilgili bölümler olmak üzere beş başlıkta incelemek mümkündür. Toplu halde görünmesi ve hangi bâb başlıklarını kapsadığının bilinmesi açısından başlıklar halinde zikretmek açıklayıcı olacaktır.

a- Kur'ân'ın mâhiyeti ve tarihiyle ilgili bölümler: Baştan 41. bölüme kadar olan konuları kapsamaktadır. Bölüm başlıkları şu şekildedir:

1- Kur'ân'ın hakikatinin ne olduğu

2- Kur'ân vahyi ve vahyin hakikati

3- Vahyin çeşitleri

4- Bed'i vahy, Hz. Peygambere vahiy ne ile başladı ilmi, bazı vahiy çeşit ve şekilleri ile ilgili görüşler

5- Peygamber'e vahiy inerkenki durumunun keyfiyeti

6- Hz. Peygamber'in Cebrâil vahyi tamamlamadan önce onu ezberlemekteki acelesinin keyfiyeti ve Allah teâlânın bundan onu nehyetmesi

7- Kur'ân'ın levh-i mahfûzdan dünya semasına inişi ilmi, dünya semasına bir defada inmesindeki hikmet, parça parça inmesindeki hikmet

8- Nüzûlü, inzâli ve tenzilinin manası, inzâl ve tenzîl arasındaki fark

9- İlk ne indi

10- Kur'ân'dan en son ne indi

11- Kur'ân'ı ilk kim getirdi

12- Kur'ân'ın indirildiği gün ve bu zamandaki Peygamberin yaşı

13- Fetretü'l-vahyin süresi ve fetretin hikmeti

14- Mekkî ve Medenî

15- Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetler, Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetler

16- Mekke'de indiği halde hükmü Medenî olan âyetler

17- Kur'ân'ın indiği yerler

18- Arzî ve semâî

19- Kur'ân'dan gündüz ne indi gece ne indi ilmi, sabah vakti inenler hakkında

20- Sayfî ve şitâî olanlar

21- Hadarî ve seferî

22- Firaşî ve nevmî

23- Esbâb-ı nüzûl ve Esbâb-ı nüzûl ilminin faydaları

24- Birisinin sözüne muvâfık inen âyetler

25- İnişi tekrar eden âyetler

26- İnzâl olduğu halde hükmü te'hir edilen, hükmü uygulanmakta olup inişi te'hir edilen âyetler

27- Ayrı ayrı ve toplu olarak indirilen âyetler

28- Bir grup melekle indirilen ve Cebrail'in tek başına getirdiği âyetler

29- Bazı Peygamberler hakkında inen ve inmeyen âyetler

30- Kur'ân'ın isimleri

31- Kur'ân sûrelerinin isimleri

32- Kur'ân sûrelerinin isimlerinin îrâbı

33- İʿrâbü'l-Kur'ân'ı bilme

34- Sûrelerin başlarındaki hurûf-ı mukattaayı bilme

35- Kur'ân'ın indiği yedi harf

36- Her âyet için zâhir, bâtın, had, matlaʿ

37- Kur'ân'ın cemʿi ve tertibi

38- Sûrelerin, âyetlerin, kelimelerin, harflerin sayısı

39- Kur'ân'ın fazîletleri mücmel olarak

40- Sûrelerin fazîletleri mufassalen

41- Kur'ân'ın en fazîletlisi

b- Kıraat ve Tecvîdle ilgili bölümler: Yapılan incelemede 50 bölümün kıraat ya da tecvîd ilmiyle ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu başlıklar şu şekildedir:

42- Kur'ân okumanın âdâbı

43- Kur'ân'ın sevabını peygamberlere ve diğerlerine hediye etme

44- Kur'ân-ı Kerim'den iktibas

45- Havassul-Kur'ân

52- Hâfızları ve râvileri

53- Meşhur kıraat imâmları ve isimleri

54- Kıraat imâmlarının râvileri

55- Hz. Peygamber'den edâ yoluyla kıraat alan imâmlar

56- Kıraat isnâdı ilmi, âli-nâzil

57- Mütevâtir

58- Meşhûr ve âhad

59- Şâz

60- Müdrec ve mevzû

61- Kur'ân'da müselsel

62- Makbûl ve merdûd kıraatlar

63- Kıraatta ihtilâfın hikmeti

64- Kıraat ilminin tarifi, konusu, faydası

65- Kur'ân harflerinin hakikati ve sayısı

66- Harflerin mahreçleri

67- Harflerin sıfatları

68- Harflerin terkibleri

69- Kur’ân tecvîdi

70- Okuyuştaki ses güzelliği ve Kur’ânla teganni

71- Kur’ân’ı taşımanın keyfiyeti

72- Kıraatleri topluca almanın keyfiyeti

73- İstiʿâzenin keyfiyeti

74- Besmele

75- Tekbir

76- Vakf

77- Kur’ân’da ne ile durulur

78- Hz. Osman’ın mushafında vakf

79- Lafzan mevsûl manen mefsûl

80- Âyetlerin fâsılaları

81- İdğâm, izhâr, ihfâ, iklâb

82- İmâle feth ve arasındakiler

83- Med ve kasr

84- Muhaffef hemze

85- Sakin ن ve tenvinin hükümleri hakkında

86- Kinâye ه’sinin hükümleri

87- ر’nın kalın ve ince okunmasının hükümleri

88- ل’ın kalın ve ince okunmasının hükümleri

89- İzâfe ى’sinin hükümleri

90- Zâid ى’ler

91- Kıraat vecihlerinde kurrânın ihtilâfı

92- Kıraat vecihleri

93- İsnâdı sahih ya da sahihe yakın olan Peygamber kıraatları

94- Namaz kılanın okuyuşta hata yaptığındaki hükümler

150- Kur'ân'da hicâz dilinin dışında vârid olanlar

151- Kur'ân'da Arap dilinin dışında vârid olanlar

154- Kur'ân hatminin adâbı

c- Kur'ân'ın yazımı (resmü'l-hat) ile ilgili bölümler: *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da Kur'ân'ın yazımıyla ilgili 6 bölüm vardır. Bu bölümlerin başlıkları şöyledir:

46- Resmü'l-hat

47- Mısır ehlinin mushaflarında ispat ve hazfle ihtilâf edilen âyetler

48- Irak ehlinin mushaflarında yazılı olduğunda ittifak edilen âyetler

49- Hicaz, Irak ve Şam ehlinin ziyâde ve noksanla ihtilaf ettikleri

50- Mushafın noktalanması ve harekelenmesi, tabiinden ilk kim noktaladı, kim kerih gördü, âlimlerden kim ruhsat verdi

51- Mushaf yazımının âdâbı

Kur'ân'ın üslûbu ve îcâzı ile ilgili bölümler: Yapılan incelemede 49 bölümün Kur'ân'ın üslûbu ve îcâzı ile ilgili olduğu tespit edildi. Bu bölüm başlıkları şu şekildedir:

95- Ahkâm âyetleri

96- Muhkem müteşâbih

97- Kur'ân'da hâs ve âm

98- Kur'ân'ın müştereki ve müevveli

99- Kur'ân'ın zâhiri hafîsi

100- Kur'ân'ın nassı ve müşkili

101- Kur'ân'ın müfesseri ve mücmeli

102- Kur'ân'ın mantûku ve mefhûmu

103- Kur'ân'ın mutlakı mukayyedi

104- Kur'ân'ın mukaddem ve muahharı

105- Mütenâkız ve müteârız olmadığı halde tenâkuz ve teâruz şüphesi olan âyetler

106- Kur’ân’ın vücûhu ve nezâiri

107- Kur’ân’ın muhatablarının vücûhu

108- Kur’ân’ın nâsihi ve mensuhu

109- Kur’ân’ın hakikati ve mecâzı

110- Kur’ân’ın sarîhi ve kinâyesi

111- Kur’ân-ı Kerîm’in teşbihi

112- Kur’ân’ın istiâresi

113- Müsned ve müsned-i ileyhin halleri

114- Müsned ve fiilin alakalı olduklarının halleri

115- Kur’ân’ın hasri ve ihtisâsı

116- Kur’ân’ın haberi ve inşâsı

117- Kur’ân’ın faslı ve vaslı

118- Kur’ân’ın îcâzı itnâbı ve musâvâtı

119- Kur’ân’ın bedîsi

120- Fevâtihü’s-süver

121- Havâtimü’s-süver

122- Âyet ve sûrelerin münasebeti

123- Müteşâkil ve mütegârib âyetler

124- Kur’ân’ın letâifi esrârı, nüketi ve faydaları

125- Kur’ân kıssalarının tekrarının sırları

126- İʿcâzü’l-Kur’ân

127- Kur’ân’ın müfred lafızları

128- Kur’ân’dan istinbât edilen ilimleri bilme

129- Aksâmu’l-Kur’ân

130- Cedelü’l-Kur’ân

131- Kur’ân’da açıkça ismi geçen peygamberler

132- Kur’ân’da zikredilen peygamberler tarihi

133- Kur’ân’da geçen isimler, künyeler ve lakablar

134- Mübhemâtü’l-Kur’ân

135- Kur’ân’ın hakkında indiği kişilerin isimleri

136- Kur’ân’da zikredilen peygamber kıssaları

137- Kur’ân’da zikredilen krallar, peygamberler dışındaki ümmetler

138- Emsâlü’l-Kur’ân

139- Kur’ân’ın mevʿizeleri

140- Kur’ân’ın hikmetleri

141- Hakâiku’l-Kur’ân

148- Kur’ân’ın garîblerini bilme hakkında

149- Arap şiirleriyle Kur’ân’ı istişhâd

d- Tefsirle ilgili bölümler: *ez-Ziyâde ve'l-İhsân'*da tefsirle ilgili 8 bölüm olduğu tespit edilmiştir. Bu bölümlerin başlıkları şu şekildedir:

142- Kur’ân’ın tefsirini ve te’vilini bilme

143- Müfessirin şartları ve edebleri

144- Müfessirin ihtiyaç duyduğu edatların manâsı

145- Müfessirin ihtiyaç duyduğu önemli kurallar

146- Sahih hadislerle Kur’ân tefsiri

147- Peygamberden vârid olan tefsirler

152- Âlimlerce reddedilen garib tefsirler

153- Tabakâtü’l-müfessirin hakkında

c. el-İtkân'dan Farklı Olarak Yer Alan Kur'ân İlimleri

el-İtkân'da 80 bölüm, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da 154 bölüm olduğuna göre matematiksel olarak İbn Akîle'nin *el-İtkân* üzerine 74 yeni bölüm ilave ederek genişlettiği anlaşılmaktadır. Ancak *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* üzerine yapılan incelemede İbn Akîle tarafından yeni oluşturulan bazı Kur'ân ilimlerinin *el-İtkân*'da başka bir bölümün içerisinde alt başlık olarak aynen geçtiği tespit edilmiştir. O yüzden *el-İtkân* üzerine ziyâde bölümlerde 74 sayısına ulaşılamamıştır. Karşılaştırma kısmında İbn Akîle'nin "Süyûtî bu bâbı ziretmedi." derken ne kadar haklı olduğu üzerinde delilleriyle beraber durulacaktır. İbn Akîle bu bölümlerde Süyûtî'yi referans göstermemiştir. Muhtemelen iki müellif de aynı kaynaklardan faydalandığı için İbn Akîle Süyûtî'nin adını zikretme gereği duymamıştır. Daha sonraki bölümde ayrıntılı olarak değerlendirmesi yapılacağı için aşağıda *ez-Ziyâde'*de *el-İtkân* üzerine ziyâde olan bölümlerin sadece isimlerini vermekle yetinilecektir:

1- Kur'ân'ın hakikatinin ne olduğu

2- Kur'ân vahyi ve vahyin hakikati

4- Bed'i vahy, Hz. Peygambere vahiy ne ile başladı, bazı vahiy çeşit ve şekilleri ile ilgili görüşler

5- Hz. Peygamber'e vahiy inerkenki durumunun özellikleri

6- Hz. Peygamber'in Cebrâil vahyi tamamlamadan önce onu ezberlemekteki acelesinin keyfiyeti ve Allah teâlânın bundan onu nehyetmesi

8- Nüzûlü, inzâli ve tenzîlinin manası ilmi, inzâl ve tenzîl arasındaki fark

11- Kur'ân'ı ilk kim getirdi

12- Kur'ân'ın indirildiği gün ve bu zamandaki Hz. Peygamberin yaşı

13- Fetretü'l-vahyin süresi ve fetretin hikmeti

16- Mekke'de indiği halde hükmü medenî olan âyetler

17- Kur'ân'ın indiği yerler

36- Her âyet için zâhir, bâtın, had, muttali'

42- Kur'ân'ın âdâbı ve okumanın âdâbı

43- Kur’ân’ın sevabını peygamberlere ve diğerlerine hediye etme

44- Kur’ân-ı Kerim’den iktibâs

46- Resmü’l-hat

47- Mısır ehlinin mushaflarında ispat ve hazfle ihtilaf edilen âyetler

48- Irak ehlinin mushaflarında yazılı olduğunda ittifak edilen âyetler

49- Hicaz, Irak ve Şam ehlinin ziyâde ve noksanla ihtilaf edilen âyetler

54- Kıraat imamlarının râvileri

55- Hz. Peygamber’den edâ yoluyla kıraat alan imamlar

56- Kıraat isnâdı ilmi, âli-nazil

61- Kur’ânda müselsel

62- Makbûl ve merdûd kıraatlar

63- Kıraatta ihtilâfın hikmeti

64- Kıraat ilminin tarifi, konusu, faydası

65- Kur’ân harflerinin hakikati ve sayısı

67- Harflerin sıfatları

68- Harflerin terkibleri

73- İstiâzenin keyfiyeti

74- Besmele

75- Tekbir

76- Vakf

77- Ne ile durulur

85- Sakin ن ve tenvinin hükümleri hakkında

86- Kinâye ه’sinin hükümleri

87- ر’nın kalın ve ince okunmasının hükümleri

88- ل’ın kalın ve ince okunmasının hükümleri

89- İzâfe ى'sinin hükümleri

90- Zâid ى'ler

91- Kıraat vecihlerinde kurranın ihtilâfı

92- Kıraat vecihleri

93- İsnâdı sahih ya da sahihe yakın olan Peygamber kıraatları

94- Namaz kılanın okuyuşta hata yaptığındaki hükümler

95- Ahkâm âyetleri

98- Kur'ân'ın müştereki ve müevveli

99- Kur'ân'ın zâhiri hafîsi

100- Kur'ân'ın nassı ve müşkili

113- Müsned ve müsnedi ileyhin halleri

114- Müsned ve fiilin alakalı olduklarının halleri

117- Kur'ân'ın faslı ve vaslı

123- Müteşâkil ve mütegârib âyetler

124- Kur'ân'ın letâifi esrarı, nüketi ve faydaları

125- Kur'ân kıssalarının tekrarının sırları

131- Kur'ân'da açıkça ismi geçen peygamberler

132- Kur'ân'da zikredilen peygamberler tarihi

136- Kur'ân'da zikredilen peygamber kıssaları

137- Kur'ân'da zikredilen krallar, peygamberler dışındaki ümmetler

139- Kur'ân'ın mev'izeleri

140- Kur'ân'ın hikmetleri

141- Hakâiku'l-Kur'ân

146- Sahih hadislerle Kur'ân tefsiri

152- Âlimlerce reddedilen garib tefsirler

154- Kur'ân hatminin adabı

Bu ziyâde bölümlerin de 32 tanesi kıraat ve tecvîd, 17'si Kur'ân'ın üslûbu, 13'ü Kur'ân vahyi ve 2'si de tefsirle ilgilidir. Bunların yanında 17 bâb başlığının da doğrudan *el-İtkân*'da karşılığı yoktur, ancak bu bölüm diğer bölümlerin içerisinde alt başlık olarak yer almaktadır. Karşılaştırma bölümünde bunlara ortak bölümler içerisinde yer verildi ancak isimlerinin zikredilmesi *ez-Ziyâde*'nin farkını göstermesi açısından isabetli olacaktır. Bunun yanında İbn Akîle'nin birkaç maddeye ayırdığı bir konuyu Süyûtî'nin aynı konunun alt başlıkları içerisinde benzer muhteviyatla işlediği de olmuştur. Bunlar da ilgili tabloda ayrıntılı gösterilmiştir.[88]

4. ez-Ziyâde'deki Yenilikler

İbn Akîle *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ı *el-İtkân* üzerine bir tehzîb ve ziyâde çalışması yaptığını eserinin mukaddimesinde zikretmiştir. Dolayısıyla o *el-İtkân*'ı yok saymamış aksine, onda gördüğü eksikleri tamamlamaya çalışmış, Kur'ân ilimlerine yenilerini ekleyerek bu alana hizmet etmiştir.

İbn Akîle *el-İtkân'*da yer alan büyük hacimli geniş konuları parçalara ayırarak istifadesi daha kolay bir hale dönüştürmüştür. Aynı zamanda geniş bir konu içerisinde ele alınan önemli bir başlık için müstakil bölüm ihdâs ederek teferruatlı bilgiler vermiştir. Örneğin *el-İtkân'*da on altıncı bâbı olan "Kur'ân'ın indiriliş şekli" bölümünün alt başlıklarından *ez-Ziyâde*'de vahyin çeşitleri ilmi, Kur'ân'ın levh-i mahfûzdan dünya semasına inişi ilmi, dünya semasına bir defada inmesindeki hikmet, parça parça inmesindeki hikmet ve Kur'ân'ın indiği yedi harf adlı müstakil nevʿileri oluşturmuştur.[89] Yine otuz dördüncü bölüm olan "Kur'ân'ın ezberlenmesi ve öğretilmesi"ni altı müstakil nevʿiye ayırarak: Şâz ilmi, Harflerin mahreçleri ilmi, Kur'ân tecvîdi, Okuyuştaki ses güzelliği ve Kur'ânla teğanni, Onu taşımanın keyfiyeti, Kıraatleri topluca almanın keyfiyeti bölümlerini oluşturmuştur.[90]

İbn Akîle *el-İtkân* üzerine bir kat daha ilave ettiğini belirtirken bunu örnekleriyle göstermiştir. Örneğin *ez-Ziyâde'*deki 93. bölüm olan "İsnâdı sahih ya da sahihe yakın olan Peygamber kıraatları" konusu Süyûtî tarafından ele alınmamış, İbn Akîle buradaki

---

88 Bkz. Tablo 1.
89 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 117-120, 151-158, 471-498.
90 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 3, s. 136-145, 292-303, 218-233, 304-325, 326-335, 336-347.

bilgileri Hâkim'in (ö. 405/1014) *el-Müsredrek* ve Tirmîzî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'inden yaptığı hadis rivâyetlerinden elde etmiştir.[91] Yine müellif 94. bölüm olan "Namaz kılanın okuyuşta hata yaptığındaki hükümler" konusunu Hanefî mezhep imamlarından Kâdıhan'ın *Fetâvâ* adlı eserinden rivâyetlerle oluşturmuştur.[92] Oysa *el-İtkân*'da bu konuyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu gibi örneklere *ez-Ziyâde*'de sıkça rastlanmaktadır. Bu konuya dair ayrıntılı bilgi ve örnekler karşılaştırma bölümünde verilecektir.

B. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ın Bilgi ve Kaynak Değeri

ez-Ziyâde ve'l-İhsân Kur'ân ilimleri sahasında yazılmış en kapsamlı eserler arasında yer almaktadır. İbn Akîle eserini *el-İtkân*'ı daha da güzelleştirmek için kaleme almıştır. *el-İtkân*'da eksik gördüğü hususları gidermek amacıyla içeriği yoğun olan Kur'ân ilimlerini parçalara ayırarak istifadesi daha kolay hale getirmiştir. Bunun yanında *el-İtkân*'da yer almayan birçok yeni konuya da yer vermiştir. Bazen de *el-İtkân*'daki bilgileri olduğu gibi aktarmıştır. Zaten kendisi müstakil bir eser yazmadığını ifade etmiş, ihtiyaç gördüğü yerlerde ilaveler yapmıştır. Bazen de kıraat ve tecvide dair bir kısım alan araştırmacısı tarafından Kur'ân ilimlerinden sayılmayan konularda ayrıntılı bilgiler vermiştir. İbn Akîle'nin eserinde *el-İtkân*'dan farklı olarak eserinde dikkat çeken bir özellik de tasavvufî yorumlara sıklıkla yer vermesidir. Müellif bir Kâdirî şeyhi olması münasebetiyle bu tür yorumlara ilgili Kur'ân ilimleri içerisinde sıklıkla yer vermiştir. İbn Akîle bazen de Süyûtî eserinde bu konuyu zikretmedi demesine rağmen yapılan incelemelerde *el-İtkân*'da aynı bilgilerin farklı Kur'ân ilimleri içerisinde yer aldığı gözlenmiştir. İbn Akîle belki de müstakil olarak ele alınmadığını kastetmiştir.

İbn Akîle *el-İtkân*'da 80 olan Kur'ân ilimleri sayısısnı 154'e çıkarmış ve bu alana hizmet etmeye çalışmıştır. Ancak ilim camiasında eserinden pek fazla istifade edilmemiştir. Bu alanda yazılan eserlerde daha çok Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı ve Süyûtî'nin *el-İtkân*'ı temel kaynaklar arasında yer almış, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'dan çok söz edilmemiştir. Muhtemelen *el-İtkân*'la bu alan doyuma ulaşmış ve *el-İtkân*, *el-Burhân*'dan da önce basılıp ilim camiasına yayıldığı için ilim adamları başka bir esere

[91] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 4, s. 242-283.
[92] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 4, s. 286-289.

ihtiyaç görmemişlerdir. İbn Akîle'den sonraki dönemlerde de bu alanda dikkat çeken bir eser ortaya konamamıştır. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'dan sonraki Kur'ân ilimleri eserlerinde İbn Akîle ve eseri hakkında kısaca bilgi verilmiş ve asıl alıntılar daha önceki dönem kaynaklarından yapılmıştır. Aslında *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* bu alanda farklı bir bakış açısı geliştirmiştir. Kıraat, tecvid ve tasavvufi yorumlar açısından zengin bir eserdir.

İbn Akîle'nin tefsir alanından çok hadis alanında meşhur olan bir âlim olması Kur'ân ilimleri ile ilgili rivâyetler konusunda kendini göstermiştir. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da konular işlenirken *el-İtkân*'a göre rivâyetlerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu da aslında bir eseri zenginleştiren ve öne çıkaran unsurlar arasında sayılır. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ın el yazmasından matbu hale getirilmesi 2009 yılında olduğu için birçok ilim adamı esere uzak kalmıştır. Üzerinde yapılan çalışmalar arttıkça daha iyi tanınacak ve kaynaklık değeri de artacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ez-ZİYÂDE ve'l-İHSÂN İLE *el-İTKÂN*'IN KUR'ÂN İLİMLERİ AÇISINDAN MUKÂYESESİ

Üçüncü bölümde iki ʿulûmu'l-Kur'ân eseri metot, muhtevâ ve kapsam açısından karşılaştırılmaya çalışılacaktır. Eserler kaleme alınırken kullandıkları metotların ortak ve farklı yönleri örnekleriyle ortaya konulacaktır. Muhteva açısından İbn Akîle'nin Süyûtî'den ne kadar faydalandığı, *ez-Ziyâde ve'l-İhsâ*n'da "*el-İtkân* üzerine neredeyse bir kat daha ilavede bulundum." derken haklı olup olmadığı gibi konular irdelenecektir. Yine eserlerin kapsam olarak birbirine benzeyen ve birbirinden farklı yönleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

I. METODOLOJİK AÇIDAN MUKÂYESE

İki eser ayrıntılı incelediğinde ikisinde de konuların bâblara ayrılarak ele alındığı görülmektedir. Süyûtî konuya başlarken genellikle doğrudan ilgili rivâyetlere geçmekte, bazen de o konuda eser verenleri sıraladıktan sonra konuya ve örneklerine geçiş yapmaktadır. İbn Akîle ise genellikle önce *el-İtkân*'a atıf yapıp daha sonra konuya geçmektedir.

Süyûtî eserini kaleme alırken Zerkeşi'nin *el-Burhân*'ını çok fazla ön plana çıkartmamıştır. Fakat *el-Burhân*'dan çok istifade etmiştir. İbn Akîle ise *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ın bölümlerinin genelinde o bölümün *el-İtkân*'da olup olmadığını ifade etmiştir.

A. Kaleme Alınış Amacı ve Metodu

Bu eserin *el-İtkân* üzerine tehzib türünde bir çalışma olduğuna yukarıda değinmiştik. Dolayısıyla eserde *el-İtkân* esas alınmış olup, ona bazı yeni bölümler de eklenmiş, *ʿUlûmü'l-Kur'ân'*ın konuları yeniden düzenlenerek, *el-İtkân*'da bulunan bazı bilgiler çıkarılmış ve hatalı görülen noktalar tenkit edilip doğrusu anlatılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla netice olarak bu eserde, Süyûtî'nin *el-İtkân fî ulûmi'l-Kurʾân*'ı üzerine hatırı sayılır miktarda yeni bölüm (nevʿi) ilâve edilmiş ve toplamda 154 bâba ulaşmıştır. Objektif bir şekilde bakıldığında İbn Akîle sanki bu sahada kendi devrine kadar ortaya konmuş olan eserleri toparlamış ve üzerine bir misli daha eklemiştir. Bundan dolayı hacim olarak değerlendirildiğinde *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* Kur'ân ilimleri alanında şimdiye kadar yazılmış olan en geniş eser olarak kabul edilebilir. Bunun yanında İbn Akîle bütün bilgi birikimini aktarmamış, eserini özetleyerek yazmıştır. Bu nedenledir ki müellif eserinde "Eğer tafsilatlı yazsaydım bu kitap yaklaşık dört yüz

nevʿiye (bölüme) çıkardı."[93] demektedir. Dolayısıyla müellifin, Kur'ân ilimleri konusundaki birikimini kendisinden önce gelen âlimlerin birikiminin üzerine koyarak bu alana hizmet etmek istediğini söylemek mümkündür.

İbn Akîle eserini telif ederken Süyûtî'nin *el-İtkân*'da uyguladığı yolu izlemiş, her bir bölümü "nevʿi" olarak isimlendirmiştir. Önce konunun sıra numarasını sonra ismini zikretmiştir. Örneğin yirmi birinci nevʿi "hadarî ve seferî ilmi" gibi.[94] Eğer İbn Akîle'nin ele aldığı bölüm Süyûtî'nin eserinde yer almıyorsa "Süyûtî bu bölümü *el-İtkân*'da zikretmedi." şeklinde not düşmüştür. Sonrasında bu bölümü oluştururken nereden yararlandığını da ifade etmiştir. Örneğin doksan dördüncü nevʿi olan "namaz kılanın kıraatta hata yaptığındaki hükümler" başlığı için, "Süyûtî bu bölümü *el-İtkân*'da zikretmedi, ben bu konuyu Hanefî mezhebi âlimlerinden Kâdıhân'ın fetvalarından faydalanarak oluşturdum."[95] demiştir. Bazen de *el-İtkân*'da yer alıp almadığını belirtmeksizin nereden yararlandığını ifade etmiştir. Hz. Peygamber'den vârid olan kıraatlardan bahseden Doksan üçüncü nevʿi buna örnektir.[96]

Eser üzerinde yapılan araştırmada İbn Akîle'nin, "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." dediği bazı yerlerde, konunun *el-İtkân*'da başka bâb içerisinde yer aldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla burada kastedilenin müstakil olarak işlenmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin İbn Akîle doksan beşinci nevʿi olan "Ahkâm âyetleri" konusuna da "Süyûtî bunu zikretmedi." notu düşmüştür. Ancak incelendiğinde bu başlığın, altmış beşinci bâbda alt başlık olarak yer aldığı görülmektedir.[97]

Bazı nevʿilerin başında o konuda müstakil eser veren âlimleri ve eserlerini zikretmiştir. Yüz altıncı nevʿide vücûh ve nezâir konusunda "Mukâtil b. Süleyman, müteahhirinden İbn Cevzî, İbn Dâmegânî gibi âlimler müstakil eserler vermiştir." demiştir.[98]

İbn Akîle Süyûtî ile ortak olarak işlediği konularda da şöyle bir yol izlemiştir. Bazen *el-İtkân*'daki bilgileri ve rivâyetleri olduğu gibi aktarmıştır. Yüz on beşinci nevʿi

[93] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 1, s. 91.
[94] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 274.
[95] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 286.
[96] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 242-286.
[97] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 324.
[98] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 5, s. 216-217.

olan "hasrı ve ihtisâsı" buna örnektir.[99] Bazen de *el-İtkân*'daki bilgileri kısaltarak veya bir konudan müstakil başka başlıklar oluşturarak yararlanmıştır. Yüz beşinci nevʿi olan "içerisinde tenâkuz ve teâruz olmadığı halde öyle zannedilen âyetler" konusu buna örnektir. İbn Akîle *el-İtkân*'da kırk sekizinci bâb olan "ihtilaf ve tenâkuz vehmi veren müşkil âyetler" konusunu da özetleyerek eserine almıştır.[100]

İbn Akîle *el-İtkân*'da yer almayan ve müstakil olarak oluşturduğu başlıklarda şöyle bir yol izlemiştir. Bazen "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiş ve hangi âlimden alıntı yaptığını zikretmiştir. Yüz on yedinci nev'i buna örnektir. Müellif "Kur'ân'ın faslı ve vaslı" bölümünü Süyûtî'nin zikretmediğini, kendisinin bu bilgileri Kazvinî'nin *Telhîsü'l-miftâh* adlı eserinden naklettiğini ifade etmektedir.[101] Bazen de kaynak belirtmeden Kur'ân'dan örneklerle kendi müktesebatında ne varsa onları aktarmıştır.

B. *ez-Ziyâde*'de Kur'ân İlimlerinin Ele Alınış Biçimi

İbn Akîle eserinin mukaddimesinde kitabını te'lif ederken Süyûtî'nin *el-İtkân*'ında uyguladığı metodu takip ettiğini ifade etmiştir. Ancak eksik gördüğü yerlerde düzeltme ve ilaveler yapmaktan geri durmamıştır. Sonradan ilave ettiği bölümlerle Süyûtî'den aldığı mirasa bir kat daha ilave ederek bu eseri ilim dünyasına kazandırmıştır. Müellif Kur'ân ilimlerinin her birini Nevʿi olarak isimlendirmiş ve sonuna "ilim" kelimesini eklemiştir. Her bölümün başında önce sıra numarasını ardından da konunun ismini zikretmiştir.[102] Eserini *el-İtkân* üzerine bir ziyâde çalışması olarak yaptığı için bölümün başında genellikle Süyûtî'nin eseriyle ilgili bir açıklama yapmıştır. Bazen "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiştir. Örneğin 4. Nevʿi olan "Bed'i vahy, Peygambere vahiy ne ile başladı, bazı vahiy çeşit ve şekilleri ile ilgili görüşler" bölümünde böyle bir açıklama yapmıştır.[103] Bazen "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak zikretmedi." şeklinde açıklama yapmıştır ki 3. Nevʿi olan "Vahyin çeşitleri"nin başında da böyle bir açıklama mevcuttur.[104] Bazen de hiçbir açıklama yapmadan doğrudan konuyla ilgili rivâyetlere girmiştir. Bu iki anlama gelmektedir: ya Süyûtî'nin yararlandığı kaynaktan doğrudan yararlandığı için onun ismini

[99] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 14-35.
[100] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 5, s. 196-214.
[101] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 80.
[102] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 1, s. 118.
[103] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 101.
[104] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 117.

zikretmemiştir. Ya da sürekli *el-İtkân*'la iç içe ilerlediği için belirtme gereği duymamıştır. 97. Nevʿi olan "Kur'ân'da hâs ve âm ilmi"nin girişinde de hiçbir açıklama yoktur.[105]

ez-Ziyâde ve'l-İhsân üzerine yapılan incelemede 25 bölümün neredeyse tamamen *el-İtkân*'la aynı olduğu dikkat çekmektedir. O yüzden bu bölümleri karşılaştırmaya gerek görülmemiş sadece başlıkları zikredilmiştir. Ancak örnek olması açısından iki eserde müşterek olan bâblar içerisinde "âyetlerin fazîletleri" konusunun karşılaştırılmasına yer verilmiştir. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân'*a bakıldığında kolay bulunabilmesi açısından ilgili bölümler eserdeki bâb sıra numarasına göre verilecektir.

Bu bölümler şöyle sıralanabilir: 18- Arzî ve semâî âyetler. 20- Sayfî ve şitâî âyetler. 27- Kur'ân âyetlerinin fazîleti. 81- İdğâm, izhâr, ihfâ, iklâb. 82- İmale feth ve arasındakiler. 83- Med ve kasr. 102- Kur'ân'ın mantûku ve mefhûmu. 104- Kur'ân'ın mukaddem ve muahharı. 105- Mütenâkız ve müteârız olmadığı halde tenâkuz ve teâruz şüphesi olan âyetler. 106- Kur'ân'ın vücûhu ve nezâiri. 115- Kur'ân'ın hasri ve ihtisâsı. 116- Kur'ân'ın haberi ve inşâsı. 120- Fevâtihü's-süver. 121- Havâtimü's-süver. 122- Âyet ve sûrelerin münâsebeti. 126- İʿcâzü'l- Kur'ân. 127- Aziz Kur'ân'ın müfred lafızları. 128- Kur'ân'dan istinbât edilen ilimleri bilme. 129- Aksâmu'l- Kur'ân, 130- Cedelü'l- Kur'ân. 135- Kur'ân'ın hakkında indiği kişilerin isimleri. 145-Müfessirin ihtiyaç duyduğu önemli kurallar, 149- Arap şiirleriyle Kur'ân'ı istişhâd. 150-Kur'ân'da Hicâz dilinin dışında vârid olanlar. 151- Kur'ân'da Arap dilinin dışında vârid olanlar.

el-İtkân'dan yararlanırken de bazen bilgilerin tamamını aynen aktarmıştır, bazı bilgileri de kısaltarak aktarmıştır. Bazen de Süyûtî'nin eserinde yer alan geniş hacimli bir konuyu yeni nev'ilere ayırarak müstakilleştirmiştir. İbn Akîle bazen de Süyûtî ve diğer âlimlerden aldığı bilgileri tartışarak, eleştirerek ve bazı değişiklikler yaparak eserine almıştır. 97. Nevʿi de bu hususa örnektir: "Kur'ân'da hâs ve âm" başlığı altında Süyûtî'den alıntılar yapmış, ancak var olan bilgilerden Süyûtî'nin yaptığı çıkarımı yanlış bulup farklı bir yorum yapmıştır.[106] Yine İbn Akîle eserinde konuyla ilgili eser yazan müelliflere, eserlerinin isimlerine ve onlardan aktaracağı bilgilere de genellikle değinmiştir.

---

[105] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 5, s. 80.
[106] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 5, s. 86-88.

II. MUHTEVÂ AÇISINDAN MUKÂYESE

Bu bölümde mukâyese üç ana başlık altında yapılacaktır: İki eserde de müşterek olan bâblar, sadece *el-İtkân*'da yer alan bâblar, sadece *ez-Ziyâde*'de olan yeni bâblar. İki esere bakıldığında Kur'ân ilimlerinin belirli başlıklar altında incelendiği görülmektedir. Ancak başlık sayısının *ez-Ziyâde*'de daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Başlıkların muhtevasına bakıldığında birçok ortak ve farklı yönün olduğu görülmektedir. Aşağıdaki üç ana başlığın altında iki eserin birbirine benzeyen ve birbirinden farklı özellikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır. Mukâyese bölümünde eserlerdeki Kur'ân ilimlerini ifade etmek için kullanım kolaylığı olması bakımından "nevʿi" yerine "bâb" kelimesi kullanılacaktır.

A. Müşterek Bâbların Mukâyesesi

***1. Vahyin Çeşitleri*:** Vahiy, peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'e peygamberliği süresince farklı şekillerde gelmiştir.[107] Hz. Âişe'den rivâyet edildiğine göre vahiy bazen vahiy meleği Cebrâil'in görünmeden veya insan şeklinde görünerek gelmesiyle, bazen de çıngırak sesine benzeyen bir sesle gelmiştir.[108] Vahiy, Kur'ân ilimlerinin merkezinde yer alan konulardan olduğu için âlimler tarafından bu hususa ayrıca önem verilmiştir. Süyûtî ve İbn Akîle de bu konuya eserlerinin ana konuları içerisinde yer vermişlerdir.

Bu bâb *el-İtkân* ve *ez-Ziyâde*'de müşterek olarak ele alınmıştır. Süyûtî bu hususu on altıncı bâb olan "Kur'ân'ın İndiriliş Şekli" ana başlığında ele almıştır. Konuyu alt başlıklara ayırmış "vahyin geliş şekilleri" alt başlığında bu konudaki görüşlerini zikretmiştir. İbn Akîle ise vahyin çeşitleri konusunu eserinin üçüncü bâbında ele almıştır. İki eser mukâyese edildiğinde: Süyûtî'nin bu konuyu beş başlık altında, İbn Akîle'nin ise dört başlıkta işlediği görülür. Süyûtî "bu konuda âlimlerin görüşleri şöyledir." deyip vahyin geliş şekillerini sıralamıştır: Cebrâil'in insan sûretinde gelmesi ve Hz. Peygamber'le konuşması, vahyin Hz. Peygamber'in ruhuna ulaştırılması,[109]

---

[107] Şûrâ 42/51.

[108] Buhârî, Bed'u'l-Vahy 2, Bed'u'l-Halk 6.

[109] Burada Bâtınîlerin şu görüşü akla gelebilir: Kur'ân Hz. Peygamber'e Arapça olarak indirilmedi. Hz. Peygamber ruhuna ve aklına indirilen manayı Arapça olarak ifadeye dönüştürdü. Bu görüşü Yûsuf 12/2. âyet: "Anlayabilesiniz diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik." ve Nahl 16/103. âyet: "Hiç kuşkusuz, 'Kesin olarak bunları ona bir insan öğretiyor' dediklerini biliyoruz. Oysa ona

Cebrâil'in zil sesine benzer bir sesle gelmesi, Cebrâil'in uykuda gelmesi ve Peygamber'in Allah'la konuşması. Süyûtî konuya âyetlerden örnekler vererek desteklemiştir.[110]

İbn Akîle ise "Süyûtî bu bâbı müstakil olarak ele almadı." dedikten sonra vahyin geliş şekillerini şöyle saymıştır: Allah'la konuşma,[111] meleğin getirmesi, rüya,[112] ilham. Daha sonra sûre ve âyetlerlerden örneklerle görüşünü açıklamıştır. İbn Akîle Cebrâil'in bir adam suretinde geldiğine dair Buhârî'den bir hadis aktarmıştır.[113] İki eser incelendiğinde aktarılan bilgiler bakımından hacim olarak birbirine yakın olduğu görülmektedir. Süyûtî'nin alt başlıkta ele aldığı konuyu İbn Akîle müstakil bâbda değerlendirerek istifadesi daha kolay hale getirmiştir.[114]

***2- Kur'ân'ın Levh-i Mahfûzdan Semaya İnişi, Semaya Bir Defada İnmesindeki Hikmet, Parça Parça İnmesindeki Hikmet*:** Kur'ân-Kerîm'in levh-i mahfûzdan dünya semasına tek seferde indiği, oradan da takriben 23 senede Hz. Peygamber'e peyder pey indiği hususunda kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır.[115] Bu rivâyetlerden biri şöyledir. Beyhakî, Hâkim ve Saîd b. Cübeyr'den İbn Abbas'ın şu rivâyetini aktarmışlardır: Kur'ân Allah tarafından Kadir gecesinde, yıldızların yer aldığı dünya semasına bütün olarak inzâl olundu. Daha sonra parçalar halinde Hz. Peygamber'e peyder pey vahyedildi. Tevrat, Zebûr ve İncil tek seferde topluca inmiş, Kur'ân-ı Kerîm ise 23 yılda parça parça indirilmiştir. Bu durum Kur'ân'ın diğer üç kutsal kitaptan Hz. Peygamber'in de diğer peygamberlerden üstün olduğuna bir delil sayılmaktadır.[116]

Bu konu *el-İtkân* ve *ez-Ziyâde*'de müşterek olarak işlenmiştir. Süyûtî bu hususu on altıncı bâbda "Kur'ân'ın indiriliş şekli" ana başlığının altında ele almıştır. Bâbın içerisinde bulunan "Kur'ân'ın dünya semasına indirilişindeki hikmet" ve "âyetlerin belli sayılarla nüzûlü" alt başlıkları içerisinde değinmiştir. İbn Akîle ise bu konuyu *ez-*

öğretiyor dedikleri kişinin dili yabancıdır, bunun dili ise açık seçik Arapça'dır." çürütmektedir. Mâturûdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'ân*, thk. Halil İbrahim Kaçar, Mîzan Yay., İstanbul 2007, s. 337.

110 Süyûtî, *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'an,* Mektebetü Maarife, Riyad 1996, C. 1, s. 127, 128.

111 Duhâ/93 ve İnşirah/4 sûreleri bu türe örnektir.

112 Kevser/108 sûresi bu türe örnektir.

113 Buhârî, Nüzûlü'l-Vahy, 3.

114 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 1, s. 118-120.

115 Hâkim, en-Nîsâbûrî, Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah, *el-Müstedrek ala's-sahiheyn,* thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut 1990, C. 2, s. 222-224; Bu hususiaki tartışmalar hakkında geniş bilgi için bk. Ali Durmuş, *Ehl-i Sünnet Akâidi,* İksad Yay., Ankara 2022, s. 25-27.

116 Bu konudaki ayrıntılı rivayetler için bkz. Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 116-118.

Ziyâde'nin yedinci bâbında ele almıştır. Süyûtî Kur'ân'ın indiriliş şekli konusunu on alt başlığa ayırarak işlemiştir. Bunlardan 1, 2, 3 ve 5. alt başlığın içerisinde İbn Akîle'nin yedinci bâbda işlediği konuyu işlemiştir.[117] İbn Akîle Kur'ân'ın levh-i mahfûzdan indirilişi hakkında Taberî tefsirinden dört farklı görüş aktarmıştır: 1- Kur'ân Kadir gecesinde bir defada dünya semasına indirilmiştir. 2- Kur'ân'ın dünya semasına indirilişi Ramazan ayının yirmi, yirmi üç veya yirmi beşinci gecesi olan Kadir gecesinde olmuştur. 3- Dünya semasına indirilişi Kadir gecesinde başlamıştır, ancak sonraki zamanlarda parça parça devam etmiştir. 4- Kur'ân levh-i mahfûzdan bir defada inmiş, hafaza melekleri bunu yirmi gecede parça parça Cebrâil'e indirmiş, O da yirmi senede Resulullah'a indirmiştir.[118] Bu rivayetler *el-İtkân*'da da vardır, ancak farklı başlıklar içerisine dağılmıştır. Süyûtî Ebû Şâme'nin (ö. 665/1267) *Mürşidü'l-Vecîz* adlı eserinden Kur'ân'ın dünya semasına inmesindeki hikmetle ilgili şu bilgileri aktarmıştır: Bu indiriliş Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in yüceliğini gösterir, Kur'ân'ın semavî kitapların sonuncusu olduğuna işarettir, İlk önce dünya semâsına indirilmesi insanlara yaklaştırmak içindir.[119] İbn Akîle eserinde bu hikmetlerden birincisini Süyûtî'den aktarmış, diğer ikisini ziktermemiştir. Ancak fâide başlığı altında âyetlerle Kur'ân'ın dünya semasına indirilişindeki hikmeti örneklendirerek açıklamıştır. Her iki eserde de aktarılan rivâyetler büyük oranda benzerlik göstermektedir. Süyûtî'nin konuyu daha geniş ve dağınık ele aldığı, İbn Akîle'nin ise sanki konunun derli toplu özetini yaptığı anlaşılmaktadır.[120]

***3- Kur'ân-ı Kerîm'den İlk İndirilen Âyetler*:** Âlimlerin çoğunluğunun görüşüne göre Kur'ân 610 yılı Ramazan ayında vahyolunmaya başlanmıştır. Ancak ilk inen âyetin hangisi olduğu hususunda âlimler arasında farklı görüşler vardır. İlk inen sûrenin Alak/96 ya da Müddessir/74 sûresi olduğunu savunanlar olduğu gibi Fâtiha/1 sûresi ile Besmele olduğunu söyleyenler de vardır.[121]

Bu bâb *el-İtkân* ve *ez-Ziyâde*'de müşterek olarak ele alınmıştır. *el-İtkân*'da yedinci bâbda "İlk nâzil olan âyetler" başlığında yer alan konuyu İbn Akîle dokuzuncu

[117] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 116-126.
[118] Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin-i Türkî, Riyad 2003, C. 30, s. 258.
[119] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 118.
[120] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 1, s. 152-158.
[121] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 1, s. 166.

bâbda "İlk ne indi?" başlığı altında ele almıştır. Süyûtî ilk inen âyetler hakkındaki görüşlere değinmiş, Alak/96 sûresinin iniş sürecinden bahsettikten sonra sahâbe ve tâbiînden gelen rivâyetleri aktarmıştır. Akabinde Fâtiha/1 sûresi, besmele ve Müddessir/74 sûresi hakkındaki rivâyetleri zikretmiştir. Süyûtî âlimlerin görüşlerini sadece aktarmamış zaman zaman değerlendirmelerde de bulunmuştur. Müddessir sûresi ile ilgili aktardığı bir hadis rivâyetini buna örnektir. Bu rivâyet şöyledir: *"Yahya dedi ki: "Ebû Seleme'ye, 'İlk defa hangi ayetler nâzil oldu?" diye sordum. O:* يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ[122] *diye cevap verdi. Bunun üzerine, "Ama bana ilk Kur'ân vahyinin* اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ[123] *olduğu söyleniyor" dedim. Bu defa Ebû Seleme şöyle dedi: "Ben Câbir b. Abdillah'a, 'İlk Kur'an vahyi nedir?' diye sordum; o da:* يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ *diye cevap verdi. Bunun üzerine: "Ama bana ilk nâzil olan ayetlerin:* اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ *olduğunu söylüyorlar" dedim. Bunun üzerine Câbir: 'Ben sana Resûlullah'ın söylediğini söylüyorum.' diye karşılık verdi ve ekledi: Resûlullah bana şunları söylemişti: 'Hira mağarasında idim; orada tefekkürle meşguliyetimi tamamladıktan sonra dağdan aşağıya indim. Vadide bulunduğum sırada bana nidâ edildi. Dört bir tarafıma baktım; o esnada o (melek) gökle yer arasındaki bir tahtın üzerinde oturuyordu. Bu olayın ardından derhal Hatice'nin yanına geldim ve 'Üzerimi örtün; üzerime soğuk su serpin' dedim. İşte o sırada bana* يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبَّكَ فَكَبِّرْ[124] *âyetleri nâzil oldu.*"[125] Süyûtî hadisten beş çıkarımda bulunmuş, bunlardan iki tanesinin öne çıktığını ifade etmiştir. Hadiste kastedilen ilk inen sûrede bütün olarak ilk inenin kastedildiğini, o yüzden Müddessir dendiğini belirtmiş, Müddessir'den önce inenden maksadın da vahyin kesilmesinden sonrası olduğudur. Süyûtî besmelenin ilk inen âyet olduğu ile ilgili rivâyetlerden sonra da "bana göre besmele ayrı inen bir âyet değil, sûre ile inmesi zaruri olan bir sözdür." şeklinde yorum yapmıştır. Daha sonra "Mekke ve Medine'de ilk inen sûreler" başlığı altında sûreleri Mekkî ve Medenî olarak tasnif eden rivâyetlere yer vermiştir. Süyûtî "Belirli konularda ilk inen âyetler" isminde bir başlık açmış, burada savaş hakkında inen âyetler, yiyecek ve içecekler hakkında inen âyetlerden örnekler vererek konuyu sona erdirmiştir.[126]

---

[122] Ey örtüsüne bürünen! Müddessir 74/1.
[123] Yaratan Rabbin'in adıyla oku! Alak 96/1.
[124] Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar! Ve Rabb'ini yücelt! Müddessir 74/1-3.
[125] Buhârî, *es-Sahîh*, 65/74.
[126] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 69-76.

*ez-Ziyâde'*de Alak/96 sûresine dair rivâyetler *el-İtkân*'dakilere göre daha fazladır. İbn Akîle Endülüs'lü hadis âlimi Kelâî'den (ö. 634/1237) Alak/96 sûresinin ilk âyetlerinin inişiyle ilgili *el-İtkân*'da yer almayan bazı bilgiler aktarmıştır. İlk vahiyle ilgili uzunca hadis rivâyetine göre Cebrâil Alak/96 sûresini Hz. Peygamber uykudayken getirmiştir.[127] Aynı şekilde Fâtiha/1, Besmele ve Müddessir/74 sûrelerine dair rivâyetler de *ez-Ziyâde'*de daha geniş ele alınmıştır. Bununla beraber İbn Akîle Süyûtî'nin zikrettiği iki alt başlıktan bahsetmemiş, ancak yer yer Süyûtî'den alıntılar yapmıştır. Besmeleye dair rivâyetlerden sonra konuyu tamamlamıştır.[128]

***4- Kur'ân-ı Kerîm'den En Son İndirilen Âyetler*:** Hz. Peygamber'in tebliğiyle vahiy süreci tamamlanmış, ancak en son inen sûre ve âyetin hangisi olduğu konusunda görüş birliği oluşmamıştır. Buhârî ve Müslim'deki rivâyetlere göre en son indirilen sûre Tevbe/9 sûresidir. En son indirilen âyet ise يَسْتَفْتُونَكَۜ قُلِ اللهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِۜ اِنِ امْرُؤٌا هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ اُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَۚ وَهُوَ يَرِثُـهَا اِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌۜ فَاِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَۜ وَاِنْ كَانُوا اِخْوَةً رِجَالاً وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْاُنْثَيَيْنِۜ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمْ اَنْ تَضِلُّواۜ وَاللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ[129] âyetidir. Bir başka rivâyete göre ise en son inen يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اتَّقُوا اللهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبٰوٓا اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ[130] âyetidir.[131]

Süyûtî'nin sekizinci bâbda "Son nâzil olan âyetler" başlığı altında ele aldığı konuyu, İbn Akîle onuncu bâbda "Kur'ân'dan en son ne indi?" başlığında işlemiştir. Süyûtî bu konuda Buhârî (ö. 256/870), İbn Merdeveyh (ö. 323/416), Nesâî (ö. 303/915), Firyâbî (ö. 301/913), İbn Cerîr (ö. 310/923), İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938), Ebû Ubeyd (ö. 224/838), İbn Hacer (ö. 852/1449), Berâ (ö. 71/690 [?]), Hâkim (ö. 405/1014), Abdullah b. Ahmed (ö. 290/903), Tirmîzî (ö. 279/892), Beyhakî (ö. 458/1066), Kadı Ebû Bekir (ö. 403/1013), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve İmâmü'l-Haremeyn'den (ö. 478/1085) yirmi dört farklı rivâyette bulunmuştur. Bu rivâyetlerde

---

127 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 1, s. 166-169.

128 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 1, s. 166-177.

129 Senden fetva istiyorlar. De ki: "Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Eğer (ölen) kız kardeşin çocuğu yoksa erkek kardeş de ona vâris olur. Kız kardeşler iki tane olursa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa, erkeğin hakkı iki kadın payı kadardır. Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir. Nisâ 4/176.

130 Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz fâizden kalanı bırakın. Bakara 2/278.

131 Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 78; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 1, s. 180.

son inen âyetin ribâ âyeti (Bakara 2/278) olduğu, Bakara 2/281. âyet olduğu, Tevbe 9/128, 129. âyetler olduğu, Kehf 18/110. âyet olduğu, Nisâ 4/93. âyet olduğu ve son inen sûrenin Nasr/110 sûresi olduğu ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Süyûtî aralarda kendi görüşlerini de belirtmiştir. Sonunda da en son indirilen âyet konusunda "Herkes kendine sorulduğu şekliyle cevaplamıştır." şeklinde açıklamada bulunmuştur.[132]

İbn Akîle ise konuyla ilgili *el-İtkân*'daki yirmi dört rivâyetten Buhârî, İbn Merdeveyh, Berâ, Nesâî, Ebû Ubeyd, Tirmîzî ve Beyhakî'ye ait yedi tanesini aktarmıştır. Bunun yanında Süyûtî'nin yorumlarına da yer vermiştir. Diğer rivâyetleri eserinde zikretmemiştir. Bâbın sonunda en son inen sûrenin Mâide/5 olduğuyla ilgili Tirmîzî'den yaptığı hadis rivâyetinin ardından kendi görüşünü belirtmiştir. Burada "hadiste Mâide/5 sûresi son inen sûre denirken, neshedilmemiş olduğu kastedilmiştir. Yoksa ondan sonra başka sûre inmediği kastedilmemiştir." şeklinde yorum yapmıştır. İki eseri incelediğimizde Süyûtî'nin İbn Akîle'den daha fazla rivâyete yer verdiği görülmektedir.[133]

***5- Mekkî ve Medenî Âyetler*:** Âyet ve sûrelerin iniş yerleri Kur'ân'ın doğru anlaşılması hususunda büyük öneme sahiptir. Âlimlerin genel kanaatine göre âyetlerinin çoğu Mekke'de indirilen sûrelere "Mekkî", âyetlerinin çoğu Medine'de inen sûrelere "Medenî" sûreler adı verilmiştir. Başka bir sınıflandırmaya göre 622'de hicretten önce indirilen sûreler Mekkî, hicretten sonra indirilenler ise Medenî olarak adlandırılmıştır. Bu hususta başka tasnifler de vardır.[134] Kur'ân-ı Kerîm'i incelediğimizde Mekkî ve Medenî âyetlerin birtakım karakteristik özelliklerinin olduğu fark edilmektedir. Bunlar genel olarak uzunluk kısalık, üslûp, hitap şekli, hükümler ve muhataplar üzerinde kendini göstermektedir. O yüzden âyetlerin Mekkî mi, Medenî mi olduğunu bilmek Kur'ân'ı doğru anlama konusunda önemli bir yere sahiptir.[135] Mekkî sûrelerde ağırlıklı olarak işlenen konular Allah'ın varlığı, birliği, peygamberlik ve âhirettir. Ayrıca Mekkî sûrelerde tasvir metoduna daha çok yer verilmiş, etkileyici bir üslûp kullanılmıştır.[136]

---

[132] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 78-82.
[133] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 180-182.
[134] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 27-30.
[135] Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân,* C. 1, s. 290-293; Subhi es-Salih, *Kur'ân İlimleri,* 171-175.
[136] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulumi'l-Kur'ân,* C. 1, s. 193-196.

Medenî sûrelerde ise toplumsal konulardan bahsedilmiş olup, nikâh, miras, cihat, suç ve cezalar indirilen âyetlerin ana konularını oluşturmuştur.[137]

Süyûtî bu konuyu birinci bâbda, İbn Akîle ise on dördüncü bâbda aynı başlıkla ele almıştır. Süyûtî'nin ilk başlığı "Mekkî ve Medenî âyetleri bilmenin faydaları" olup, burada öncelikle Mekkî âyetleri bilmenin faydasının âyetlerin hangisinin önce indiğini anlamamızı sağlayacağını ifade etmiştir. Ayrıca nâsih ve muhassis âyetleri ayırt edebilmemize yardımcı olacağını da eklemiştir. Akabinde Mekke ve Medine'de indirilen sûreleri sıralamıştır. Üçüncü olarak nerede indiği hususunda kesin hüküm olmayan sûrelere değinmiş, burada iniş yeri hakkında ihtilaf olan sûreleri sıralayıp, ilgili rivâyetlerin eleştirisini yapmıştır. Dördüncü başlıkta âyetlerinin bir kısmı Mekke'de bir kısmı Medine'de nâzil olan sûreleri sıralamıştır. Bu başlık altında elli iki tane sûreyi indirildiği yerlerle ilgili rivâyetlerle beraber zikretmiştir. Beşinci başlıkta ise Mekkî ve Medenî âyetlerin özelliklerinden kısaca bahsetmiş, son olarak da fâideli bilgiler başlığında yukarıdaki beş başlığın altına girmeyen, bazı sûre ve âyetlerle ilgili rivâyetleri aktarmıştır.[138]

İbn Akîle bu konuyla ilgili e*l-İtkân*'da bulunmayan farklı bir başlık açmamıştır, ancak iki eser arasındaki rivâyetlerde farklılıklar vardır. e*l-İtkân*'da Mekkî ve Medenî sûrelerle ilgili müstakil başlıklar açılıp rivâyetlerin tamamı zikredilmiş, İbn Akîle eserinde bunlardan bir kısmına değinmiştir. Örneğin Hac/22 sûresinin iniş yeriyle ilgili Süyûtî altı farklı rivâyet aktarmış kendi görüşünü zikretmemiştir.[139] İbn Akîle ise sûre ile ilgili Süyûtî'den sadece cumhûrun görüşünü aktarmış, sûrenin bir kısmının Mekkî bir kısmının Medenî olduğunu ifade etmiştir. Yine Hadîd/57 sûresiyle ilgili Süyûtî dört farklı rivâyet aktarmış, bunlardan sûrenin Medenî olduğunu söyleyen cumhûrun görüşüne katıldığını belirtmiştir.[140] İbn Akîle ise Süyûtî'den sadece cumhûrun görüşünü aktarmış, herhangi bir yorum yapmamıştır. İbn Akîle Mekkî-Medenî konusunu üçe ayırarak 14., 15. ve 16. bâblarda ele almıştır. Yani Süyûtî'nin altı başlıkta incelediği konunun dördüncü ve beşinci başlığı olan "Âyetlerinin bir kısmı Mekke'de bir kısmı Medine'de inen sûreler" ve "Mekkî ve Medenî âyetlerin özelliklerini" İbn Akîle 15.

[137] Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, C. 1, s. 163.
[138] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 27-52.
[139] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 37.
[140] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 38.

bâbda ele almıştır. Bununla ilgili ayrıntılı bilgi bir sonraki başlıkta verilecektir. 16. bâbda da "Mekke'de indiği halde hükmü Medenî olan, Medine'de indiği halde hükmü Mekkî olan âyetler" konusu içerisinde bu şekildeki âyetlere örnekler vererek Süyûtî'nin Mekkî-Medenî bâbındaki bazı rivâyetlere yer vermiştir. Konunun geneline baktığımızda Süyûtî sûrelerin iniş yerleri ile ilgili birçok rivâyete yer verirken İbn Akîle çoğu kez bir rivâyeti aktarmıştır. Her iki müellif de sûrelerle ilgili zaman zaman yorum yapmışlardır. Diğer alt başlıklar da değerlendirdiğinde Süyûtî'nin konuyu daha ayrıntılı ele aldığı dikkat çekmektedir.[141]

***6- Mekkî Sûrelerdeki Medenî Âyetler Medenî Sûrelerdeki Mekkî Âyetler*:** Sebeb-i nüzûl ile ilgili rivâyetlerin geneline baktığımızda sûrelerin bazısı Mekkî bazısı Medenî olarak isimlendirilebilir. Bununla beraber âyetlerinin bir kısmı Mekke'de bir kısmı Medine'de inen sûreler de vardır. Bazı âyetler hakkında da hem Mekke'de hem de Medine'de indirildiğine dair görüşler mevcuttur. Mekke'de Hz. Peygamber'e sorulan bir soru üzerine indirilen âyet, Medine'de sorulan benzer bir soru üzerine tekrarlanınca Medine'de sanki yeniden indiriliyormuş gibi algılanmıştır.[142] Önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi İslâm âlimlerinin tasniflerine göre Mekkî ve Medenî sûrelerin ayırt edici özellikleri ortaya konmuştur. Örneğin Kur'ân ilimleri eserlerinde Mekkî âyetlerde genellikle hitabın "Ey insanlar" şeklinde olduğu Medenî âyetlerde ise Müslümanlar çoğaldığı için "Ey iman edenler" şekline dönüştüğü bilgisi yer almaktadır. Ancak bu tasnife aykırı olan âyetler de mevcuttur.[143]

Süyûtî bu hususu birinci bâbın içerisinde alt başlık olarak ele almış, İbn Akîle ise eserinin on beşinci bâbında işlemiştir. e*l-İtkân*'da bu husus "Âyetlerinin bir kısmı Mekke'de bir kısmı Medine'de inen sûreler" ve "Mekkî ve Medenî âyetlerin özellikleri" başlıklarında ele alınmıştır. Süyûtî sûrelerle ilgili rivâyetleri, âyetleri indiriliş yerlerindeki farklılıklara göre tek tek ele alarak incelemiştir. Son olarak *el-İtkân*'da faydalı bilgiler adı altında konu ile alakalı bazı bilgiler verilmiştir.[144] İbn Akîle de Süyûtî gibi sûreleri ayrı ayrı değerlendirmiştir. *el-İtkân*'da elli iki tane sûrenin iniş yeri yorumlanırken, *ez-Ziyâde*'de Fâtiha/1, Yûsuf/12, Sebe'/34 ve Mürselât/77 sûrelerinin

[141] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 204-220.
[142] Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân ve Bağlam*, Şûle Yayınları, İstanbul 2012, s. 97.
[143] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulumi'l-Kur'ân,* C. 1, s. 193-196.
[144] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 41-48.

iniş yeri ile ilgili rivâyetlere yer verilmemiştir. Bu elli iki başlığın muhtevasından örnek verecek olursak Tevbe/9 sûresiyle ilgili her iki eserde de İbnü'l-Feres'in (ö. 597/1201) rivâyeti yer almaktadır. Rivâyete göre Tevbe/9 sûresinin 128-129. âyetleri hariç geri kalanı Medenî'dir. Süyûtî "ben bu sözü garip karşılarım, bu âyetlerin Kur'ân'ın son inen âyetleri olduğu halde bu nasıl olur." şeklinde yorum yapıp, soruyu cevapsız bırakmıştır.[145] İbn Akîle'de eserinde aynı şekilde Süyûtî'nin yorumu ve İbnü'l-Feres'in rivâyetini aktarmış ve peşinden soruya cevap vermiştir. "Bence Mekke halkına hitab ettiği için hükmen Mekkî olduğu kastedilmiştir." İki eserde de sûrelerle ilgili rivâyetler büyük oranda benzer görünmektedir.[146]

***7- Kur'ân'dan Gündüz, Gece ve Sabah Vakti İndirilen Âyetler*:** Kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre Kur'ân Hz. Peygamber'e günün farklı vakitlerinde indirilmiştir. Kur'ân'ın büyük kısmının gündüz indirildiğine dair bir görüş mevcuttur. Bu bağlamda İslâm âlimleri âyetleri indikleri zamana göre tasnif etmişlerdir. Gündüz vakti indirilen âyetleri "Nehârî", gece vakti indirilen âyetleri ise "Leylî" şeklinde isimlendirmişlerdir.[147]

Süyûtî'nin eserinin üçüncü bâbında "Nehârî ve Leylî" başlığı altında ele aldığı konuyu, İbn Akîle on dokuzuncu bâbda "Kur'ân'dan gündüz ne indirildi? Gece ne indirildi?" başlığı altında ele almıştır. Süyûtî "Gündüz indirilen âyet çoktur." şeklinde yorum yaptıktan sonra gece indirilen âyetler hakkında bilgiler vermiştir. Süyûtî geceleyin indirilen âyetlerle ilgili otuz farklı rivâyet aktarmış ve aralarda rivâyetleri yorumlamıştır. Kıblenin değişmesiyle ilgili âyet hakkında ise ayrıntılı bilgi vermiştir.[148]

ez-Ziyâde'de bazı ortak bilgiler yer almakla beraber kıblenin değişmesi Bakara 2/144, Ahzâb 33/59. âyette geçen "hanımların gece dışarı çıkması" ve Mürselât/77 sûresi vb. *el-İtkân*'da yer alan otuz rivâyetten sekizini eserine almamıştır. *el-İtkân*'da "Seher vakti indirilen âyetler", *ez-Ziyâde*'de ise "Sabah indirilen âyetler" ismiyle benzer alt başlık mevcuttur. Bu başlık altında *el-İtkân*'da yer alan dört rivâyet *ez-Ziyâde*'de

[145] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 45.
[146] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 220-246.
[147] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 60.
[148] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 60-63.

aynen geçmektedir. İbn Akîle rivâyetler hakkında yorum yapmamış ve Süyûtî'ye göre konuyu daha kısa ele almıştır.[149]

***8- Hadarî (Mukimken İndirilen) ve Seferî (Yolculukta İndirilen) Âyetler*:** Hz. Peygamber'e Kur'ân âyetleri bazı zamanlarda bir yerde yerleşikken, bazen de yolculuk esnasında indirilmiştir. Yerleşikken vahyedilen âyetlere "Hadarî", yolculuk esnasında vahyedilenlere ise "Seferî" adı verilmiştir.[150]

Süyûtî'nin eserinde ikinci bâbda "Hadarî ve seferî âyetler" başlığı altında ele aldığı konuyu, İbn Akîle ise yirmi birinci bâbda "Hadarî ve seferî ilmi" başlığında işlemiştir. Müelliflerin ikisi de doğrudan konuyla ilgili âyetlere geçmiş olup, kavramların tanımlarından bahsetmemişlerdir. Süyûtî hadarî konusunda âyetlerin çok fazla olduğunu söylemiş ayrıntıya girmeden seferî âyetlere geçmiş, seferî konusuyla ilgili rivâyetlere daha fazla değinmiştir. Seferî olan elli sekiz âyetle ilgili rivayetleri aktarmıştır. Süyûtî bazı rivâyetlerden sonra bir iki kelime yorum yapmıştır.[151]

İbn Akîle ise hadarî konusuyla ilgili *el-İtkân*'daki rivâyetleri aktarmış, seferî âyetler hakkında *el-İtkân*'da yer alan elli sekiz rivâyetten yirmisine eserinde yer vermiştir. Bunun yanında Süyûtî'nin zikretmediği seferî âyetlerden Fetih 48/1, Enfâl 8/49, Kalem 68/17. âyetler ve Münâfikûn/63 sûresi ile ilgili rivâyetleri de aktarmıştır. İbn Akîle sadece bir yerde Süyûtî'yi eleştirerek kendi yorumunu katmıştır. *el-İtkân*'da Ebû Hüreyre'den aktarılan rivâyete göre Nahl/16 sûresinin son âyeti seferî sayılıp, Hz. Peygambere bu âyet Uhud'da şehit olan amcası Hz. Hamza'nın başında iken nâzil olmuştur. İbn Akîle Süyûtî'nin hata ettiğini, Uhud'un Medine'de bir yer olduğunu seferden sayılmayacağını, aynı şekilde Süyûtî'nin Alak/96 sûresine de seferî dediğini, bunun da yanlış olup Hira mağarasının seferden sayılmayıp Mekke'de bir yer olduğu yorumunu yapmıştır. Muhtemelen iki müellifin seferî kavramına yükledikleri anlam farklıdır. Tanımını yapmadıkları için bunu net olarak anlayamıyoruz.[152] Bölümü genel olarak değerlendirdiğimizde *el-İtkan*'da örnekler daha fazla görünmektedir. İki müellif de hadarî konusunu kısaca geçip seferî âyetler hakkında daha fazla bilgi vermişlerdir.[153]

---

[149] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 264-267.
[150] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 53-58.
[151] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 53-58.
[152] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 281.
[153] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 274-281.

***9- Nevmî (Uykuda İken İndirilen) ve Firaşî (Yatakta İken İndirilen) Âyetler*:** Hz. Peygamber'e vahiy bazen yatakta yatarken bazen de uyurken geldiği ile ilgili bilgiler mevcuttur. Uykuda iken indirilenlere "Nevmî" âyetler, yatakta yatarken indirilenlere "Firaşî" âyetler şeklinde adlandırılmıştır.[154]

Süyûtî'nin beşinci bâbda, İbn Akîle'nin ise yirmi ikinci bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. Süyûtî firâşî âyetlere dâir Mâide 5/67 ve Tevbe 9/118-120'yi örnek olarak verdikten sonra ayrıntıya girmeden kısa açıklamalarda bulunmuştur. Nevmî âyetlere de örnek olarak sadece Kevser/108 sûresini vermiştir. Konuyla ilgili *el-İtkân*'da yer alan bilgi bir sayfayı geçmemektedir.[155]

İbn Akîle firaşî âyetleri Süyûtî'ye göre daha geniş açıklamış olup *el-İtkân*'da yer alan rivâyetlere ilâve olarak Tevbe 9/102-103, Müzzemmil 73/1, Müddessir 74/1-5. âyetleri vermiştir. Konu hakkında Ebû Lübâbe'den birçok bilgi aktarmıştır. O da uykuda indirilenlere Kevser/108 sûresini örnek vermiştir. İbn Akîle Kevser/108 sûresinin Hz. Peygamber'e uykudayken indirildiğine dâir *el-İtkân*'da da yer alan Râfiî'nin (ö. 623/1226) rivâyetini aktardıktan sonra Süyûtî'nin yorumuna da yer vermiştir. Rivâyetin devamında aslında Hz. Peygamber'in uykuda olmadığı "vahiy nöbeti" denilen bir baygınlık halinde olduğu geçmektedir. Süyûtî bu görüşü savunmaktadır. İbn Akîle bu görüşü aktarmış, ancak kendisine göre doğru olanın, sûrenin önce uykudayken geldiği, daha sonra ikinci kez, farklı bir zamanda baygınlık halinde iken tekrar geldiği şeklindedir.[156] Bununla birlikte Alâk/96 sûresinin de uykuda indirildiği hususunda Kelâî'den hadîs rivâyetlerine yer vermiştir. Nevmî ve Firâşî âyetler bölümü *ez-Ziyâde*'de yaklaşık beş sayfadır.[157]

***10- Sebeb-i Nüzûl ve Faydaları*:** Sebeb-i nüzûl âyetlerin indirilmesine vesile olan olay, soru ya da durumu ifade etmek için ihdâs edilmiş bir ıstılahtır. Âyetlerin iniş sebeplerini bilmek Kur'ân'ı doğru anlamak için çok önemlidir. Tefsir eserlerine

---

154 Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 66-67.
155 Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 66-67.
156 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 1, s. 289.
157 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 284-290.

baktığımızda her âyet için bir nüzûl sebebinin olmadığı karşımıza çıkmaktadır. Yaklaşık beş yüz âyetin sebeb-i nüzûlünün olduğu âlimler tarafından zikredilmiştir.[158]

Süyûtî'nin dokuzuncu bâbda, İbn Akîle'nin ise yirmi üçüncü bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. İki eserin içerdiği rivâyet malzemesi bakımından farklı olduğu dikkat çekmektedir. Süyûtî konuyu yedi ana başlığa ayırmıştır. İlk olarak "Kur'ân'ın nüzûl şekli" başlığı altında dört maddede sebeb-i nüzûlün ehemmiyetinden bahsetmiştir. Bu maddeler şunlardır: Sebeb-i nüzûl sayesinde hükmün teşrîine götüren sebepler bilinir, hüküm tahsîsinde çok önemlidir, âyetin lafzı genel olabilir, nüzûl sebebi bilinirse zâhirî mananın dışında tahsîs ortaya çıkar, âyetin manası daha iyi kavranır. Daha sonra "Lafzın umûmî oluşu, Tahsîs ifade edenler, Sebebin husûsi lafzın umûmî oluşu" başlıklarını açarak konuyu genişletmiştir. Altı maddede, bir âyetin nüzûl sebebi birden fazla ise nasıl hareket etmek gerektiğinden bahsettikten sonra "Nüzûl sebeplerinde kullanılan tâbirler" başlığını açmış ve sahabenin nüzûl sebeplerinden bahsederken hangi ifadeleri kullandığına dair örnekler vermiştir. Bâbın sonunda "Birden fazla âyetin bir sebebi olması" başlığını atmış ve konuyla ilgili rivâyetleri aktardıktan sonra "Bu konuda müstakil eser vermiş, benden daha ayrıntılı bilgi veren kimse yoktur." şeklinde fikrini beyân etmiştir.[159]

İbn Akîle Süyûtî'nin konunun başında yazdığı dört maddeyi eksiksiz aktarmıştır. *el-İtkân*'da birinci başlıkta yer alan dokuz rivâyetten beşine yer ertmiştir. İkinci başlık olan "Sebeb-i nüzûlde lafzın umûmî oluşu" kısmında yer alan yedi rivâyetin hiçbiri *ez-Ziyâde*'de yer almamaktadır. İbn Akîle üçüncü başlık olan "Tahsîs ifade edenler" konusundan da hiç bahsetmemiştir. Dördüncü başlık olan "Sebebin husûsi lafzın umûmî oluşu" içerisinde *el-İtkân*'da yer alan dokuz rivâyetten sadece birini aktarmıştır. Yine beşinci başlık olan "Bir âyetin nüzûl sebebi birden fazla ise nasıl hareket etmek gerektiği" içerisinde yer alan yirmi yedi rivâyetten on birine yer vermiştir. Yine İbn Akîle altıncı başlık olan "Nüzûl sebeplerinde kullanılan tâbirler" konusundan bahsetmemiş olup son başlık olan "Birden fazla âyetin bir sebebi olması" içerisinde *el-İtkân*'da yer alan altı rivâyetten ikisini aktarmıştır. Her iki müellif de zaman zaman

[158] İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*, Dâr-u Mektebeti'l-Hayat, Beyrut 1980, s. 10; Demirci, Muhsin, "Esbâb-ı Nüzûl" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1995, C. 11, s. 360.

[159] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 83-97; Süyûtî'nin konuyla ilgili eseri "*Lübâbü'n-nukûl fî esbâbi'n-nüzûl" ,* thk. Hâlid Abdülfettâh Şibl, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 2002.

kendi yorumlarını eklemiş, İbn Akîle Süyûtî'den aktardığı yerlerde ismini zikretmiştir. Konuya genel olarak baktığımızda *el-İtkân* rivâyetlerin fazlalığı bakımından *ez-Ziyâde*'den daha kapsamlı görünmektedir.[160]

***11- Bir Sahâbenin Sözü Üzerine İndirilen Âyetler*:** Bu konu sebeb-i nüzûl ile ilgili olarak değerlendirilebilir. Vahiy sürecine baktığımızda Kur'ân âyetlerinin bazen sahâbeden birinin söylediği söze uygun olarak indirildiği olmuştur. Bu başlık altında daha çok Hz. Ömer'in bazı sözlerine uygun indirilen âyetler yer almaktadır.[161]

Süyûtî bu konuyu onuncu bâbda "Bazı sahâbelerin sözlerine uygun indirilen âyetler" başlığında ele almıştır. İbn Akîle ise eserinde "Birisinin sözüne muvâfık inenler" başlığında yirmi dördüncü bâbda ele almıştır. Süyûtî öncelikle Hz. Ömer hakkında indirilen üç âyeti zikrettikten sonra Mü'minûn 23/14, Bakara 2/98. âyetlerle ilgili rivâyetleri aktarmıştır. Sonrasında Hz. Âişe'ye iftira atılması olayıyla ilgili Zeyd b. Hârise سُبْحَانَكَ هٰذَا بُهْتَانٌ عَظِيمٌ demiş, daha sonra bu cümle aynı şekilde âyet olarak nâzil olmuştur.[162] Bununla beraber Musʿab b. Umeyr hakkında inen Âl-i İmrân 3/ 144. âyet, sahâbeden iki hanımın Uhud şehitleri hakkında söyledikleri bir sözle ilgili Âl-i İmrân 3/140. âyetin indirildiği konuya örnek verilmiştir. Süyûtî, Hz. Peygamber, Cebrâil ve diğer meleklerin sözleri üzerine inen âyetler şeklinde bir başlık açmış ve burada Enʿâm 6/104, 114, Meryem 19/64, Sâffât 37/164-166 ve Fâtiha 1/5. âyetleri örnek vermiştir. [163]

İbn Akîle eserinde Hz. Ömer'in sözleri üzerine indirilen 15 âyet olduğunu söylemektedir.[164] İbn Akîle Bakara 2/98. âyet hakkında *el-İtkân*'da yer almayan daha geniş rivâyetler aktarmıştır. Bununla beraber Tevbe 9/80, 84, 85, Münâfikûn 63/6 ve Tahrîm 66/4. âyetler ile ilgili rivâyetler *el-İtkân*'da yer almamaktadır. Süyûtî Nûr 24/16. âyetle ilgili rivâyeti Saʿd b. Muâz'dan İbn Akîle ise farklı olarak Hz. Ömer'den aktarmıştır. Daha sonra İbn Akîle içkinin yasaklanması hakkındaki üç âyetle ilgili rivâyetleri zikretmiştir. Nûr 24/16, Vâkıa 56/13, 39, 40. âyetler hakkında birçok rivâyete yer vermiştir. Aynı şekilde Bakara 2/144 ve Âl-i İmrân 3/140, 144. âyetlerle ilgili rivâyetleri de aktarmıştır. Bu âyetlerin hiç biri *el-İtkân*'da yer almamaktadır. Daha sonra

---

[160] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 292-310.
[161] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 99.
[162] Allahım seni tenzih ederim, bu büyük bir bühtandır. Nûr 24/16.
[163] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 99-101.
[164] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 320.

İbn Akîle bu konuda lafzî muvâfakat ve manevî muvâfakat şeklinde bir tasnif yapmıştır. Hz. Ömer'in sözleri ile ilgili rivâyetleri lafzî, diğerlerinin sözleri ile ilgili rivâyetleri manevî muvâfakat olarak adlandırmıştır. Bölümün sonunda Süyûtî'nin, "Cebrâil ve meleklerin sözleri hakkındaki rivâyetler" adında açtığı başlık, İbn Akîle'nin eserinde yer almamaktadır. *ez-Ziyâde*'de farklı olarak "Resûlullah ve sahâbenin sözlerine uygun inen âyetler" ismiyle başka bir başlık yer almaktadır.[165] Bâbın geneline baktığımızda hacim olarak *el-İtkân*'da yaklaşık üç sayfa *ez-Ziyâde*'de on iki sayfa olduğu dikkatimizi çekmiştir. Yine Süyûtî bu konuda on dört, İbn Akîle ise otuz yedi farklı rivâyet aktarmıştır. Bu konuda iki müellifin yararlandığı kaynaklar farklılık arz etmektedir. İbn Akîle *el-İtkân*'da yer almayan Muhibbu'd-dîn et-Taberî'nin (ö. 694/1295) *er-Riyâdu'n-Nâdire fî Menâkıbi'l-Aşere*, Vâhidî'nin (ö. 468/1076) *Esbâbü'n-nüzûl* ve bazı tarih kitaplarından alıntılar yaparak konuyu zenginleştirmiştir. İbn Akîle'nin bu konuyu Süyûtî'den daha geniş kapsamlı ele aldığı görülmektedir.

***12- İndirilişi Tekrar Eden Âyetler*:** Kur'ân âyetlerinin büyük kısmı bir defa indirilmiştir. Ancak bazı âyetlerin önemlerinden ya da bilemeyeceğimiz başka sebeplerden dolayı farklı bir yerde veya zamanda tekrar indirildiği konuyla ilgili eserlerde geçmektedir.

Süyûtî'nin on birinci, İbn Akîle'nin ise yirmi beşinci bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. Süyûtî konuyla ilgili Zerkeşî'den bazı rivâyetleri aktararak başlamıştır. Daha sonra kıraat vecihlerini indirilişi tekrar eden âyetlere örnek olarak verip, indirilişi tekrar eden âyet olmadığını savunanların görüşlerini aktarmıştır. Burada el-İmâd el-Kindî'nin (ö. 720/1320) *el-Kefîl bi Meâni't-tenzîl* adlı eserinden konuyla ilgili bir rivâyete yer vermiştir. el-Kindî âyetlerin tekrar nüzûlün mümkün olmadığını savunur. Süyûtî bu görüşü nakletmekle beraber katılmadığını ifade etmiştir.[166]

ez-Ziyâde'yi incelediğimizde rivâyetlerin büyük kısmının *el-İtkân*'la benzer olduğu görülür. İbn Akîle konuyu indirilişi tekrar eden âyet olduğunu kabul edenler veya etmeyenler diye ayırmamıştır. *el-İtkân*'da konuyla igili yedi rivâyet *ez-Ziyâde*'de ise altı rivâyet vardır. Üçer rivâyetleri ortak diğerleri farklıdır. Konu hacim olarak iki eserde de aynı seviyededir. İki müellif de rivâyetlerin ardından bazen yorum

[165] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 312-325.
[166] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 102-103.

yapmışlardır. İbn Akîle Sehâvî'nin (ö. 643/1245) *Cemâlü'l-Kurrâ* adlı eserinden Fâtiha/1 sûresinin iki kez nâzil olduğu ve ikinci nüzulünde farklı kıraat vecihlerine göre indirildiği görüşünü aktardıktan sonra, kendisinin bu görüşe katılmadığını, bu konunun ihtilaflı olduğunu ifade etmiştir.[167]

***13- Nüzûlü Hükmünden, Hükmü Nüzûlünden Sonraya Kalan Âyetler*:** Kur'ân âyetlerinin indirilişi ve hükmünün uygulanması hususunda iki farklı durum vardır. Bazen günlük hayatta geçerli olan bir hüküm vardır, bu konu ile ilgili sonradan bir âyet indirilir. Zekâtın kimlere verilmesi gerektiğini açıklayan Tevbe 9/60. âyet bu konuya örnektir. Çünkü bu âyet hicretin 9. yılında indirilmiştir. Ancak zekât emri hicretin ilk yıllarında farz kılınmış olup o yıllarda bu âyet henüz indirilmemişti. Bazen de bir âyet indirilir, fakat hükmünün uygulanması daha sonra gerçekleşir. Aʿlâ sûresi 87/14, 15. âyetler bu duruma örnek gösterilebilir: [168] قَدْ اَفْلَحَ مَنْ تَزَكّٰىۙ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهٖ فَصَلّٰىؕ . Âyette geçen "kurtuluşa ermiştir." ifadesi "âhirette kurtuluşa erecektir." anlamında kullanılmıştır, geçmiş zaman kalıbının kullanılması da kesinliği belirtmek amacıyladır.[169]

Süyûtî'nin on ikinci bâbda, İbn Akîle'nin ise yirmi altıncı bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. Süyûtî ve İbn Akîle konuyu yaklaşık olarak aynı şekilde işlemişlerdir. İki eserde de Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ından rivayetlerle konuya başlanmış olup, hükmü nüzûlünden sonra olan sekiz,[170] nüzûlü hükmünden sonra olan üç âyet[171] hakkında değerlendirmeler aktarılmıştır. Süyûtî rivâyetler hakkında pek fazla yorum yapmamıştır.[172] İbn Akîle konuyu iki başlık altında ele almış, Süyûtî ise başlıklara ayırmadan bütün olarak işlemiştir. *ez-Ziyâde*'de, *el-İtkân*'dan farklı olarak Halebî'nin (ö. 956/1549) eseri olan *Sîret'ül-Halebî*'den fıtır sadakasından bahseden rivâyet mevcuttur. Bir de İbn Akîle Cuma namazı hakkında *el-İtkân*'dan bir rivâyet aktarmış ve peşinden Süyûtî'ye katılmadığını belirtmiştir. İbnü'l-Feres'ten aktarılan bilgiye göre Cuma namazı kesinlikle Mekke'de kılınmamıştır. Süyûtî ise Kaʿb b. Mâlik'ten aktardığı bir rivâyete göre Cuma namazının Mekke'de kılındığını savunur.

---

[167] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 1, s. 328-330.
[168] Doğrusu kurtuluşa ermiştir her türlü kötülük ve günahlardan arınan. Rabbinin ismini anıp namaz kılan. Aʿlâ 87/14, 15.
[169] Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulumi'l-Kur'ân,* C. 1, s. 57-58.
[170] Aʿlâ 87/14, 15, Beled 90/1, 2, Kamer 54/45, Sâd 38/11, Sebe 34/49, Enʿâm 6/141, Müzzemmil 73/20, Fussilet 41/33.
[171] Mâide 5/6, Cuma 62/9, Tevbe 9/60.
[172] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 106.

İbn Akîle ilgili hadîsin Cuma namazının kılındığı yere değil, ilk Cuma namazında Hz. Peygamber'in yanında kimlerin olduğuna delil olduğunu ifade etmiştir. Zaten Hz. Peygamber ve Müslümanların Mekke'de toplanıp Cuma namazı kılmaları ve hutbe okumaları pek mümkün değildir. Dolayısıyla ilk Cuma namazı Mekke'de değil Medine'de kılınmıştır.[173] Genel olarak baktığımızda İbn Akîle'nin konuyu biraz daha geniş ele aldığı görülmektedir. Konu *el-İtkân*'da üç sayfa, *ez-Ziyâde*'de altı sayfalık yer tutmaktadır.

***14- Toplu Halde İndirilen ve Ayrı Ayrı İndirilen Âyetler*:** Kur'ân âyetleri bazen toplu olarak bazen de münferit olarak indirilmiştir. Bazen bir sûrenin tamamı tek seferde indirilmiştir. Kur'ân'ın geneline baktığımızda ise âyetlerin çoğunluğunun ayrı ayrı indirildiği görülmektedir. Kısa sûrelerden örnek verecek olursak Alak/96 ve Duhâ/93 sûreleri bu kapsamdadır.[174]

Süyûtî'nin on üçüncü, İbn Akîle'nin ise yirmi yedinci bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. *el-İtkân*'da bütün olarak indirilen sûrelerden sekiz tanesi zikredilmiştir. Bunlar: Fâtiha/1, Kıyâme/75, Kevser/108, Nasr/110, Tebbet/111, İhlâs/112, Felak/113 ve Nâs/114'tır. *ez-Ziyâde*'de ise bunlara ek olarak Beyyine/98, Mürselât/77, Saff/61 ve Enʿâm/6 sûreleri yer almaktadır.[175] İbn Akîle Fâtiha/1, Kevser/108, Kâfirûn/109, Nasr/110, Tebbet/111, İhlâs/112, Felâk/113 ve Nâs/114 sûrelerinin indiriliş sebepleriyle ilgili *el-İtkân*'da yer almayan rivâyetleri aktarmıştır. Böylece *el-İtkân*'a göre konunun hacmi artmıştır. Mürselât/77 sûresi ile ilgili rivâyet iki eserde de vardır. Bunların yanında *ez-Ziyâde*'de Saff/61 sûresi ayrıntılı ele alınmış, ayrıca el-Haşr/59 ve Münâfikûn/63 sûreleriyle ilgili rivâyetlerden de bahsedilmiştir. Bu rivâyetler *el-İtkân*'da yer almamaktadır. İlgili bölüm *el-İtkân*'da iki, *ez-Ziyâde*'de yedi sayfa genişliğindedir. İki müellif de rivâyetlerden sonra yorum yapmamışlardır. [176]

***15- Cebrâil'in Yalnız Getirdiği ve Bir Grup Melekle İndirilen Âyetler*:** Kaynaklarda geçen rivâyetlere göre vahiy meleği Cebrâil Kur'ân'ın büyük bölümünü Hz. Peygamber'e tek başına getirmiştir. Ancak bazı sûrelerin indirilişinde Cebrâil'in başka meleklerle beraber geldiği rivâyetleri mevcuttur. Enʿâm/6 sûresinin indirilişinde

[173] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 332-339.
[174] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 107.
[175] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 108.
[176] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 342-349.

yetmiş bin melek hazır bulunduğu bilgisi yer almaktadır. Bunun yanında Fâtiha/1sûresinin indirilişi sırasında seksen bin, Âyetü'l-Kürsî'nin otuz bin, Yâsîn/36 sûresinin otuz bin, Zuhruf 43/45. âyetin de yirmi bin meleğin Cebrâil'in yanında olduğu hakkında rivâyetler mevcuttur.[177]

Süyûtî'nin on dördüncü, İbn Akîle'nin yirmi sekizinci bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. İki müellif de İbn Nakîb'in (ö. 698/1298) konuyla ilgili rivâyetiyle başlamış, sûrelerin kaç melek refakatinde indirildiği ile ilgili bilgileri aktarmıştır. İbn Akîle *el-İtkân*'dan aktardığı yerlerde Süyûtî'nin adını zikretmiştir. *ez-Ziyâde*'de konuyla ilgili altı rivâyete yer verilmiştir.[178] Bunların tamamı *el-İtkân*'da mevcuttur. *el-İtkân*'da ise toplamda on yedi farklı rivâyet vardır. Süyûtî konunun sonunda "Arşın hazinesinden nâzil olan âyetler" şeklinde bir başlık eklemiştir. Burada İbn Durays (ö. 294/906), Ahmed b. Hanbel ve İbn Merdeveyh gibi âlimlerden konuyla ilgili yedi farklı rivâyete yer verilmiştir. Bu rivâyetlerde sadece Fâtiha/1, Âyetü'l-Kürsî, Bakara 2/285, 286 ve Kevser/108 sûresinin arşın hazinesinden nâzil olduğu aktarılmaktadır. İbn Akîle bu başlığa yer vermemiş, ancak yapılan incelemede *ez-Ziyâde*'nin yirmi dokuzuncu bâbında aynı şekilde bir başlığın yer aldığı görülmüştür. Genel olarak değerlendirdiğimizde Süyûtî'nin konuyu daha teferruatlı işlediği görülmektedir.[179]

***16- Sadece Hz. Peygamber'e İndirilen Âyetler İle Başka Peygamberlere de İndirilen Âyetler*:** Bilindiği gibi Allah insanlara mesajını peygamberleri vasıtasıyla göndermiştir. Vahiy aynı kaynaktan geldiği için bütün kutsal kitaplarda bazı ortak mesajlarla karşılaşılabilmektedir.[180] Ancak diğer kutsal kitaplar muharref olduğu için hangi kısımlarının ve ne kadarının bozulduğunu tespit etmek mümkün değildir. Hadis kaynaklarında geçtiğine göre bazı âyetlerin muhtevâ olarak benzerleri başka peygamberlere de vahyolunmuştur. Ancak Kur'ân âyetlerinin büyük kısmı yalnız Hz. Muhammed'e gönderilmiştir. Örnek olarak Aʿlâ/87 sûresi indirildiğinde Hz. Peygamber konuyla ilgili şöyle buyurmuştur: *"Aʿlâ/87 sûresinin tamamı Hz. İbrahim ve Hz. Mûsa'ya gönderilen suhufda vardır. Aynı şekilde Necm/53 sûresinin 1-56. âyetleri de*

[177] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 199.
[178] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 352-353.
[179] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 109-111.
[180] Nahl 16/90, Aʿrâf 7/29, Ahkâf 46/13 bunlardan bazısıdır.

Hz. İbrahim'in suhufunda yer almaktaydı."[181] Bir başka rivâyete göre ise Fâtiha/1, Âyetü'l-Kürsî ve Âmenerrasûlü daha önceden hiçbir peygambere gönderilmeyip yalnız Hz. Muhammed'e indirilmiştir.[182]

Süyûtî'nin on beşinci bâbda, İbn Akîle'nin yirmi dokuzuncu bâbda ele aldığı konu yaklaşık olarak aynı başlıkladır. Konunun ele alınışı baştan sona iki eserde de çok benzerlik göstermekte olup, son kısımlarda ikisinde de farklı rivâyetler yer almaktadır. Süyûtî konuyla ilgili yirmi farklı rivâyet aktarmıştır.[183] *ez-Ziyâde*'de bunlardan on tanesine yer verilmiştir. Her iki müellif de rivâyetlerden sonra kendi yorumlarını katmamıştır. Bir de İbn Akîle'nin eserinde *el-İtkân*'da on dördüncü bâbda yer alan, arşın hazinesinden nâzil olan âyetleri konu edinen bir alt başlık vardır. Süyûtî bu başlıkta yedi rivâyete yer vermiş, İbn Akîle ise beş rivâyet aktarmış olup, üç rivâyet ortak, diğerleri farklıdır. Bu başlık altında dört âyetin sadece Hz. Peygamber'e indiği, bunların da: "Ümmü'l-kitâb, Âyetü'l-Kürsî, Âmenerrasûlü ve Kevser/108 sûresi olduğu ile ilgili rivâyetler ve benzerleri yer almaktadır.[184]

***17- Kur'ân'ın İsimleri*:** Kur'ân-ı Kerîm için kullanılan birçok isim olmakla beraber bunların içerisinde en çok bilineni Kur'ân'dır. Bu kelimelerden bazısı sıfat bazısı da isim olarak âyetlerde sıklıkla geçmektedir. Bu isimlerin sayısını doksana kadar çıkaranlar olmakla birlikte kısaca Şeyzele ismiyle bilinen Ebü'l-Meâlî Şeyzele Mansûr el-Cîlî (ö. 494/1100) elli beş tanesinin daha çok bilindiğini ifade etmiştir. Bunlardan en çok bilinenleri şunlardır: "el-Kitâb" 230 defa, "el-Furkân" altı defa, "el-Mesânî" iki defa, "Ümmü'l-Kitâb" birkaç defa diğerleri de genelde birer defa geçmektedir.[185]

Süyûtî'nin on yedinci bâbda, İbn Akîle'nin ise otuzuncu bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. Ancak *el-İtkân*'da "sûrelerin isimleri" kısmı ilave edilmiştir. İbn Akîle *el-İtkân*'da on yedinci bâbda ele alınan konuyu üçe ayırarak otuz, otuz bir ve otuz ikinci bâbları oluşturmuştur. Şeyzele Kur'ân'ın elli beş ismi olduğunu söylemiş, Süyûtî bu isimleri tek tek sıralamıştır. Süyûtî bu isimlere ilave olarak Kur'ân'ın yirmi

---

[181] Hâkim, *el-Müstedrek*, C. 2, s. 237; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, C. 6, s. 341.
[182] Müslim, *Müsâfirîn 254*, Neseî, *İftitâh 25.*
[183] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 112-113.
[184] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 356-360.
[185] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 193-197; Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 144-146.

iki ismini daha zikretmiştir.[186] Bu isimlerin tamamı *ez-Ziyâde*'de yer almaktadır. İbn Akîle *el-İtkân*'daki elli beş ismi başta zikretmemiş, ancak konunun sonunda isimlerin anlamını açıklayarak geçtiği âyetlerle beraber değerlendirmiştir. Örneğin Burûc 85/21 âyetteki مَجِيدٌ ismi için şerefin kendisi, fiil olarak güzel olan, vermede bol olan manalarını vermiştir. Yine Yûnus 10/57. âyetteki رَحْمَةٌ isminin küfür ve isyandan kurtaran manasına geldiğini ifade etmiştir. Karşılaştırıldığında iki eserde aktarılan bilgilerin birbirine çok benzediği anlaşılmaktadır.[187]

***18- Kur'ân Sûrelerinin İsimleri*:** Sûrelerin isimleri Allah tarafından bazen içerisinde geçen bir kelimeden ya da sûrenin ifade ettiği genel manadan hareketle verilmiştir.[188] Bazı sûrelerin tek ismi varken bazılarının birden çok ismi vardır. Örneğin Fâtiha/1 sûresinin yirmi civarında ismi vardır. Sebʿul-Mesânî, Ümmü'l-Kitâb, Fâtihatü'l-Kitâb, el-Kifâye, el-Esâs bunlardan bazılarıdır. Bazen iki sûreye bir isim verildiği olmuştur. Bakara/2 ve Âl-i İmrân/3 sûrelerine ez-Zahrâvân, Felak/113 ve Nâs /114 sûrelerine ise Muavvizeteyn ismi verilmesi buna örnektir. Bazen de sûre içerisinde sıklıkla geçen isim ya da konunun sûreye isim olarak verilmediği de olmuştur. Mesela Aʿrâf/7, Tâhâ/20 ve Kasas/28 sûrelerinde Hz. Mûsâ'dan çok fazla bahsedilmesine rağmen sûrelere isim olarak verilmemiştir. Sûre isimleri Allah tarafından belirlenmiş olup tevkîfîdir.[189]

Süyûtî'nin on yedinci bâbda, İbn Akîle'nin otuz birinci bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. İki eserde de giriş kısmındaki rivâyetler büyük oranda benzeşmektedir. İki müellif de ismi birden fazla olan sûreleri bir alt başlıkta ele almıştır. Süyûtî Fâtiha/1 sûresinin yirmi beş farklı isimini zikretmiş ve "bu isimleri benden önce bir arada aktaran kimse olmamıştır." demiştir.[190] Daha sonra otuz dokuz sûrenin diğer isimlerini aktararak konuya devam etmiştir. İbn Akîle de Fâtiha/1 ile otuz dokuz sûrenin

---

[186] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 144-162.

[187] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 1, s. 362-370.

[188] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 296; Ğanim Kaddûrî el-Hemed, *Muhâdârat fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru Îmâr, Ummân 2003, s. 87.

[189] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 149-158. Zerkeşî de sûre isimlerinin tevkîfî olduğu görüşündedir. Ancak konuyla ilgili rivayetler ise bu adlardan birçoğunun sahâbe tarafından verildiğini göstermektedir. Sûre adları peygamberler, mümin, kâfir ve münafıklar, önemli tarihî olaylar, âhiret halleri, hayvanlar, tabiatın çeşitli özellikleri, güneş, ay ve yıldızlarla ilgili olup bu durumun bir medeniyet algısı ve inşası için önemli olduğu düşünülmektedir. Sûrelerin farklı isimlerine dair çok fazla rivâyet vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Birışık, "Sûre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2009, C. 37, s. 538, 539.

[190] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 151-154.

isimleriyle ilgili rivâyetleri aktarmış ancak sûrelerle ilgili *el-İtkân*'da daha geniş rivâyetlerin yer aldığı görülmektedir.[191] Sûrelerin isimlerinin tevkîfîliği konusu *ez-Ziyâde*'de tenbih başlığı altında *el-İtkân*'daki rivâyetlerle benzer şekilde işlenmiştir. İbn Akîle son kısımda sûrelere isim verilirken dikkate alınan dört hususu aktardıktan sonra *el-İtkân*'da yer almayan bazı kendi görüşlerini zikrederek konuya son vermiştir. Bu dört husus şöyledir: Kur'ân'da bazen sûrenin baş tarafında geçen olay ya da soru sûreye isim olmuştur. Nebe/78, Mürselat/77, Sâd/38, Tâhâ/20, Tekvîr/81 sûreleri buna örnektir. Bazen içerisinde bahsedilen önemli bir olay ya da kıssa sûreye isim olmuştur. Bakara/2, Nisâ/4, Mâide/5, İbrahim/14 sûrelerinde olduğu gibi. Sûre bazen içerinde geçen garip bir kelimeden ismini almıştır. Hicr/15, Rʿad/13, Sebe/34 sûrelerinde olduğu gibi. Bazen de sûrenin başındaki ağırlıklı konu ne ise ismi oradan alır. Örneğin Hûd/11 sûresinde birçok peygamberden bahsedilmektedir ama baş tarafta Hûd'dan (a.s.) bahsedildiği için sûreye isim olmuştur. Bu kuralların istisnâları da vardır. Hz. Âdem ve Hz. Mûsâ'dan birçok sûrede bahsedilmesine rağmen hiçbir sûreye isim olarak verilmemişlerdir.[192]

***19- Kur'ân Sûrelerinin İsimlerinin Îʿrâbı*:** Kur'ân'ı anlamaya âzâmî önem veren İslâm âlimleri sûrelerin isimlerinin nasıl îʿrâb edileceği üzerinde de fikir beyân etmişlerdir. Sûre isimlerinin tek başına nasıl okunacağı, elif lamla nasıl okunacağı, isim müennes ya da müzekkerse nasıl okunacağı ve ne gibi değişiklikler olacağı konusunda derin mülâhazalara girmişlerdir.[193]

Süyûtî'nin on yedinci bâbda, alt başlık olarak, İbn Akîle'nin ise otuz ikinci müstakil bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. Süyûtî Ebû Hayyan'ın (ö. 745/1344) *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinden rivâyetlerle sûre isimlerinin îʿrâbının nasıl yapıldığına dair ilkeleri sıralayarak başlamıştır. Süyûtî konuyla ilgili beş farklı rivâyet aktarmış olup, bu bilgiler *ez-Ziyâde*'de yer almaktadır. İbn Akîle sûreleri îʿrâb konusunda; cümle şeklinde başlayan, isim olan, tek harf olan, iki harf olan, ikiden fazla harf olan, harf değil kelime olan şeklinde altıya ayırmış ve sûrelerden örnekler vermiştir ancak *el-İtkân*'da bu ayrım yer almamaktadır. İbn Akîle cümle ile başlayan sûrelere Nahl/16, Cin/72, isim ve tek harfle başlayanlara Sʿâd/38, Kâf/50, iki harfle başlayanlara Tâhâ/20, Yâsîn/36, ikiden fazla harfle başlayanlara Şuarâ/26, Kasas/28, harf değil

[191] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 149-162.
[192] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 1, s. 374-394.
[193] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 160, 161.

kelime ile başlayanlara Enfâl/8, Aʿrâf/7 sûrelerini örnek vermiştir. Süyûtî'nin iki sayfa ayırdığı konuya, İbn Akîle beş sayfa yer vermiştir.[194]

Son üç bölüm değerlendirdiğinde *el-İtkân*'da on yedinci bâbda ele alınan konuyu, İbn Akîle'nin üç müstakil bâba ayırdığı görülecektir. Muhtevâları incelediğinde *el-İtkân*'da yer alan bazı başlıkların *ez-Ziyâde*'de ilgili üç bölümde de bulunmadığı tespit edilmiştir. Bu başlıklar şu şekildedir: Kur'ân'a Mushaf adının verilişi ve Kur'ân'da sûre grupları. Bu bölüm özelinde düşündüğümüzde İbn Akîle bir bâbı üçe ayırıp istifâdesi kolay hale getirmiş ve bazı ilave bilgilere yer vermiştir. Ancak Süyûtî'nin de rivâyetlerdeki çeşitlilik ve kendine has alt başlıklarıyla konuyu daha kapsamlı ele aldığı görülmüştür.

***20- Îʿrâbü'l-Kur'ân*:** Âyetlerdeki cümle yapısını ve bununla ilgili dilbilgisi kurallarını ele alan ilim dalına ve bu alanda te'lif edilen eserlere Îʿrâbü'l-Kur'ân adı verilmektedir. İslâmın ilk yıllarında Îʿrâbü'l-Kur'ân deyince, O'nun doğru okunması akla geliyordu. Ancak dört halife döneminde yazıya geçirilip, nokta ve harekeler konulunca bu düşünce değişmiş ve bu konuda müstakil eserler ortaya konulmaya başlanmıştır. Bunların başlıcaları Mekkî b. Ebû Tâlib'in (ö. 437/1045) *Müşkilü Îʿrâbi'l-Kur'ân* adlı eseri, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim el-Havfî'nin (ö. 430/1039) *Îʿrâbü'l-Kur'ân'ı ve* Ukberî'nin (ö. 616/1219) *et-Tibyân fî îʿrâbi'l-Kur'ân'ıdır.* Daha sonraki dönemlerde ise Îʿrâbü'l-Kur'ân denilince cümle ve kelime yapısı, sîgası, cümle içerisinde mübtedâ-haber, fâil ya da mefʿûl olma durumu ve gramere dair daha birçok ayrıntı akla gelmeye başlamıştır.[195]

Süyûtî'nin kırk birinci bâbda, İbn Akîle'nin otuz üçüncü bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. Giriş kısımları iki eserde de benzer görünmektedir. Süyûtî Îʿrâbul-Kur'ân konusunda müfessirlerin dikkat etmesi gereken on iki madde saymış,[196] İbn Akîle bunları on madde olarak zikretmiş fakat iki maddeden de diğerlerinin içinde bahsetmiştir. Ancak iki eserde örneklerde farklılıklar vardır. İbn Akîle bu maddeleri daha çok İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *el-Muğnî* adlı eserinden aktarmış olup, zaman zaman Süyûtî'ye atıflarda bulunmuştur. Süyûtî bu maddeleri nereden aldığını

[194] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 1, s. 396-400.
[195] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 488, 489; Birışık, Abdülhamit, "Îʿrâbü'l-Kur'ân" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, C. 22, s. 376.
[196] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 488-505.

belirtmemiştir. Bu on iki madde şu şekildedir: Îʿrâba geçmeden önce kelime veya cümlenin manâsını kavramak, edebî sanatın gereğine riâyet etmek, Arapça'yı iyi bilmek, uzak ihtimallerden, zayıf vecihlerden kaçınmak, kuvvetli fasih manâlara bağlı kalmak, lafızda bütün vecihleri ihtivâ edecek şekilde düşünmek, bâblara göre muhtelif şartlara riâyet etmek, her terkipte benzeri terkiplere riâyet etmek, kelimelerin yazılışlarına dikkat etmek, hem isim hem fiil kabul edilen kelimelere dikkat etmek, aslın ve zâhirin dışına çıkmamak, aslî ve ziyâdeli kelimeleri ayırmak, Kur'ân'da ziyâde kelime olduğunu söylemekten kaçınmak. Süyûtî daha sonra "mânâ ve îʿrâb münâsebeti" şeklinde bir başlık açmış, bu başlık altındaki bilgiler *ez-Ziyâde*'de aynı şekilde fâide başlığı altında verilmiştir.[197] Son olarak *el-İtkân*'da "üç şekilde îʿrâb edilen âyetler" başlığını açmış, burada merfû, mecrûr ve mansub olarak îʿrâb edilebilen yirmi yedi âyeti örnek vermiştir.[198] İbn Akîle bu başlık altındaki bilgilere de eserinde fâide başlığı altında yer vermiştir. *ez-Ziyâde*'de bu başlığın sonunda İbn Akîle sadece bir yerde, "ben de derim ki" ifâdesinden sonra *el-İtkân*'da yer almayan Enʿâm 6/100. âyetle ilgili rivâyeti aktarmıştır.[199] İbn Akîle rivâyetler arasında bazen Süyûtî'nin adını zikretmiştir. İki eseri kıyasladığımızda kelimesi kelimesine aynı olan rivâyetlerde bile bu durum geçerli olabilmektedir. Muhtemelen iki müellif de bilgileri aynı kaynaklardan aldıkları için böyle bir durum ortaya çıkmış olabilir.

***21- Sûre Başlarında Yer Alan Hurûf-ı Mukattaa*:** Kur'ân'da yirmi dokuz sûrenin başında yer alan bazen tek harf, bazen de birden çok harfin (en fazla beş) bir araya gelmesiyle oluşmuş harflere "Hurûf-ı Mukattaa" adı verilmiştir. İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre hurûf-ı mukattâ müteşâbih âyetlerden kabul edilir. Dört halife, İbn Mesʿûd, İbn Abbas gibi sahâbîler ve bir kısım selef ulemâsı bu harflerin manasını ancak Allah'ın bilebileceği, bu konuda fikir beyân etmenin doğru olmayacağı kanaatine varmışlardır.[200] Âlimlerin bazısı bu harflerin hangi anlama geldiğine dair farklı görüşler

[197] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 1, s. 421-441.
[198] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 501-505.
[199] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 1, s. 451.
[200] Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyn, *Mefâtîhu'l-gayb,* I-XXXII, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1999, C. 2, s. 3; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* C. 1, s. 154.

beyân etmişlerdir. Ancak yaptıklarının bir yorum olduğunu, harflerin asıl anlamını sadece Allah'ın bilebileceği hususunu vurgulamışlardır.[201]

ez-Ziyâde'de bu konu otuz dördüncü bâbda ele alınmıştır. İbn Akîle "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak zikretmedi." demiştir. Süyûtî'nin eserine bakıldığında kırk üçüncü bâb olan "Muhkem-Müteşâbih" başlığı altında yer verildiği görülmektedir.[202] *el-İtkân*'da konuyla ilgili kırkbeş rivâyet yer almaktadır. İbn Akîle bunlardan yirmi beş tanesine eserinde yer vermiş, ayrıca *el-İtkân*'da yer almayan on rivâyet eklemiştir. Süyûtî Kadı Ebû Bekir Arâbî'nin (ö. 543/1148) *Fevâidü'r-Rihle* adlı eserinden hurûf-ı mukattaanın mânâsına dair yirmi görüş aktarmış, *ez-Ziyâde*'de bu görüşlere yer verilmemiştir. İbn Akîle bir yerde ilginç bir rivâyette bulunmuştur. Kaynak göstermediği rivâyetin benzeri İbnü'l-Arâbî'nin (ö. 638/1240) *Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserinde de mevcuttur. İlgili rivâyet şöyledir: "Sır ehli dedi ki, hurûf-ı mukattaanın tamamı meleklerin isimleridir. Kim bu harfleri okursa o meleği çağırmış olur. Misal olarak الم dese üç melek gelir. Ne diyorsun? derler. Eğer okuyucu devamını okursa, bu kişi mü'min doğru söyledi, deyip onun için istiğfâr ederler."[203] Belki de bu rivâyet İbn Akîle'nin mutasavvıf kişiliğinin bir tezâhürüdür. Süyûtî hurûf-ı mukattaa ile ilgili rivâyetlerden sonra herhangi bir yorum yapmamıştır. İbn Akîle ise dört yerde kendi görüşünü zikrederek ilgili rivâyeti yorumlamıştır. Bu yorumlardan birinde İbn Akîle "hurûf-ı mukattaa, İslâm ümmeti geldikten sonra kıyamete ne kadar kaldığına işaret eder." rivâyetinden sonra şöyle demiştir: Bu harfleri tekrara girmeden sayı değerlerini topladığınızda 1757 sayısı ortaya çıkar. Bu da hadislerde geçen kıyamete ne kadar kaldığı ile ilgili rivâyetlere yakın düşer.[204] Genel olarak değerlendirdiğimizde rivâyetler birbirine yakındır. Süyûtî'nin alt başlıkta ele aldığı konuyu İbn Akîle'nin müstakil başlıkta ele alarak istifadesi kolay hale getirdiği dikkat çekmektedir.[205]

***22- Kur'ân'ın İndirildiği Yedi Harf*:** Ahrufü's-Sebʿa tamlaması tefsir ilminde Kur'ân'ın indirildiği yedi harf anlamında kullanılan bir ifadedir. Bu harflerin anlamı ile ilgili çok fazla görüş vardır. Ancak yedi harfle neyin kastedildiğine dair âlimler arasında fikir birliği yoktur. Bu görüş sahiplerinin bir kısmı kuvvetli delillere sahiptir, bazı

[201] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 164-177.
[202] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 2, s. 22-32.
[203] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 457.
[204] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 458.
[205] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 454-469.

görüşler zayıf olup savunanların delilleri sağlam değildir. Kuvvetli delillere sahip olan görüşlerden birkaçı şu şekildedir:

1- Yedi harf, Arap kabilelerinden yedisinin dilidir.

2- Yedi harften maksat aynı anlama gelen çeşitli lafızların yedi vechidir.

3- Yedi harfle kastedilen yedi vecihtir.

Zayıf olan görüşler ise şunlardır:

1- Yedi harften maksat nâsih, mensûh, umûm, husûs, mücmel, mübeyyen ve müfesserdir.

2- Emir, nehiy, taleb, duâ, haber, istihbâr ve zecrdir.

3- Vaʿd, vaʿîd, mutlak, mukayyed, tefsir, te'vil ve iʿrâb'tır.

Bu görüş sahipleri kendilerine konu ile ilgili hadîsleri dayanak alırlar. Bu hadîslerden biri Hz. Peygamber'den Hz. Ömer'in rivâyet ettiği "Kur'ân yedi harf üzere nâzil olmuştur. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyun." hadisidir. "Okuyun" kelimesi üzerinde duran âlimler buradan yedi harfin okuyuşla ilgili bir manaya geldiğini düşünmüşlerdir.[206]

Süyûtî'nin on altıncı bâbın içerisinde alt başlık olarak, İbn Akîle'nin ise otuz beşinci bâbda ele aldığı konunun başlıkları aynıdır. İki müellif de konuya "yedi harf" ile ilgili hadisi rivâyet eden sahabelerin isimlerini sayarak başlamıştır. Süyûtî daha sonra Kur'ân'ın indirildiği yedi harf üzerine indiğine dair rivâyetler başlığı açmış, burada on altı maddede görüşleri kendi eleştirileriyle beraber sıralamıştır. Sonrasında Kur'ân'ın indirildiği yedi harf hususunda İbn Nakîb'in (ö. 698/1298) tefsir eserinde yer alan otuz beş görüşü aktararak devam etmiştir. Süyûtî bölümün sonunda "Hz. Osman mushafı ve yedi harf" şeklinde *ez-Ziyâde*'de yer almayan bir başlık açmıştır.[207] İbn Akîle ise önce İbn Nakîb'in otuz beş görüşünü aktarmış, daha sonra *el-İtkân*'da yer alan on altı görüşten on ikisini zikretmiştir. Daha sonra "Süyûtî daha fazla görüşe yer vermiştir ama benim yazdıklarım onları da içermektedir. Bu aktardığım kırk yedi görüş Kur'ân'ın

[206] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, s. 75-80; Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 220.
[207] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 130-143.

indiği yedi harfin manasıdır." şeklinde yorum yapmıştır.[208] *el-İtkân*'da yer alıp *ez-Ziyâde*'de yer almayan on, *ez-Ziyâde*'de yer alıp *el-İtkân*'da yer almayan sekiz rivâyet mevcuttur. İbn Akîle Ebû Ubeyd'in *Fedâilü'l-Kur'ân* adlı eserinden Duhân 44/44. âyetle ilgili "eğer bir kişinin dili dönmezse anlamı bozmayacak şekilde eş anlamlı başka kelimeyi söyleyebilir." rivâyetini aktardıktan sonra, "bu herşey için câiz değildir. Bir kelime arza-i ahîrede var olan mütevâtir kıraatlarda geçen kelimelerle değiştirilebilir. Yoksa her eşanlamlı kelimeyle değiştirmek câiz olmaz." şeklinde yorum yapmıştır. Bu rivâyet *el-İtkân*'da da yer almaktadır ancak ilgili yorum İbn Akîle'ye hastır.[209] İki eserde de rivâyetler hususunda takdim te'hir göze çarpmaktadır.[210]

***23- Kur'ân'ın Cem'i ve Tertîbi*:** Kur'ân-ı Kerîm Hz. Peygamber hayatta iken vahiy kâtipleri tarafından yazılmış ancak bu yazılan âyetler bir araya toplanarak kitap şekline dönüştürülmemiştir. Aynı zamanda indirilen sûrelerin iniş sırası haricinde yazılı bir şekilde sıralaması yoktur. Kur'ân için her ne kadar yazılı halde böyle bir sıralama yoksa da Hz. Peygamber'in sahâbeye okumasıyla oluşan bir kıraat sıralaması vardır.[211] İkinci halife olan Hz. Ebû Bekir zamanında 12/633 yılında Müslümanların büyük zarar gördüğü Yemâme savaşı olmuştur. Bu savaşta birçok hâfız sahâbe şehit düşmüş, bunun üzerine sahâbeler arasında Kur'ân'ın kaybolup, unutulup gideceği korkusu oluşmuştur. Hz. Ebû Bekir, Zeyd b. Sâbit önderliğinde Kur'ân'ın toplanıp kitap haline getirilmesi amacıyla bir heyet görevlendirmiştir. Hz. Zeyd ilk önce Hz. Peygamber'in hayattayken yapmadığı bir şeye girişmeye tereddüt etmiştir. Fakat birçok sahâbenin ısrar ve teşvik etmesi, gerekçelerin de aklına yatması neticesinde teklifi kabul etmeyi uygun görmüştür. İndirilen âyetler Hz. Peygamber tarafından tebliğ edilirken yazan sahabenin, yazdığını gören iki şahitle beraber getirmek şartıyla yazıya geçirilerek bir nüsha oluşturulmuştur. Bu nüshaya "İmam Mushaf" adı verilmiştir.[212] Bu ilk nüshadaki sûrelerin sıralamasının nasıl olduğu hususunda bazı âlimler "tevkîfîdir" bazıları da "ictihâdîdir" şeklinde görüş belirtmişlerdir. Kur'ân âyetlerinin sıralamasının tevkîfî

[208] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 494.
[209] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 490-491.
[210] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 472-497.
[211] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 256; Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 80.
[212] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 234-236; Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 97-99.

olduğu hakkında âlimler arasında ittifak vardır, ancak sûrelerin sıralamasının tevkîfî olduğu hususunda ittifak yoktur.[213]

Süyûtî'nin on sekizinci bâbda İbn Akîle'nin ise otuz yedinci bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. Süyûtî konuya başlarken "Kur'ân üç merhalede toplanmıştır." dedikten sonra bu merhalelerle ilgili rivâyetleri aktarmıştır. Bu merhalelerden birincisi Hz. Peygamber bizzat hayatta iken yapılan cemdir. İkincisi Hz. Ebû Bekir'in hilâfeti sırasında yapılan cem, üçüncüsü de Hz. Osman zamanında sûrelerin tertîbi safhasıdır. Buradan sonra Süyûtî konuyu altı başlığa ayırmıştır. Bu başlıklar şu şekildedir: Çoğaltılan nüshaların sayısı, âyetlerin tertîbi, sûrelerin tertibi, mufassal sûrelerin diğer adları, Ubeyy b. Ka'b ve İbn Mes'ûd'un mushaflarının tertîbi.[214] *ez-Ziyâde*'ye bakıldığında bu altı başlığın tamamının yer aldığı görülmektedir. Ancak muhtevâda takdim te'hir söz konusudur. İbn Akîle konuya âyetlerin tertîbi kısmıyla başlamıştır. Bu konu iki eserde de benzer şekilde ele alınmıştır. İbn Akîle *el-İtkân*'daki "Teksîr edilen nüshalarının adedi" adındaki başlığı eserinde "fâide" diye adlandırmıştır. Yine *el-İtkân*'daki "Sûrelerin âyet sayılarına göre taksimi" başlığını da aynı şekilde adlandırmıştır. İki eserde de Übey b. Kâʿb ve İbn Mesʿûd'un mushaflarının tertibinin yer aldığı görülmektedir. *el-İtkân*'da "Sûrelerin âyet sayısına göre taksimi" ismiyle başlıklandırılan on iki görüş *ez-Ziyâde*'de "fâide" adı altında aktarılmıştır. Son olarak *el-İtkân*'da yer alan aynı bölümdeki beş başlık yine *ez-Ziyâde*'de "fâide" adı altında yer almıştır.[215] Süyûtî konuyla ilgili rivâyetlerden sonra bazen kendi görüşlerini de ifâde etmiştir. İbn Akîle ise iki yerde Süyûtî'nin yorumunu aktarmıştır. İlgili yorum şöyledir: "Süyûtî dedi ki, Beyhakî'ye göre Tevbe/9 ve Enfâl/8 sûreleri hariç bütün sûrelerin tertibi tevkîfîdir." İbn Akîle bu bilgiyi aktardıktan sonra herhangi bir yorum yapmamıştır.[216] Diğer yorum ise İbn Eşte'nin (ö. 360/971) *Kitâbü'l-Mesâhif*'inden aktarılan "Kur'ân'ı Mushaf halinde ilk cem eden Ebû Huzeyfe'nin kölesi Sâlim'dir," rivâyeti üzerine Süyûtî "bu rivâyetin isnâdı munkatıʿdır, Sâlim'in yaptığı bu cem, Hz. Ebû Bekir'in emriyle Kur'ân'ı toplayanlardan biri olmasına hamledilir." şeklindedir.[217] İbn Akîle burada ve bâbın diğer yerlerinde Süyûtî ile ilgili herhangi bir yorum

[213] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 256-259; Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 80-83.
[214] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 163-180.
[215] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 2, s. 6-35.
[216] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 2, s. 14.
[217] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 2, s. 24.

yapmamıştır. Rivâyetler büyük oranda ortaktır, ancak bu aynı kaynaklardan yararlanmış olmalarından kaynaklanmıştır. Bu bölüm özelinde *el-İtkân*'da eksik görülen hususların tamamlanması tarzında bir niyet sezilmemektedir.

***24- Kur'ân'ın Sûrelerinin, Âyetlerinin, Kelimelerinin ve Harflerinin Sayısı*:** Kur'ân'da yer alan sûre, âyet, kelime ve harflerin kaç tane olduğu konusunda âlimler arasında farklı görüşler vardır. Bu farklı görüşlerin ortaya çıkış noktası âlimlerin bu kavramlara verdiği anlamlardır. Birçok âlimin üzerinde görüş birliğine vardığı sayılar olduğu gibi münferit olarak savunulan görüşler de mevcuttur. Âlimlerin çoğunluğunun görüşüne göre Kur'ân'da 114 sûre vardır. Ancak Enfâl/8 sûresiyle başında besmele olmadığı için Tevbe/9 sûresini bir sûre sayanlara göre 113 sûre vardır. Âyet sayısının altı binden fazla olduğu hususunda görüş birliği mevcuttur, ancak âlimler sayının altı binden ne kadar fazla olduğu konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Kur'ân'ın kelimelerinin sayısının ise 77.000'den fazla olduğu hakkında birkaç farklı âlimin görüşü mevcuttur. Harflerin sayısının bir milyondan fazla olduğunu iddia edenler olduğu gibi, harfleri saymada bir hikmetin olmadığını savunanlar da vardır.[218]

Süyûtî'nin on dokuzuncu bâbda, İbn Akîle'nin ise otuz sekizinci bâbda yer verdiği konu aynı başlığı taşımaktadır. İki eser arasında birkaç farklı rivâyetin dışında muhtevâlarının birbirine çok yakın olduğu gözlenmektedir. Süyûtî'nin "Kur'ân'ın sûrelere ayrılışındaki hikmet" başlığı altında verdiği bilgileri, İbn Akîle ise "fâide" başlığı içerisinde aktarmıştır. İbn Akîle bu başlık altındaki bilgileri Süyûtî'den aktardığını ifade etmiş ve rivâyetlerin tamamına yer vermiştir.[219] "Âyetlerin sayısı" konusu da aynı tarzda ele alınmıştır. Daha sonra Süyûtî "Sûrelerin kısımları" adıyla bir başlık atmış, İbn Akîle ise oradaki bilgilerin aynısını Süyûtî'nin ismini vererek aktarmıştır. Burada Mevsîlî'nin (ö. 656/1258) Kur'ân sûrelerine dâir üçlü tasnifi yer alır. Birinci kısım: İcmâli ve tafsîlî olarak üzerinde ihtilâf edilmeyenler (40 tane), ikinci kısım: Sadece tafsîlî açıdan ihtilâf edilenler (4 tane), üçüncü kısım: Hem icmâli hem tafsîlî açıdan üzerinde ihtilâf edilenler (70 tane).[220] *el-İtkân*'da "Besmele ve hurûf-ı mukattânın âyet olup olmadığı, âyetlerin sayı ve fâsılaları ile ilgili fıkhî hükümler" başlıkları altında bazı bilgiler verilmiş, ancak bu bilgilere *ez-Ziyâde*'de

[218] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 183-196.
[219] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 2, s. 44-46.
[220] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 2, s. 49-70.

rastlanmamaktadır. İki müellif de "Kur'ân'ın kelimelerin sayısı, harflerinin sayısı" şeklinde başlıklar açmışlar, ikisinin rivâyetlerinin de birbirine çok benzer olduğu görülmektedir. İbn Akîle Kur'ân'daki harflerinin sayısı başlığında bir yerde Süyûtî'nin adını zikretmiştir. Taberânî'den (ö. 360/971) aktarılan bilgiye göre "Kur'ân 1.027.000 harftir. Kim onu sabır ve metânetle okursa, her harf karşılığında kendisine hurilerden bir eş verilir. Bu hadisin râvileri Taberânî'nin hocası Muhammed b. Ubeyd b. Âdem b. Ebî İyas (ö. 220/835) hariç hepsi sikadır. Zehebî bu hadisle ilgili Ebî İyas hakkında eleştiride bulunmuştur. Hz. Ömer'in ifade ettiği bu sayı neshedilen âyetlere hamledilir. Zira mevcut mushaftaki harf sayısı bu rakama ulaşmamaktadır."[221] Son olarak Süyûtî "Kur'ân'da mevcut yarımlar" adıyla bir başlık açmış ancak bu başlığın ve içerisindeki bilgilerin de *ez-Ziyâde*'de bulunmadığı tespit edilmiştir.[222]

***25- Kur'ân'ın Fazîletleri Mücmel Olarak*:** Kur'ân'ın fazîletleri ile ilgili bilgiler bazı tefsir eserlerinde, hadîs-i şerîflerde ve bu konuda yazılmış müstakil eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber'in konuyla ilgili birçok hadisi mevcuttur. Bunlardan en meşhuru "*Sizin en hayırlınız Kur'ân-ı öğrenen ve öğretendir.*"[223] hadisidir.

Süyûtî'nin yetmiş ikinci bâbda, İbn Akîle'nin ise otuz dokuzuncu bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. Süyûtî başta konuyla ilgili *Hamâilü'z-Züher fi Fadâilü's-Süver* adlı eserinden bahsetmiştir. Müellif bu eserde mevzû olmayan hadisleri toplamıştır. Süyûtî bu bâbı üç başlık altında incelemiş olup, bu başlıklar: "Kur'ân'ın bütününü ilgilendiren hadisler, bazı sûrelerin fazîletleri hakkındaki hadisler, Kur'ân'ın fazîletleri ile ilgili uydurulan hadislerin amacı" şeklindedir.[224] İbn Akîle ise konuyu başlıklara ayırmamıştır. *el-İtkân*'da "Kur'ân'ın bütününü ilgilendiren hadisler" başlığı altındaki bilgilere bu bâbda yer vermiştir. *el-İtkân*'da yer alan otuz üç rivâyetten yirmi sekizi *ez-Ziyâde*'de yer almaktadır. İbn Akîle bununla beraber *el-İtkân*'da yer almayan seksen rivâyete yer vermiştir. Her iki müellif de Taberânî'nin eserlerinden çok sayıda rivâyet aktarmıştır. İbn Akîle bu bölümün hiçbir yerinde Süyûtî'yi ve görüşlerini anmamakla baraber yapılan incelemede yirmi yerde Süyûtî'nin eseri olan *Câmiu's-*

[221] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 2, s. 73.
[222] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 183-196; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 2, s. 38-73.
[223] Buhârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 21; Ebû Dâvud, "Vitr", 14.
[224] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 424-437.

Sağîr'den faydalandığı tespit edilmiştir. *el-İtkân*'dan bahsetmemesinin sebebi belki de bilgileri oradan değil, yararlandıkları ortak kaynaklardan aktarması sebebiyledir. İbn Akîle aktardığı rivâyetlerden sonra hiçbir yerde yoruma girmeyip, kendi görüşlerini de zikretmemiştir. [225] Süyûtî'nin eserindeki iki ve üçüncü başlık sûrelerin fazîletlerinden bahsetmekte olup, *ez-Ziyâde*'de kırkıncı bâbda müstakil olarak ele alınmıştır. Kur'ân'ın Fazîletleri konusu *el-İtkân*'da dört sayfalık yer tutarken, *ez-Ziyâde*'de yaklaşık yirmi sayfadır. Rivâyetlerdeki zenginliğe bakıldığında İbn Akîle sanki burada muhaddis kişiliğini yansıtmış gibi görünmektedir.

***26- Sûrelerin Fazîletleri Mufassalen*:** Kur'ân'ın fazîletleri ile ilgili hadislere baktığımızda sûrelerin fazîletlerine dair rivâyetlerin daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Ancak bu tür rivâyetler derinlemesine incelendiğinde büyük çoğunluğunun uydurma olduğunu hatta bu hadisleri kullanan müelliflerin bu durumu kendilerinin itiraf ettiği görülmektedir. Ali el-Kâri (ö. 1014/1605) ve Şevkânî (ö. 1250/1834) gibi âlimler hadis uydurma konusunda "Kur'ân'ın fazîletleri" hakkında çok fazla uydurma hadis olduğunu ifade etmişlerdir. Hatta bazı hadis uyduran kişilerin konuyla ilgili uydurulan hadislerle yetinmeyip her sûre için hadis uydurduklarını belirtmişlerdir. Hadis uyduranlar yaptıkları savunmada kötü bir niyetlerinin olmadığını insanları Kur'ân'a rağbet ettirmek için yaptıklarını söylemişlerdir.[226]

Süyûtî'nin yetmiş ikinci bölümün içerisinde bir alt başlık olarak ele aldığı konuya, İbn Akîle kırkıncı müstakil bâbda aynı isimle yer vermiştir. Süyûtî konuya Fâtiha/1 sûresi hakkındaki rivâyetlerle başlamış, Bakara/2, Âl-i imrân/3, Âyetü'l-Kürsî, Enʿâm/6, Sebʿu tıvâl (yedi uzun sûre),[227] Hûd/11, İsrâ/17, Kehf/18, Secde/32, Yâsîn/36, Hâ mîm'le başlayanlar,[228] Duhân/44, Mufassallar,[229] Rahmân/55, Sebbeha ile

---

[225] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 2, s. 76-124.

[226] Irâkî, Zeynüddin, *Fethu'l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti'l-hadîs,* Mısır 1937, C. 1, s. 131; Ali el-Kârî*, Şerhu Nuhbetu'l-fiker fî Mustalahâti ehli'l-Eser,* İstanbul 1327*,* s. 128; eş-Şevkânî*, el-Fevâʾidü'l-mecmûʿa fi'l-ehâdîsi'l-mevzûʿa,* Mısır 1960, s. 315-317.

[227] Bakara/2, Âl-i İmrân/3, Nisâ/4, Mâide/5, Enʿâm/6, Aʿrâf/7, Yûnus/10.

[228] Mü'min/40, Fussilet/41, Şûrâ/42, Zuhruf/43, Duhân/44, Câsiye/45 ve Ahkâf/46.

[229] Sözlükte tafsil edilmiş anlamına gelen mufassal, Kur'ân'ın sonundaki kısa sûrelere denir. Mufassal sureler 49'uncu sûreden başlar ve üç kısma ayrılır: (a) Tıval-ı mufassal: Hucûrât sûresinden 85'inci sûre olan Bürûc sûresine kadar 36 sûreye bu isim verilmiştir. (b) Evsat-ı mufassal: Bürûc'tan 92'inci sure olan Leyl sûresine kadar olan 7 sûreye bu isim verilmiştir.(c) Kısar- mufassal: Leyl sûresinden Nâs sûresine kadar olan 22 sûreye de bu isim verilmiştir. Bkz. Birışık, "Sûre" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2009, C. 37, s. 538, 539.

başlayanlar,[230] Mülk/67, Aʿlâ/87, Beyyine/98, Zilzâl/99, Âdiyât/100, Tekâsür/102, Kâfirûn/109, Nasr/110, İhlâs/112 ve Muavvizeteyn[231] sûreleriyle devam etmiştir. Daha sonra "Kur'ân'ın fazîletlerine dair uydurma hadislerin amacı" başlığı altında birtakım bilgiler vermiştir. Burada insanların Kur'ân'a olan ilgilerini arttırmak ve başka şeylerle meşgul olmalarını engellemek için Kur'ân'ın fazîletlerine dair hadis uydurulduğunu ifade eden beş farklı rivâyete yer verilmiştir.[232] İbn Akîle ise Besmele'nin fazîleti hakkındaki on farklı rivâyetle başlamış ve sûrelerle devam etmiştir. Fâtiha/1 sûresi ile ilgili *el-İtkân*'da yer alan üç rivâyet *ez-Ziyâde*'de bulunmakla beraber ilave olarak yirmi rivâyet daha vardır. Bu fazladan rivâyetlerin on dört tanesi sadece Fâtiha/1'nın fazîletlerinden, altı tanesi ise Fâtiha/1'nın Ayetü'l-Kürsî ve İhlâs/112 sûresiyle beraber fazîletlerinden bahsetmektedir. *ez-Ziyâde*'de yer alan rivâyetlerin çoğu Süyûtî'nin *el-Câmiu's-Sağîr* adlı eserinde zayıf hadis olarak yer almaktadır.[233] Bakara/2 sûresiyle ilgili *ez-Ziyâde*'de otuz farklı rivâyet yer almakla beraber, *el-İtkân*'da yer alan on dört rivâyeti de içermektedir. İbn Akîle bu ilave rivâyetlerde daha çok Bakara/2 sûresinin fazîletinden diğer sûrelerle beraber bahsetmiştir.[234] *ez-Ziyâde*'de başlık olarak Fâtiha/1, Bakara/2, Âl-i İmrân/3, Enâm/6, Kehf/18, Enbiyâ/21, Hac/22, Mü'minûn/23, Secde/32 ve Yâsîn/36 sûrelerinin fazîletleri ile ilgili rivâyetler yer almakla beraber *el-İtkân*'da konuyla ilgili yer alan rivâyetlerin tamamı vardır. Bazen başlığın altında devamında gelen başka sûrelerle ilgili rivâyetler de yer almıştır. Özellikle Yâsîn/36 sûresi başlığı altında yirmi dört sûrelerinin fazîletleri ile ilgili rivâyetler yer almaktadır. Yâsîn/36 sûresiyle ilgili *el-İtkân*'da dört rivâyet yer alırken, *ez-Ziyâde*'de ilâve olarak yirmi altı rivâyet vardır.[235] İbn Akîle Kur'ân okumanın fazîleti hakkında çok fazla rivâyete yer vermiştir. Bu rivayetlerde mutasavvıf kişiliğinin etkisi görülmektedir. Zira rivâyetlerin çoğunda keramet kaynaklı bilgiler vardır.[236] Bu rivayetlerden bir kaçı şöyledir. İmam Ahmed b. Hanbel'den rivayet edildiğine göre şöyle dedi: "Bir gün rüyamda Allah'la konuştum. Ey Rabbim sana nasıl daha çok yaklaşabilirim? diye sordum. Kelâmımı okuyarak, buyurdu. Anlayarak mı, anlamadan mı? dedim. İkisi de olur cevabını

[230] Hadîd/57, Haşr/59, Saff/61, Cuma/62, Tegâbün/64.
[231] Felak/113, Nâs/114.
[232] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 429-437.
[233] Münâvî, Muhammed Abdürraûf, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmiʿi's-sağîr,* Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1972, C. 2, s. 214, C. 4, s. 418-425.
[234] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 142-156.
[235] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 173-179.
[236] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 208-217.

verdi."[237] Bir Kâdirî şeyhi olan Süleymân el-Yâfiî el-Yemenî'nin (ö. 768/1367) eserinden aktardığı bir rivâyet de şöyledir. Şeyh Ebû Rebiy' el-Mâlikî (ö. 334/945) şöyle dedi: "Birgün Şeyh Ebû Muhammed Seyyid b. Ali el-Fahhâr ile mescidde kalıyordum. Ben uyumamıştım, gecenin bir vakti uyandı, abdest aldı, kıbleye yöneldi ve besmele çekip Kur'ân'dan virdini okumaya başladı. Duvar yarıldı ve içinden bir kişi çıktı, elinde beyaz bir şey vardı ve Şeyh ağzını her açtığında bir lokma yediriyordu. Sabah Şeyh'e bu gördüklerimi sordum. Şeyh gözlerini öne eğdi ve 'bu Kur'ân'ın kokusudur ey Süleyman' dedi."[238] *el-İtkân*'da son kısımda yer alan "Kur'ân'ın fazîletlerine dair uydurma hadislerin amacı" başlığı ve içerisindeki bilgiler *ez-Ziyâde*'de yer almamaktadır. Bâbın geneline bakıldığında İbn Akîle gerçekten başta dediği gibi Süyûtî'nin alt başlıkta ele aldığı konuyu müstakilleştirmiştir. *el-İtkân*'da sekiz sayfada ele alınan konu *ez-Ziyâde*'de yaklaşık otuz sayfa yer tutmaktadır ve Süyûtî'nin verdiği mâlûmâtı da içermektedir.

***27- Kur'ân Âyetlerinin Fazîleti*:** İslâm âlimleri Kur'ân âyetlerinin birbirine üstünlüğü hakkında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Ebû Hasen el-Eşʿârî (ö. 324/935-36), İbn Hibbân (ö. 354/965) ve Kâdî Ebû Bekir el-Bâkıllânî (ö. 403/1013) bir âyetin başka bir âyete üstünlüğünün olamayacağını, hepsinin Allah kelâmı olarak eşit olduğunu beyan etmiştir. İbn Hibbân ise bunun ancak sevap yönünden olabileceğini söylemiştir. Gazzâlî (ö. 505/1111), Kurtûbî (ö. 671/1273) ve daha birçok âlim de âyet ve sûrelerin üstünlüğü hakkındaki hadislerin zâhirî manalarına bakarak bir efdaliyet durumunun olduğunu savunmuşlardır.[239] Tabii ki buradaki üstünlük fazîlete yüklenen anlama göre değişiklik göstermekte olup ayrıntılı ele alınması gereken bir konudur.

Süyûtî'nin yetmiş üçüncü bâbda, İbn Akîle'nin ise kırk birinci bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. Çalışmamızın metod kısmında yirmi beş bâbın iki eserde de tamamen aynı şekilde işlendiği ve karşılaştırmaya ihtiyaç duyulmadığı ifade edilmişti. Âyetlerin fazîletleri de bu konulardan biridir. Örnek olması açısında bu bâbın karşılaştırmasını vermenin uygun olacağına kanaat getirildi. Süyûtî bu konuyu dört başlık altında ele almıştır. Bu başlıklar şöyledir: Âyet ve sûreler arasındaki fazîletin

---

[237] Gazzâlî, *İhyâ-ü Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Menâr, Mısır 1955, C. 1, s. 497.
[238] Yâfiî el-Yemenî, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullâh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân, *el-İrşâd ve't-tatrîz fî fazli zikrillâh ve tilâveti kitâbihi'l-ʿazîz,* Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, s. 196.
[239] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 438-440.

sebepleri, Fâtiha/1 sûresinin fazîleti, Bakara/2, Âyetü'l-kürsî, Yâsîn/36 ve İhlâs/112 sûrelerinin fazîleti, Zilzâl/99, Tekâsür/102 ve Kâfirûn/109 sûrelerinin fazîleti.[240] İbn Akîle "Süyûtî *el-İtkân*'da şunları nakletmiştir." deyip konuya başlıyor ve son tarafta انتهى notunu düşerek rivâyetleri tamamlıyor. İbn Akîle konuyu alt başlıklara ayırmamış ancak bütün rivâyetleri eksiksiz aktarmıştır. Aralarda Süyûtî'nin rivâyetlere dair yorumları varsa onları da zikretmiştir. Halîmî'nin (ö. 403/1012) Beyhakî'den aktardığına göre âyet ve sûreler arasındaki fazîlet üç sebebe dayanır: 1- Bir âyetle amel etmek başka bir âyetle amel etmekten daha hayırlı olabilir. Buna göre emir-nehiy ifade eden âyet kısas ifade edenden daha hayırlıdır. 2- Allah'ın isimleri ve sıfatlarından bahseden âyetler daha faziletlidir dendiğinde, senâya daha lâyık, değeri daha büyük manâsına gelir. 3- Bu sûre, bu âyet daha hayırlıdır, denmesinden maksat, okuyanın bu sûre veye âyeti okurken sevabının dışında kişisel bir fayda beklemesi sebebiyledir.[241] Süyûtî Fâtiha/1 sûresinin Kur'ân'ın en değerli sûresi olduğu ve Bakara/2 sûresinin de en büyük sûre olduğu rivâyetlerinden sonra şu yorumu yapmıştır: "Bu rivâyetlerde bir zıtlık yoktur. Bakara/2 sûresi, Fâtiha/1 dışında hükümleri açıklayan, darb-ı meselleri içeren, delillerin yer aldığı bir sûredir. Başka sûrelerde Bakara/2'nın sahip olduğu özelliklerin tamamı yoktur. O yüzden Bakara/2'ya "Fustâtü'l-Kur'ân" denmiştir.[242]

Her iki eserde de yer alan İbn Meylâk'tan (ö. 797/1394) aktarılan bir rivâyette Tekâsür/102 sûresinin bin âyete denk olmasındaki sır şöyle açıklanır: Kur'ân'da 6200 küsur âyet vardır. Küsurü saymazsak bin âyet altıda biri yapar. Sûrede Kur'ân'ın altı önemli konusundan biri olan âhiretten ağırlıklı olarak bahsedilmektedir. O yüzden bin âyete denk denmiştir.[243] *el-İtkân*'da yer alan kırk rivâyet aynı şekilde sırasıyla *ez-Ziyâde*'de eksiksiz zikredilmiştir.

***28- Havâssü'l-Kur'ân*:** Havâs sözlüklerde bir şeyde bulunup ondan başkasında olmayan özellik, hâl, kuvvet anlamına gelmektedir. Havâssü'l-Kur'ân kavramı ise Kur'ân'daki bazı sûre, âyet ve kelimelerin belirli sayılarda okunarak ya da yazılmasıyla belirli bir murâda ulaşılabileceğini iddia eden disipline denir. Müfessirlerin bir kısmı Kur'ân'ın yalnız lafzının mûcize olmadığını, görünen anlamın arkasında başka

[240] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 438-446.
[241] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 440; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 224-225.
[242] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 442; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 230.
[243] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 448; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 238.

manaların da yer alabileceğini ifade etmiş. Husûsiyetle sûre başlarında yer alan hurûf-ı mukattaanın birtakım gizli manalar içerdiği, bu yüzden Kur'ân'ın hurûfîlik ve ebced hesabına göre tefsir edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.[244]

Süyûtî'nin yetmiş beşinci bâbda, İbn Akîle'nin ise kırk beşinci bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. Süyûtî bu konuda müstakil eser veren Temîmî (ö. 370/980'den sonra), Gazzâlî ve Yâfiî'nin isimlerini anarak konuya başlamıştır. Havâs hakkında söylenenlerin çoğunun salih kimselerin tecrübelerine dayandığını ifade ettikten sonra konuyla ilgili hadislere geçmiştir. Bu hadislerden birine göre Taberânî'nin *Muʿcemü'l-Evsat*'ında Saib b. Yezîd'in şöyle dediği rivayet edilir: Hz. Peygamber bana Fâtiha/1 sûresini okudu ve vücûdumda var olan kötü kokudan böylece kurtuldum.[245] Bir başka rivâyette Sâbûnî (ö. 449/1057) İbn Abbas'ın merfû rivâyetine yer verir: İsrâ/17 sûresinin son iki âyetini okuyan kişi hırsızlıktan güvende olur.[246] Dârimî'nin (ö. 255/869) İbn Mesʿûd'dan merfû olarak aktardığı bir rivayette de şöyle geçmektedir: Bakara/2 sûresinin ilk dört âyetini, Âyetü'l-Kürsî'yi ve ondan sonra gelen iki âyeti ve Bakara/2 sûresinin son iki âyetini okuyan kişiye ve ailesine şeytan o gün yaklaşıp bir kötülük yapamaz. Bu âyetler delirmiş bir kimseye okunsa şifâ bulur.[247] Süyûtî sûrelerin fâziletleri hakkında yirmi üç sûre ile ilgili kırk iki rivâyeti aktardıktan sonra şu yorumu yapmıştır: "Havâssü'l-Kur'ân'la ilgili mevzû hadis seviyesine düşmeyen, sahâbe ve tabiinden merfû derecesinde naklolunan sözlerden tespit edebildiklerimi naklettim. Rivâyetlerin hepsi sağlam olmayabilir. Doğru olanı ancak Allah bilir."[248] Süyûtî bunun dışında rivâyetlerle ilgili herhangi bir yorum yapmamıştır. *el-İtkân*'da yer alıp *ez-Ziyâde*'de bulunmayan bir rivâyet vardır. O da Süyûtî'nin İbnü'l-Cevzî'den naklettiği şu hikâyedir: "Komşularımızdan biri bize haksızlık yapıyordu. Eziyetleri bir türlü sona ermiyordu. Durumu Allah'a havale etmeye karar verdim. İki rekât namaz kıldım ve her sûrenin ilk âyetini okumak sûretiyle Kur'ân'ın sonuna kadar geldim ve şu duayı ettim: Allahım komşumun kötülüklerinden beni muhafaza eyle. Sonra yatıp uyudum, sabah

[244] Eroğlu, Muhammed, "Havâssü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1997, C. 16, s. 522.
[245] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 459; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 354.
[246] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 461; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 386.
[247] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 460; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 357.
[248] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 463; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 357.

erken vakitte uyandım. O gece komşumuz merdivenden inerken ayağı kayarak düşüp ölmüş."[249]

İbn Akîle de Süyûtî gibi konuyla ilgili eser veren âlimlerin isimlerini zikrederek söze başlamış, daha sonra hadis rivâyetleriyle devam etmiştir. *el-İtkân*'da yer alan kırk iki rivâyet *ez-Ziyâde*'de bir eksiğiyle yer almaktadır. Bunun yanında ilave olarak yüz elli rivâyet vardır. Süyûtî konunun başında müstakil eser verenler içerisinde Yâfiî'yi zikretmiştir, ama ondan hiç rivâyet almamıştır. İbn Akîle'de ise Yâfiî'nin eseri *ed-Dürrü'n-nazîm fî havâsi'l-Kur'âni'l-ʿazîm ve'l-âyât ve'z-zikri'l-hakîm*'den aktarılan rivâyetler büyük yer tutmaktadır. *ez-Ziyâde*'de *el-İtkân* üzerine ilave olarak yer alan yüz elli rivâyetin yaklaşık yüz tanesi Yâfiî'nin eserinden aktarılmıştır. İbn Akîle'nin Yâfiî'den bu kadar çok rivâyet almasının sebebi muhtemelen iki âlimin de Kâdirî şeyhi olması sebebiyledir. İbn Akîle sonrasında yüz yedi sûre ile ilgili rivâyetleri başlıklar halinde tasnif ederek konuyu zenginleştirmiştir. Yâfiî'den Raʿd/13 sûresiyle ilgili aktarılan bir rivâyet şöyledir: "Her kim Raʿd/13 sûresini yatsı namazından sonra bir kâğıda yazar ve bunu zâlim bir sultanın kapısına koyarsa, askerleri ve halkı ona isyan eder, sözünü dinlemez, emirlerine isyan ederler ve o sultanın kalbi daralır."[250] Fetih/48 sûresiyle ilgili bir rivâyet ise şöyledir: Âriflerden bir zât bana şöyle dedi, "Kim Fetih/48 sûresini üç kez Ramazan ayı hilâlini ilk gördüğü gece okursa, Allah onun rızkını o senenin başından sonuna kadar genişletir.[251] Şâzeliyye tarikatının kurucusu olan Ebü'l-Hasen eş-Şâzelî'den (ö. 656/1258) aktarılan bir rivâyet de şöyledir: Kim Yâsin/36 sûresini okur, sonra Bismillahirrahmanirrahim, Bismillah, Allahümme innî eûzü bike min şerri fülânin derse, o kişi zalim sultandan, haksızlıktan, korkudan, yoldan çıkmaktan korunur.[252] İbn Akîle aktardığı rivâyetler üzerine kendi yorumunu katmamıştır.

Bâbın geneline baktığımızda Havâssü'l-Kur'ân'la ilgili İbn Akîle'nin Süyûtî'den daha fazla rivâyete yer verdiği görülmektedir. Belki de İbn Akîle tasavvufî birikiminin de etkisiyle mevzû sayılabilecek, keramet kaynaklı bir takım rivâyetleri de zikrederek konuyu genişletmiştir.

---

[249] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 462.
[250] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 380.
[251] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 402.
[252] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 398.

***29- Kur'ân'ın Noktalanması ve Harekelenmesi*:** Kur'ân-ı Kerîm Hz. Ebû Bekir'in hilafeti sırasında kitap haline getirilmiş, Hz. Osman zamanında da çoğaltılıp önemli İslâm beldelerine gönderilmiştir. Ancak ilk yazılan bu mushaflarda nokta ve harekeler yoktur. Dört halife dönemi bitip Emevîler dönemine gelindiğinde Arap olmayan toplumların da Müslüman olmasıyla Kur'ân'a nokta ve hareke konulması ihtiyaç haline gelmiştir. Çünkü Arapça'yı yeni öğrenecek insanların, noktasız ve harekesiz, hiçbir işareti olmayan bir yazıyı okuması zor olacaktır. Bu konuda Ebû Esved ed-Düelî (ö. 69/688) hareke yerine kullanılan ilk noktaları koydurarak ilk adımı atmıştır. Daha sonra Irak valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî (ö. 95/713) bir dil âlimi olan Yahyâ b. Yaʿmer'e (ö. 129/746) emir vererek harfleri birbirinden ayıran noktalama işaretlerini koydurmuştur. Kur'ân'daki bugünkü hareke ve noktaların oluşmasına son şeklini veren ise Halil b. Ahmed'dir (ö. 175/791).[253]

Süyûtî'nin yetmiş altıncı bâbda alt başlık olarak, İbn Akîle'nin ise ellinci bâbda ele aldığı konu birbirine benzer başlıklara sahiptir. Süyûtî bâba "Kur'ân'ın yazım şekli ve âdabı" ismini vermiş, İbn Akîle ise "Mushafın noktalanması ve harekelenmesi" ismini vermiştir. Süyûtî Kur'ân'a noktaların konulması sürecinden bahsederek konuya başlamış, sonrasında bunu câiz gören ve kerih görenlerin görüşlerine yer vermiştir. Bu konuda ihtilaf olduğunu ifade ettikten sonra bir görüşe göre ilk noktalama işaretleri koyanın Ebû Esved ed-Düelî olduğunu, başka bir görüşe göre Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Yahya b. Ya'mer veya Nasr b. Âsım (ö. 89/708 [?]) olduğunu belirtmiştir. Daha sonra Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn (ö. 110/729), Mâlik b. Enes (ö. 179/795) ve İbn Ebû Dâvud'un (ö. 316/929) mushafı noktalamaya cevâz verdiklerini, İbn Mesʿûd'un ise noktalamayı hoş karşılamadığını ifade etmiştir.[254] Harekeleme konusunda ise ilk harekelerin nokta şeklinde olduğunu, bugünkü harekelerin ilk olarak Halil b. Ahmed tarafından oluşturulduğunu ifade etmiştir. Süyûtî konuyu örnek vermeden rivâyetleri aktararak, yorum yapmadan kısaca geçmiştir.[255]

---

[253] İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1978, s. 60-66; ed-Dânî, *el-Muhkem fî Nakti'l-Mesâhif*, Dımaşk 1960, s. 3-12.
[254] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 2, s. 482.
[255] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 2, s. 483.

İbn Akîle konunun başında "gerçekten bu bölümü müstakil olarak oluşturdum." demiş ve Süyûtî'den hiç alıntı yapmamıştır.[256] Konuyu işlerken Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif* adlı eserinden çok sayıda rivâyete yer vermiştir. Öyle ki bölümün sonunda "Dânî'nin sözü burada sona ermiştir." notunu düşmüştür.[257] İbn Akîle girişte *el-İtkân*'da olduğu gibi noktalama ve harekeleme işinin tarihi sürecinden bahsetmiştir. Buradaki rivâyetleri Dânî'den aktarmıştır. Aslında Suyûtî de ara ara Dânî'den aktarımda bulunmuştur. İbn Akîle Abdullah b. Ömer ve tâbiînden bir grubun noktalama işini kerih gördüğünü belirtmiştir. İbn Vehb'den (ö. 197/813) rivâyet edildiğine göre tâbiînden Leys el-Fehmî (ö. 175/791) ise Kur'ân'ın noktalanmasında bir beis olmadığını söylemiştir. Harekeleme konusunda da İbn Vehb'den aktarılan bir rivâyette tâbiînden Rebîa b. Ebû Abdurrahmân (ö. 136/753 [?]) bir beis görmediğini ifade etmiştir.[258] İbn Akîle bunun yanında noktalama işinde sarı ve kırmızı rengin kullanıldığı rivâyetini de aktarmıştır. *ez-Ziyâde*'de harekelerin konulacağı yerler, tenvîn, şedde-sükûn ve med harflerinin nokta ve renklerle nasıl gösterileceğine dair ayrı başlıklar ve âyetlerden örnekler vardır. Tenvîn için harfe iki nokta konulur, biri harekeyi diğeri tenvîni ifade eder. Şedde için ise harfin üstüne şedde ve üstün için bir nokta konulur, esre için şedde ve altına bir nokta, ötre için şedde ve harfin önüne bir nokta konulur.[259] İbn Akîle tecvîd kurallarını oluşturan harf ve harekelerden de bahsetmiştir. Tenvinli bir harften sonra boğaz harflerinden biri gelirse tenvin anlamına gelen nokta harfden uzağa konur: عَذَابٌ اَلِيمٌ kelimesinde olduğu gibi. Eğer tenvinden sonra ر, ل, م, ن harflerinden biri gelirse, peş peşe iki nokta konur ve sonraki harf müdğâmün fiyh olduğu için şeddelenir: غَفُوراً رَحِيماً de olduğu gibi. Bu rivâyetler *el-İtkân*'da yer almamaktadır.[260] *el-İtkân*'da konuyla ilgili on rivâyet yer almaktadır. Bunlardan altı tanesi *ez-Ziyâde*'de mevcut olup ilave olarak on beş rivâyet daha vardır. İki eser arasındaki rivâyetlerde birtakım ortak noktalar vardır, ancak İbn Akîle'nin konuyu müstakil olarak daha farklı ve daha geniş ele aldığı dikkat çekmektedir.

[256] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 3, s. 6.
[257] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 3, s. 17.
[258] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 3, s. 8.
[259] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 3, s. 10-12.
[260] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 3, s. 6-17.

***30- Mushaf Yazımının Adabı*:** İslâm farklı bölgelere yayıldıkça ve Müslümanların sayısı arttıkça mushafların çoğaltılması ihtiyaç haline gelmiştir. Vahiy tamamlandıktan sonra en önemli görev onun korunması ve sonraki kuşaklara aktarılması olmuştur. Vahyi korumanın ilk akla gelen yollarından biri yazmaktır. Sahâbe Kur'ân'ın yazılacağı malzeme, kalem ve yazı şekillerine çok önem vermiştir. Yazma ile ilgili kurallar Hz. Peygamber'in konuyla ilgili hadislerinden de çıkarılarak sistemli bir hale getirilip, bu işte kabiliyeti olanlara öğretilmiştir. Örneğin "yazının açık ve okunaklı olması, mushafın küçük boy olmaması, kalemin düzgün olması, Besmele'nin س harfinin uzatılarak yazılması" bu kurallar arasında sayılmıştır.[261]

Süyûtî'nin yetmiş altıncı bâbda alt başlık olarak, İbn Akîle'nin elli birinci bâbda ele aldığı konunun başlıkları aynıdır.[262] Konuyla ilgili iki eserde de yer alan bir rivayet şöyledir: Hz. Ömer bir gün elinde ince bir kalemle mushaf yazmakta olan birine rastlamıştır. Adamı uyararak "Allah'ın kitabına tâʿzimde bulunun." demiştir. Hz. Ömer iri harflerle yazılmış bir Mushaf görünce çok mutlu olurdu.[263] Süyûtî Mushaf yazarken yazının, kalemin, kâğıdın, mürekkebin niteliği, Mushafın büyüklüğü hakkındaki rivâyetleri sıralayarak konuyu işlemiştir. *el-İtkân*'da Hz. Ali'nin Mushafın küçük boyutta yazılmasını kerih gördüğü, kalemin ucunun düzgün olması gerektiği ve Besmele'yi düzgün yazan kişinin günahlarının bağışlanacağı rivâyetleri yer almaktadır.[264] Ebû Ubeyd, İbn Abbâs, Ebû Zer ve Ebû Derdâ'nın Kur'ân'ın altın suyuyla yazılmasını kerih gördüğü ve İbn Sîrîn'in de Mushafın süslü yazılmasını kerih gördüğü diğer rivâyetler arasındadır. Süyûtî son olarak Zerkeşî'den Kur'ân'ın Arapça dışında bir dille yazılmasının ve okunmasının câiz olmadığı rivâyetiyle konuyu tamamlamıştır.[265]

İbn Akîle konunun girişinde Süyûtî'nin adını vererek ondan alıntılarla başlamıştır. *el-İtkân*'da Hz. Ali'den ve Ebû Ubeyd'den aktarılan rivâyetlerin aynısı *ez-Ziyâde*'de mevcuttur. Mushafın küçük olmaması ile ilgili *el-İtkân*'da bir rivâyet varken *ez-Ziyâde*'de birbirine benzeyen üç rivâyet vardır. Daha sonra İbn Akîle Mushaf yazımından ücret almanın câiz olup olmadığı ile ilgili bir fasıl açmış, bu fasıl altındaki

[261] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 2, s. 480-482.
[262] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 2, s. 469-478.
[263] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 2, s. 479; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 21.
[264] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 2, s. 480.
[265] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 2, s. 481.

on bir rivâyet *el-İtkân*'da aynı başlıkla yer almaktadır.[266] İbn Ebû Dâvûd, Muhammed b. Sîrîn, İbn Müseyyeb (ö. 94/713), Abdullah b. Şakîk ve Mücâhid satılamayacağını ve ücret karşılığında yazılmaması gerektiğini söylerken, Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Hasan-ı Basrî ve İbn Hanefiyye (ö. 81/700) ücret almanın câiz olduğunu söylemektedir.[267] İki müellif de rivâyetler hakkında yorum ve değerlendirmede bulunmamıştır.

***31- Hâfızları ve Râvileri*:** Hz. Peygamber ve sahâbeler Kur'ân âyetlerini indirilmeye başlandığı ilk andan itibaren ezberlemeye ve başkalarına öğretmeye önem vermişlerdir. Sahâbe arasında bu konuda öne çıkan ve Hz. Peygamber tarafından övülen bazı isimler olmuştur. Nitekim bir hadîs-i şerifte "Kur'ân'ı şu dört kişiden öğreniniz: İbn Ümmü Abd (İbn Mesʿûd), Muâz b. Cebel, Übey b. Kâʿb ve Sâlim" buyurulmaktadır.[268] Bu ve benzeri hadisler sahâbeyi ve sonraki dönemlerdeki Müslümanları Kur'ân'ı ezberlemek, başkalarına öğretmek ve sonraki kuşaklara aktarma konusunda teşvik etmiştir.

Süyûtî'nin yirminci bâbda, İbn Akîle'nin elli ikinci bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. Giriş kısmında her iki eserde de benzer rivâyetlerin yer aldığı görülmektedir. İki eserde de ortak olan rivâyetlerden biri şöyledir: Hz. Peygamber hayattayken Enes b. Mâlik'e, Kur'ân'ı kimler tamamını ezbere biliyordu? diye sorulmuştu, hepsi ensardan olan 4 kişinin ismini saydı: Zeyd b. Sâbit, Ubeyy b. Kaʿb, Muâz b. Cebel ve Ebû Zeyd. Kendisine Ebû Zeyd'in kim olduğu sorulduğunda amcalarından biri olduğunu söylemiştir.[269]

Süyûtî konuyu iki başlığa ayırarak ele almıştır. "Resûlullah'ın sağlığında Kur'ân'ı ezberleyenler" başlığı altında ensardan ve muhacirden Kur'ân'ı ezberleyen sahabelerle ilgili on farklı rivâyet aktarılmıştır. Süyûtî en son "Hz. Peygamber'in sağlığında Kur'ân'ı ezberleyen, ancak ismini başka yerde duymadığım sahabeden bir kadını tespit ettim." dedikten sonra onunla ilgili bilgiyi aktarmıştır. İbn Saʿd'ın (ö. 230/845) *Tabakât*'ında geçtiğine göre Hz. Peygamber Ümmü Varaka'yı (ö. 23/644'ten önce) ziyarete gittiğinde ve ona "şehîde" diye hitap ederdi. Bu kadın Kur'ân'ı ezbere

[266] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 2, s. 482.
[267] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 25-27.
[268] Buhârî, "*Fezâilü'l-Kur'ân*", 8.
[269] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 200; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 3, s. 32.

biliyordu. Bedir savaşına hazırlık yapılırken, "Ey Allah'ın Resûlü bana izin ver, ben de savaşa geleyim yaralıları tedavi ederim, belki bana da şehitlik rütbesi verilir." dedi. Hz. Peygamber "Allah sana şehitlik rütbesini bahşetmiştir." buyurdu.[270] Süyûtî "Kur'ân öğretiminde meşhur olanlar" başlığı altında sahabe ve tâbiînden bu alanda meşhur olan isimleri saymıştır. Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Tabakâtü'l-Kurrâ* adlı eserinden aktardığı bir rivâyette sahabeden Kur'ân öğretiminde meşhur olan yedi kişinin ismini saymıştır. Bunlar: Hz. Osman, Hz. Ali, Ubeyy b. Kaʿb, Zeyd b. Sâbit, İbn Mesʿûd, Ebû'd-Derdâ ve Ebû Mûsa el-Eşʿarî'dir. Daha sonra Medine'de, Mekke'de, Kûfe'de, Basra ve Şam'da Kur'ân öğretiminde meşhur olan tâbiînden âlimlerin isimlerini saymıştır. Bu isimlerden sonra kıraat-ı sebʿa imamlarının isimlerini, râvilerini ve kıraatları dayandırdıkları kişilerin isimlerini aktarmıştır. En son da kıraat alanında eser veren âlimlerin isimlerini zikretmiştir.[271]

İbn Akîle Süyûtî'nin yirminci bâbda ele aldığı Kur'ân'ı ilk ezberleyenler ve rivâyet edenler konusunu dört müstakil bâba ayırarak ayrıntılandırmıştır. Bu bâblar elli iki, elli üç, elli dört ve elli beşinci bablardır. Yeri geldikçe gerekli açıklamalar yapılacaktır. Daha önce *el-İtkân*'da yer alan bazı yoğun içerikli konuların *ez-Ziyâde*'de müstakil başlıklara ayrılarak istifadesi daha kolay hale getirildiği ifade edilmişti. Bu bölüm bunun en güzel örneklerinden biridir. İbn Akîle bu bâba "hafızları ve râvileri" ismini vermiş olup, Kur'ân'ı ilk ezberleyen sahabeler ve râvîleri ile ilgili rivâyetleri aktarmıştır. İbn Akîle burada on dört farklı rivâyete yer vermiştir. Bu rivâyetlerden on tanesi *el-İtkân*'da da yer almaktadır. Hz. Enes'in "Resûlullah vefat ettiğinde Kur'ân'ı Ebû'd-Derdâ, Zeyd b. Sâbit, Muâz b. Cebel ve Ebû Zeyd'den başkası ezberlememişti." sözü üzerine Kadı Ebû Bekir Bâkıllânî'nin (ö. 403/1013) yaptığı değerlendirme iki eserde de yer almaktadır. *el-İtkân*'da sekiz madde olan değerlendirmenin *ez-Ziyâde*'de altı maddesine yer verilmiştir. Bâkıllânî bu rivâyeti eleştirmiş, sadece dört kişinin ezberlemiş olmasının mümkün olamayacağını, burada kastedilenin başka bir şey olabileceğini ifade etmiştir.[272] İbn Akîle daha sonra Hz. Ebû Bekir gibi sahabenin önde gelenlerinin Kur'ân'ı ezberleme konusundaki hassasiyetine dair *el-İtkân*'da yer almayan bazı rivâyetlere yer vermiştir. Bu rivâyetlerin sonunda sadece bir yerde "kıraatların Hz.

[270] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 202-203.
[271] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 198-206.
[272] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 199-200; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 3, s. 34-35.

Ebû Bekir'e dayandırılması şart değildir. Zira o günlerde ashabın çoğu zaten hâfızdı." şeklinde yorum yapmıştır.[273]

***32- Mütevâtir*:** 32, 33, 34, 35. bölümler kıraatla ilgilidir. Süyûtî 22, 23, 24, 25, 26 ve 27. bâbları birleştirip tek bölüm haline getirmiştir. İbn Akîle ise bu konulardan mütevâtiri 57, meşhur ve âhadi 58, şâzı 59 ve mevzû ve müdreci de 60. bâblarda ele almıştır.

Mütevâtir hakkında el-Bulkînî (ö. 868/1464) şu bilgileri vermiştir: Kıraat üçe ayrılır, bunlar da mütevâtir, âhad ve şâz şeklinde isimlendirilir. Mütevâtir kıraatlar deyince yedi meşhur kıraat akla gelir. Âhad kıraatlar ise yedi kıraata üç kıraat daha eklenmesiyle oluşur. Sahâbenin kıraatı deyince, bu on kıraat kastedilir. Şâz kıraatlar deyince de tâbiûn tarafından rivâyet edilen İbn Cüreyc (ö. 150/767), Aʿmeş (ö. 148/765), Yahya b. Vessâb (ö. 103/721) gibi isimlerin kıraatları akla gelir.[274]

Süyûtî'nin yirmi ikinci bâbda, İbn Akîle'nin elli yedinci bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. "Besmele'nin mütevâtiren âyet olup olmadığı, Fâtiha/1 ve Muavvizeteyn sûreleri hakkındaki görüşler" başlıklarının altındaki rivâyetler her iki eserde de aynı görünmektedir. Süyûtî "mütevâtir kıraatların şartları" ve "kıraatların mütevâtir oluşu" adında iki alt başlık açmış, bu başlıklar ve içerdiği rivâyetler *ez-Ziyâde*'de yer almamaktadır. Süyûtî bu başlıklar altında Kur'ân'ın âyet ve kelimelerinin mütevâtir olduğundan, yedi kıraatın da yedi imamdan tevâtüren geldiğinden bahsetmektedir. [275] İbn Akîle mütevâtirin tanımını yapmış, bu tanıma göre Mütevâtir: Yalan üzere ittifak etmeleri mümkün olmayan çok sayıda âlimin yine aynı nitelikteki başka bir âlim grubuna aktardığı kıraata denir. Daha sonra besmele, Fâtiha/1 ve Muavvizeteyn sûrelerinin fazîletleri ile ilgili rivâyetlere geçmiştir. Bu kısımlar iki eserde de birbirine çok benzemektedir. İbn Akîle bâb içerisinde hiçbir yerde Süyûtî'nin adını anmamaktadır. Ancak iki eserde de ortak olarak İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr*'i çok sık zikredilmektedir. İki müellif de bâb içerisindeki bilgileri *en-Neşr*'den

[273] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 3, s. 38.
[274] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 211.
[275] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 217-222.

iktibâs etmiş gibi gözükmektedir.[276] *ez-Ziyâde*'de bâb müstakil hale getirilerek sadeleştirilmiştir, ancak *el-İtkân*'da yer alan bilgilerin bir kısmı aktarılmamıştır.

***33- Meşhûr ve Âhad*:** İbnü'l-Cezerî'nin tanımına göre Meşhûr kıraat: Senedi sahih olmakla birlikte mütevâtir seviyesine çıkamamış, Arapça'nın kurallarına ve yazısına uygun olan, kurrâ tarafından iyi bilinen ve şâz sayılmayan kıraatlara denir. Âhad kıraat ise: Senedi sahih olan ancak Kur'ân hattına ve Arapça'ya aykırı özellik taşıyan ve meşhûr seviyesine çıkamamış kıraatlara denir.[277]

Süyûtî'nin yirmi üç ve yirmi dördüncü bâbda, İbn Akîle'nin elli sekizinci bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. Süyûtî meşhûr ve âhad kıraatleri tanımlamış, meşhur kıraatla Kur'ân okunabileceğini ancak âhad ile okunamayacağını ifade etmiştir. Daha sonra meşhur kıraatlarla ilgili yazılmış olan Dânî'nin *et-Teysîr*'i, Şâtıbî'nin *Kaside*'si, İbnü'l-Cezerî'nin *Evʿiyetün Neşri fî Kıraati'l-Aşr* ve *Takrîbü'n-Neşr* adlı eserlerin isimlerini zikretmiştir. Süyûtî meşhûr kıraatlara dair örnek vermemiş ancak âhad kıraatlarla ilgili Tirmîzî'nin *Câmiu'l-Kebîr* ve Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde yer alan kıraat farklılıkları ile ilgili dört örnek âyeti[278] aktarmıştır.[279]

İbn Akîle de konunun girişinde geçen İbnü'l-Cezerî'ye ait tanımları kullanmıştır. Meşhur kıraatlarla ilgili kısmı Süyûtî gibi e*n-Neşr*'den kısaca aktarmıştır. Ancak örneklere gelince Tirmîzî'nin *Câmiu'l-Kebîr*'inden sekiz, Hâkim'in *el-Müstedrek*'inden on farklı rivâyet aktarmıştır. Konunun sonunda da "bu rivâyetlerin bazısı meşhur bazısı âhaddir. En doğrusunu Allah bilir. Bu konuda daha fazla rivâyet Hz. Peygamberden rivâyet edilen Kur'ân kıraatları bölümünde gelecektir." yorumunu yapmıştır.[280] İbn Akîle'nin bu bâbda *el-İtkân*'da kısaca özetlenen konuyu fazladan verdiği örneklerle zenginleştirdiği dikkat çekmektedir.

***34- Şâz*:** Şâz kelime olarak kural dışı, genel kabule, kurala aykırı anlamlarına gelmektedir. Kıraat ilminde ise senedi sahih olmayan kıraatlara denir.[281]

---

[276] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 112-124.
[277] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. 1, s. 9-10; Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 216-217.
[278] Rahman 55/76, Secde 32/17, Tevbe 9/128, Vâkıa 56/89.
[279] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 216.
[280] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 126-134.
[281] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 229.

Süyûtî'nin yirmi beşinci, İbn Akîle'nin elli dokuzuncu bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. İki eserde de önce tanım yapılmış sonra örnekler verilmiştir. Süyûtî sadece Fatiha/1 sûresindeki şâz kıraatlara dört örnek vermiştir. Sonrasında "şâz kıraatların fıkhi değeri" başlığını açmış, bu başlık altında Şâfî mezhebine göre şâz kıraatla amel etmenin câiz olmadığı, ancak ulemadan bazılarının görüşüne göre şâz kıraatın, âhad haber derecesinde olduğu ve onunla amel edilebileceği gibi görüşleri zikretmiştir.[282] İbn Akîle de yukarıda geçen Süyûtî'ye ait tanımı yaptıktan sonra, şâz kıraatlarla ilgili hadis rivâyetlerini aktarmış, daha sonra bu kıraatlarla amel edilemeyeceği hususuna değinmiştir. İbn Akîle *el-İtkân*'da Fatiha/1 sûresiyle ilgili rivâyetin yanında Zümer 39/35, Enʿâm 6/154, Yûsuf 12/7, Şuarâ 26/20. âyetlerle ilgili şâz rivâyetleri de örnek vermiştir. Daha sonra şâz kıraatla namaz kılmanın câiz olmadığına dair, Hindistan'lı Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) fıkha dair Arapça eseri *Fetevâ et-Tatarhâniyye*'den bazı rivâyetler aktarmıştır. *el-İtkân*'daki "şâz kıraatların fıkhî değeri" başlığı altındaki bilgilere de ayrı başlık açmadan yer vermiştir. Süyûtî'ye ilave olarak şâz kıraatla namaz kılmanın câiz olduğunu ya da câiz olmadığını ifade eden daha fazla rivâyete yer vermiştir. [283]

***35- Müdrec ve Mevzû*:** Müdrec: Tefsir ya da açıklama olarak kıraata ilave yapılması ve kârînin Kur'ân'dan olduğuna hükmettiği, yoruma dayalı olarak ortaya çıkan kıraat şeklinde tanımlanmaktadır. Mevzû ise uydurma bir senedle usulsüz bir şekilde birisine dayandırılarak rivâyet edilen kıraata denir.[284]

Süyûtî'nin yirmi altı ve yirmi yedinci, İbn Akîle'nin altmışıncı bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. İki eserde de tanımlar yapılmış, müdrecle ilgili ortak örnekler verilmiştir. Ancak Süyûtî mevzû konusunda sadece "bu da Huzâî'nin (ö. 408/1017) kıraatları gibi uydurma kıraattır." yorumunu yapmıştır.[285] İbn Akîle ise müdrecin tanımıyla başlamış, yedi örnek âyet aktarmıştır.[286] Daha sonra mevzû kıraatın tanımını yapmış ve üç örnek vermiştir. Burada Huzâî'nin Ebû Hanife'ye nisbet ettiği

[282] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 229-230.
[283] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 136-142.
[284] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 232.
[285] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 232-233.
[286] Nisâ 4/12, Bakara 2/196, 198, 238, Nûr 24/33, Âl-i İmrân 3/104, Meryem 19/71.

Fâtır 35/28. âyetteki إِنَّمَا يَخْشَى اللهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَٰٓؤُا[287] ifadesindeki اللهَ kelimesinin اللهُ şeklinde merfû, الْعُلَمَٰٓؤُا kelimesinin de الْعُلَمَٰٓؤَ şeklinde mansûb okunduğu mevzû kıraatı örnek vermiştir. Daha sonra İbn Semeyfaʿ el-Yemânî (ö. 215/830) ve Ebû Semmal el-Adevî'den (ö. 160/777) iki farklı mevzû kıraat örneği aktarmıştır. Bu örneklerden birinde Yûnus 10/92. âyetteki نُنَجِّيكَ kelimesini نُنجِّيك şeklinde okunabileceği, diğer rivâyette ise devamında gelen لِمَنْ خَلْفَكَ kelimesinin خَلْفَكَ şeklinde okunuşunun olduğu aktarılmaktadır. İbn Akîle bu bölümü Süyûtî'ye göre daha geniş açıklamıştır.[288]

***36- Harflerin Mahreçleri*:** Mahreç Arapça'da çıkış yeri demek olup harflerin ağız ve boğazdan çıkış noktalarını ifade eden bir tecvid kavramıdır. Mahreçlerin sayısı konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Sibeveyh (ö. 180/796), Ferrâ (ö. 207/822) ve İbn Keysân (ö. 299/912) gibi âlimler on dört, Ebû Amr ed-Dânî (ö. 444/1053) ve Caʿberî (ö. 732/1332) gibi bazı âlimler on altı, Halil b. Ahmed (ö. 170/786) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) ise on yedi olduğunu söylemişlerdir.[289]

el-İtkân'da otuz dördüncü bâbda "Kur'ân'ın ezberlenmesi ve öğretilmesi"nin içerisinde bir alt başlıkta yer alan konu,[290] *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da altmış altıncı bölümde "Harflerin mahreçleri" adıyla müstakil olarak ele alınmıştır. İçeriklerini incelediğinde pek fazla ortak rivâyete rastlanmamaktadır. Süyûtî "kurrâ ve nahivcilerden Halil b. Ahmed'e göre mahreçler on yedidir." dedikten sonra bunları tek tek saymıştır. Mahreçler için on altı veya on dörttür diyen âlimlerin görüşlerini de aktarmıştır. Süyûtî harfleri merkeze alarak tek tek çıkış yerlerini sıralamıştır. Örneğin ق harfinin mahreci damağın üst kısmı ile boğazı takip eden dilin en son kısmıdır." şeklinde çok ayrıntıya girmeden geçmiştir. En son İbnü'l-Cezerî'nin en-Neşr'in'den harflerin sıfatları ile ilgili bir kısım bilgiler aktardıktan sonra tecvîd hakkında bir kasideye yer vermiştir.[291] İbn Akîle mahreçleri on yediye ayıran tasnifi esas almış, diğer rivâyetleri de zikretmiştir. On yedi mahreç bölgesinden ilk dördünü zikrettikten sonra on yedinciye geçmiştir. Ancak bütün harflerin mehreçlerine yer vermiştir. Önce mahreç

---

[287] Aynı şekilde, insanlardan, binek hayvanlarından ve eti yenen hayvanlardan da farklı tür ve renklerde olanlar var. Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan duyarlar. Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır. Fâtır 35/28.

[288] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 146-149.

[289] İbnü'l-Cezerî, Muhammed, *en-Neşr fi'l-Kırââti'l-aşr*, thk. , Ali Muhammed Dabbâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts. , C. 1, s. 198.

[290] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 280.

[291] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 280-281.

bölgesini söylemiş, daha sonra bu bölgeden çıkan harfleri ve özelliklerini anlatmıştır. Örneğin: "üçüncü mahreç; dil, dilde on sekiz harf için, dört yerden çıkan, on mahreç vardır. Bu yerler, aksâ, vasat, hâfe ve taraftır." dedikten sonra on mahreç bölgesini ve oralardan çıkan harfleri zikretmiştir.[292] Süyûtî bir yerde kısaca harflerin sıfatlarından bahsetmiştir, İbn Akîle ise sıfatları atmış yedinci müstakil bâbda ele almıştır. Konu *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da *el-İtkân*'dakinden çok daha ayrıntılı ele alınmıştır. İbn Akîle buradaki rivâyetleri daha çok Kastallânî'nin *Letâifü'l-İşârât* adlı eserinden aktarmıştır.[293]

***37- Kur'ân Tecvîdi*:** Tecvîd kelimesi جودة – يجود – جاد kökünden türemiş olup tefʿil kalıbında bir masdardır. Kelime sözlükte bir işi iyi, güzel yapmak ve süslemek anlamlarına gelir.[294] Istılâhî olarak ise Kur'ân'ı harflerin mahreç ve sıfat özelliklerine dikkat ederek, vasıl, vakıf, sekte ve benzeri okuyuş kurallarına uygun, hatalardan uzak olarak okumayı ve okutmayı öğreten ilimdir, şeklinde tarifi yapılmaktadır.[295]

el-İtkân'da otuz dördüncü bâb olan "Kur'ân'ın ezberlenmesi ve öğretilmesi"nin içinde yer alan konu *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da altmış dokuzuncu bâbda ele alınmış olup başlıkları aynıdır. İçerikleri incelediğinde pek fazla benzerlik görünmemektedir. Süyûtî tecvîd ile ilgili kurrânın tanımıyla konuya başlamıştır. Bu tanıma göre "Tecvîd kıraatın süsüdür. Bu da harflerin hakkını vererek, tertibe riâyet ederek, harfi aslına ve mahrecine göre okuyarak, ifrat ve tefrite girmeden, harfin telaffuzunu bütün yönleriyle edâ ederek olur." Dânî'nin bu konuda müstakil eser verdiğini belirtmiştir. Kur'ân'ın okuma şekilleri olan tahkîk, tedvîr ve hadr ile ilgili bilgileri aynı bölüm içerisinde "Kıraatın keyfiyeti" başlığı altında vermiştir. En son "tertîl ve tahkîk arasındaki farka ileride değinilecektir." şeklinde açıklama yapmıştır.[296] İbn Akîle de *el-İtkan*'da yer alan kurrâya ait tecvîd tanımıyla başlamış, ancak bu tanımı *Letâifü'l-İşârât*'tan aktarmıştır.[297] Daha sonra *el-İtkan*'da bir önceki bâbda yer alan tecvîdle ilgili kasideye yer vermiştir. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da *el-İtkan*'da yer almayan Hz. Peygamberin Cebrâîl'le her yıl Kur'ân'ı birbirlerine okuduklarında Ubeyy b. Kaʿb'ın kıraatı üzerine

[292] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 218-231.
[293] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 188-196.
[294] İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd*, nşr. Ğanim Kaddûrî Hamed, Beyrut 1986, s. 59.
[295] İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd, s. 59; en-Neşr, C. 1, s. 212.*
[296] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 278-279.
[297] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 207.

ve tertîl ile okuduğuna dair bazı rivâyetlere yer verilmiştir.[298] İbn Akîle daha sonra kıraat çeşitlerini tahkîk, hadr, tedvîr ve tertîl olarak aktarmış ve bu kıraat çeşitlerini hangi âlimlerin kullandığını başlıklar altında sıralamıştır. *ez-Ziyâde*'de daha sonra az ama tertîlle okumak mı, yoksa çok ve hızlı okumak mı daha faziletlidir? konusu ele alınmıştır. İbn Akîle burada tertîlle okumanın tefekkür ve tedebbürü gerektirdiği için daha faziletli olduğunu, hızlı okunduğunda ise çok harf okunmuş olacağı için sayı olarak fazla sevap kazanılacağını ifade etmiştir. En son tahkîk ve tertîl arasındaki farktan bahsetmiştir. Tahkîkin eğitim ve alıştırma için kullanıldığını, tertîlin ise tefekkür ve tefekkürü gerektirdiği, her tahkîkin tertîl olduğunu, ancak her tertîlin tahkîk olmadığını ifade etmiştir.[299] Bu rivâyet *el-İtkan*'da da yer almaktadır,[300] ancak İbn Akîle bu ve bölümün genelindeki rivâyetleri *Letâifü'l-İşârât*'tan aktarmıştır.[301]

Süyûtî konuyu bâb içerisine yayarak işlemiş ve daha yüzeysel ve özet bilgiler vermiş, İbn Akîle ise konuları müstakil bölümlere dönüştürerek daha geniş ve derli toplu bilgi vermiştir.

***38- Okuyuştaki Ses Güzelliği ve Kur'ân'la Teganni*:** Kur'ân-ı Kerîm tanımında da geçtiği üzere "tilâvetiyle taabbüd olunan mûciz bir kelâmdır." Kıraat sırasında güzel sesle okumak veya sesi güzelleştirmek için gayret etmek de Hz. Peygamber tarafından teşvik edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber güzel sesli sahâbelerden Kur'ân dinlerken büyük haz duyduğunu ifade etmiştir. Teganni konusunda ise şu hadis dikkatimizi çekmektedir: "Kur'ân'ı gereği gibi teganni ile okumayan kimse, bizden değildir."[302] Âlimlerin geneline göre buradaki teğanni ses güzelliği olarak anlaşılmıştır. Ancak Süyûti'nin *el-İtkan*'da Sehâvî'den naklettiği, "teganninin Kur'ân tilâvetinde bidʿat olduğu" görüşü ise konuya farklı bir yorum getirmiştir.[303] Bu görüşü savunanların teğanniyi niçin bidʿat saydıkları incelendiğinde farklı bir şeyden bahsettikleri ortaya çıkmaktadır. e*l-İtkân*'da bidʿat olduğu ifade edilen teğanni, nağme yapmak amacıyla

[298] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 3, s. 295-296.
[299] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 3, s. 297-301.
[300] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 279.
[301] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât,* C. 1, s. 207-210, 218-220.
[302] Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1987, Fezâili'l-Kur'ân, 19.
[303] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 282.

yapılan vakıf-ibtidâ yanlışları, uzatma süreleri ve tecvîd kuralları ile harflerin mahreçlerinde yapılan hatalar manasına gelmektedir.[304]

İbn Akîle "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. Ancak *el-İtkân*'ı incelediğimizde "Okuyuştaki ses güzelliği" konusunun otuz beşinci bâbda,[305] "Kur'ânla teganni" konusunun "Kıraatta teganni" başlığıyla otuz dördüncü bâbın içerisinde alt başlık olarak ele alındığı görülmektedir. İbn Akîle ise bunları yetmişinci bölümde müstakil olarak işlemiştir. Süyûtî konuya başlarken ilk teganni yapılan âyetin Kehf 18/79[306] اَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَاَرَدْتُ اَنْ اَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْباً olduğunu ifade ettikten sonra, Hz. Peygamber'in bu kişiler için "bunlar gönüllerini kaptırmış, kendini beğenmiş kimselerdir. Bu kişilerin bidʿata düştükleri şeye ter'id denir. Ter'id, soğuk veya hastalıktan dolayı titrer gibi sesin titretilmesidir." buyurduğunu aktarmıştır. Daha sonra teganni yapanların bidʿata düştükleri diğer hususlar olan terkîs, tatrîb, tahzîn ve tahrîfin tanımlarını da vermiştir.[307]

Süyûtî "Okuyuştaki ses güzelliği" konusuna ise önce güzel Kur'ân okuma ile ilgili hadisleri aktararak başlamış, okuyanın sesi güzel değilse elinden geldiği kadar gayret etmelidir, yorumunu yapmıştır. Daha sonra hatalı okuyuş (lahn) konusundaki farklı görüşleri aktarmıştır. İmam Şâfi'ye göre kıraatta lahn yapmakta bir beis olmadığını, Rebîu'l-Cîzî'nin (ö. 256/870) rivâyetine göre mekruh olduğunu, İmam Râfiî'ye (ö. 623/1226) göre hareke ve medlerde hata yapmamak kaydıyla küçük hataların câiz, diğerlerinin mekruh olduğunu zikretmiştir.[308]

İbn Akîle konuya Hz. Peygamber'in Kur'ân okuyuşu ve güzel Kur'ân okuma ile ilgili rivâyetleri aktararak başlamıştır. Bir rivâyette Berâ b. Âzîb'in şöyle dediği yer almaktadır: "Hz. Peygamber yatsı namazında Tîn/95 sûresini okuyordu, ben sesi ve kıraatı ondan daha güzel kimse duymadım."[309] İbn Akîle daha sonra kıraat kurallarına

---

[304] Savran, Tuğba ve Ahmet Hakkı Turabi, "*Kur'ân Tilâvetinde Teğannî*", Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi 7, sy. 2, 2021, s. 323.

[305] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 297-298.

[306] Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu delerek kusurlu hale getirmek istedim. (Çünkü) onların gideceği yerde her (sağlam) gemiyi gaspetmekte olan bir kral vardı. Kehf 18/79.

[307] Terkîs: sâkin harf üzerindeki sükûnu acele ile yapıp hemen harekeye geçmetir. Tatrîb: kıraatta teganni ve terennüm için medleri haddinden fazla uzatmaktır. Tahzîn: Kıraatı huşû içerinde ağlar gibi yapmatır. Tahrif: Kur'ân'ı bir araya toplanıp hep beraber tek sesle okumaktır. Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 282.

[308] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 296.

[309] Buhârî, "*Salât*" 20; Müslim, "*Salât*" 36.

uyarak teganni yapmanın önemine dair hadisleri aktarmıştır. "Kur'ân'ı gereği gibi teganni ile okumayan kimse, bizden değildir." hadisi üzerinde çok durmuş, "bizden değildir", derken "bize uygun davranmamıştır", anlamında olup, "bizim dinimizden değildir" anlamına gelmediğine dair yoruma yer vermiştir.[310] Yine hadisten Kur'ân okurken sesin güzelleştirilmesi gerektiği, lezzet almak gerektiği ve hüzünlü okumak gerektiği manaları da çıkarılmaktadır. Daha sonra *Tâtarhâniyye*'den nağmelerle teganni yapmanın hükmü ile ilgili bazı bilgiler aktarmıştır. Eğer yapılan nağme ve teganni harf ve kelimenin yapısını bozmuyorsa ve tecvid kurallarına uyuyorsa câiz, tersi ise câiz değildir. Namazda iken uygun olmayan teganni ve nağmeler namazı bozar, namaz dışında okunursa kerih gören de câiz gören de vardır. *el-İtkân*'da konunun girşinde yer alan ilk teganni yapılan âyetle ilgili rivâyet *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da bölümün sonunda yer almaktadır.[311]

el-İtkân incelendiğinde iki başlık altında verilen bilgilerin tamamı iki sayfayı geçmemektedir.[312] *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'a bakıldığında bu bölümdeki bilgiler yaklaşık on sayfadır. Fakat iki müellif de çok değişik bilgiler vermiş, rivâyetler birbirinden çok farklıdır. İbn Akîle bu bölümde de *Letâifü'l-İşârât*'tan çok fazla bilgi aktarmıştır.[313]

***39- Kur'ân'ı Ezberlemenin ve Başkalarına Öğretmenin Mâhiyeti*:** Sahâbe Kur'ân'ın korunması için ezberlenmesine ve onu başkalarına öğretmeye büyük önem gösteriyordu. Çünkü İslâm'ın ilk dönemlerinde yazı yazacak malzemenin ve okuma yazma bilenlerin az olması Kur'ân'ın ezberlenmesine olan ihtiyacı bir kat daha artırıyordu. Bu yüzden ezberleme usullerinin nasıl olacağı, tecvîd kuralları, mahreçler, okuma şekilleri gibi hususlar âlimler tarafından sürekli geliştirilerek Kur'ân'a hizmet edilmeye çalışılıyordu.

Süyûtî'nin otuz dördüncü, İbn Akîle'nin yetmiş birinci bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. *el-İtkân*'da konu dokuz başlıkta ele alınmış olup bu başlıklar şu şekildedir: Tecvîdü'l-Kur'ân, Mehâricü'l-hurûf, Kıraatın keyfiyeti, Kıraatı öğretme ve okutma, Kıraatta teganni, Kıraatın rivâyet şekli, Kıraatin ferden ve toplu halde alınması,

[310] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 318.
[311] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 304-324.
[312] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 282, 296.
[313] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 210-218.

Kıraatta icâzet ve ücret alma, Kıraat öğrenmede bazı esaslar.[314] İbn Akîle *el-İtkân*'da bu bölümün içindeki dokuz başlığın ilk beş tanesini müstakil bâb olarak genişçe ele almıştır. Süyûtî konunun girişinde "Kur'ân'ın ezberlenmesi farz-ı kifâyedir." rivâyetini aktardıktan sonra, "Kur'ân'ın intikâlinde tevâtürü sağlayacak sayıda ezberleyen olursa farziyet düşer." demiştir. "Kur'ân'ın öğretilmesi de aynıdır." dedikten sonra Kur'ân öğretim yöntemlerini saymıştır. Bunlar: hocanın ağzından duymak ve ona dinletmek, icâzet almak, vasiyet etmek, karşılıklı yazmak, iʿlâmda bulunmak ve yüzünden okumaktır. Süyûtî icâzet için ücret almanın câiz olmadığını belirtmiştir. Hoca yeterli bilgiye sahip olan talebeye icâzet vermelidir. Haketmeyen kişiye icâzet vermesi ise haramdır. Kur'ân öğretme karşılığında ise bazı âlimler ücret alınabileceğini, bazıları ise alınamayacağını söylemişlerdir.[315]

ez-Ziyâde'de konunun giriş kısmında *el-İtkân*'daki Kur'ân'ın ezberlenmesi hakkındaki bölüm aynen yer almaktadır. Ayrıca kıraattan icâzet ve ücret alma konusu da tamamen *el-İtkân*'dan alınan rivâyetlerle oluşturulmuştur.[316] Konuyla ilgili *Letâifü'l-İşârât*'tan *el-İtkân*'da yer almayan bazı bilgiler aktarılmıştır. Burada hoca ve talebe arasındaki ilim âdâbının nasıl olması gerektiğine dair rivâyetler vardır. Hocanın yanına giderken sadaka verilmesi, onun için dua edilmesi, kıraat sırasında hata yaptığında hocanın hatayı nasıl düzelttiği, toplu halde kıraat sırasında hocanın hatayı topluca düzelttiği ve hocanın hata düzeltilene kadar defalarca tekrar ettiğine dair bazı kıraat âlimleri ve talebeleri üzerinden örnekler aktarılmıştır.[317]

***40- Kıraatları Toplu Halde Almanın Mâhiyeti*:** İlk dönem kıraat âlimlerinin farklı kıraatları birbirine karıştırmayıp her râvi için ayrı bir hatim yaptıkları kaynaklarda geçmektedir. Bu şekilde bir kıraat imamının okuyuş farklılıklarını, diğer imamların okuyuşunu zikretmeksizin Kur'ân'ın tamamı üzerinde uygulamaya "ferdî usûl" denilmektedir. Ancak hicrî 5. asırdan itibaren bu usûl değişerek Kur'ân'daki bir kelimenin okunuşundaki farklı rivâyetler art arda okunmaya başlanmıştır. Bu usûle de kıraatleri topluca okuma yani "cem etme" ismi verilmiştir.[318]

---

[314] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 276-287.
[315] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 276-287.
[316] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 3, s. 326-334.
[317] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât,* C. 1, s. 332-334.
[318] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 282-283.

Bu konu e*l-İtkân*'da otuz dördüncü bâb olan "Kur'ân'ın ezberlenmesi ve öğretilmesi" içinde alt başlık şeklinde ele alınmıştır. *ez-Ziyâde*'de ise yetmiş ikinci bâbda benzer başlıkla yer almaktadır. Süyûtî "Kıraatların ferden alınması" kısmını da eklemiştir. Süyûtî kıraatların cem edilmesinde iki usulün olduğunu söylemiştir. Birincisi harfle cem: Kârî Kur'ân okumaya başlar, ihtilaflı bir kelimeye geldiğinde, her kıraata göre bu kelimeyi tekrar okur sonra vakf yerine kadar devam eder. Bu Mısır kurrâsının tercih ettiği usûldür. İkincisi vakfla cem: Kârî bildiği bir kıraatla başlar, vakıf yerine geldiğinde geri dönüp diğer imamlara göre tekrar okur. Bu da Şam kurrâsının tercih ettiği usûldür. Devamında kıraatı cem etmenin beş şartından bahseder. Bunlar: Hüsnü'l-vakt, hüsnü'l-ibtidâ, hüsnü'l-edâ, ademü't-terkîb ve riâyetü't-tertîbdir. İbnü'l-Cezerî kıraatı cem eden kişinin usûl ve furû bakımından harflerdeki ihtilafa dikkat etmesi gerektiğini söyler. Eğer ihtilafı birleştirmek mümkünse bir vecihle yetinir, mümkün değilse mâ kabline atfeder. Yine İbnü'l-Cezerî kıraatın müfred olarak alınışında tercih edilen usûlün yüz yirmi kısmından birini, ceminde ise iki yüz kırk kısmından birinin alınması şeklinde olduğunu ifade etmiştir. Süyûtî en son "bu konuyu mümkün olduğunca kıraat imamlarının görüşlerini bir araya getirerek özetlemeye çalıştım. Bu çok önemli bir konudur, sonraki bâbda ayrıntılı bilgi verilecektir." şeklinde açıklama yapmıştır.[319]

İbn Akîle "rivâyet tariklerini öğrenmek isteyen kişi kıraat ıstılahları ve kurrânın farklı okuyuşlarını ihtiva eden bir kitap ezberlemelidir." diyerek konuya başlamıştır. Nitekim Ebû'l-Hasan Husrî (ö. 488/1095) hocası Ebû Bekir Kasrî'den kıraat-ı sebʿayı on senede doksan hatim yaparak almıştır. Daha sonra kıraatta ferdî usûl ve cem etme yönteminden bahsetmiştir. Süyûtî'nin İbnü'l-Cezerî'den rivâyet ettiği kıraatın müfred olarak ve cem edilerek alınışındaki oranların aynısını İbn Akîle *Letâifü'l-İşârât*'tan aktarmıştır.[320] Yine *el-İtkân*'da İbnü'l-Cezerî'den rivâyet edilen harflerde ihtilaf olduğunda ihtilafı giderme usûlleri de *ez-Ziyâde*'de Kastallânî'den aktarılmıştır. İbn Akîle daha sonra kıraat-ı sebʿâ imamlarının okuyuşları arasında ihtilaf olduğunda nasıl

[319] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 282-284.
[320] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 335.

hareket edilmesi gerektiğini âyetlerden örneklerle açıklamıştır. Kurrânın kıraatları cem etmede takip ettiği harfle ve vakfla cem usûlü de *ez-Ziyâde*'de yer almaktadır.[321]

Muhtevalarına baktığımızda pek çok ortak rivâyete rastlanmaktadır. Süyûtî daha çok kıraat âlimi İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserinden alıntı yapmıştır. *ez-Ziyâde*'de ise rivâyetlerinin büyük çoğunluğu Kastallânî'nin *Letâifü'l-İşârât* isimli eserinden aktarılmıştır.[322]

***41- Vakf*:** Vakf kavramı sözlükte durdurmak, durmak, bir kelimeyi kendisinden sonra gelen kelimeden ayırmak, harekeden kesmek gibi manaları ifade etmektedir.[323] Bir tecvîd kavramı olarak ise; okumaya yeniden başlamak düşüncesiyle, sadece nefes alacak kadar bir süre için sesin kesilmesi anlamına gelir. Kurala göre ses kesilip, nefes alacak bir müddet bekledikten sonra kısa, nefes alınır ve okuyuş sürdürülür.[324]

Süyûtî'nin yirmi sekizinci, İbn Akîle'nin yetmiş altıncı bâbda ele aldığı konunun başlığında, *el-İtkân*'da "ibtidâ" ilavesi vardır. Süyûtî konuyu vakfın çeşitleri, ibtidâ, bazı edatlarla yapılan vakf, vakf ve ibtidâ hakkında gerekli açıklamalar, kelime sonlarındaki vakfın keyfiyeti başlıklarına ayırmış, vakfın çeşitleri konusunda farklı âlimlerin tasniflerine yer vermiştir. İbtidâ bölümünü çok kısa tutmuştur. Süyûtî vakfın tam, hasen, kabîh ve kâfi olarak dört çeşidini zikretmiştir. İmam Secâvendî'ye göre ise lâzım, mutlak, câiz, mücevvez ve murahhas olarak beşe ayrılır. İbtidânın da tamam, kifâye, hasen ve kabih olarak dörde ayrıldığını, her yerde ibtidâ yapılamayacağını örnek âyetlerle açıklamıştır. Daha sonra vakıf yapılabilecek ve yapılamayacak kelimelerle ilgili âlimlerin görüşlerini yedi maddede örneklerle aktarmıştır. En son kelime sonlarındaki vakıfla ilgili dokuz vecihi sükûn, revm, işmâm, ibdâl, nakil, idğâm, hazif, isbât ve ilhâk olarak örneklerle açıklamıştır.[325]

İbn Akîle vakf ve ibtidâ konusunu üç bâba ayırarak ele almıştır. Bunlar 76, 77 ve 78. bâblardır. İbn Akîle konuya âlimlere göre vakfın tanımlarıyla başlamıştır. Vakf: Okuyucunun kelimenin sonunda bir müddet sesini kesmesidir. Vakf ve ibtidânın önemine dair rivâyetleri aktarmıştır. Hz. Ali Müzzemmil 73/4. âyette اَوْ زِدْ عَلَيْهِ وَرَتِّلِ الْقُرْاٰنَ

[321] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 3, s. 336-346.
[322] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât,* C. 1, s. 334-341.
[323] Cevherî, es-*Sıhâh*, C. 4, s. 1440; İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, C. 9, s. 359-360.
[324] Ensârî, Zekeriyya, *el-Maksıd li-telhîsi mâ fi'l-Mürşid,* Kâhire 1973, s. 4.
[325] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 232-249.

تَرْتِيلاً[326] geçen "tertîl" kelimesi için "harflerin tecvîdi ve vakf yerlerinin bilinmesidir." yorumunu yapmıştır. Yine mütekaddimînden bazı imamlar vakf ve ibtidâ kurallarını öğrenmeden öğrenciye icâzet verilmemesi gerektiğini şeyhe şart koşmuşlardır. İbn Ebû Hâtim de bu konuda "vakfı bilmeyen Kur'ân'ı da bilmez." demiştir. İbn Akîle vakfın çeşitlerini *Letâifü'l-İşârât*'tan tam, hasen, kabîh ve kâfi olarak aktarmış, vakf ve ibtidâya dair birçok örnek âyetle açıklamıştır. *el-İtkân*'da yer alan İmam Secâvendî'nin vakf tasnifi *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da da mevcuttur. Hz. Peygamber'in Fâtiha/1 sûresinin her âyetinde vakf yaptığı, yanlış yerde vakf yapanları kınadığı ile ilgili rivâyetler de *ez-Ziyâde*'de yer almaktadır. İbtidâ konusunu başlıkta yazmasa da ele almıştır. Vakfın ibtidâdan önce geldiğini, vakfın vasldan, ibtidânın ise vakftan neş'et ettiğini söyler. Bâbın sonuna doğru (بلى-ثم-بل) gibi edatlardan sonra ibtidâ yapmanın câiz olduğunu örneklerle aktarmıştır. Yine son kısımda üzerinde vakf yapmak câiz olan/olmayan kelime ve edatları örnekleriyle zikretmiştir.[327] İbn Akîle Süyûtî'nin adını hiçbir yerde anmamış, iki eserde ortak bilgiler vardır ancak rivâyetler daha çok *Letâifü'l-İşârât* adlı eserden alınmıştır.[328]

***42- Lafzen Mevsûl Manen Mefsûl*:** Kur'ân âyetleri bazen lafız olarak birbirinin devamı gibi görünür, fakat mânalarına derinlemesine baktığımızda âyetlerde farklı durumların ve kişilerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Konuyu açıklayan birçok örnek âyet vardır. Âl-i İmrân 3/7. âyet bu örneklerden biridir: هُوَ الَّذِي اَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ اٰيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ اُمُّ الْكِتَابِ وَاُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَاَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهٖ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهٗ اِلَّا اللّٰهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ اٰمَنَّا بِهٖ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ اِلَّا اُولُوا الْاَلْبَابِ[329] âyetteki وَالرَّاسِخُون kelimesindeki" "و" vasl harfi sayılırsa "ilimde rusuh sahibi olanlar te'vilini bilir." anlamına gelir. Ancak fasl harfi sayılırsa mâna tamamen değişir. Bu örnekte olduğu gibi âyetlerdeki bağlaçlar dilbilgisi kuralları açısından hamledildiği göreve göre mânada farklılıklara yol açabilmektedir.[330]

---

[326] Kur'an'ı tane tane, hakkını vererek oku. Müzzemmil 73/4.
[327] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 410-434.
[328] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 248-264.
[329] Sana kitabı indiren O'dur. Onun (Kur'ân) bir kısım âyetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde sapma meyli bulunanlar, fitne çıkarmak ve onu (kişisel arzularına göre) te'vil etmek için ondaki müteşâbihlerin peşine düşerler. Hâlbuki onun te'vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. (Bu inceliği) yalnız akl-ı selim sahipleri düşünüp anlar. Âl-i İmrân 3/7.
[330] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 266.

Süyûtî'nin yirmi dokuzuncu, İbn Akîle'nin yetmiş dokuzuncu bâbda ele aldığı konu aynı başlıkları taşımaktadır. Süyûtî "Bu üzerinde müstakil eser yazmaya değer bir konudur. Vakf konusuyla doğrudan ilgilidir, o yüzden hemen peşinden ele aldım." açıklamasıyla konuya başlamıştır. İki müellif de tanım yapmadan örnek âyetler üzerinden konuyu açıklamıştır. İki eserde ortak on iki rivâyet vardır. Süyûtî âyetleri doğru anlamak için konu bütünlüğüne, konunun nerede tamamlandığına ve siyak-sibâk ilişkisine çok dikkat etmek gerektiğini vurgulamıştır. Konuya örnek olarak iki eserde de geçen ortak rivâyetlerden biri Aʿrâf 7/189-190. هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ اِلَيْهَاۚ فَلَمَّا تَغَشّٰيهَا حَمَلَتْ حَمْلاً خَفِيفاً فَمَرَّتْ بِهٖۚ فَلَمَّا اَثْقَلَتْ دَعَوَا اللهَ رَبَّهُمَا لَئِنْ اٰتَيْتَنَا صَالِحاً لَنَكُونَنَّ مِنَ الشّٰكِرِينَ فَلَمَّا اٰتٰيهُمَا صَالِحاً جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ فِيمَا اٰتٰيهُمَاۚ فَتَعَالَى اللهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ[331] âyetlerle ilgilidir. Süyûtî buradaki anlam sorununu münâsebet ilminden faydalanarak çözmüştür. Âyette kastedilen kişilerin Hz. Âdem ve Hz. Havva olduğuna dair Ahmed b. Hanbel, Tirmîzî ve Hâkim gibi birçok kaynakta sahih nakiller mevcuttur. Ancak kastedilen Hz. Âdem ve Hz. Havva ise, "Allah şirk koştuklarından münezzehtir." hitâbı da onlara dönecek ve ikisi şirk koşmuş sayılacaktır. Süyûtî bu meseleyi şöyle çözmüştür. Âyet tesniye sîgasında ilerlerken son bölümde cemî sîgasına dönüşmüş, çünkü âyetin sonunda kastedilen Hz. Âdem ve Hz. Havva değil putperest Araplardır. "Allah şirk koştuklarından münezzehtir." hitâbı kıssada geçen bir ara ifadedir.[332]

İbn Akîle Süyûtî'nin adını zikrederek konuya başlamış, örnek âyetleri de *el-İtkân*'daki sırayla aktarmıştır. İbn Akîle Aʿrâf 7/190. âyetteki "O'na ortaklar koşarlar." ifadesinde kastedilenin putperest Arapların kendilerine Allah tarafından çocuk verildiğinde, o çocuğa abdü'l-uzza, abdü'l-menaf gibi isim koyarak şirk koşmaları olduğunu eklemiştir. İbn Akîle ilâve olarak konunun sonunda lafzan mevsûl mânen mefsûle Aʿrâf 7/163, Neml 27/29, 30 ve Yûnus 10/65. âyetleri de örnek vermiştir. Yûnus/10 sûresi 65. âyette وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْۘ ifadesinde sözün bittiğini, اِنَّ الْعِزَّةَ لِلّٰهِ جَمِيعاًۜ ifadesiyle başka bir cümlenin başladığını söylemiştir. Konu iki eserde de yaklaşık

[331] Sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O'dur. Erkek eşiyle beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca Rableri olan Allah'a şu sözlerle yakarırlar: "Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız!" 190- Fakat Allah onlara kusursuz bir çocuk verince, Allah'ın kendilerine verdiği bu nimet hakkında (sanki nimeti veren Allah değilmiş gibi) O'na ortaklar koşarlar. Allah, insanların ortak koştuğu şeylerden münezzehtir. Aʿrâf 7/189-190.

[332] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 266-267.

olarak aynı şekilde işlenmiştir, ancak *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da örnekler biraz daha fazladır.[333]

***43- Âyetlerin Fâsılaları*:** Fâsıla, âyetin son kelimesi anlamına gelmekte olup şiirdeki kâfiyeye ve secideki karîneye benzetilebilir. Kadı Ebû Bekir fâsıla için şöyle der: "Cümlede mananın tamamlandığını gösteren durak işaretlerine gelindiğinde kelime sonlarında görülen harflerdeki uyum ve benzerliktir."[334] Âyetin nerede başlayıp nerede bittiği, Kur'ân'ı doğru anlama açısından büyük önem arz etmektedir. O yüzden fâsıla konusu da Kur'ân ilimleri içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Süyûtî'nin elli dokuzuncu, İbn Akîle'nin sekseninci bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. İbn Akîle bu konunun *el-İtkân*'da olup olmadığı hakkında fikir beyan etmemiştir. *el-İtkân* içerisinde yapılan araştırmada konunun yer aldığı görülmüştür.[335] İki müellif de fâsılanın tanımıyla konuya başlamıştır. Süyûtî konuyu seci sanatı, fâsıla âyetlerindeki münâsebet özellikleri, fâsılanın kısımları, seci ve fâsıla ile ilgili bazı bilgiler başlıkları altında ele almıştır. Kur'ân'da secinin varlığı hakkında uzunca rivâyetlere yer vermiştir. Âlimlerin çoğu Kur'ân'da secinin olmadığı görüşündedir. Çünkü seci kelimesinin kökü aynı nağme ile öten kuşun sesinden gelmiştir. Kur'ân'ın şerefi böyle basit bir kelimeden türemiş sanattan münezzehtir. Eşʿârî âlimleri dışındakiler Kur'ân'da seci sanatının varlığını kabul etmiş, burada önemli olanın seci gibi görünen kelimenin arkasında verilmek istenen mana olduğunu ifade etmişlerdir. Mana kelimeye değil kelime mânaya bağlıdır. Süyûtî fâsıla âyetlerindeki münâsebet özellikleri başlığında Şemsüddîn b. Sâiğ'in (ö. 776/1375) şu görüşünü aktarmıştır: "Münâsebet Arap dilinde çok önemli bir yere sahiptir. Münâsebete dikkat ederek âyet sonlarındaki hükümleri araştırdım, kırktan fazla hüküm tespit ettim." Bu görüşlerden birkaçı şöyledir: Maʿlûmun takdîmidir, cins isimlerde müenneslik/müzekkerliğin tercih edilmesidir, mefʿulün hazfedilmesidir, tesniye yerine müfred kelime kullanmaktır ve bir harfin başka bir harf yerine gelmesidir. Süyûtî bu görüşleri âyetlerden örneklerle aktarmıştır.[336] Fâsılanın kısımları konusunda iki tasnife yer vermiştir. İbn Ebû'l-İsbâ'nın (ö. 654/1256) tasnifine göre Kur'ân'da fâsılalar

[333] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 478-484.
[334] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 54; Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 268.
[335] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 268-290.
[336] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 272-277.

temkin, tasdir, tevşih ve igal olmak üzere dörde ayrılır. Daha sonra bedîʿ ulemasının mutarraf, mütevâzi, murassâ, mütevâzin ve mütemâsil olmak üzere fâsılayı beşe ayırdıkları tasnifi aktarmıştır. Süyûtî son olarak "seci ve fâsıla ile ilgili bazı bilgiler" başlığı altında şu konulara değinmiştir. 1- Seci ve benzerlerinde uygun olan secideki kelimelerin eşit olmasıdır. 2- Secide en önemli olan kısa olmasıdır. 3- Fâsılanın güzel olması için cümledeki kelimelerin yerli yerinde olup manasını korumasıyla mümkün olur. 4- Fâsıla aslında vakf üzerine bina edilir. 5- Kur'ân'da fâsılanın sonu genellikle harf-i med veya harf-i lînle biter. 6- Fâsıla harfleri birbirine benzer veya yakın olarak gelir. 7- Fâsılada ibdâ ve tadmin çok fazla görülür. Süyûtî bu konuları âyetlerden örneklerle açıklamıştır.[337]

İbn Akîle baş tarafta *el-İtkân*'da da yer alan Caʿberî'nin (ö. 732/1332) fâsılayı semâî ve kıyâsî olarak ikiye ayırdığı tasnife yer vermiştir. Ancak İbn Akîle semâîyi *Letâifü'l-İşârât*'dan kıyâsîyi *el-İtkân*'dan aktarmıştır. Daha sonra Kur'ân'da fâsılaya dair örneklere geçmiş, her birbirine benzeyen âyet sonunun fâsıla sayılmayacağını, fâsılanın kâfiyeden farklı olduğunu ve âlimlerin ittifakla fâsıla saydığı ve saymadığı altmışa yakın âyeti örnek vermiştir. *el-İtkân*'da bunlardan on tanesi yer almakta olup İbn Akîle bu rivâyetleri *Letâifü'l-İşârât*'dan almıştır.[338] Daha sonra *el-İtkân*'daki seci sanatıyla ilgili kısımdan başlayıp bölümün sonuna kadar olan bilgileri Süyûtî'den aktarmıştır. İki eser arasında bilgileri aktarmada takdim te'hir ve bir takım içerik farklılıkları vardır.[339] Süyûtî de *Letâifü'l-İşârât*'dan yararlanmış fakat Kastallânî'nin adını zikretmemiştir. Bu Süyûtî'nin eleştirilen yönlerinden biridir. Nitekim bir rivâyete göre Kastallânî birgün Süyûtî'ye bunun sebebini sormaya gitmiş, Süyûtî evde olmasına rağmen kapıyı açmamıştır. Ancak ilimle meşgul olduğu için kapıyı açmadığı, aralarında bir sorunun olmadığı kaynaklarda geçmektedir.[340] Süyûtî ve İbn Akîle konuyla ilgili rivâyetlerin arasında yorum yapmamışlardır.

***44- Hemzenin Tahfîfi*:** Hemze, Araplar tarafından, doğru söylenmesi en zor, mahreç itibariyle en derini olarak kabul edildiği için onu farklı şekillerde okumuşlardır. Müberred (ö. 286/900) ve Herevî (ö. 370/980) gibi dil âlimleri hemzeyi harf olarak

[337] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 287-290.
[338] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 267-274.
[339] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 488-530.
[340] Ayderûs, Abdülkâdir b. Şeyh, *en-Nûru's-sâfir ʿan ahbâri'l-karni'l-ʿâşir*, Dâru sadr, Beyrut 2001, C. 1, s. 59.

değil hareke gibi tamamlayıcı bir işaret saymışlardır. Bu görüşe dayanak olarak da hemzenin elif, vav veya yâ şeklinde yazıldığı, tahfîf edilme durumu ve belirli ve sabit bir şeklinin olmaması gibi gerekçeleri saymışlardır.[341] Kur'ân'daki hemzelerin okunuşları da kıraat imamları tarafından sistemli hale getirilmiş olup, kıraat eserleri içerisinde yerini almıştır.

Süyûtî'nin otuz üçüncü, İbn Akîle'nin seksen dördüncü bâbda ele aldığı konu aynı başlığa sahiptir. İçeriklerini incelediğimizde büyük oranda benzer oldukları görülmektedir. Süyûtî hemzeyi tahfîf ile okuyan kıraat imamları ve ekollerini zikretmiş, daha sonra hemze ile ilgili hükümleri dört maddede özetlemiştir. Bu maddeler şu şekildedir: 1- Hemzenin harekesinin kendisinden önceki sakin harfe nakledilerek hemzenin düşmesi قَدْ اَفْلَحَ ifadesi buna örnektir. 2- Sakin hemzeyi kendisinden önceki hereke cinsinden med harfine ibdâl edilmesidir. وَأْمُرْ اَهْلَكَ بِالصَّلٰوةِ[342] âyeti buna örnektir. 3- Hemze ile harekesi arasında yapılan teshîl, eğer iki hemze fethada birleşirse ikinci hemzede teshîl yapılır. ءَأُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ[343] âyeti örnektir. 4- Eğer iki hemze harekede ittifak eder, iki ayrı kelimede olursa iskât olur. هٰؤُلاء اِنْ كُنْتُمْ örneğinde olduğu gibi.[344]

İbn Akîle de *ez-Ziyâde*'de aynı rivâyetlere yer vermiştir. Ancak Süyûtî'nin adını hiçbir yerde anmamıştır.[345] Hatta bir yerde قلت ifadesini sanki İbn Akîle söylüyormuş gibi anlaşılmaktadır, fakat yapılan incelemede bunun Süyûtî'ye ait olduğu görülmüştür. İki eserde de yer alan rivâyette İbn Ömer şöyle demiştir: "Hz. Peygamber, Hz. Ömer ve iki halife hemzeyi telaffuz etmezlerdi. Hemzenin telaffuzu onlardan sonra ortaya çıkan bir bidʿattır." Ebû Şâme bu hadisin delil olarak kullanılamayacağını çünkü râvisi Mûsa b. Ubeydetü'r-Rabezî'nin muhaddislere göre zayıf kabul edildiğini ifade etmiştir. Süyûtî de bunun üzerine ben de derim ki: Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde Himrân b. Aʿyen tarikiyle rivâyet edilen benzer bir hadis vardı, o hadis de Himrân'ın râfizîliği sebebiyle

---

[341] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 274; Durmuş, İsmail, "Hemze" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1998, C. 17, s. 190.

[342] Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda kararlı ol. Senden rızık istemiyoruz; asıl biz seni rızıklandırıyoruz. Mutlu gelecek, günahlardan sakınanların olacaktır. Tâhâ 20/132.

[343] İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!" İşin doğrusu onlar benim uyarım karşısında kuşku içindedirler. Hayır, azabımı henüz tatmadılar! Sʿâd 38/8.

[344] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 274-275.

[345] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 4, s. 80-84.

münker sayılmıştı. Bu ifadeyle Süyûtî Ebû Şâme'yi desteklemiş ve konuya katkı sağlamıştır.[346]

***45- Muhkem Müteşâbih*:** Kur'ân âyetleri açısından ele aldığımızda muhkem: herkesin anlayabileceği şekilde açık ve net olan, müteşâbih ise birden çok anlama gelme olasılığı olup, bu anlamlardan bir tanesinin tercih edilmesi için dışarıdan bir delile ihtiyaç duyan âyetler için kullanılan Kur'ân ilimleri kavramıdır. İslâm âlimleri muhkem âyetlerin manaları açık olduğu için daha çok müteşâbih âyetler üzerinde görüş bildirmişlerdir. Müteşâbihlik bazen lafızda, bazen mânada, bazen hem lafızda hem mânada olabilmektedir. Bunların örnekleri ilgili eserlerde mevcuttur.[347] Şâtıbî (ö. 790/1388) müteşâbihleri mutlak ve izâfi olarak ikiye ayırmış, bunları da alt bölümlere ayırarak konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir.[348]

Süyûtî'nin kırk üçüncü, İbn Akîle'nin doksan altıncı bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. Süyûtî konuyu kendine göre sekiz alt başlığa ayırmıştır. Bu başlıklar: 1- Müteşâbih âyetlerin mânası, 2- Kur'ân'da muhkem âyetler, 3- Müteşâbih âyetlerin kısımları, 4- Allah'ın sıfatları olan müteşâbih âyetler, 5- İstivâ kelimesi hakkında Ehl-i Sünnet'in görüşleri, 6- Bazı müteşâbih kelimeler, 7- Hurûf-ı mukattaa müteşâbih âyetlerdendir ve 8- Muhkem-müteşâbihle ilgili meselelerdir. Bu başlıklardan 5, 6 ve 8. başlıkta yer alan rivâyetlerin tamamına yakını *ez-Ziyâde'*de yer almaktadır. 7. başlıktaki Hurûf-ı mukattaa konusu da *ez-Ziyâde'*de otuz dördüncü bâbda müstakil olarak ele alınmıştır.[349] Bu konunun değerlendirmesi ilgili bölümde yapılmıştır. Diğer başlıklarla ilgili iki eserde görüldüğü kadarıyla pek ortak rivâyet yoktur.

Süyûtî Âl-i İmrân 3/7. âyetle konuya başlamış, sonrasında İbn Habib en-Nisâbûrî (ö. 406/1016)'den âyetin yorumuyla ilgili muhkem-müteşâbihe dair üç görüşe yer vermiştir. 1- Hûd 11/1. âyete göre الٓرٰ كِتَابٌ اُحْكِمَتْ اٰيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ[350] Kur'ân'ın tamamı muhkemdir. 2- Zümer 39/23. âyete göre اَللّٰهُ نَزَّلَ اَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَاباً مُتَشَابِهاً مَثَانِيَ تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ ذٰلِكَ هُدَى اللّٰهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللّٰهُ

[346] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 274; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 4, s. 81.
[347] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 2, s. 68-71; Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, C. 2, s. 168-173.
[348] Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Hasan Âl-u Selmân, Dâru İbn Affan, Huber 1997, C. 3, s. 85-88.
[349] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 454-469.
[350] Elif-lâm-râ. Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri sağlam kılınmış, sonra da şu şekilde açıklanmış bir kitaptır. Hûd 11/1.

فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ[351] tamamı müteşâbihtir. 3- Âl-i İmrân 3/7. âyete göre ise bir kısmı muhkem, bir kısmı müteşâbihtir.[352] Daha sonra çeşitli muhkem ve müteşâbih tanımlarına yer vermiştir. Bu tanımlara göre: Muhkem mânası açık olan, müteşâbih ise mânası kapalı olan âyetlerdir. Muhkem kendi başına anlaşılan, müteşâbih ise başka bir âyetle tefsir edilen âyettir. Muhkem âyetin nâzil olduğu şeklidir. Müteşâbih ise te'vîl edilerek anlaşılan âyetlerdir.[353] Süyûtî üçüncü başlıkta müteşâbih âyetlerin kısımlarından bahsetmektedir. Birincisi, kıyametin meydana gelişi, dâbbetü'l-arzın ortaya çıkışı gibi vukûfu mümkün olmayan müteşabih. İkincisi, kapalı hükümler ve garîb kelimeler gibi insanlar tarafından öğrenilmesi mümkün olan müteşâbih. Üçüncüsü, muhkem veya müteşâbih olduğunda şüphe olan müteşâbih. Bu tür müteşâbihlerin mânasını ilimde râsih olanlar bilebilir.[354] Süyûtî dördüncü başlıkta Allah'ın sıfatları ile ilgili müteşâbih âyetleri nasıl anlamamız gerektiği hususunda âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Selef âlimleri, ehl-i hadis ve ehl-i sünnetin büyük çoğunluğu bu âyetlere iman eder, kastedilen mânayı Allah'a bırakır ve bu âyetlerin görünen mânalarından Allah'ı tenzih ederek tefsirinden kaçınır.[355] Beşinci başlıkta ise istivâ kelimesinin mânasına dair ehl-i sünnete ait yedi farklı görüşü ve eleştirilerini aktarmıştır. Birinci görüş Mukâtil (ö. 150/767) ve Kelbî'ye (ö. 146/763) ait olup, istivânın استقر manasına geldiği şeklindedir. Süyûtî bu görüş doğru ise te'vîl gerekir, çünkü istikrâr kelimesinde tecsîm manası olduğunu söyler. İkinci görüşe göre istilâ anlamına gelmekte olup, Süyûtî istilâda zor kullanıp, galip gelme anlamı olduğu için Allah'ın bundan münezzeh olduğu eleştirisini yapmıştır. Ebû Ubeyd'den aktarılan üçüncü görüşe göre استوى kelimesi صعد mânasına gelmekte olup, Allah bir yere صعود etmekten münezzeh olduğu için bu görüş de reddedilmiştir. İsmail ed-Darîr'in (ö. 430/1039'dan sonra) Tefsir'inden aktarılan dördüncü görüşe göre "الرحمان عُلى" şeklinde takdir edilip, "Allah arş seviyesine çıktı" şeklinde mânalandırılmıştır. Süyûtî'ye göre bu da yanlıştır. Çünkü hiçbir kıraat imamı kelimeyi merfû okumamıştır. Beşinci görüşe göre âyet اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ cümlesiyle bitmekte olup, استوى kelimesiyle başka bir âyet başlamaktadır. Bu durumda 3 ayetin nazmı ve ifade

[351] Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi. Rablerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah'ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. İşte bu kitap, Allah'ın bir rehberi olup dilediği kimseyi onunla doğruya yönlendirir; ama Allah kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur. Zümer 39/23.

[352] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 5.

[353] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 6.

[354] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 16.

[355] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 17-18.

ettiği mâna değiştirdiği için kabul görmemiştir. Ferrâ (ö. 207/822) ve Eşʿarî (ö. 324/935-36) gibi âlimler göre استوى nın mânası Fussilet 41/11. âyette[356] olduğu gibi arşı yaratmayı kastetti ve ona yöneldi şeklindedir. Süyûtî "استوى kelimesi عَلَى harfi ceri ile müteaddî olduğu için bu görüş doğru olamaz." der. İbn Lebbân'dan (ö. 749/1349) aktarılan yedinci görüşe göre استوى kelimesi Âl-i İmrân 3/18. âyette قَّائِماً بِالْقِسْطِ şeklinde geçtiği gibi[357] اعتدل/adaletli oldu mânasındadır. Bu da Allah'ın yarattığı her şeyde adaletle hareket ettiği anlamına gelmektedir. Süyûtî bu görüşü eleştirmediği için muhtemelen bu görüştedir.[358]

Süyûtî bazı müteşâbih kelimeler başlığı altında -اتي-جاء-عند-وجه-عين-يد-ساق-جنب- قريب-ذهب gibi müteşâbih kelimelerinin geçtiği âyetlerde hangi mânalara geldiğine dair rivâyetleri örnekleriyle beraber aktarmıştır.[359] Son başlıkta muhkemin müteşâbihe göre üstünlüğü olup olmadığı, müteşâbih âyetlerin faydaları gibi meselelere yer vermiştir. Muhkemin müteşâbihe göre üstünlüğü konusunda ihtilaf vardır. Ebû Abdullâh el-Nekrabâzî'ye göre muhkem âyetten doğrudan hüküm çıkarılabilir, müteşâbih âyetin ise hangi mânaya geldiğine dair tefekkür gerekir. Muhkem âyetler esası teşkil eder, muhkem ayrıntılı olarak bilinirken, müteşâbih mücmel olarak bilinebilir. Müteşâbihin faydaları ise şunlardır: Kapalı yönlerin ortaya çıkarılması için ulemâyı tefekküre, araştırmaya teşvik eder, bu âyetler karşısında insan acziyetini anlayıp Allah'a teslim olur, kelâmî mezheplerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar ve bu âyetleri araştırıp gayret eden kişi sevap kazanır.[360]

İbn Akîle *el-İtkân*'da konunun başında Âl-i İmrân 3/7. âyetle ilgili en-Nisâbûrî'den aktarılan rivâyetlerin aynısını Fahreddin er-Râzî'den aktarmıştır.[361] Müellif bu bölümde Fahreddin er-Râzî'nin Allah'ın sıfatlarıyla ilgili müteşâbih lafızları ve bunların te'vilini konu edinen eseri *Esâsü't-Takdîs*'ten çok alıntı yapmıştır.[362] Daha

[356] Dahası O, duman halinde olan semâya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza, "İsteyerek veya istemeyerek (varlık sahnesine) gelin!" buyurdu. "İsteyerek geldik" dediler. Fussilet 41/11.
[357] Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. (Evet) O'ndan başka tanrı yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir. Âl-i İmrân 3/18.
[358] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 18-19.
[359] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 20-23.
[360] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 31-33.
[361] Râzî, Fahreddîn, *Mefâtîhu'l-gayb*, C. 7, s. 167.
[362] Râzî, Fahreddîn, *Esâsü't-takdîs*, nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Mektebetü'l-külliyyetü'l-Ezheriyye, Kahire 1986.

sonra muhkem ve müteşâbihin tanımlarına geçmiştir. Muhkem: Kendisinde çelişki, zıtlık ve şüphe bulunmayan sağlam sözdür. Müteşâbih: Birbirine benzeyen ve ayırt edilmesi hususunda zihni âciz bırakan şeydir.[363] Bu tanımlardan sonra muhkem ve müteşâbih hakkında âlimlerin görüşlerine yer vermiştir.

1- İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre, muhkem âyetler Enʿâm 6/151-153. âyetlerdir. Müteşâbih âyetler ise sûre başlarındaki hurûf-ı mukattaadır. Bu harfler cümmel hesabına[364] göre İslâm ümmetinin ömrüne işâret eder.

2- Ebû Bekir el-Esam'a (ö. 200/816) göre muhkem delâleti açık olan demektir. Yaratmanın aşamalarından bahseden Mü'minûn 23/14. âyet ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَاماً فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْماً ثُمَّ اَنْشَأْنَاهُ خَلْقاً اٰخَرَ فَتَبَارَكَ اللهُ اَحْسَنُ الْخَالِقِينَ[365] buna örnektir. Müteşâbih ise bilinmesi için tedebbür ve teemmüle muhtaç olan şeydir. İnsanın ölüp toprağa karıştıktan sonra tekrar dirilmesi hükmü gibi. İnsan bu hüküm üzerine düşünürse muhkeme dönüşür.[366]

3- Muhkem: Açık veya kapalı bir delille kendisinden ilim tahsil ettiğimiz şeydir. Müteşâbih ise hiçbir şekilde bilinemeyecek olan şeydir. Kıyametin vakti, sevap ve günahın miktarı buna örnektir.[367]

İbn Akîle Kur'ân'daki müteşâbihlerin faydalarını aktardıktan sonra[368] *el-İtkân*'da yer almayan Âl-i İmrân 3/7. âyetin tefsirine uzunca yer vermiştir. Âyetin tefsirinde muhkem âyetlere neden هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ dendiği, neden أُمَّهاتُ الكِتَابِ denmediği, neden وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ dediği أاَخَر demediği, زَيْغٌ kelimesinin anlamı, الْفِتْنَةِ kelimesi, وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ de kastedilen kimlerdir, أُولُوا الْأَلْبَابِ kimler olduğu gibi sorulara Taberî, Râzî, Begavî ve Ferrâ gibi âlimlerin tefsirlerinden faydalanarak cevap vermiştir.[369] Daha sonra استوى kelimesinin anlamlarını Süyûtî'nin ismini vererek *el-İtkân*'dan aynı şekilde

[363] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 5, s. 7-9.
[364] Bu hesaba göre harfler birler, onlar, yüzler, binler olarak gruplandırılır. Elif 1, lam 30 sene, mim 40 sene, sad 90 sene. Bkz. Taberî, *Câmiü'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân,* C. 1, s. 215-217.
[365] Ardından nutfeyi (döllenmiş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir. Mü'minûn 23/14.
[366] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 5, s. 21-22.
[367] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 5, s. 23.
[368] İbn Akîle bu faydaları er-Râzî'nin eserlerinden aktarmıştır. Fahreddin er-Râzî, *Esâsü't-takdîs,* s. 191; *Mefâtîhu'l-gayb,* C. 7, s. 172.
[369] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 5, s. 28-54.

aktarmıştır.[370] Sonrasında *el-İtkân*'da "Bazı müteşâbih kelimeler" başlığı altındaki on kelime ile ilgili bilgileri ayrı başlık açmadan aktarmıştır.[371] İbn Akîle bölümün sonunda "Müteşabihle ilgili bazı lafız ve âyetleri Süyûtî zikretmemiştir." dedikten sonra kelâm sıfatından,علو kelimesinden ve اين edatından bahsetmiştir.[372]

Bâbı genel olarak değerlendirdiğimizde ortak rivâyetler olmakla beraber *el-İtkân*'da konunun daha geniş ele alındığı görülmektedir.

***46- Kur'ân'da Hâs ve Âm*:** Kur'ân'daki lafızlar ve hükümler hitab ettiği kesime göre farklılık arz etmektedir. Bazı kişi, grup, mekân ve zamana hasredilen âyetlere hâs, daha çok insanların geneline hitap eden âyetlere ise âm ismi verilmiştir.[373] İslâm âlimleri âyetlerin, umumi ve hususî oluşlarını derinlemesine ele alıp, bunun kurallarını sistemli hale getirip eserlerinde işlemişlerdir. Bu ilim sadece tefsirde değil fıkıh ilmi içerisinde de büyük önem arz etmektedir.

Süyûtî'nin kırk beşinci İbn Akîle'nin doksan yedinci bâbda ele aldığı konunun başlıkları aynıdır. İki müellifin de eserlerinde ortak olarak yer verdiği birçok bilgiye rastlanmaktadır. Süyûtî âm kavramının tanımını yaptıktan sonra umumiliği ifade eden kelimelere örnekler vermiştir. Bu tanıma göre umumilik: Kelimenin tahsise girmeksizin, uygun olan bütün manaları içermesidir.[374] Umumiliği ifade eden kelimeler ise: كل kelimesi, tesniye ve cemi sîgalaryla birlikte الذي - اللتي kelimeleri, ism-i mevsûl, şart ve istifhâm olarak kullanılan ما, من, اى edatları, muzâf olan cemî kelimeler, nehiy ve nefiy edatlarında sonra gelen nekra isimlerdir. Daha sonra konuyu üç alt başlığa ayırmıştır. Bu başlıklar: Umum ifade eden âyetler, umum ifade eden hadislerin âyetle tahsisi, umum ve hususla ilgili bazı meselelerdir. Süyûtî "umum ifade eden âyetler"i üçe ayırmıştır: Umumiliği değişmeyen âyetler, kendisiyle husus murad edilen umumilik, hususilik ifade eden umumilik. Süyûtî, umumiliği değişmeyen âyetlere Zerkeşî'nin örnek verdiği Mâide 5/97, Yunus 10/44, Kehf 18/49 ve Fâtır 35/11'inci âyetelerle ilgili "Bu âyetler fer'î hüküm taşımayan âyetlerdir, o yüzden Zerkeşî'nin zikrettiği bu âyetler

[370] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 55-60.
[371] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 61-74.
[372] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 75-78.
[373] Zürkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, C. 1, s. 104-106.
[374] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 43.

konuya örnek değildir." yorumunu yapmıştır.[375] Süyûtî ikinci başlık olan "umum ifade eden hadislerin âyetle tahsisi" hususunda "bu konuya örnek âyet çok azdır." dedikten sonra beş âyeti zikretmiştir.[376] Tevbe 9/29. âyetin قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْاٰخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ اُوْتُوا الْكِتَابَ حَتّٰى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ[377] makla şnsanlar Allah'tan başka tanrı yoktur, deyinceye kadar onlarla savaİ "emrolundum."[378] hadisini tahsis etmesi bu örneklerlerden biridir.[379] Son olarak "umum ve hususla ilgili bazı meseleler" başlığı altında umumilik medh veya zemle ilgili olduğunda, devamlı olup olmayacağı hakkındaki görüşleri zikretmiştir. Bir görüşe göre umumilik devamlıdır, çünkü onu umumilikten ayıracak bir sebep yoktur ve medh-zem arasında ters düşen bir husus mevcut değildir. Diğer görüşe göre umumilik devamlı olmaz, çünkü umumi mânada değil medh veya zem mânasında kullanılmıştır. Üçüncü bir görüş ikisinin arasını cem eder. Lafızdaki umumilik, umumilik mânası taşımayan diğer umumi bir lafızla değiştirilmedikçe umumi, değiştirilirse tahsis olur.[380]

İbn Akîle de âm kavramını tanımlarken *el-İtkân*'daki aynı tanımı kullanmıştır. Ancak Süyûtî'nin adını zikretmemiştir. Daha sonra umumiliği ifade eden kelimeleri *el-İtkân*'daki aynı sıra ve örneklerle aktarmıştır.[381] İbn Akîle *el-İtkân*'da "umum ifade eden âyetler" başlığı altındaki bilgileri eksiksiz aktarmıştır. Burada Süyûtî'nin yorumunu da ismini zikrederek aktarmış, ancak sonrasında Süyûtî'nin tahsis ifade etmeyen âyetlere örnek olarak verdiği Nisâ 4/23. âyetin حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ اُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْاَخِ وَبَنَاتُ الْاُخْتِ وَاُمَّهَاتُكُمُ الّٰتِي اَرْضَعْنَكُمْ وَاَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرَّضَاعَةِ وَاُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ الّٰتِي فِي حُجُورِكُمْ مِنْ نِسَائِكُمُ الّٰتِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَاِنْ لَمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ اَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ اَصْلَابِكُمْ وَاَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْاُخْتَيْنِ اِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ اِنَّ اللهَ كَانَ غَفُوراً رَحِيماً[382] tahsis ifade ettiğini,

---

375 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 45.

376 Bakara 2/238, Nahl 16/80, Tevbe 9/29, 60, Hucurât 49/9.

377 Ehl-i kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve Resulü'nün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın. Tevbe 9/29.

378 Buhârî, îman, 17.

379 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 46.

380 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 49-50.

381 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 80-86.

382 "Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları, kız kardeşin kızları, sizi emziren anneleriniz, sütbacılarınız, eşlerinizin anneleri, kendileriyle birleştiğiniz eşlerinizden olup evlerinizde bulunan üvey kızlarınız size haram kılındı. Eğer onlarla birleşmiş değilseniz (nikâh ortadan kalktığında) kızlarını almanızda size bir sakınca yoktur. Kendi sulbünüzden olan oğullarınızın eşleri ve iki kız kardeşi birden almak da size haram kılındı; ancak geçen geçmiştir, Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir." Nisâ, 4/23.

mükellef olmayanları ayrı tuttuğunu belirtmiştir. İbn Akîle bu âyet yerine umumiliği devam edenlere İsrâ 17/32 وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَىٰ اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلاً [383] ve 36. وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ اِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُولٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُلاً [384] âyetlerin örnek olduğunu ifade etmiştir.[385] *el-İtkân*'da "umum ifade eden hadislerin âyetle tahsisi" başlığı ve içerisindeki rivâyetler *ez-Ziyâde*'de yer almamaktadır. Ancak İbn Akîle burada *el-İtkân*'da müstakil başlık olarak yer almayan ve hakkında fazla bilgi verilmeyen hâs konusuna dair tanımın ve örneklerin yer aldığı bir fasıl açmıştır. *ez-Ziyâde*'de yer alan tanıma göre hâs: Müstakil olarak, bilinen bir mâna için kullanılan her lafza denir.[386] İbn Akîle bu kısımda Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Menâru'l-Envâr* adlı fıkıh usûlü eserinden, bu esere en-Nesefî'nin yazdığı şerhi *Keşfü'l-esrâr*'dan ve Molla Cîven'in (ö. 1130/1718) yazdığı şerhi *Nûrü'l-envâr*'dan ilave rivâyetlere yer vermiştir. Hâs olan hükümlere örnek olarak verilen âyetlerden biri Hâc 22/29. ثُمَّ لْيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلْيُوفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ [387] âyettir. Bu âyette temizlik tavaf için şart sayılmış mânası açık hâs bir hükümdür. Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) göre temizlik farz değil vâciptir. Çünkü delili âhad habere dayanır.[388] İbn Akîle son olarak *el-İtkân*'da "umum ve hususla ilgili bazı meseleler" başlığı altındaki bilgileri müstakil başlık açarak aktarmış, sadece en sonuna bir rivâyet ilave etmiştir. Bu rivâyete göre muhatap eğer haber durumundaysa hitâba dahildir. Bakara 2/282. âyette وَاللهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ [389] olduğu gibi, Allah zâtı ve sıfatlarıyla âlimdir.[390]

***47- Kur'ân'ın Mücmeli ve Müfesseri*:** Bir tefsir kavramı olarak mücmel: "Kendisinden ne kastedildiği anlaşılamayacak derecede manası kapalı olan, ancak maksadın Şârî (hüküm koyucu) tarafından açıklanmasıyla anlaşılabilen lafız veya âyettir". Müfesser ise: "Kur'ân âyetlerindeki mücmel ve gizli hususların açıklanıp,

---

383 "Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur." İsrâ 17/32.
384 "Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur." İsrâ, 17/36.
385 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 88.
386 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 101.
387 Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler." Hâc 22/29.
388 Nesefî, Ebü'l-Berekât, *Keşfü'l-esrâr*, I-II, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1986, C. 1, s. 31-32.
389 Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir. Bakara 2/282.
390 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 114.

anlaşılabilir hale getirilmesidir". Bazı tefsir âlimleri müfesseri de mübeyyen ile aynı mânada kullanmışlardır.[391]

Süyûtî'nin "Mücmel ve Mübeyyen" olarak kırk altı, İbn Akîle'nin "Müfesser ve Mücmel" olarak yüz birinci bölümde incelediği konunun başlıkları benzerdir. Süyûtî mücmelin tanımıyla konuya başlamıştır. Bu tanıma göre mücmel: Delâlet ettiği mânası açık olmayan kelimelerdir. Devamında kelimenin mücmel olmasını gerektiren sebepler adı altında dokuz madde saymıştır. Bu sebepler: Kelimenin müşterek olması, hazif yapılması, zamirin merciinde farklılık olması, atıf ya da isti'nâf ihtimalinin bulunması, kelimenin garip olması, az kullanılır olması, takdim veya te'hir yapılması, harfleri değişen kelimelerin başka kelimeye dönüşmesi ve sözü zâhiren bir cümleye bağlamak için tekrar etmek şeklindedir.[392]

Süyûtî konuyu mübeyyen kelimenin özellikleri başlığı altında mübeyyen kelimelerin muttasıl ve munfasıl olarak ikiye ayrıldıklarını belirttikten sonra âyetlerden örneklerle açıklamıştır. Eğer mübeyyen kelime aynı âyet içerisinde yer alıyorsa muttasıl, farklı bir âyette geliyorsa munfasıl olarak isimlendirilmiştir. Muttasıla örnek Bakara 2/187. âyetteki "beyaz iplik siyah iplikten ayrılıncaya kadar yiyip için" hükmünün devamında gelen مِنَ الْفَجْرِ ibaresiyle beyan edilmesidir. Munfasıla örnek ise talâk âyetidir. "Bundan sonra kadını boşarsa kadın başka biriyle evlenmedikçe bir daha kendisine helal olmaz"[393] hükmü "boşanma iki defadır"[394] âyetiyle beyan edilmiştir. Süyûtî "âyetlerin mücmel olup olmaması" başlığı altında altı âyetle ilgili rivâyetlere yer vermiştir. Fâizle ilgili Bakara 2/275. âyetin وَاَحَلَّ اللهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰو[395] mücmel olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. *el-İtkân*'da Mâverdî'den aktarılan rivâyette İmam Şâfî âyetle ilgili dört ihtimal öne sürmüştür. Birincisi, âyet umumî mânadadır. Alış veriş genel bir kelimedir. İkincisi, âyet mücmeldir. Alış verişin helal ya da haram olanı ancak Hz. Peygamber'in açıklamasıyla bilinebilir. Üçüncüsü, âyet hem mücmel hem umumî

[391] Pezdevî, *Usûl*, C. 1, s. 144-145.
[392] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 52-53.
[393] Bakara 2/230.
[394] Bakara 2/229.
[395] Faiz yiyenler ancak şeytanın çarparak sersemlettiği kimse gibi kalkarlar. Bunun sebebi onların, "Alım satım da ancak faiz gibidir" demeleridir. Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Artık kime Allah'tan bir öğüt erişir de faizciliği bırakırsa geçmişteki kendisinindir, durumunun takdiri Allah'a aittir. Kim de yine faizciliğe dönerse işte bunlar orada devamlı kalmak üzere cehennemliklerdir. Bakara 2/275.

mânadadır. Dördüncüsü, âyet meşru alış verişi tayin eden âyettir.[396] Süyûtî rivâyetleri aktardıktan sonra herhangi bir yorumda bulunmamıştır.

İbn Akîle müfesserle konuya başlamıştır. Müfesser: mübeyyen demektir ve te'vil ihtimali olmayacak şekilde açıklanan şeydir. Mücmel ise mânaların çok olduğu ne kastedildiğinin anlaşılması için tefsire veya düşünmeye ihtiyaç olan şeydir.[397] *el-İtkân*'da kelimenin mücmel olmasını gerektiren sebepler adı altındaki dokuz maddeden sadece ilk üçü *ez-Ziyâde*'de yer almaktadır. İbn Akîle daha sonra fasl şeklinde bir başlık açmış ve burada *el-İtkân*'da mübeyyen kelimenin özellikleri içerisindeki rivâyetlerin aynısını aktarmıştır. Son olarak tenbih başlığında da Süyûtî'nin "âyetlerin mücmel olup olmaması" başlığında aktardığı rivâyetlerin aynısına yer vermiştir.[398] İbn Akîle bâb içerisinde hiçbir yerde ne Süyûtî'nin adını zikretmiş, ne de ilave bir yorumda bulunmuştur.

***48- Kur'ân'ın Mutlakı Mukayyedi*:** Mutlak ve mukayyed terimleri Kur'ân, hadis ve fıkıh ilimlerinin içerisinde ıstılah olarak kullanılmaktadır. Kur'ân'daki bir lafzın delâleti zaman, mekân, herhangi bir vasıf ve şarta göre sınırlandırılmışsa mukayyed, sınırlandırılmamışsa mutlak olarak isimlendirilmiştir.[399]

Süyûtî'nin kırk dokuzuncu, İbn Akîle'nin yüz üçüncü bâbda ele aldığı konunun başlıkları aynıdır. Başlıklar aynı fakat konunun farklı şekilde işlendiği görülmektedir. İbn Akîle konunun *el-İtkân*'da yer alıp almadığı hususunda görüş belirtmemiştir. Süyûtî "mutlak, kayıtsız olarak kelimelerin mahiyetini gösterir." dedikten sonra mutlak ve mukayyedi belirlemede ölçünün ne olduğundan bahsetmiştir. Allah belli bir durum veya şartla bir konuda hüküm verir, sonrada aynı konuda mutlak olarak başka bir hüküm koyarsa, bu iki durum ayrı ayrı değerlendirilir. Eğer mutlak olan bu hükmü mukayyed olan hükmün dışında, başka bir temele dayandırmak mümkün olamazsa, bu hüküm mukayyed olur. Daha sonra mutlak ve mukayyede Kur'ân'dan örnekler vermiştir. Abdestle ilgili Mâide 5/6. âyette[400] kolların dirseklere kadar yıkanması mukayyed iken,

---

396 Süyûtî, *el-İtkân,* C. 2, s. 55-57.
397 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 5, s. 138-139.
398 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 5, s. 141-160.
399 Ferhat Koca, "Mutlak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2020, C. 31, s. 402.
400 "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk kemiklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüp olursanız

teyemmümde bu husus mutlaktır. Yine dört ayaklı hayvanlardan akan kanın haramlığı mukayyed olarak gelmiş, bunların dışındakilerdeki haramlık mutlak olarak gelmiştir.[401] Süyûtî son olarak mutlak ve mukayyedle ilgili açıklamalar başlığı altında mutlağın mukayyede hamlinin mümkün olup olmadığı ile ilgili görüşlere yer vermiştir. Örnek olarak abdestte dört organın yıkanması emredilmişken, teyemmümde iki organın mesh edilmesi zikredilmiştir. Bunu abdestte zikredilen organlara hamlederek teyemmümde de baş ve ayakların meshedilebileceği söylenemez.[402] Süyûtî sadece rivâyetleri aktarmış herhangi bir yoruma gitmemiştir.

İbn Akîle ise "lafzın delâleti herhangi bir vasıfla sınırlandırılmamışsa mutlak, sınırlandırılmışsa mukayyeddir." şeklinde tanım yapmıştır. Sonrasında "kitab kitapla, sünnet sünnetle veya kitapla takyid edilebilir." açıklamasını eklemiştir. İbn Akîle daha sonra âm ve mutlak arasındaki farktan bahsetmiş, âm: kapsamına giren bütün fertleri içine alan lafızdır. Mutlak ya Nisâ/4 sûresinde olduğu gibi فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ[403] âm olur. Ya da Mâide/5 sûresinde olduğu gibi وَاَيْدِيَكُمْ اِلَى الْمَرَافِقِ[404] gayr-i âm olur. Burada el mutlaktır, dirsek ile takyid edilmiştir. Ayak da aynı şekilde topukla takyid edilmiştir.[405] Mutlak ve mukayyedle ilgili âyetlerden verilen örnekler, iki eserde de büyük oranda ortaktır. Süyûtî İbn Akîle'den farklı olarak örnek âyetlerle ilgili Şâfî mezhebinin görüşlerine yer vermiştir. Şâfî mezhebine göre örnek âyetlerdeki bütün mutlak hükümler mukayyed üzerine hamledilir. Fakat bazı âlimler zıhar ve yemin kefâretinde, kâfir kadın kölenin serbest bırakılmasıyla, teyemmümde kolların dirseklere kadar meshedilmesini câiz görürler ve mutlağı mukayyede hamletmezler. Süyûtî son kısımda mutlak ve mukayyedle ilgili açıklamalar bölümü açmış, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da bu bölüm yer almamaktadır.[406] İbn Akîle ise mutlak ve mukayyed ile ilgili rivâyetleri başlık açmadan

---

temizlenin. Şayet hasta veya yolculuk halinde bulunursanız veya içinizden biri tuvaletten gelirse yahut kadınlarla cinsel ilişkide bulunursa, bu hallerde su bulamadığınız takdirde temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin), yüzünüzü ve ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizi tertemiz kılmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz." Mâide 5/6.

401 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 86-89.

402 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 90-91.

403 Nisâ 4/92.

404 Mâide 5/6.

405 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 174-175.

406 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 89.

aktarmış herhangi bir yorum yapmamıştır. Konu genişlik olarak her iki eserde de aynı seviyededir.[407]

***49- Kur'ân'ın Muhatablarının Vücûhu*:** Âyetlerin kime hitap ettiğini tespit etmek vahyi doğru anlama hususunda önemli bir yere sahiptir. Kur'ân'daki hitaplar bir tasnife tâbî tuttuğunda üç ana gruba ayrıldığı dikkat çekmektedir: Hz. Peygamber'e yönelik olan hitaplar, Hz. Peygamber'in haricindekilere olan hitaplar ve her ikisine birden yapılan hitaplar. Bu hitaplar Kur'ân'ın her sayfasında karşımıza çıkmaktadır. Ayrıntılı ele alındığında bu hitap şekillerinin 33'e ayrıldığı ilgili eserlerde geçmektedir.[408]

Bu konuyu Süyûtî elli birinci, İbn Akîle ise yüz yedinci bâbda aynı başlıkla ele almıştır. Bu bölümde de İbn Akîle konunun *el-İtkân*'da yer alıp almadığı hususunda görüş belirtmemiştir. Süyûtî ve İbn Akîle İbn Cevzî'nin (ö. 597/1201) *el-Müdhiş* adlı eserinden Kur'ân'da on beş hitap şekli olduğu bilgisini aktarmışlardır. İki müellif de "Kur'ân'daki hitap şekilleri otuzun üzerindedir." dedikten sonra bunları bir bir saymışlardır. Burada otuz dört hitap şekli sayılmış olup tamamı *el-Burhân*'da da geçmektedir. Muhtemelen iki müellif de Zerkeşî'den aktarmıştır.[409] Bu hitap şekillerinden birkaçı şu şekildedir: Umûmî hitap, husûsi hitap, medh hitabı, zem hitabı, gadab hitabı, teşvik ifade eden hitap, şeref ifade eden hitap, sevgi ifade eden hitap ve acze düşüren hitap. İki eserde de yer alan bir diğer başlık da Kur'ân'da hitabın kısımlarıdır. Bazı âlimlere göre Kur'ân'da hitap üçe ayrılır: Sadece Hz. Peygamber'e hitap, sadece Hz. Peygamber'in dışındakilere hitap ve hem Hz. Peygamber'e hem diğerlerine hitap. İbn Akîle Süyûtî'ye ilave olarak fâide başlığı altında bazı bilgiler vermiştir. Bunların bir kısmını İbn Kayyûm el Cevzî'den (ö. 751/1350)[410] bir kısmını da *el-İtkân*'daki değişik Kur'ân ilimlerinin içerisinden alıntılar yaparak oluşturduğu görülmektedir. Bu rivâyetlerden birinde, Kur'ân otuz konu üzerine indirilmiştir. Kim bu konuları bilerek din hakkında konuşursa isabet etmiş olur, kim de bilmeden konuşursa hata eder bilgisi yer almaktadır. Bu konular: Mekkî-Medenî, muhkem-müteşâbih, nâsih-mensûh, takdim-te'hir, maktû-mevsûl, hâs-âm, emir-nehiy, sebeb-izmâr, vaʿd-vaîd,

[407] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 174-177.
[408] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 2, s. 217-253.
[409] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 2, s. 217-251; Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 92-98; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 253-261.
[410] Cevzî, İbn Kayyûm, *el-Fevâ'id,* Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1986, s. 58-60.

hudûd-ahkâm, haber-istifhâm, iʿzâr-inzâr, hüccet-ihticâc, mevâiz-emsâl ve kasemdir. Daha sonra bu konulara âyetlerden örnekler vermiştir.[411] İki müellif de rivâyetlerden sonra yorum yapmamıştır.

***50- Kur'ân'ın Nâsihi ve Mensûhu*:** Kur'ân'ı doğru anlamak, tefsirini yapmak ve ondan hüküm çıkarabilmek için en başta bilinmesi gerekli olan konulardan biri de nesh meselesidir. Bu konudaki temel bilgileri öğrenmeden bir kimsenin Kur'ân'ı tefsir etmesi âlimler tarafından uygun görülmemiştir. Nesh İslâm âlimlerinin üzerinde ihtilaf ettikleri çok farklı tanımları yapılan bir meseledir. Çoğunluğun kabul ettiği tarif şöyledir: "Şerʿî bir hükmün diğer şerʿî bir delille kaldırılmasıdır." Bu tanıma göre önceki yürürlükten kaldırılan hükme mensûh, önceki hükmü yürürlükten kaldıran yeni hüküm ya da delile nâsih ismi verilmiştir.[412] Kur'ân'da neshin varlığı ise üzerinde çok farklı mülâhazaların olduğu önemli bir konudur. Bu konunun temelini de üzerinde fikir beyan edenlerin neshe verdiği farklı anlamlar oluşturmaktadır. Âlimlerin neshe verdiği bu anlamlara göre neshi kabul edenler olduğu gibi kabul etmeyen de birçok âlim vardır. Kur'ân'da neshin olduğunu iddia eden İslâm âlimleri neshin gerçekleşmesi için birçok şartın gerekli olduğunu iddia etmişlerdir. Bununla birlikte neshin Kur'ân'da değil diğer din ve kutsal kitaplarda gerçekleştiğini savunan âlimler de vardır.[413]

Bu konuyu Süyûtî kırk yedi, İbn Akîle ise yüz sekizinci bâbda aynı başlıkla ele almıştır. Süyûtî neshin tanımından başlamış, o tanıma göre nesh sözlükte: izale etmek, tebdîl, tahvîl ve intikâl mânalarına gelmektedir.[414] Daha sonra neshin kısımlarından bahsetmiştir. Süyûtî neshi üçe ayırmaktadır: 1- Amel edilmeden önce neshedilen âyet Mücâdele 58/12. âyet يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِذَا نَاجَيْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْوٰيكُمْ صَدَقَةٌ ذٰلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ وَاَطْهَرُ فَاِنْ لَمْ تَجِدُوا فَاِنَّ اللهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ[415] na örnektir. 2ub- Geçmiş ümmetlerin şeriatlarında bulunan bazı hükümlerin o ümmetlere neshedilmesidir. Diyet ve kısasla ilgili âyetler buna örnektir. 3- Belirli bir sebebe bağlı olarak emredilen, sebebin kalkmasıyla emrin kalkmasını gerektiren hükümler de neshin kısımlarındandır. Güçsüzlük ve azlık

[411] Müzzemmil 73/10, Bakara 2/180, 190, 193, Nûr 24/27, Kıyâme 75/1, 2, Yûsuf 12/82, Talak 65/1, Kamer 54/19, Enʿâm 6/23, Tâhâ 20/85, Mâide 5/13. İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 262-266.
[412] Cürcânî, Seyyid Şerif, *Ta'rîfât*, İstanbul 1327, s. 163; Zürkânî, *Menâhil*, C. 2, s. 249.
[413] Kaya, Remzi, *Kur'ân'da Nesh*, Yağmur Yay., İstanbul 2020, s. 25-38.
[414] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 58.
[415] Ey iman edenler! Peygamberle özel görüşme yapmak istediğiniz zaman, bu görüşmenizden önce bir sadaka verin. Sizin için en iyi ve en nezih davranış budur. Şayet bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir. Mücâdele 58/12.

durumunda sabırla davranma emri buna örnektir.[416] Süyûtî'nin aktardığı bir rivâyete göre içerisinde nâsih veya mensûh âyet bulunmayan sûre kırk üç tanedir. Nâsih veya mensûh âyet bulunan sûre ise yirmi beş tanedir. İçerisinde sadece nâsih âyet bulunan sûre altı tanedir. Geri kalan sûrelerin içerisinde de mutlaka mensûh âyet vardır. Süyûtî bu taksimi şüpheli bulduğunu ifade ettikten sonra Kur'ân'da neshin kısımlarını saymıştır. Bunlar: Hükmü ve tilâveti mensûh olan âyetler, hükmü mensûh tilâveti bâkî olan âyetler, hükmü bâkî tilâveti mensûh olan âyetler. Süyûtî âyetlerden örnekler vererek konuyu açıklamıştır. Daha sonra içerisinde mensûh âyet bulunan sûreleri sıralamıştır. Bunlar: Bakara/2, Âl-i İmrân/3, Nisâ/4, Mâide/5, Enfâl/8, Tevbe/9, Nûr/24, Ahzâb/33, Mücâdele/58, Mümtehine/60 ve Müzzemmil/73'dir. Süyûtî bu sûrelerdeki mensûh âyetlerin sayısının toplam yirmi bir olduğunu, başka mensûh âyet bulunmadığını ifade etmiştir.[417] *el-İtkân*'da daha sonra "nâsih ve mensûhun şartlarıyla ilgili bazı meseleler" başlığı altında âlimlerden konuyla ilgili yirmi beş farklı görüş aktarılmıştır. Süyûtî son olarak yukarıdaki görüşlerin tenkîdi başlığı altında on rivâyetin eleştirilerine de yer vermiştir.[418]

İbn Akîle ise konuya neshin tanımıyla başlamıştır. Nesh: Allah'ın kitabında helal ve haram olan şeyleri bilmemize imkân sağlayan ilimdir. Daha sonra nâsih ve mensûhun tanımını yapmıştır. Bu tanıma göre nâsih, hükmü kaldıran, mensûh ise hükmü ve kendisiyle amel edilmesi kaldırılan demektir. İbn Akîle daha sonra *el-İtkân*'da "Kur'ân'da neshin kısımları" başlığı altındaki üçlü tasnifi örnek vermeden aktarmıştır. Açıklamaları ileride gelecek şeklinde izâhatta bulunmuştur.[419] İbn Akîle daha sonra dörtlü bir nesh tasnifine yer verir: Ku'ân'ın Kur'ân'la neshi, sünnetin Kur'ân'la neshi, sünnetin sünnetle neshi, Kur'ân'ın sünnetle neshi.[420] Âyetlerden örneklerle açıklanmış olup, bu tasnif *el-İtkân*'da yer almamaktadır. İbn Akîle daha sonra *el-İtkân*'da yer alan içerisinde nâsih veya mensûh âyet bulunan/bulunmayan sûrelerle ilgili rivâyeti aktarmıştır. Ancak Süyûtî ilgili sûrelerin isimlerini de belirtirken İbn Akîle sadece sayılarını zikretmiştir.[421] Sonrasında İbnü'l-Bârizî'nin (ö. 738/1338) *Nâsihu'l-*

[416] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 59-60.
[417] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 61-63.
[418] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 66-74.
[419] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 272-274.
[420] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 274-277.
[421] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 282.

Kur'âni'l-ʿazîz ve mensûhuh adlı eserinden aktarılan çok sayıda rivâyet dikkat çekmektedir. Burada seyf âyetinin (Tevbe 9/5. âyet) 52 sûredeki 114 âyeti neshettiği, Kıtâl âyetinin (Tevbe 9/29. âyet) 7 sûredeki 8 âyeti neshettiği, hattı mensûh olan 30 sûrede 103 âyet bulunduğu, Kur'ân'da 249 mensûh âyet bulunduğu, 37 sûrede 108 nâsih âyet bulunduğu gibi bilgiler yer almaktadır.[422] Bu bilgiler *el-İtkân*'da yer almamaktadır. İbn Akîle daha sonra nâsih ve mensûh olan âyetleri sûrelere göre tasnif ederek ayrıntılı olarak ele almıştır. *el-İtkân*'da bu bölüm üç sayfa iken *ez-Ziyâde'*de yaklaşık elli sayfadır. Süyûtî'ye göre 11 sûrede toplam 21 mensûh âyet varken, İbn Akîle'ye göre sadece Bakara/2 sûresinde 33 mensûh, 19 nâsih âyet vardır. İbn Akîle burada bütün sûreleri sıralamış, nâsih ve mensûh âyet sayılarını belirtmiş, eğer nâsih ve mensûh âyet içermiyorsa "muhkemdir" şeklinde belirtmiştir. Şöyle ki ilgili rivâyetlere göre Kur'ân'da 69 sûrede 249 mensûh âyet, 150 nâsih âyet bulunmakta olup, 45 sûre de muhkemdir.[423] İbn Akîle daha sonra "faydalı bilgiler" başlığı altında *el-İtkân*'da "nâsih ve mensûhun şartlarıyla ilgili bazı meseleler" başlığı altında yer alan görüşleri aktarmıştır. Küçük farklılıklarla beraber konu aynı rivâyetlerle işlenmiştir.[424]

ez-Ziyâde ve'l-İhsân'da nâsih ve mensûh konusu içerisinde sadece iki yerde Süyûtî'nin adı geçmektedir. Birinde Süyûtî, Mekke'de inen âyetlerde nâsih olan vardır, görüşüne Müzzemmil/73 sûresinin ilk âyetlerinin son âyetleriyle, son âyetlerinin de beş vakit namazı farz kılan âyetlerle neshedilmesini örnek olarak vermiştir. Diğerinde de Süyûtî tilâveti nesh edilen recm âyeti[425] ile ilgili "tilâvetin neshindeki sebep, neshedilen âyetin hükmü bâkî kalmakla beraber mushafta yer almaması sebebiyle Müslümanlara kolaylıktır. Çünkü bu hüküm Kur'ân'daki en ağır hükümlerdendir." yorumunu yapmıştır. İbn Akîle bu iki yorumu Süyûtî'nin adını vererek *el-İtkân*'da geçtiği şekliyle aktarmıştır.[426] Bunun dışında *ez-Ziyâde*'de nâsih ve mensûh konusunda Süyûtî'nin adı

[422] İbnü'l-Bârizî, *Nâsihu'l-Kurʾâni'l-ʿazîz ve Mensûhuh,* thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Mecelletü Mecmaʿi'l-ʿilmiyyi'l-ʿIrâkî, Bağdat 1982, s. 22-24.

[423] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 5, s. 285-414.

[424] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 5, s. 214-432.

[425] Recm konusunda kıraatı neshedilen bir ayet nakledilir. Abdullah b. Abbas (r.a.) Hz. Ömer'in minberde şöyle dediğini rivâyet etmiştir. "Cenab-ı Allah Hz. Peygamber'i hak ile göndermiş ve O'na Kitab'ı indirmiştir. Recm ayeti de O'na indirilen ayetlerden idi. Biz bu ayeti okuduk, ezberledik ve anladık. Resulullah recmi uyguladı, ondan sonra biz de uyguladık." Korkarım, zaman geçince birileri çıkıp "Biz Allah'ın kitabında recmi bulamıyoruz." der ve Allah'ın indirdiği bir farzı terkederek sapıklığa düşerler. Şüphesiz recm, Allah'ın kitabında, evli olmak, şahit, gebelik veya ikrar bulunmak şartıyla, zina eden kimse aleyhine bir haktır." (Müslim, Hudûd, 15).

[426] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 5, s. 418, 430, 431.

geçmemektedir. İbn Akîle Bakara/2 sûresindeki mensûh birkaç âyet hakkında "bence mensûh değildir." şeklindeki ilâveleri hariç konu hakkında yorumda bulunmamıştır. Bu âyetler: Bakara 2/115, 158, 178'dir. Aynı şekilde Süyûtî'ye de herhangi bir gönderme yapmamıştır. Genel olarak değerlendirdiğimizde konunun *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da *el-İtkân*'a göre daha geniş ele alındığı anlaşılmaktadır.

***51- Kur'ân'ın Hakikati ve Mecâzı*:** Kur'ân'daki kelimeler bazen hakiki anlamlarında bazen de mecâzî manalarında kullanılmıştır. Kelimelerin hakiki anlamda kullanılmış olmasında bir çelişki yoktur. Ancak mecâzî anlamda kullanılışına gelince bazı görüş ayrılıkları vardır. Âlimlerin büyük kısmı Kur'ân'da mecâzın var olduğunu kabul etmiştir. Ancak Şâfî bir âlim olan Ahmed et-Taberî (ö. 335/946), bir Mâlikî fakîhi olan Huveyz-i Mendâd (ö. h. 400 seneleri), Zâhirî mezhebinin kurucusu olan Dâvûd ez-Zâhiri (ö. 270/883) ile oğlu Muhammed (ö. 297/910) ve Mûtezile mezhebinin önde gelen isimlerinden Ebû Müslim el-İsbahânî (ö. 370/980) gibi bazı âlimler Kur'ân'da mecâzın olamayacağı görüşündedirler. Bu âlimlere göre mecâz yalanın kardeşidir ve Kur'ân bu gibi şeylerden uzaktır.[427]

Süyûtî'nin elli ikinci, İbn Akîle'nin yüz dokuzuncu bâbda ele aldığı konu aynı başlığa sahiptir. Süyûtî giriş kısmında Kur'ân'da mecâzın varlığını kabul etmeyen âlimlerin isimlerini saydıktan sonra, İzzeddin b. Abdüsselâm'ın (ö. 660/1262) konuyla igili eseri[428] üzerine kendi yazdığı *Mecâzü'l-Fürsân İlâ Mecâzi'l-Kur'ân*[429] adlı eserinin ismini zikretmiştir. Süyûtî daha sonra cümlede ve kelimede olmak üzere mecâzın çeşitlerinden bahsetmiştir. Cümlede mecâzı dörde ayırarak âyetlerden örneklerle anlatmıştır. Kelimede mecâzı da aynı şekilde yirmi bir çeşidini örneklerle açıklamıştır. Itlâk (sınırlandırmama, serbest bırakma) konusunda Süyûtî yirmi üç çeşidine yer vermiştir. Daha sonra "mecâz kabul edilen kelimelerin çeşitleri" başlığı altında altı maddede bu çeşitleri saymıştır. Son olarak "mecâzdan yapılan mecâz" başlığı altında, bir mecâzın başka bir mecâza nisbetinin nasıl olduğunu âyetlerden örneklerle açıklamıştır.[430]

---

[427] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 99; Cerrahoğlu İsmail, *Tefsir Usulü,* s. 173.
[428] Abdüsslâm, İzzeddin b. , *el-İşâre ile'l-İcâz fî baʿzı envâʿi'l-mecâz*, Beyrut 1987.
[429] İzzeddin b. Abdüsselâm'ın ilgili eserinin muhtasarıdır. Süyûtî eseri tamamlayamamış ve günümüze ulaşmamıştır. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, C. 2, s. 1590.
[430] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 99-115.

İbn Akîle *el-İtkân*'da giriş kısmındaki bilgileri aktardıktan sonra cümlede mecâzı zikretmeden kelimede mecâz kısmına geçmiştir. İbn Akîle Süyûtî'den farklı olarak mecâzı müfred ve mürekkeb olarak ikiye ayırmış, müfred mecâz altında Süyûtî'nin kelimede mecâz başlığında işlediği aynı konuyu ele almıştır. Süyûtî'nin yirmi bire ayırdığı kelimede mecâzı İbn Akîle müfred mecâz adı altında yirmi altıya ayırmıştır. Süyûtî'nin ismini zikretmese de rivâyetler aynıdır. İbn Akîle ıtlâk konusunda *el-İtkân*'da yer alan yirmi üç çeşide *ez-Ziyâde* de yer vermiştir. *el-İtkân*'da "mecâz kabul edilen kelimelerin çeşitleri" başlığı altındaki altı madde *ez-Ziyâde'*de yer almaktadır. İbn Akîle son olarak fâide başlığı altında *el-İtkân*'da "mecâzdan yapılan mecâz" başlığı altındaki rivâyetleri aktarmıştır.[431] İbn Akîle Süyûtî'nin konuyla ilgili yazdığı *Mecâzü'l-Fürsân* adlı eseri zikretmek dışında *el-İtkân*'dan hiç bahsetmemiştir. Bunun sebebi belki de iki müellifin de kullandıkları bilgileri Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ından almalarıdır.

***52- Kur'ân'ın Sarîhi ve Kinâyesi*:** Edebiyat ve şiir Araplar arasında çok değer gördüğünden Kur'ân, onları etkilemek için belâgat ve fesâhatin en güzel örneklerinden oluşan âyet ve sûreler halinde gönderilmiştir. Edebî sanatlar Kur'ân'da sıklıkla ve mükemmel bir şekilde kullanılmıştır. Bu bağlamda hiçbir karineye ihtiyaç duymadan mânası açıkça anlaşılan lafza sarîh, bir kelimeyi asıl mânasından başka bir kelimeyle ifade etmeye kinâye, kelimenin söylenilen anlamının dışında, söylenmeyen bir anlamda kullanılmasına da taʿrîz denilmiştir.[432]

Süyûtî'nin "Kinâye ve taʿrîz" başlığıyla elli dördüncü bâbda, İbn Akîle'nin "Sarîh ve kinâye" başlığıyla yüz onuncu bâbda ele aldığı konunun başlıkları benzerdir. İbn Akîle konunun *el-İtkân*'da yer alıp almadığı hususunda görüş belirtmemiştir. İkisi de tanımları yaparak başlamış, beyân ulemasına ait "kinaye, kelimenin ifade ettiği mânanın kastedilmesidir." tanımı iki eserde de mevcuttur. Süyûtî konuyu kinâyenin kullanıldığı yerler, kinayeye benzeyen mürâdif kelimeler ve kinaye ile taʿriz arasındaki fark başlıkları altında ele almıştır.[433] Kinâyenin kullanıldığı yerleri altı maddede açıklamıştır. Bunlar: Kudretin yüceliğini göstermek, bir kelimeyi daha güzeliyle ifade etmek, ifadesi kötü olan kelimeyi başka bir kelime ile kullanmak, belâğat ve mübâlağa kastının bulunması, kısıtlama kastının bulunması ve uğrayacağı âkıbeti bildirmektir. Kinayeye

[431] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 434-456.
[432] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 132.
[433] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 129-134.

benzeyen mürâdif kelimeler başlığında ise وَقُضِيَ الْأَمْرُ[434], وَاسْتَوَتْ[435], قَاصِرَاتُ[436] ve بِمَا عَمِلُوا[437] kelimelerini örnek vermiştir. Süyûtî kinaye ile taʿriz arasındaki fark konusunda birkaç âlimin görüşüne yer vermiştir. Zemahşerî'ye göre: Kinâye bir kelimeyi asıl manası dışındaki bir kelime ile ifade etmektir. Taʿriz ise kelimeyi zikredilen nana dışında zikredilmeyen bir manada kullanmaktır. Sekkâkî'ye (ö. 626/1229) göre ise taʿriz kelimenin sözü edilmeyen kimse için kullanılmasıdır. Tîbî'ye (ö. 743/1343) göre de taʿriz sözü edileni bir yönüyle yüceltmek veya kınamak, kötülemek veya azarlamak için kullanılır.[438]

İbn Akîle *el-İtkân*'da yer alan üç başlıktan "kinâyeye benzeyen mürâdif kelimeler" konusuna değinmemiştir. Diğer iki başlık altındaki bilgiler *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da yer almaktadır. İbn Akîle ilave olarak giriş kısmında Kur'ân'da kinâye olmayan ancak ona benzeyen mecâz-ı mürsel, istiâre ve teşbihe dair altı örnek âyet aktarmıştır. İbn Akîle başlıkta taʿriz kavramını kullanmasa da fâide başlığı altında *el-İtkân*'da yer alan taʿrizle ilgili bilgilerin tamamını aktarmıştır. Ancak Süyûtî'nin adını zikretmemiş, Zemahşerî, İbnü'l-Esîr, Sübkî, Sekkâkî ve Tîbî gibi âlimlerin ismiyle aktarmıştır. Belki de iki müellif de aynı kaynaklardan alıntı yapmıştır.[439] Müellifler rivâyetler arasında kendi yorumlarını katmamıştır.

***53- Kur'ân'ın Teşbîhi*:** Kur'ân'da benzetmeler sıklıkla karşımıza çıkan edebi sanatlardandır. Allah Teâlâ mesajını insanlara ulaştırmak için onların anlayacağı şekilde benzetmeler yaparak âyetleri açıklamıştır. Kazvînî'ye (ö. 739/1338) göre Teşbîh: "İki şeyin bir mânada ortak olduğuna delâlet etmektir."[440] Benzetmeler, aşkın bir boyuttan gelen ve birçok gayb bilgisini içeren Kur'ân âyetlerini insanların daha iyi anlamalarına büyük katkı sağlamıştır.

Süyûtî'nin elli üçüncü, İbn Akîle'nin yüz on birinci bâbda ele aldığı konuda Süyûtî teşbîh ve istiâreyi beraber ele almış, İbn Akîle ise iki ayrı bâb oluşturmuştur. İbn Akîle konunun *el-İtkân*'da yer alıp almadığı hususunda görüş belirtmemiştir. İkisi de

---

434 Hûd 11/44.
435 Hûd 11/44.
436 Rahmân 55/56.
437 Necm 53/31.
438 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 132-134.
439 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 458-464.
440 Celâlüddîn el-Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, Dâru İhyâ'i'l-Ulûm, Beyrut 1998, s. 203.

teşbihin tanımını ve konuyla ilgili yazılmış eserleri sıralamış, sonra teşbîhin kısımlarına geçmişlerdir.[441] Süyûtî'nin Sekkâkî'den aktardığı teşbih tanımına göre "iki farklı kelimenin bir manada müşterek olduğunu göstermektir." İbn Ebî İsbâ ise "kapalı bir manayı açık hale getirmek" olarak tanımlamıştır.[442] Daha sonra teşbîhin kısımları başlığında, teşbîhin müfred veya müerekkeb olması, müşebbeh ile müşebbeh bihin hissî ya da aklî olması, teşbîhin müekked veya mürsel olması gibi konulardan bahsetmiştir. Son olarak teşbîhde kâide başlığında, "teşbîhde asıl olanın teşbîh edatının müşebbehün bihe dâhil olması, medh için yapılan teşbîhde asıl olanın ise az değerli olanın değerli olana, zem için yapılan teşbîhde de değerli olanın az değerli olana benzetilmesidir." gibi kuralları açıklamıştır.[443]

İbn Akîle ise Sekkâkî'nin tanımına yer vermemiş, İbn Ebî İsbâ'nın tanımından sonra "bir başka târife göre kastedilen manayı kısaltarak açıklamaktır." demiştir.[444] Tanımlardan sonra *el-İtkân*'da "teşbîh edatları isim, fiil ve harfdir." şeklinde bir açıklama ve bir iki örnek vardır.[445] Bu kısım *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da yer almamaktadır. İbn Akîle daha sonra teşbîhin kısımları ve teşbihteki kâideler konularını da Süyûtî'yle aynı şekilde işlemiştir. Sadece bir yerde kendi görüşünü beyan etmiştir. Teşbîhin kısımlarından bahsederken "akılla bilinen hissî teşbîh diye bir çeşit olsa buna engel var mıdır?" diye bir soru sorduktan sonra Saffât 37/64, 65. âyetleri إِنَّهَا شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِي أَصْلِ الْجَحِيمِ طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّيَاطِينِ[446] örnek vermiştir.[447] İbn Akîle teşbîh ve istiâreyi iki ayrı bâbda ele alarak sadeleştirmiş ve istifadesi daha kolay hale getirmiştir.

***54- Kur'ân'ın İstiâresi*:** Abdulkâhir Cürcânî (ö. 471/1078-79) istiâreyi bir kelimenin dilsel kullanımı itibarıyla bilinen bir aslının bulunması, bu mânaya dair delillerin olması, konulduğu bu aslî halinin dışında farklı bir anlam için geçici olarak

[441] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 116-128; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 466-480.
[442] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 116.
[443] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 120-121.
[444] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 466.
[445] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 116.
[446] O, cehennemin ta dibinde yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları sanki şeytanların başları gibidir. Saffât 37/64, 65.
[447] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 469.

kullanılması şeklinde tanımlamıştır.[448] Süyûtî ise istiâreyi kısaca, teşbih ve mecâzın karışması şeklinde ifade etmiştir.[449]

Bu konuyu Süyûtî elli üçüncü, İbn Akîle ise yüz on ikinci bâbda aynı başlıkla ele almıştır. Süyûtî iki konuyu aynı başlık altında incelemiş, İbn Akîle teşbih ve istiâreyi iki ayrı bölümde açıklamıştır. Süyûtî konuya "istiâre mecaza benzer, mecazın teşbîhle karışmasından istiâre meydana gelir." şeklinde tanım yaparak girmiştir. Daha sonra istiârenin unsurlarını müsteâr, müsteârun minh ve müsteârun leh şeklinde zikrettikten sonra istiârenin kısımlarına geçmiştir. Süyûtî burada üç farklı tasnife yer vermiştir. Birinci tasnife göre istiâre-i mahsûsa, istiâre-i mâkûl, aklî manada olan lafızda yapılan hissî istiare, aklî olan bir mananın hissî olan manadaki bir lafızda yapıldığı istiare olarak dörde ayrılır. Lafız bakımından ise istiâre-i asliyye ve istiâre-i tebeiyye olarak iki çeşidi vardır. Diğer tasnifde ise istiârenin muraşşaha, mücerrede, mutlaka, tahkikiyye, tahliliyye, mekniyye, tasrihiyye, vikâfiyye ve inâdiyye olmak üzere dokuz farklı çeşidi vardır.[450] Son kısımda istiâre ile ilgili özellikler başlığında da Kur'ân'da istiârenin varlığını kabul eden ve etmeyenler ile istiârenin hangi çeşidinin daha beliğ olduğu gibi konularda âlimlerin görüşlerini aktarmıştır.[451]

İbn Akîle de istiârenin *el-İtkân*'da yer alan tanımıyla konuya girmiş ve devamında çeşitleri hakkındaki tasniflere geçmiştir. Konuya dair verilen örnek âyetlerde[452] birkaç farklılık görülmekle beraber rivâyetler ortaktır.[453] *el-İtkân*'da bâbın sonunda yer alan istiâre ile ilgili özellikler konusu içerisinde aktarılan rivâyetler *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da yer almamaktadır. İbn Akîle konu içerisinde Süyûtî'nin adını zikretmemiş, kendisi de ilave bir yorumda bulunmamıştır.

***55- Kur'ân'ın Îcâzı, Itnâbı ve Müsâvâtı*:** Îcâzın birçok tanımı yapılmakla beraber kısaca "az kelimeyle çok manayı ifade etmek" olarak ifade edilmiştir.[454] Meânî ilmi,

---

[448] Abdulkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâğa*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dâru'l-Medenî, Cidde 1991, s. 30.
[449] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 121.
[450] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 122-126.
[451] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 125-126.
[452] Meryem 19/4, Kehf 18/9, Tekvîr 81/18, Bakara 2/16, 17, 27, Nahl 16/112, Enbiyâ 21/18, Yâsîn 36/37, Yûnus 10/24, Hûd 11/87, Duhan 44/49.
[453] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 5, s. 482-490.
[454] İbnu'l-Esir, Ebu'l-Feth Ziyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve'ş-Şâir*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1990, C. 1, s. 55.

cümleleri içerisindeki lafızların adedi ve ifade ettikleri anlama göre üç kısma ayırır: Bunlar îcâz, müsâvât ve ıtnâbtır. Az kelamla çok şey anlatmaya îcâz, aynı şeyi çok sözle anlatmaya ıtnâb, lafız ve mânanın sayı bakımından birbirine eşit olmasına da müsâvât ismi verilmiştir.[455]

Süyûtî'nin elli altıncı, İbn Akîle'nin yüz on sekizinci bâbda ele aldığı konunun başlıkları küçük farklılıklarla aynıdır. *el-İtkân*'da bu konuya "Kur'ân'ın îcâzı ve ıtnâbı" başlığı verilmişken, *ez-Ziyâde*'de "Kur'ân'ın îcâzı ıtnâbı ve müsâvâtı" ismi verilmiştir. Süyûtî müsâvâtı kısmını zikretmese de konu içerisinde bahsetmiştir. Süyûtî îcâzın ikiye ayrıldığını belirttikten sonra bunların tanımını vermiştir. Eğer az söz, uzun sözün bir parçası ise buna îcâz-ı hazif, az söz daha geniş bir mâna ifade ederse buna da îcaz-ı kısâr adı verilir.[456]

Konuyu işlerken takdim tehir söz konusu olup, müelliflerden biri bir konuyu ilk sırada diğeri başka bir yerde zikretmiştir. Süyûtî hazfin şartları sekizdir demiş, ancak yedi madde saymıştır. İbn Akîle ise sekizini de zikretmiştir. Sekizinci madde kuvvetli bir âmilin zayıf bir âmille bir arada olmamasıdır.[457] Süyûtî hazfin çeşitleri 4'e ayırmıştır. Bunlar: iktita, iktifa, ihtibak ve ihtizaldir. İhtibakla ilgili örnek olarak verilen Âl-i İmrân 3/13. âyetle ilgili Süyûtî "bir topluluk Allah yolunda savaşıyordu. Diğeri de inkârcı…" âyetindeki takdir "Mü'min bir topluluk Allah yolunda savaşır, kâfir bir toplum ise tâğutun yolunda savaşır." anlamındadır, şeklinde yorum yapmıştır. İbn Akîle Süyûtî'nin adını vererek bu yorumu aktarmıştır.[458] İbn Akîle hazfin çeşitlerinden sadece ilk üçünü aktarmıştır. Süyûtî ismin hazfedildiği yerleri 16 maddede açıklamış,[459] İbn Akîle ise 29 maddede açıklamıştır.[460] *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da ilave olan çeşitler şunlardır: birbirine izâfe edilmiş iki ismin hazfi, haberin hazfi, fiilin hazfi, temyizin hazfi, قد edatının hazfi, lâ-i nâfiyenin hazfi, nidâ harfinin hazfi, nûn-u vikâyenin hazfi, mâzi ve muzârideki te'nin hazfi, izâfette tesniye ve cemi harflerinin hazfi, قد edatının başındaki lam harfinin hazfi, cevâbü'l-kasemin hazfi ve şartın hazfidir. İbn Akîle bu

[455] İsmail Durmuş, "Itnâb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1999, C. 19, s. 215.
[456] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 151-153.
[457] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 164-166; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 6, s. 114-119.
[458] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 171; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 6, s. 134.
[459] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 171-173.
[460] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 6, s. 121-128.

ilave çeşitleri İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *Muğni'l-Lebîb* adlı eserinden aktarmıştır.[461] Bunların yanında *el-İtkân*'da îcâz-ı hazf, fiilin, harfin, birden fazla kelimenin hazfedildiği yerler bölümleri vardır,[462] ancak bu bölümler İbn Akîle'nin eserinde yer almamaktadır.

Itnâbın çeşitlerinde iki eserde de başlıklandırma aynı ancak içeriğin farklı olduğu görülmektedir. Süyûtî ıtnâbın basit ve ziyâde olarak ikiye ayrıldığını zikrederek konuya başlamıştır. Bunların yanında başka ıtnâb çeşitlerini de aktarmıştır. Bunlar: Cümleye bazı ziyâde harflerin katılmasıyla yapılan ıtnâb, sınâî te'kidle yapılan ıtnâb, sözün tekrarı ile yapılan ıtnâb, Kur'ân'daki kıssaların tekrarı, sıfatla yapılan ıtnâb, bedelle yapılan ıtnâb, atf-ı beyanla yapılan ıtnâb, husûsî mânanın umûmî mânaya atfı ile yapılan ıtnâb, umûmî mânanın husûsî mânaya atfı ile yapılan ıtnâb, müphemlikten sonra izâh edilen ıtnâb, tefsir yoluyla yapılan ıtnâb, zâhirî bir ismin zamir yerine getirilmesiyle yapılan ıtnâb, igal ile yapılan ıtnâb, tezyîl ile yapılan ıtnâb, tard ve aksiyle yapılan ıtnâb, tekmil ile yapılan ıtnâb, tetmim ile yapılan ıtnâb, istiksâ ile yapılan ıtnâb, itiraz ile yapılan ıtnâb ve ta'lil ile yapılan ıtnâbdır. Bu yirmi çeşit ıtnâbtan tard ve aksi ile yapılan, istiksâ ilen yapılan ve taʿlil ile yapılan ıtnâb dışındakiler *ez-Ziyâde*'de yer almaktadır.[463]

Süyûtî ıtnâb konusunu daha geniş açıklamış ve örneklendirmiştir. İbn Akîle burada Süyûtî'ye itirazını açıklamış, ıtnâb saydığı üç maddeyi kabul etmediğini ifade etmiş ve ıtnâbın çeşitleri arasında zikretmemiştir. Buralarda kastedilenin te'kid olduğunu, ıtnâb sayılamayacağını söylemiştir.[464] Yine Süyûtî'nin ıtnâba örnek verdiği peygamber kıssalarının her birinde farklı yön ve inceliklerin öne çıkarıldığını dolayısıyla ıtnâb olmadığını ifade etmiştir.[465]

İbn Akîle "bedel, atf-ı beyândan sekiz özelliğiyle ayrılır." deyip bu özellikleri saymış,[466] ancak *el-İtkân*'da bu özellikler yer almamaktadır. *el-İtkân*'da bedel ve atf-ı beyânın da ıtnâbın bölümlerinden sayılmasına İbn Akîle itiraz etmiş: "Bunlar maksadın

---

[461] İbn Hişâm el-Ensârî, Ebû Muhammed Abdullâh Cemâlüddîn b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullâh, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, thk. Mâzin el-Mübârek, Muhammed Ali Hamdullâh, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1985, s. 811-849.
[462] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 157-160.
[463] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 161-190; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 6, s. 143-176.
[464] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 6, s. 146.
[465] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 6, s. 150.
[466] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 6, s. 157-159.

ortaya çıkmasını sağlayan kelâmın aslındandır." demiştir.[467] İbn Akîle ıtnâbın bölümlerini genelde bir iki örnekle açıklarken, Süyûtî ise daha geniş bilgiler vermiştir. İbn Akîle son kısımda fâide başlığı altında konuyla ilgili bazı âlimlerden fikirler nakletmiştir. Burada ıtnâbın son çeşidi olan îtiraz yoluyla yapılana dair birkaç farklı görüşe yer vermiştir.[468] Ancak *el-İtkân*'da bu bölüm yer almamaktadır.

***56- Kur'ân'ın Bedîʿsi*:** Bedîʿ kelimesinin sözlük anlamı "örneksiz ve modelsiz olarak bir şey îcat eden, örneği ve modeli olmadan yaratılmış olan" demektir. Bedîʿ belâğat ilminin müstakil bir dalıdır ve "kelâmı, lafız ve mâna yönünden süsleyip güzelleştirme usûl ve kaidelerini gösteren ilim dalı" şeklinde tanımlanır.[469]

Süyûtî'nin elli sekizinci, İbn Akîle'nin yüz on dokuzuncu bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. İbn Akîle konunun *el-İtkân*'da yer alıp almadığı hususunda görüş belirtmemiştir. İkisi de İbn Ebü'l-İsbâ'nın (ö. 654/1256) tasnifini aktarmıştır. Giriş kısımları ve baştaki rivâyetler aynı şekildedir. Süyûtî konunun giriş kısmında "bu konuda İbn Ebü'l-İsbâ müstakil bir eser yazmıştır.[470] Bu eserde Bedâyiu'l-Kur'ân'ın yüze yakın çeşidini saymıştır. Bunlardan bir kısmı îcâz ve itnâb gibi müstakil bâbların içerisinde zikredildiği için burada tekrarlanmayacaktır." şeklinde açıklama yaptıktan sonra bu çeşitlerden yetmiş yedi tanesinin sadece ismini saymıştır.[471]

Bedâyiu'l-Kur'ân'ın çeşitleri *el-İtkân*'da kırk iki tane, *ez-Ziyâde*'de elli altı tanedir. İbn Akîle *el-İtkân*'da yer almayan bazı ilave başlıklar açmıştır. Bunlar: teveşşuh, tehekküm, teslim, teshim, hüsn-ü taʿlil, el-kavl bil mucîb, isbat, terdîd, tersiyʿ, mümâsele, tevziyʿ, tasrîhu'l-kelâm, mukâbele, muraâtü'n-naziyrdir.[472] İbn Akîle *el-İtkân*'da Süyûtî'nin rivâyetler üzerine ilave olarak yaptığı yorumları da onun adını vererek aktarmıştır. Sonrasında da bazen kendi yorumunu eklemiştir. Bedâyiu'l-Kur'ân'ın çeşitlerinden olan istihdamın iki kelime ile yapılanına İbn Ebü'l-İsbâ Nisâ 4/43. âyeti örnek vermiştir. Sekkâkî bu âyetin konuya örnek olmadığını ifade etmiştir. Süyûtî de Sekkâkî'ye destek olarak örnek olan Nahl 16/1, Mü'minûn 23/12, Mâide

[467] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 6, s. 160.
[468] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 6, s. 174-176.
[469] Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yusuf b. Ebîbekr, *Miftâhu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, s. 423.
[470] İbn Ebü'l-İsbâ, *Bediyu'l-Kur'ân*, thk. Hafnî Muhammed Şeref, Dâru Nahdati Mısr, Kahire 1957.
[471] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 231; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 6, s. 178-179.
[472] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 6, s. 198-266.

5/101-102. âyetleri örnek vermiştir. İbn Akîle de Neml 27/22-23. âyetleri örnek olarak eklemiştir.[473] Süyûtî "iltifat" konusunda da umumî hitaptan hususi hitaba geçişe örnek olarak verilen Yûnus/10 sûresinde yer alan "هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ ۖ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ ۖ وَجَرَيْنَ بِهِمْ بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ ۙ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ ۖ لَئِنْ أَنْجَيْتَنَا مِنْ هَٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ"[474] ayeti hakkında bazı selef âlimlerinin aksi görüşte olduğunu beyan etmiştir. Âyetteki birinci hitap hususi, ikinci hitap ise umumî olduğunu söyledikten sonra konuya devam etmiştir.[475] Bu örnekler dışında Süyûtî ve İbn Akîle'nin konuyla ilgili yorum ve ilavelerine rastlanmamıştır.

***57- Kur'ân'da Geçen İsimler, Künyeler ve Lakablar*:** Kur'ân bir tarih kitabı değildir. Ancak geçmişteki ve indiği dönemdeki bazı olay ve kişiler, hitab ettiği kesimi etkilemek ve dikkat çekmek için sıklıkla âyetlerde geçmiştir. Bunların başında peygamberler ve kıssaları gelir. Bunun yanında sahâbe isimleri, bazı kadın isimleri, kâfirlerin önde gelenlerinin isimleri, cin isimleri, kabile isimleri de yer alır. Kur'ân'da bazı kavim adları, şehir ve yer isimleri, putların isimleri, âhiretle ilgili yer adları, bazı künye ve lakaplar da karşımıza çıkmaktadır.

Bu konuyu Süyûtî altmış dokuzuncu, İbn Akîle yüz otuz üçüncü bâbda aynı başlıkla ele almıştır. Süyûtî Kur'ân'da adı geçen yirmi beş peygamberin isimlerini ve özelliklerini aktararak başlamıştır.[476] Daha sonra Kur'ân'da geçen melek isimleri, sahabe isimleri, peygamberler dışındaki isimler, bazı kadın isimleri, kâfir isimleri, cin isimleri, kabile isimleri, kavim isimleri, put isimleri, belde ve mekân isimleri, ahiretle ilgili yer adları, uçan mahlûkat isimleri, künye ve lakablar başlıkları altında bilgiler vermiştir.

İbn Akîle ise Kur'ân'da ismi geçen peygamberleri zikretmemiş, "Bu bir önceki bölümün konusuydu, peygamberler tarihi bölümünde bunları zikretmiştik." demiştir.[477] Daha sonra Kur'ân'da geçen melek isimleri ile konuya başlamış, *el-İtkân*'daki aynı sıra

---

[473] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 234; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 6, s. 187.

[474] "Karada ve denizde yol alıp ilerlemenizi sağlayan O'dur. Gemide bulunduğunuzda, güzel bir rüzgârla gemiler onları kaydırıp götürdüğü ve bu yüzden sevinç içinde oldukları sırada onları bir fırtına yakalar, üzerlerine her taraftan dev dalgalar gelmeye başlar, kuşatıldıklarını zannederler, (işte bu durumda) "Eğer bizi bu felâketten kurtarırsan vallahi sana şükredenlerden olacağız" diye - din ve ibadeti yalnız O'na özgü kılarak- Allah'a dua ederler." Yûnus 10/22.

[475] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 236; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 6, s. 191-192.

[476] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 383-391.

[477] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 7, s. 54.

ve rivâyetlerle bâbın sonuna kadar devam etmiştir. *el-İtkân*'da Kur'ân'da geçen melek isimlerinden on bir tanesi aktarılınca Süyûtî bir madde daha eklemiştir. Bu maddede şu bilgiyi aktarmıştır: "Râgıb el-İsfehânî'nin *el-Müfredât*'ında Fetih 48/4. âyet هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَاناً مَعَ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً[478] hakkında şöyle yazdığını gördüm. Sekine mü'minlere sükûnet getiren ve kalplerine güven veren bir meleğin adıdır. Sekine aynı zamanda Hz. Ömer'in lisanıyla konuşan bir melektir. Diğer rivâyetler büyük oranda benzer bilgileri ihtiva etmektedir."[479] İbn Akîle bu on ikinci maddeyi de Süyûtî'nin adını vererek aktarmıştır.[480] Konunun bu bölümüne kadar bütün rivâyetler aynı olmasına rağmen Süyûtî'nin adı ilk defa geçmiştir. İbn Akîle Kur'ân'da geçen put isimleri ile ilgili *el-İtkân*'da da yer alan Buhârî'den aktardığı bir rivâyeti eleştirmiştir. İlgili rivâyette vedd, suvâ, yeûk ve nesrin Nûh kavminden bazı salih kimselerin adı olduğu geçmektedir. İbn Akîle "bana göre bu rivâyette bir hata vardır. Burada doğru olan İdris peygamberin kavmindendir, denmesiydi. Sehven Nûh yazılmış olabilir. Diğer âyetlere baktığımızda bu kişilerin günahkâr olduğu aşikârdır. Nûh 71/23 ve 24. âyetler وَقَالُوا لَا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَلَا تَذَرُنَّ وَدّاً وَقَدْ أَضَلُّوا كَثِيراً وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا ضَلَالاً وَلَا سُوَاعاً وَلَا يَغُوثَ وَيَعُوقَ وَنَسْراً[481] bunu doğrulamaktadır."[482] Bunu dışında Süyûtî ve İbn Akîle'nin rivâyetlerle ilgili yorumu tespit edilememiştir.

***58- Kur'ân'ın Mübhemleri*:** Mübhem kelimesinin sözlük anlamı ilk bakışta algılanması ve anlaşılması biraz zor olan, kendisiyle neyin kastedildiği tam olarak anlaşılamayan şeydir. Istılahta ise: Kur'ân'da bir topluluk veya kabilenin, insan, melek ve cin gibi varlıkların, doğrudan değil de zamirler, ism-i işâretler, ism-i mevsuller, belirsiz zaman zarfları ve belirsiz yer adlarıyla ifade edilmesidir.[483]

Bu konuyu Süyûtî yetmişinci, İbn Akîle'nin yüz otuz dördüncü bâbda aynı başlıkla ele almıştır. Süyûtî bu konuda müstakil eser veren Süheylî (ö. 581/1185), İbn

---

[478] İmanlarına iman katsınlar diye müminlerin kalplerine huzur ve güven aşılayan da O'dur. Göklerin ve yerin askerleri yalnız Allah'a aittir ve Allah her şeyi bilmekte, yerinde yapmaktadır. Fetih 48/4.
[479] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 392.
[480] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 7, s. 60.
[481] İnsanlara dediler ki: Sakın ilâhlarınızı bırakmayın; hele Ved'den, Suvâ'dan, Yegûs'tan, Yeûk'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin! 24- Gerçekten de birçoklarını saptırdılar; (Rabbim!) sen de artık bu zalimlerin şaşkınlıklarını arttır!" Nûh 71/23, 24.
[482] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 7, s. 73.
[483] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 403.

Asâkir,[484] Kadı Burhâneddin b. Cemaa'yı (ö. 790/1388) zikrettikten sonra "ben de bu kitaplardaki önemli bilgileri toplayan küçük bir kitap te'lif ettim." demiştir.[485] Daha sonra âyetlerdeki mübhemlik sebepleri başlığı altında yedi maddede bu sebepleri saymıştır. Bunlar başka âyette açıklandığı için tekrar beyâna gerek duyulmaması, kastedilenin ismen belirtilmesinin bir faydasının olmaması, ya da şöhretinden dolayı zikretme ihtiyacı duyulmaması, ismini zikretmeden önemli bir vasfını zikretmek gibi sebeplerdir. Süyûtî "mübhem âyetlerin özellikleri" konusunu iki kısma ayırmıştır. Birinci kısımda Kur'ân'da isimleri bilinen erkek, kadın, melek, cinlerle ilgili tesniye veya cemi kelimelerden ve الَّذِي- مِنْ gibi ism-i mevsûllerden mübhem olanları yer almaktadır. Süyûtî burada yüz kırk üç örnek âyet aktarmıştır. İkinci kısımda ise içlerinden bazılarının isimleri bilinen çoğul mübhemleri ele almıştır. Burada da yetmiş beş örnek âyet aktarmıştır.[486]

İbn Akîle de bu konuda eser veren müelliflerin isimlerini aktararak konuya başlamıştır. Süyûtî "mübhem âyetlerin özellikleri" başlığının girişinde bu konuda yazdığı kitaba dair, "bu sahasında benzeri olmayan bir eserdir. Her rivâyeti ait olduğu sahabe ve tâbiûna isnâd ederek aktardım. Tertibini Kur'ân sûre sırasına göre yaptım." Şeklinde bir açıklama yapmıştır. İbn Akîle bu bilgiyi aktardıktan sonra, "Süyûtî'nin bu konuda müstakil bir eser yazdığını biliyorum ama söylediği diğer kitap hakkında bilgim yok." şeklinde bir yorum yapmıştır.[487] Kanaatimizce İbn Akîle girişte ve alt başlık altında bahsedilen iki kitabı birbirinden farklı zannetmiştir. *el-İtkân*'daki "âyetlerdeki mübhemlik sebepleri" başlığı *ez-Ziyâde*'de yer almamaktadır. Sonrasında gelen "mübhem âyetlerin özellikleri" başlığı içerisindeki iki yüz on sekiz örnek âyetin tamamına dair rivâyetler *ez-Ziyâde*'de mevcuttur.[488]

***59- Kur'ân'ın Meselleri*:** Mesel kelimesi sözlükte örnek, nazir, benzer, delil gibi anlamlara gelen, çoğulu "emsâl" olan, toplum içerisinde kabul görerek meşhur olmuş sözlerdir ki Türkçe'de buna atasözü denir.[489] Ankebût sûresinde yer alan وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ

[484] Süheylî'nin bu konudaki eseri *et-Taʿrîf ve'l-iʿlâm fîmâ (bimâ) übhime mine'l-esmâʾ ve'l-aʿlâm fi'l-Kurʾân* üzerine Mâlikî fakihi İbn Asker el-Gassânî'nin yazdığı *et-tekmile ve'l-itmâm li-Kitâbi't-Taʿrîf ve'l-iʿlâm* adındaki zeylidir.
[485] Süyûtî'nin ilgili eseri *Müfhimâtü'l-akrân fî mübhemâti'l-Kurʾân,* Matbaatu's-Sâade, Mısır 1908.
[486] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 403-422.
[487] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 7, s. 105.
[488] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 7, s. 104-158.
[489] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "msl" md., C. 11, s. 615.

نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِۚ وَمَا يَعْقِلُهَآ اِلَّا الْعَالِمُونَ âyeti[490] Kur'ân'da mesellerin olduğuna örneklerden biridir. Allah insanlara mesajını ulaştırmak için sıklıkla örnekler vererek Kur'ân'ı daha iyi anlamalarını sağlamıştır.

Süyûtî'nin altmış altıncı, İbn Akîle'nin yüz otuz sekizinci bâbda ele aldığı konu aynı başlığı taşımaktadır. Süyûtî Şâfî bir âlim olan Ebû'l-Hasan el-Mâverdî'nin (ö. 450/1058) bu konuda müstakil bir eser yazdığını söyleyerek konuya başlamıştır. Daha sonra emsâlü'l-Kur'ân'ın önemine dair rivâyetlere geçmiştir. Beyhakî Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini rivâyet eder: Hz. Peygamber Kur'ân'ın helal-haram, muhkem-müteşabih ve emsâl üzerine indirildiğini buyurdu. Mâverdî'ye göre ise Kur'ân'ın önemli ilimlerinden biri de emsâldir. Ancak temsil edileni bilmeden emsâl yularsız deveye benzer. Şeyh İzzeddin'e göre Allah Kur'ân'daki emsâli ibret ve nasihat için indirmiştir.[491] Süyûtî daha sonra emsâli darb-ı mesel yönü açıkça zikredilen ve kapalı olan şeklinde ikiye ayırmıştır. Âyetlerden örneklerle genişçe açıklamıştır.[492] Son kısımda Süyûtî Caʿfer b. Şemsi'l-Hilâfe'nin *Kitabu'l-Âdâb* adlı eserinden emsâlü'l-Kur'ân'la ilgili bölümden bazı rivâyetler aktarmıştır. Kur'ân'da darb-ı mesel durumunda olan kelimeler bu eserde bir bâbda toplanmıştır. Bunun diğer bir adı da irsâl-ü meseldir. Süyûtî bu türe dair otuz örnek âyeti aktararak konuyu tamamlamıştır.[493]

İbn Akîle girişte İbn Kayyûm el-Cevzî'nin (ö. 751/1350) *el-Emsâl* adlı eserinden *el-İtkân*'da bulunmayan rivâyetlere yer vermiştir. Burada Kur'ân'da kırk iki tane mesel vardır demiş, ancak otuz üç tanesini zikretmiştir.[494] Daha sonra Süyûtî'nin adını vererek *el-İtkân*'da konunun başında zikredilen rivâyetleri aktarmıştır. Konunun sonunda Süyûtî'nin Caʿfer b. Şemsi'l-Hilâfe'nin *Kitabu'l-Âdâb* adlı eserinden emsâlü'l-Kur'ân'la ilgili aktardığı rivâyetleri, İbn Akîle de Şihâbeddin el-İbşihî'nin (ö. 854/1450) eseri *el-Mustatraf*'tan benzer şekilde aktarmıştır. Ancak *ez-Ziyâde*'de altmış sekiz örnek

[490] "İşte biz, insanlara bu misalleri anlatıyoruz ama bunların hikmetini gerçek bilgi sahibi olanlardan başkası kavrayamamaktadır." Ankebût 29/43.
[491] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 2, s. 365-366.
[492] Bakara 2/17, 266, Hac 22/11, Aʿrâf 7/58, Furkan 25/67, İsrâ 17/110, Yûnus 10/39, Tevbe 9/74. Bazılarıdır.
[493] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 2, s. 369-371.
[494] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 7, s. 320-325.

âyet varken *el-İtkân*'da otuz âyet zikredilmiştir.[495] İki müellif de rivâyetler üzerine yorumda bulunmamıştır.

***60- Kur'ân'ın Tefsirini ve Te'vilini Bilme*:** Tefsir kavramının birçok tanımı yapılmıştır. Bunlardan ikisi şöyledir: "Müşkil olan lafızdan murâd edilen mânayı keşfetmektir."[496] ve "Beşer gücü nispetinde Allah'ın muradına delâlet etmesi bakımından Kur'ân-ı Kerîm'i araştıran bir ilimdir." şeklinde tarif edilir.[497] Te'vil kavramının en çok bilinen iki tanımı ise şöyledir: "Âyetin muhtemel olduğu manalardan birine rücû ettirilmesi"[498] ve "Zâhiri mutabık olan iki ihtimalden birine reddetmektir."[499] İlk zamanlarda tefsir ve te'vil birbirinin yerine kullanılırken, sonradan ayrışmış ve müstakil ilim dalları haline gelmiştir.[500]

Bu konuyu Süyûtî yetmiş yedinci, İbn Akîle yüz kırk ikinci bâbda aynı başlıkla ele almıştır. Süyûtî "Tefsire duyulan ihtiyaç ve tefsirin şerefi" başlıklarını açarak bu konuda bilgiler vermiştir.[501] Giriş kısmında birçok âlimin tefsir ve te'vile dair görüşlerini aktarmıştır. Râgıb el-İsfehânî'ye göre tefsir te'vile göre daha genel mânadadır. Tefsir daha çok kelimerler ve müfred mânalarında, te'vil ise kelimelerin mânası ve cümlelerde kullanılır. Mâturûdî'ye göre ise âyetin mânasına dair kesin bir delil varsa bu tefsir, kesin bir delil yok ve birçok mâna ihtimali varsa te'vildir. Ebû Tâlib Tağlebî ise bir kelimeyi hakiki veya mecâzî mânasına göre açıklamaya tefsir, bâtınî mânasına göre açıklamaya da te'vil anlamını vermiştir.[502] "Tefsire duyulan ihtiyaç" başlığında ise Allah'ın kastettiği şeyin tam olarak anlaşılamaması, onu açıklayan Hz. Peygamber'in vefat etmiş olması, âyetlerin görünen mânalarının yanında daha derin mânalarının olabilmesi gibi sebepleri zikretmiştir. Süyûtî "tefsirin şerefi" başlığında yine farklı âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Ebû Ubeyd, Hasan-ı Basrî'nin şöyle dediğini nakleder: Allah indirdiği her âyetin kimin hakkında indirildiğini ve âyette kastedilen mânanın ne olduğunun bilinmesini ister. Ebû Zerri'l-Herevî (ö. 434/1043) ise ibn Abbas'ın şöyle dediğini rivâyet eder: Kur'ân'ı okuyup da tefsirini bilmeyen kişi şiiri

---

[495] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 7, s. 333-334.
[496] Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, C. 3, s. 470.
[497] Zürkânî, *Menâhil*, C. 2, s. 17.
[498] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 2, s. 148.
[499] Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, C. 3, s. 470.
[500] Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessîrûn*, C. 1, s. 17.
[501] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 494-496.
[502] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 494.

hızlıca okuyup da anlamayan bedevî gibidir. Süyûtî de bu görüşler üzerine şöyle yorum yapmıştır: "Sahabe Arapça'yı çok iyi bildiğinden Kur'ân'ın îrâbını bilmelerine ihtiyaç yoktu. Daha sonra Arap olmayanlar da Müslüman olunca îrâbı bilmek ihtiyaç oldu. İbn Nakîb de bu görüştedir. İbn Ömer'den merfû olarak, 'Kur'ân'ı îrâb ediniz, size tefsirini öğretir' rivâyeti aktarılmıştır."[503]

İbn Akîle de giriş kısmındaki tefsir ve te'vile dair *el-İtkân*'daki rivâyetlerin aynısını aktarmıştır. Daha sonra 4-5 sayfa kendi görüşlerine yer vermiştir. İbn Akîle burada tefsirin tanımını, Hz. Peygamber'in bir âyet hakkında yaptığı açıklama, te'vilin tanımını ise bir âyeti kaide ve usûllere ters düşmeyecek şekilde bir veya birden çok veche göre açıklamak şeklinde yapmıştır. Daha sonra Fâtiha/1 ve Duhâ/93 sûreleri hakkında Hz. Peygamber'in tefsirine örnek vermiştir. İbn Akîle genel kurallara ve usûllere aykırı olarak yapılan tefsirin yasaklanmış olduğunu belirttikten sonra "eğer birisi Allah burada kötü bir şeyi kastetmiş dese, bu haramdır." şeklinde yorum yapmıştır. Daha sonra Kur'ân'ın lafzının ve mânasının mûcizevî olduğundan şiirden farklı olduğundan bahsetmiş, Kur'ân'ı anlamada insanın niyetinin önemli olduğunu aynı âyeti okuyan birinin samimi niyette ise Müslüman olabildiğini, art niyetli ise anlamayıp, âyeti şiir ya da büyü olarak nitelendirebildiğini söylemiştir. Sonrasında Hz. Peygamber zamanında Kur'ân'ı duyup Müslüman olan ve aksine anlayamayıp inkârda devam eden kişilere dair örnek olayları aktarmıştır.[504] İbn Akîle kendi görüşlerini zikrettikten sonra *el-İtkân*'daki "Tefsire duyulan ihtiyaç ve tefsirin şerefi" başlıkları altındaki bilgileri aktarmaya konunun sonuna kadar devam etmiştir.[505]

***61- Müfessirde Bulunması gereken Şartlar ve Edebleri*:** Kur'ân'ı tefsir eden kişinin bazı şartlara sahip olması gereklidir. Nitekim müfessir âyetin tefsirini yaparken önce başka âyetlere bakar, bulamazsa sünnette arar. Bunlar her müfessirde bulunması gereken özellikler arasında sayılır. Bunun yanında İslâm âlimleri müfessirin bilmesi gereken ilimleri de saymışlardır. Lügat, meânî, bedi', beyân, sarf, nahiv, kıraat, fıkıh,

---

[503] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 495-497.

[504] Fussilet/41 sûresini duyup Müslüman olan Ebû Zer el-Gıfârî, Kur'ân'ı duymasına rağmen inkâra devam edenler ise Velid b. Mugiyre, Müseylemetü'l-Kezzâb, Ebû Tîyb el-Mütenebbî'dir. İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 7, s. 398.

[505] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 7, s. 395-401.

kelâm, bunlardan bazılarıdır. Kur'ân'a çok önem verdikleri için her önüne gelenin tefsir yapmasını uygun görmemişlerdir.[506]

Süyûtî bu konuyu yetmiş sekizinci, İbn Akîle yüz kırk üçüncü bâbda aynı başlıkla ele almıştır. Süyûtî konuyu tâbiûn tefsiri, selef tefsirinde ihtilaf, bâtıl tefsir şekilleri, tefsirin ana kaynakları, müfessirin bilmesi gereken ilimler, kıraata göre sahabe tefsiri, tasavvufî tefsir ve müfessirin uyması gereken şartlar şeklinde sekiz başlık altında ele almıştır. Konunun girişinde "Kur'ân'ı tefsir etmek isteyen kişinin anlayamadığı bir âyet için öncelikle diğer âyetlerde bir açıklama olup olmadığına bakması gerekir." demiştir. Taberî de tefsirinin girişinde "müfessirde aranan ilk şart inancının sağlam olması ve dinin esaslarına sadık olmasıdır." demiştir. Müfessirde aranan bir diğer şart da kullandığı ifadelerin âyetin tefsirine uygun olmasıdır.[507] Tâbiûn müfessirleri tefsirle ilgili bilgilerinin tamamını sahabeden almışlar, sadece âyetler hakkında istinbât ve istidlâlde bulunmuşlardır. Selef âlimleri arasında ise tefsire dair ihtitaflar çok azdır. İhtilafın çoğu birbirine zıt manalardan değil ifade ve uslûb farklılığından kaynaklanmaktadır. Süyûtî bâtıl tefsirlerle ilgili, "sahabe ve tâbiûnun görüşlerinden ayrılıp kendi isteklerine göre ya da bâtıl mezheplerine destek sağlamak amacıyla yazılan tefsirlerdir." demiş ve Sülemî'nin (ö. 412/1021) *Hakâik*'i bu gibi tefsirlerle dolu olduğunu söylemiştir.[508] Tefsirin ana kaynaklarını da Zerkeşî'den dört maddede aktarmıştır: 1- Hz. Peygamberin sünneti. 2- Sahabenin sözleri. 3- Mutlak olarak Arapça'ya dayanmak. 4- Âyetin manasına sadık kalmak kaydıyla dini bilgilerden yararlanılarak yapılan tefsir. Süyûtî müfessirin bilmesi gereken ilimleri ise on beş maddede özetlemiştir. Bunlar: lügat, nahiv, sarf, iştikâk, meânî, bedî, beyân, kıraat, kelam, fıkıh, fıkıh usulü, sebeb-i nüzul ve kıssalar ilmi, nâsih-mensûh, mücmel ve mübhem âyetleri açıklayan hadisler ve ilmi mevhîbedir.[509] Mutasavvıfların Kur'ân hakkındaki görüşlerini tefsirden saymamıştır. Nesefî'ye göre âyetler zâhirî mânalarına göre tefsir edilir. Âyetleri bâtınîlerin iddia ettikleri mânada tefsir etmek ilhaddir. Süyûtî burada şu yorumu ekler "Kur'ân birçok ihtiyaca cevap veren, içerdiği ilimler bitip tükenmeyen bir kitaptır. Kur'ân'ı inanarak inceleyen kurtulur, nefretle inceleyen

[506] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 497-502.
[507] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 497-499.
[508] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 500-503.
[509] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 503-505.

delâlete düşer. Kur'ân'da zâhirî ve bâtınî mânalar vardır. Zâhirî mânası kıraatı, bâtınî mânası da te'vilidir."[510] Süyûtî son olarak müfessirin uyması gereken şartlarla ilgili şunları aktarmıştır. Müfessirin âyetin hakiki ve mecâzî mânasına, nüzûl sebebine ve ifadedeki düzgünlüğe dikkat etmesi gerekir. Mümkün olduğunca âyetlerde tekrar olduğu iddiasından kaçınmalıdır. Müfessir âyetin içerdiği mânaya riâyet ederek bütün dikkatini nazmında toplamalıdır. Âyetin nazmında mecâzî mânada kelime bulunduğu takdirde bu kelime âyetteki mânayı aşacağı için çok dikkatli olması gerekir.[511]

İbn Akîle giriş kısmında Süyûtî'nin ismini zikretmeden aynı rivâyetlere eserinde yer vermiş, tâ ki *el-İtkân*'da dördüncü başlık olan tefsirin ana kaynaklarına kadar eksiksiz aktarmaya devam etmiştir. Buradan sonra Ebu Hayyân'ın tefsirinin mukaddimesinde yer alan, tefsir yapacak kişinin bilmesi gereken ilimlerle ilgili yedi özelliği aktarmıştır.[512] Bu özellikler şunlardır: 1- Lügat ilmi. 2- Terkibi ve müfred olması yönüyle garîb olan kelimelerle ilgili hükümlerin bilgisi. 3- Lafzın ve terkibin en güzel, en kuşatıcı mânada olması ve bunu bedii, beyân ilminden aldığı. 4- Mübhemin taʿyini, mücmelin beyânı, sebeb-i nüzûl ve nesh. 5- Mücmel-mübeyyen, umum-husûs, mutlak-mukayyed, emr-nehy ve bunlara benzeyenlerin bilgisi. 6- Allah için söylenmesi câiz olan ve câiz olmayan sözler. 7- Ziyâde veya noksanlık, harekedeki değişiklik ya da bir lafzın yerine bedel olarak başka lafız getirilmesiyle lafızlarda görülen çelişkiler. İbn Akîle her maddenin sonunda o konuda yazılan eserleri de zikretmiştir. Yedi maddeye ilave olarak kıraat konusunu da müfessirin bilmesi gereken özellikler arasına katmıştır. Burada kıraat-ı sebʿa hakkında bazı bilgiler vermiştir.[513] Bu özellikler *el-İtkân*'da yer almamakla birlikte, bir kısmı eserde geçen başka âlimlerin tasnifleri içerisinde görülmektedir.[514] İbn Akîle daha sonra *el-İtkân*'dan aktardığı bilgilere "tefsirin ana kaynakları" başlığından bölümün sonuna kadar eksiksiz devam etmiştir. Bu başlık altında iki yerde Süyûtî kendi yorumunu katmış, İbn Akîle'de bunları *ez-Ziyâde*'de zikretmiştir. Süyûtî "sahabe sözünün müsned haber olduğunu söyleyenler, bunların sebeb-i nüzûlle ilgili olduğunu belirtmişlerdir. Ben bu görüşü doğru buluyorum, demiştir. Diğer yorumda ise zayıf ve mevzû hadislere dayandırılarak yapılan tefsirler

[510] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 506-508.
[511] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 524-527.
[512] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 7, s. 410-464.
[513] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 7, s. 422-431.
[514] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 497-527.

olduğu rivâyeti üzerine Süyûtî "böyle tefsirler çok azdır. Kitabın sonunda bunları zikredeceğim." demiştir.[515] Yine müfessirin bilmesi gereken ilimler içerisinde Zerkeşî'nin "müfessirin kalbinde bidʿat, kibir, hevâ ve dünya sevgisi olmamalıdır." sözü üzerine, Süyûtî burada "şu âyeti hatırlatmak isterim." diyerek Aʿrâf 7/146. âyeti[516] örnek vermiştir. İbn Akîle'nin eserinde aktardığı Süyûtî'ye ait yorumlardan biri de şöyledir: "Ben Hz. Peygamber ve sahabenin sözlerini içeren bir kitap yazdım. Kitapta on binden fazla merfû ve mevkuf rivâyeti bir araya topladım. Adını da *Tercümânü'l-Kur'ân* koydum. Kitabı yazarken rüyamda Hz. Peygamber'i gördüm, onunla sohbet ettim ve duasını aldım."[517] İbn Akîle tasavvufî tefsir konusunda sadece bir yerde "zâhir-bâtın, had-matlaʿ konusunu müstakil bâblarda daha önce ele aldım." açıklamasını yapmıştır.[518] Bunun dışında herhangi bir yorumu yer almamaktadır. Bâbın geneline baktığımızda İbn Akîle *el-İtkân*'daki rivâyetlerin tamamını aktarmış, ilâve olarak Ebu Hayyân'ın tefsirinin mukaddimesinde yer alan özellikleri zikrettiği için konuyu Süyûtî'den daha geniş ele almış gibi görünmektedir.

***62- Müfessirin İhtiyaç Duyduğu Edatların Manası*:** Arapça'da cümleler asli olarak isim ve fiillerden oluşur. Bunun yanında edatlar da cümle içerisinde önemli bir yere sahiptir. Edatlar içerisinde bulundukları cümlelere çok farklı manalar katar. Arapça'da genel olarak "Hurûfü'l-meâʿnî" diye isimlendirilmekte olan edatlar kendi içinde farklı kısımlara ayrılmıştır.[519] Müfessirin bu edatları iyi bilmesi Kur'ân'ın doğru anlaşılmasında çok büyük katkı sağlayacaktır.

Süyûtî'nin kırkıncı, İbn Akîle'nin yüz kırk dördüncü bâbda ele aldığı konunun başlıkları küçük farklılıklarla beraber aynıdır. Başlık *el-İtkân*'da harf, isim, fiil ve zarf olarak kullanılan edatların manası şeklindedir.[520] Süyûtî cümlelerin iyi anlaşılması için edatların iyi bilinmesi gerektiğini vurgulayarak konuya başlamıştır. Konunun önemine dair birkaç rivâyetten sonra edatlara geçmiştir. *el-İtkân*'da yüz dokuz edat, *ez-Ziyâde*'de

---

[515] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 503-504; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 7, s. 432-433.

[516] Yeryüzünde haksız yere böbürlenenleri âyetlerimden mahrum edeceğim. Onlar, bütün mûcizeleri görseler de iman etmezler; doğruluk yolunu görseler onu izlemezler. Fakat eğrilik yolunu görürlerse hemen ona saparlar." Bu durum, onların âyetlerimizi yalan saymalarından ve onlardan gâfil olmalarından ileri gelmektedir. Aʿrâf 7/146.

[517] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 510, 514; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 7, s. 444, 451.

[518] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 7, s. 457.

[519] İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân, *Kâfiye*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 2011, s. 90-93.

[520] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 393.

yüz yirmi altı edat yer almaktadır. İki müellif de edatları harf sırasına göre aktarmıştır. Bazı edatlar kısaca geçilirken bazıları hakkında Kur'ân'dan âyetler ve Arap gramerinden de açıklayıcı bilgilerle geniş mâlûmat aktarılmıştır. Örneğin إِذَا edatının kullanım özelliklerinden bahsederken, ansızın manasında isim cümlelerinin başına geldiği ve Tâhâ 20/20. âyette فَأَلْقٰيهَا فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعٰى[521] bu mânada kullanıldığı aktarılmıştır. Ansızın mânasının dışında da fiil cümlelerinde şart mânasını taşıdığı Nasr 110/1. âyetin de إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللهِ وَالْفَتْحُ[522] bu kullanıma örnek olduğu zikredilmiştir. Bunun yanında dil âlimlerinden Ahfeş, Müberred ve cumhur ulemânın konuyla ilgili görüş ve örneklerine de yere verilmiştir.[523] Bunun yanında لَوْ مَا - لَيْسَ- لَيْتَ - مَا edatlarıyla ilgili bilgi ve örnekler bir sayfa içerisinde zikredilmiştir.[524]

İbn Akîle edatlara geçmeden önce Süyûtî'nin adını vererek, *el-İtkân*'da aktarılan bilgilerin tamamını zikretmiştir. Süyûtî burada "bu konuda mütekaddimûndan Herevî *el-Ezhiyye*, müteahhirûndan İbn Ümmi Kâsım *Cene'd-Dânî fî Hurûfi'l-Meânî* adlı aserleri vardır." demiştir. İbn Akîle de bu bilgiyi aktardıktan sonra "bana göre harf, kelime ve edatlar hakkında en güzel eser İbn Hişâm'ın *el-Muğnî*'sidir. Bu bölümdeki bilgileri oradan aktarmaya çalışacağım" demiştir.[525] *ez-Ziyâde*'de yer alıp *el-İtkân*'da bulunmayan edatlar şunlardır: (-ظل-طفق-صار-زعم-حين-حسب- تَبَارَكَ-تعالا- قَبْلَ- بَعْدَ-اي-اصبح-اجل هو-قط-قبلُ-علم). Her iki müellif de bu konuyu, edatları tek tek sıralayarak, yüz sayfanın üzerinde tafsilatlı bilgi vererek çok geniş ele almıştır. Konu bazı takdim-te'hirler ve küçük eksik-fazlalar dışında her iki eserde de ortak rivâyetlerle yer almaktadır.[526]

***63- Peygamberden Vârid Olan Tefsirler*:** Hz. Peygamber yirmi üç yılda peyder per indirilen Kur'ân'ın aynı zamanda ilk müfessiridir. Tebliğ ve tebyîn O'nun peygamberlik görevlerindendir. Sünnet Kur'ândan sonra en önemli tefsir kaynağı olmanın yanı sıra Kur'ân'ın umum ve hususuna, nâsih ve mensûhuna, mutlak ve mukayyedine kısacası akla takılan diğer hususlarına açıklık getirmiştir. O yüzden Hz.

[521] Hemen attı. Bir de ne görsün, o akıp giden bir yılan oluvermiş! Tâhâ 20/20.
[522] Allah'ın yardımı gelip fetih gerçekleştiğinde. Nasr 110/1.
[523] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 399-401.
[524] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 492.
[525] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 8, s. 8.
[526] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 8, s. 6-177.

Peygamber kendine sorulan kapalı hususları tefsir etmiş ve bu tefsirler ilgili eserlerde yerini alıp günümüze kadar ulaşmıştır.[527]

İbn Akîle bu konuyu yüz kırk yedinci bâbda işlerken, konunun *el-İtkân*'daki varlığı hakkında bir şey söylememiştir. Süyûtî bu konuyu sekseninci bâb olan "tabakâtü'l-müfessirînin" içerisinde "Resulullah'ın tefsiri" alt başlığında ele almıştır. Süyûtî bu bâbda sahabe ve tabiûn müfessirleri hakkında bilgi verdikten sonra Hz. Peygamber'den vârid olan tefsirler konusuna geçmiştir. Burada Fâtiha/1 sûresinden Nas/114 sûresine kadar Hz. Peygamber'den gelen yetmiş beş sûre ile ilgili tefsir rivâyetlerini zikretmiştir. Son kısımda da buraya kadar rivâyet ettiği bilgilerin bazısının merfû, bazısının sahih, hasen, zayıf, mürsel veya muʿdal hadis olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca "tefsirle ilgili merfû olarak rivâyet edilen üç uzun hadisi de konu içerisine almadım," dedikten sonra bu üç hadisten bahsetmiştir. Birincisi Hz. Mûsa ve Hızır arasındaki kıssadan bahseden hadistir. Buhârî ve bazı hadis kitaplarında geçen bu hadis Kehf/18 sûresindeki bazı âyetlerin tefsiridir. İkincisi fitnelerle ilgili yarım sayfa uzunluğundaki hadistir. Nesâî ve diğer bazı âlimlerin rivâyet ettiği hadis hakkında İbn Kesîr "İbn Abbas belki de bu hadisi isrâilî haberlerden almıştır." der. Üçüncüsü ise sûrla ilgili hadistir. Bu fitne hadisinden daha uzun olup kıyametle ilgili çeşitli sûrelerdeki âyetlerin tefsirini ihtivâ etmektedir.[528]

İbn Akîle konuya girerken "sahabe ve tâbiûndan merfû ve mevkuf rivâyetleri Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Nesâî ve İmam Mâlik'in Muvattâ'sından başka bâblarda aktarmıştık. Bu bölümde Hz. Peygamber'den gelen tefsire dair merfû rivâyetlerden bahsedeceğiz." demiştir. Fâtiha/1 sûresinden Nas/114 sûresine kadar Hz. Peygamber'den gelen yetmiş altı sûrenin tefsirine dair rivayetleri sıralamıştır. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da yer alıp *el-İtkân*'da zikredilmeyen tek rivâyet Hümeze/104 sûresi hakkında olandır. Bir de iki eser arasında bazı sûrelerin ismi değişiktir. *el-İtkân*'daki Mü'min/40, Meâric/70, İnfitâr/82, A'lâ/87, Tekâsür/102 ve İhlâs/112 sûreleri *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da sırasıyla Ğâfir/40, Seele/70, İnfetarat/82, Sebbih/87, el-Hâküm/102 ve Samed/112 şeklinde geçmektedir. *el-İtkân*'da son kısımda aktarılan üç hadisle ilgili

[527] Kurtûbî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişam Semîr el-Buhârî, Dâru Alemi'l-Kutub, Riyad 2003, C. 1, s. 39.
[528] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 541-579.

rivâyetler *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da yer almamaktadır. İbn Akîle bâbın hiçbir yerinde Süyûtî'nin adını anmamış, rivâyetler hakkında da yorumda bulunmamıştır.[529]

***64- Kur'ân'ın Garîblerini Bilme Hakkında*:** Kur'ân'daki bazı kelimeler sözlüklere bakılmadan ilk bakışta herkes tarafından anlaşılamamaktadır. Bu kelimelerin garîbliği onların manasındaki kapalılıktan değil başka dillerden Arapça'ya geçmelerinden ve kabileler arasındaki lehçe farklılıklarından kaynaklanmıştır.[530] Kur'ân'da yer alan garîb kelimeleri ve anlamlarını ele alan ilim dalına garîbü'l-Kur'ân adı verilmiştir.

Süyûtî bu konuyu otuz altıncı, İbn Akîle yüz kırk sekizinci bâbda aynı başlıkla ele almıştır. Süyûtî konuyu dört alt başlıkta incelemiş. Bunlar: "Sûrelerdeki garîb kelimelerin manaları, İbn Ebi Talha tarîkine göre sûrelerdeki garîb kelimeler, İbn Ebi Hâtim tarîkine göre sûrelerdeki garîb kelimeler, garîb ve müşkil kelimelerin tefsirinde Arap şiirinin önemi şeklindedir."[531] Süyûtî bu konuda eser veren Ebû Ubeyde, Ebû Ömeri'z-Zâhid ve İbn Dureyd'i zikrettikten sonra en meşhur olanın, Uzeyzî'nin (ö. 330/941) on beş yılda Ebû Bekir İbn Enbârî ile bereber kaleme aldığı eser olduğunu söylemiştir. Sonrasında bu konuda yazılan en güzel eserin Râgıb el-İsfehânî'nin *el-Müfredât*'ı olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra İbn Ebi Talha tarîkine göre sûrelerdeki garîb kelimeler başlığı altında, İbn Ebi Talha tarîkine göre İbn Abbas'tan rivâyet edilen, seksen beş sûredeki garîb kelimelerin geçtiği âyeti ve hangi mânaya geldiğini aktarmıştır. Devamında ise İbn Ebi Hâtim tarîkine göre otuz sekiz sûredeki garîb kelimelerin geçtiği âyeti ve açıklamasını aktarmıştır.[532] Süyûtî son başlıkta garîb ve müşkil kelimelerin tefsirinde Arap şiirinin öneminden bahsetmiş, otuz beş sayfayı bulan tafsilatlı bilgi vermiştir.[533]

İbn Akîle de konuyla ilgili müstakil eser veren âlimlerin isimlerini zikrederek konuya başlamıştır. Konunun *el-İtkân*'da yer alıp almadığı hakkında bir görüş beyân etmemiştir. Devamında İbn Ebi Talha ve İbn Ebi Hâtim tarîklerine göre sûrelerdeki garîb kalimeleri aynı sıra ile eksiksiz aktarmıştır. İbn Akîle sadece iki başlığın

[529] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 9, s. 6-88.
[530] Tehânevî, *Mevsûatu Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*, C. 2, s. 1250.
[531] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 313-358; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 9, s. 90-212.
[532] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 315-325.
[533] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 326-358.

öncesinde Süyûtî'den rivâyetleri aktarırken adını anmıştır. Burada Süyûtî "Kur'ân'daki garîb kelimeler hakkında müracaat edilebilecek en değerli kaynak İbn Abbas ve talebelerinden gelen rivâyetlerdir. İbn Abbas'tan rivâyet edilen bilgilerin en sağlamı İbn Ebi Talha tarikiyle gelenleridir. Buhârî de Sahîh'inde bu tariki tercih etmiştir."[534] İbn Akîle bunlar dışında *el-İtkân*'dan bahsetmemiş, rivâyetler hakkında da yorum yapmamıştır. *el-İtkân*'da yer alan dördüncü başlık olan "garîb ve müşkil kelimelerin tefsirinde Arap şiirinin önemi" konusu *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da yüz kırk dokuzuncu bâbda müstakil olarak ele alınmıştır.[535] O yüzden burada ayrıntıya girilmeyecektir.

***65- Tabakâtü'l-Müfessirîn Hakkında*:** Hz. Peygamber ve sonraki devirlerde tefsir sahasında söz söyleyenlerin sistemli bir şekilde kayıt altına alınması Kur'ân'ı anlama ve sonraki kuşaklara aktarma konusunda büyük önem arz etmektedir. Bu alanda akla gelen ilk eserlerden biri Süyûti'ye aittir. *Tabakâtü'l-Müfessirîn* adlı eserinin girişinde bu tarzda bir eser yazmasının sebebini şöyle açıklamıştır: "Böyle bir eser telif etmemin nedeni, hiç kimsenin bu alana el atıp ilgilendiğini görmememdir; hadisçiler, fıkıhçılar, nahivciler ve diğer alanlardaki âlimlerle ilgili tabakât türü eserler kaleme alınmasına rağmen müfessirler için böyle bir çalışma yapılmamıştır."[536]

Süyûtî bu konuyu sekseninci, İbn Akîle ise yüz elli üçüncü bâbda aynı başlıkla ele almıştır. Süyûtî bu bölümü sahâbe müfessirleri, tabiîn müfessirleri, Taberî ve gelişen tefsir türleri, Resûlullah'ın tefsiri başlıklarına ayırmıştır. Birinci başlık olan sahâbe müfessirlerini de Hz Ali'den, İbn Abbas'tan ve İbn Mesʿûd'dan rivâyet edilenler şeklinde alt başlıklara ayırmıştır. Süyûtî dört halife içerisinde kendisinden en çok tefsir rivâyeti yapılanın Hz. Ali olduğunu, çünkü diğerlerinin Hz. Ali'den önce vefat ettiğini söylemiştir. İbn Mesʿûd'dan yapılan rivâyetler ise Hz Ali'den de fazladır. Bunun sebebi olarak Kur'ân'a dair bilmediği bir şey duyduğunda hemen gidip öğrenmesi gösterilmiştir. İbn Abbâs ise "tercümânü'l-Kur'ân" olarak meşhur olmuş ve Hz. Peygamber'in çok kez duasına mazhar olmuştur.[537] Tâbiûn müfessirlerinin önde gelenleri arasında da Mücâhid, İkrime, Tâvûs, Saîd b. Cübeyr, Atâ b. Ebî Rabah ve Zeyd b. Eslem gibi isimleri saymıştır. Süyûtî Taberî ve sonrasında gelen müfessirler

[534] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 315; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 9, s. 199.
[535] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 9, s. 216-285.
[536] Süyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, Mektebetü Vehbe, Kâhire 1396, s. 21.
[537] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 529-532.

için de şu yorumu yapmıştır. Taberî'nin tefsiri, tefsirilerin en büyüğü ve kıymetlisidir. Onun yanında İbn Ebû Hâtim, İbn Mâce, Hâkim, İbn Merdeveyh ve İbn Hibbân'ın eserleri gelmektedir. Taberî'nin tefsiri dışındaki bütün tefsirler sahabe, tâbiûn ve tebe-ü tâbiûnun sözlerine dayanır. Taberî ise tefsirinde aktardığı görüşlerin tercihini yapar, iʿrâb eder ve istinbatta bulunur. Bu yönleriyle diğerlerinden üstündür. Süyûtî daha sonra diğer müfessirler ve eserleri hakkında bilgi verip diğer başlığa geçmiştir.[538] Peygamberimizin tefsir örnekleri başlığında da sûre sûre ayrıntılı olarak âyetlerden örnekler vermiştir.[539]

İbn Akîle konunun başında Süyûtî'nin adını zikrederek *el-İtkân*'da rivâyetlere başlamış, "Resûlullah'ın tefsiri" başlığına kadar devam etmiştir. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ın yüz kırk yedinci bâbında "Hz. Peygamber'den vârid olan tefsirler" adıyla "Resûlullah'ın tefsiri" konusu müstakil olarak ele alınmıştır.[540] İbn Akîle o yüzden bu başlığı atlayıp, Zemahşerî, Celaleyn tefsiri, Ebu's-Suûd gibi tabiîn ve sonrası dönemlerdeki bazı tefsirler hakkındaki bilgilere geçmiştir.[541] İbn Akîle burada Süyûtî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Bana hangi tefsirin okunmasını tavsiye edersiniz diye sorsanız, kesinikle Taberî'nin tefsiri derim. Ben de tefsirde bulunması gereken bütün rivâyet, işâret, iʿrâb, iʿcâz, belâgat ve lügat ilimlerini içerisine alan bir eser yazmaya başladım. Adını da *Mecmau'l-Bahreyn ve Matlau'l-Bedreyn* koydum. *el-İtkân* adlı bu kitabımı da ona mukaddime olarak kaleme aldım. Allah tamamlamayı nasip etsin."[542] İbn Akîle tefsirler hakkında bilgiler verdikten sonra en son kendi eserinden bahsetmiştir. "Ben örneğini daha önce görmediğim bir kitap yazmaya başladım. Hz. Peygamber'in merfû hadislerini kullanarak, sahih, hasen ve zayıf rivayetleri içeren bir tefsir yazıyorum. İçerisinde kesinlikle mevzû hadisler yer almayacaktır. Allah tamamlamayı nasip etsin."[543] İbn Akîle sanki Süyûtî'ye nazîre yapıyor gibi görünmektedir. Bahsettiği eseri *el-Cevherü'l-manzûm fi't-tefsîr bi'l-merfûʿ min kelâmi Seyyidi'l-mürselîn ve'l-mahkûm* 1140/1728 yılında tamamlanmıştır.

---

[538] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 533-536.
[539] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 529-579.
[540] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 9, s. 6-88.
[541] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 9, s. 404-412.
[542] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 536; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 9, s. 404-405.
[543] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 9, s. 412.

İki eser karşılaştırıldığında bazı bölümlerin neredeyse tamamen aynı olduğu görülmektedir. Bunun sebebi İbn Akîle'nin eksik gördüğü konulara ilaveler yapması, yeterli gördüğü bâbları olduğu gibi aktarması olabilir. Bu bölümleri yirmi dört tane olup şöyle sıralanabilir: 1-Arzî ve semâî âyetler, 2- Sayfî ve şitâî âyetler, 3- İdğâm, izhâr, ihfâ, iklâb, 4- İmâle feth ve arasındakiler, 5- Med ve kasr, 6- Kur'ân'ın mantûku ve mefhûmu, 7- Kur'ân'ın mukaddem ve muahharı, 8- Mütenâkız ve müteârız olmadığı halde tenâkuz veya teâruz şüphesi olan âyetler, 9- Kur'ân'ın vücûhu ve nezâiri, 10- Kur'ân'ın hasri ve ihtisâsı, 11- Kur'ân'ın haberi ve inşâsı, 12- Fevâtihü's-süver, 13- Havâtimü's-süver, 14- Âyet ve sûrelerin münâsebeti, 15- Î'cazü'l- Kur'ân, 16- Aziz Kur'ân'ın müfred lafızları, 17- Kur'ân'dan istinbât edilen ilimleri bilme, 18- Aksâmu'l-Kur'ân, 19- Cedelü'l- Kur'ân, 20- Kur'ân'ın hakkında indiği kişilerin isimleri, 21- Müfessirin ihtiyaç duyduğu önemli kurallar, 22- Arap şiirleriyle Kur'ân'ı istişhâd, 23- Kur'ân'da hîcâz dilinin dışında vârid olanlar, 24- Kur'ân'da Arap dilinin dışında vârid olanlar.

B. *el-İtkân*'da Bulunan Müstakil Bâblar

Kur'ân ilimlerine dair konular genellikle *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* ve *el-İtkân*'da ortak olarak yer almış, İbn Akîle bu ortak konulara ilave olarak yeni başlıklar ihdâs etmiştir. Ancak bazen de *el-İtkân*'da yer alan Kur'ân ilimlerinden tam manasıyla eserinde yansıtmadıkları olmuştur. Aşağıdaki dört bâb Süyûtî'nin İbn Akîle'den farklı olarak eserinde yer verdiği bölümlerdendir.

***1- Kur'ân'ın İndiridilişi*:** Kur'ân-ı Kerîm genel kabule göre ilk önce levh-i mahfûzdan dünya semasına oradan da yaklaşık yirmi üç senede Hz. Peygamber'e indirilmiştir.[544] Bu bâb içerisinde Kur'ân'ın peyder pey nüzûlü ve hikmeti, yedi harf meselesi, vahyin geliş şekilleri gibi konular yer almaktadır.

Süyûtî *el-İtkân*'da on altıncı müstakil bâbda bu konuyu işlemiştir. İbn Akîle'nin eserinde böyle bir ana başlık yoktur, ancak Süyûtî'nin bu bölümdeki bazı alt başlıklarını *ez-Ziyâde*'de müstakil bölümlere dönüştürmüştür. *el-İtkân*'da konu dokuz alt başlığa ayrılmıştır. İbn Akîle bunlardan "Vahyin geliş şekillerini" üçüncü bâbda, "Kur'ân'ın dünya semasına indirilişindeki hikmet" konusunu yedinci bâbda, yine "Kur'ân'ı

[544] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 228; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 35.

Kerîm'in peyder pey nüzûlünü" yedinci bâbın içerisinde, "Kur'ân'ın nâzil olduğu yedi harf" konusunu da otuz beşinci müstakil bâbda ele almıştır. Bu bölümleri karşılaştırdığımızda İbn Akîle'nin Süyûtî'den aldığı birçok rivâyet dikkatimizi çekmektedir.[545]

Kur'ân'ın indirilişi bölümün yarısı kadar sayılabilecek bilgi ve rivâyet *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da bulunmamakta ve müstakil bir başlık olarak da yer almamaktadır. O yüzden bu bölümün Süyûtî'nin müstakil olarak oluşturduğu bâblara dâhil edilmesi daha uygun görülmüştür.[546]

***2- Tilâvetinin Âdâbı*:** Kur'ân, tanımında da geçtiği gibi okunmasıyla ibadet olunan ilahi bir kitaptır.[547] Vahiy ilk geldiği andan itibaren Cebrâil tarafından Hz. Peygambere, O'ndan da sahâbelere ulaştırılmıştır. Vahiy kâtipleri tarafından yazılan âyetler, hafızlar tarafından da ezberlenerek kuşaktan kuşağa aktarılıp bizlere kadar ulaşmıştır. Bu okumanın şekli, niteliği, nasıl başlanıp bitirileceği, okuyanın özellikleri, okuma şekilleri ve daha birçok husus Hz. Peygamber devrinden itibaren sistemli bir hale getirilmiştir. Müslümanlar Kur'ân'ın okunmasına büyük önem vermiş ve İslâm âlimleri kıraatı bir ilim dalı haline getirmişlerdir.

Süyûtî otuz beşinci bâbı bu konuya ayırmıştır. Genişçe bilgiler verdiği konuyu otuz alt başlıkta işlemiştir.[548] İbn Akîle ise bu alt başlıklardan bazılarını müstakil bâblar olarak eserine almıştır. Bunlar: Süyûtî'nin "İktibas ve benzerleri" alt başlığını İbn Akîle kırk dördüncü bâbda "Kur'ân'dan iktibas" başlığında benzer rivâyetlerle, "Kıraatta ses güzelliği" alt başlığını yetmişinci bâbda "Kıraatta ses güzelliği ve teğanni" başlığında, "Kıraattan önce eûzü besmele çekmek" alt başlığını yetmiş üçüncü bâbda aynı isimle, "Hatmin âdâbı" alt başlığını yüz elli dördüncü bâbda aynı isimle ele almıştır.[549]

Süyûtî yukarıda zikrettiğimiz ortak bilgilerin dışında yirmi altı alt başlıkta birçok farklı bilgiye yer vermiştir. O yüzden bu bölümün de Süyûtî'nin müstakil olarak oluşturduklarından sayılması daha isabetli olacaktır.[550]

---

[545] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 1, s. 117-120, 151-158, 471-781.
[546] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 116-143.
[547] Zürkânî, *Manâhilü'l-İrfan*, C. 1, s. 19; Subhi es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 31.
[548] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 288-312.
[549] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 1, s. 339, C. 3, s. 304-325, 348-371, C. 9, s. 413-442.
[550] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 288-312.

***3- Kur'ân'ın Hattı ve Yazma Âdâbı*:** Hz. Peygamber kendisine gelen vahyi sahâbelere okumuş, ezberlenmesi ve yazılması hususunda onları teşvik etmiştir. Kur'ân konusunda çok hassas olan sahâbe de ezberlemeye azamî gayret göstermiştir. Ancak hafıza her zaman unutma illetini de içerisinde barındırdığı için Allah Resulü Kur'ân'ı yazması için bazı sahâbelere izin vermiş hatta teşvik etmiştir. Abdullah b. Mesʿûd, Zeyd b. Sâbit ve Ubey b. Ka'b bunlardan bazılarıdır. İlk yazı malzemeleri: İşlenmemiş deri parçaları, ince beyaz taşlar, hurma ağacının parçaları, hayvanların kürek kemikleri olmuştur. Zamanla bu yazı şeklinin usûl ve kaideleri sistemli bir hale gelmiş ve bu konuda müstakil eserler ortaya konulmaya başlanmıştır.[551]

Süyûtî yetmiş altıncı bâbda iki ana konudan bahsetmiştir. "Kur'ân'ın hattı" konusu kırk altıncı bâbda ele alınmıştır ancak muhtevâları tamamen farklıdır.[552] İkinci konu olan "yazma adabı" İbn Akîle tarafından elli birinci bâbda müstakil olarak işlenmiştir.[553] Ancak Kur'ân'ın hattı konusu hacim olarak bölümün yarısını teşkil etmektedir. Süyûtî bu kısımda Arapça yazı kaidelerini hazf, ziyâde, hemze, bedel, vasl-fasl, iki kıraatı olup birine göre yazılan kelimeler şeklinde altı maddede örneklerle ele almıştır.[554] *ez-Ziyâde ve'l-İhsân'da* bu bilgiler yer almadığı için Süyûtî'nin bu bölümü müstakil olarak oluşturduğuna kanaat getirilmiştir.

***4- Garîbü't-Tefsîr*:** Kur'ân-ı Kerîm'de mânası tam olarak anlaşılamayan, Araplar tarafından sık kullanılmayan ya da mânası unutulmuş bazı kelimeler mevcuttur. Bu kelimelerin mânasını inceleyen Kur'ân ilmine "Garîbü'l-Kurân" denilmektedir.[555] Garîbu't-tefsir ise tefsir âlimlerinin bir kısmı tarafından bilinmeyen, pek fazla kabul görmeyen hatta reddedilmiş bazı tefsir yorumlarını ele alan Kur'ân ilmine verilen isimdir.[556]

Süyûtî yetmiş dokuzuncu bâbda tefsirciler tarafından reddedilmiş rivâyetleri sıralamıştır. Mesela حم عسق[557] âyetleri hakkında bir tefsir âlimi şu yorumu yapmıştır: Âyette geçen ح harfi 4. Halife olan Hz. Ali ile Muaviye arasında geçen harbi, م harfi

---

551 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 185, 187.
552 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 2, s. 424-484.
553 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 20-29.
554 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 469-479.
555 Ebu Muhammed Mekki b. Ebi Talib Hammuş b. Muhammed, *el-Umde fi Garîbi'l-Kur'ân*, thk. Yusuf Abdurrahman el-Merʿaşlı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1981, s. 14.
556 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 527.
557 Şûrâ 42/1.

Emevî halifesi Mervan'ın iktidarına, ع harfi Abbasi devletine, س harfi Emevî komutanlarından Süfyan'ın iktidarına delalet eder. ق harfi de gelişi beklenen Mehdi'nin yoluna uyulacağına delâlet etmektedir. Bu yorumu Ebû Müslim İsfehânî (ö. 322/934) rivâyet etmiş şu cümleyi eklemiştir: "Bu gibi bilgileri rivâyet etmedeki amaç böyle yorumlarda bulunanların ahmak olduğunu göstermektir.[558] Görebildiğimiz kadarıyla *ez-Ziyâde*'de Garîbu'l-Kur'ân bâbı vardır, yüz elli ikinci bâbda da "âlimler tarafından reddedilen garîb tefsirler" bölümü vardır. Ancak içerikleri ve örnekleri tamamen farklıdır.

C. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da Bulunan Müstakil Bâblar

Bu bölümler İbn Akîle'nin "Süyûtî bu bölümü *el-İtkan'*da zikretmedi." ya da "Süyûtî bu bölümü *el-İtkân'da* müstakil olarak zikretmedi." bazen de *el-İtkân'*daki varlığı konusunda bir görüş belirtmediği bâblar esas alınarak oluşturulmuştur.

***1- Kur'ân'ın Hakikatinin Ne Olduğu*:** Kur'ân'ın mahiyeti hakkında fikir beyan eden âlimler öncelikle Kur'ân kelimesinin anlamı üzerinde durmuşlardır. Bunu yaparken de kelimenin yazılışına ve hangi kökten türediği meselesine önem vermişlerdir. Kur'ân kelimesinin geldiği kök hakkında değişik görüşler mevcuttur. Bu görüşleri kelimenin hemzeli ya da hemzesiz olarak yazıldığını kabul edenler şeklinde iki başlık altında değerlendirmek mümkündür. Kur'ân kelimesinin hemzeli olarak yazıldığını savunan Lihyânî (ö. 215/830) ve ez-Zeccâc (ö. 311/923) gibi âlimler, O'nun "fuʿlân" vezninde türetilmiş ve "toplamak" anlamında kullanılan bir sıfat olduğunu ifade etmişlerdir. Kök itibariyle hemzesiz olduğunu savunan Ebü'l-Hasen Eş'arî'ye (ö. 324/936) göre bir nesneyi bir başkasına yaklaştırmak manasına gelen "قرن" fiilinden gelmektedir. Bunun yanında Kur'ân kelimesinin ıstılâhî mânası için âlimlerin yaptığı çok farklı tanımlar mevcuttur.[559] Bu tanımlardan bir tanesi şu şekildedir. Kur'ân: Allah tarafından, vahiy vasıtasıyla Hz. Peygamber'e gönderilmiş, Mushaflara yazılı olan, tevâtür yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılmış, kıraaatıyla ibadet edilen mûciz bir kelâmdır.[560]

---

[558] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 527.

[559] Ayrıntılı bilgi için bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü,* s. 31-32; Demirci, *Tefsir Usûlü,* s. 66-68; Subhi es-Salih, *Kur'ân İlimleri*, s. 13-15.

[560] Zürkânî, *Manâhilü'l-İrfan*, C. 1, s. 19; Subhi es-Sâlih, *Mebâhis*, s. 31.

Bu konu hakkında *el-İtkân*'da bir bilgiye rastlanmamıştır. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân'da* bu konu birinci bâbda yer almaktadır. Bu bölümde İbn Akîle Kur'ân kelimesini şöyle tanımlamıştır: "Kur'ân, mecâz olmaksızın hakikat üzere Mushaflarda yazılı olan, mânasının hakikati sinelerimizde mecâz değil, gerçek olarak korunmuş, işitilen lafızların harfleriyle dilimizle okunan, mahlûk olmayan Allah Teâlâ'nın kelâmıdır." Akabinde bu tanımı açıklamaya başlamış, özellikle "mecâz değildir" kısmının altını çizerek bu konudaki rivâyetleri genişçe aktarmıştır. Müellifin müntesibi olduğu Eşʿarî mezhebinin etkisi bu konuda görülmektedir. Burada Kur'ân'ın mecâzî olarak değil dilimizdeki harf ve kelimelerle okunabilen, işitilebilen şekilde indirildiğini ifade etmiştir. Kur'ân'ın sînelerde korunan aklî varlığı, dil ile okunabilen dilsel varlığı, Mushaflarda yazılı olan kitâbî varlığı ve kutsal özde var olan hârici varlığı boyutlarını vardır. Kur'ân değince bu boyutların tamamının bir arada değerlendirilmesi gerekir.[561] İbn Akîle burada Bâtınî'lerin konuyla ilgili görüşlerine de karşı çıkmış olur. Bâtınî'ler vahyi manâ ve lafız olarak ikiye ayırmış, manâyın ulvî âleme, lafzın ise süflî âleme ait olduğunu savunmuşlardır. Şöyle ki ulvî âlemden gelen Allah'a ait manâ, rûhânî bir varlık olan Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygamber'in ruhuna/kalbine ulaştırılmaktadır. Cismânî olan lafız ise yine cismânî olan Peygamber'in diliyle ifade edilmektedir. Bâtınî'ler bu görüşe dayanarak Kur'ân'ın Arapça inmediğini Hz. Peygamber'in kendisine ulaşan vahyi Arapça olarak ümmetine tebliğ ettiğini savunmuşlardır. Bunun yanında Hz. Peygamberin beşerî ve peygamberî olarak iki yönünün olduğunu, beşerî yönünün vahyin manâsını kavramasının mümün olmadığını, peygamberî yönüyle vahyi alıp, beşerî yönüyle lafza dönüştürdüğünü söylerler.[562]

***2- Kur'ân Vahyi ve Vahyin Hakikati*:** Vahiy terim olarak "Allah'ın bir emri, bir hükmü veya bilgiyi peygamberine gizli olarak bildirmesi" şeklinde tanımlanmaktadır.[563] Vahiy aşkın bir boyuttan geldiği için doğrudan Allah'tan alınsa da melek vasıtasıyla gelse de beşerî boyutun üstünde gerçekleşen bir iletişimdir. Gerçekleşme şekli, kullanılan dil ve keyfiyetinin insanlar tarafından tam olarak anlaşılması mümkün

[561] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 102-104.
[562] Karadaş, Cağfer, *Bâtınîlerin Peygamberin Şahsiyeti ve Vahyin Mahiyeti Anlayışlarına Bir Değerlendirme, Prof. Dr. Ali ÖZEK'in Hatırasına Armağan,* Editör: Bedreddin Çetiner, Çınar Yay., İstanbul 2023, s. 324.
[563] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "vhy" maddesi.

değildir. Ancak peygamberle vahiy kaynağının aynı dili konuşup anlaştığı kesin bir gerçektir.[564]

ez-Ziyâde ve'l-İhsân'da konuyla ilgili "Süyûtî bu bölümü *el-İtkân*'da zikretmedi." ifadesi yer almaktadır. Eserde ikinci bâbda ele alınan konuya baktığımızda rivâyetlerin küçük bir kısmının Süyûtî'ninkilerle benzer olduğu büyük kısmınınsa farklı olduğu dikkatimizi çekmektedir. Süyûtî bu konuyu on altıncı bâb olan "Kur'ân'ın indiriliş şekli" içerisinde ele almıştır.[565] İbn Akîle bu bölümde Süyûtî'nin adını iki yerde zikretmiştir. Bir tanesi *el-İtkân*'dan aktardığı Cebrâil'in vahyi Allah'tan işiterek aldığını doğrulayan Taberânî'nin rivâyeti sırasındadır. Rivâyete göre "Allah vahyi göndermeye başladığında gökyüzü şiddetle sarsılır, semâ ehli korkuyla secdeye kapanır. Aralarıda ilk kafasını kaldıran Cebrâil olur. Allah ona hemen indirmek istediği vahyi bildirir. Cebrâil de vahyi diğer meleklere ulaştırır.[566] Diğer rivâyette ise Cüveynî'den aktarıldığına göre indirilen vahiy iki kısımdır. Birincisi, Allah Cebrâil'i Hz. Peygamber'e gönderir ve mesajının içeriğini ulaştırmasını emreder. Burada bazı kelime farklılıkları ve mâna rivâyeti olabilir. İkincisi ise Allah Cebrâil'e "git bu kitabı Peygamber'e oku." der, o da hiçbir değişiklik yapmadan ulaştırır. Süyûtî ben Kur'ân'ın ikinci kısımdaki gibi rivâyet edildiğini düşünüyorum. Birinci kısımdaki sünneti ifade eder. Cebrâil Kur'ân'ı indirdiği gibi sünneti de indirmiştir. Buna dayanarak hadisleri mana ile rivâyet etmek câiz görülmüştür. Süyûtî'nin aktardığı bu rivâyet ve yorumlar *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da yer almaktadır.[567] İbn Akîle ise sadece bir yerde kendi görüşünü beyan etmiştir. Faide başlığı altında Hz. Peygamber'in vahiy aldığı sırada beşeriyetten melekiyete doğru geçtiği, ya da Cebrâil'in melekiyetten beşeriyete geçtiği konusundaki çelişki üzerine "Hz. Peygamber'in melekliğe geçmesine gerek yoktur ama vahiy sırasında kendisini rûhânî bir hal kaplar. Cebrâil'in beşeriyete geçmesine gerek yoktur, çünkü Allah dilediğinde Cebrâil'i insan suretinde gönderebilmektedir." şeklinde yorum yapmıştır.[568]

---

[564] İzutsu, Toshihiko*, Kur'ân'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi yayınevi, Ankara 1975, s. 156.
[565] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 123-127.
[566] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 123; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 113-114.
[567] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 125; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 115-116.
[568] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 116.

İbn Akîle muhtemelen Süyûtî konuyu ayrı bir başlık altında ele almadığı için "zikretmedi" şeklinde yorum yapmıştır.

***3- Vahyin Başlaması Ne İle Oldu*:** Hz. Peygamber'e vahyin gelişiyle ilgili kaynaklarda çok geniş bilgi yer almaktadır. Bu bilgilere göre vahiy Cebrâil'in vahyi getirmesi, sâdık rüya, perde arkasından vahyedilmesi, Allah'la doğrudan görüşme gibi usûllerden biriyle gelmiştir. Bâbın başlığından sanki burada Hz. Peygamber'e ilk inen âyetlerin hangisi olduğu konusu ele alınacakmış gibi anlaşılıyor fakat içeriğe baktığımızda bunun öyle olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu bâbda vahyin geliş şekilleri hakkında rivâyetlere yer verilmiştir.

el-İtkan üzerinde yapılan incelemede bu konunun yer almadığı dikkat çekmektedir. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da bu konu dördüncü bâb altında ele alınmıştır. İbn Akîle Hz. Peygamber'e vahyin başlamasının rüya vasıtasıyla olduğunu söylerek sâdık rüya hakkındaki hadisleri aktarmıştır. "Sâdık rüya, nübüvvetin kırk altı cüzünden bir cüzdür."[569] hadisini zikrettikten sonra bu cüzlere eserinde yer vermiştir. Bu cüzlerden bazıları şunlardır: Hz. Peygamber'in Allah'ı rüyasında görmesi, Cebrâil'i rüyasında görmesi, Allah'la Sidre-i müntehâda görüşmesi, Cebrâil'i gökyüzünde oturan bir insan şeklinde görmesi. Kur'ân'da geçen Hz. İbrâhim ve Hz. Yûsuf kıssalarındaki, onların gördükleri rüyalardan bahseden âyetleri, rüya yoluyla vahye örnek gösterdikten sonra konuyu tamamlamıştır.[570]

***4- Vahiy Gelirken Hz. Peygamber'in Yaşadığı Haller*:** Hz. Peygamber'e vahiy gelirken kendisinde bazı değişik haller meydana gelmiştir. Nihayetinde vahiy çok farklı bir olaydır. İlâhi bir varlıktan beşerî boyuta aktarılan tarifi mümkün olmayan bir tecrübedir. Allah Resülü böyle bir durumla daha önce karşılaşmadığı için ne olduğunu ilk başlarda idrak edememiştir. Hz. Peygamber'in yaşadığı içsel tecrübe ve değişimlerin yanında dışarıdan bakanlar da vahiy gelirken O'nda bazı değişik hallerin meydana geldiğini fark etmişlerdir. Uzun yıllar zaman zaman vahyin gelişine şahit olan sahâbe artık onda görülen değişik halleri kavrayıp vahiy geldiğini anlamaya başlamışlardır.[571]

---

[569] Buhârî, *Taʿbîr* 26; Müslim, *Rü'yâ* 6.
[570] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 122-131.
[571] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, İrfan yay., İstanbul 1993, s. 76-77.

İbn Akîle adı geçen hususu beşinci bâbda ele almıştır. Konuya başlarken Hz. Peygamber'e vahiy gelirken ne gibi değişiklikler yaşadığı ile ilgili hadisleri aktarmıştır. Bu kapsamda vahiy gelirken Hz. Peygamber'de meydana gelen titreme, terleme, yüz kızarması gibi dışarıdan görülebilen değişikliklerle ilgili rivayetleri aktarmıştır. Bunun yanında vahyin ağırlığını açıklayan bazı rivâyetleri de zikretmiştir. Vahiy geldiği sırada Hz. Peygamber'in elini dizine koyduğu sahâbenin yaşadıkları, vahyin ağırlığından bindiği devenin çökmesi ve ilk vahiy geldiği sıralarda üzerinin örtülmesini istemesi gibi rivâyetlerle konuyu tamamlamıştır.[572]

***5- Peygamberin Vahiy Geldiğinde Onu Ezberlemek İçin Acele Etmesinin Mahiyeti*:** Hz. Peygamber'in görevlerinden en önemlilerinden biri vahyi korumaktır. Vahiy yazılı halde olmadığı için tek çare onu ezberlemektir. Vahiy geldiğinde Allah Resûlü sık sık tekrar edip ezberlemek için gayret sarf etmiştir. Ancak Allah Teâlâ vahyi koruyacağını Kur'ân'da müjdelemiş ve peygamberini bu konuda şu âyetlerle rahatlatmıştır: لَا تُحَرِّكْ بِه لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِه ِإنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْاٰنَهٗ فَاِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْاٰنَهٗ ثُمَّ اِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ[573]

İbn Akîle adı geçen hususu altıncı bâbda ele almıştır. Konuya Hz. Peygamber'in vahiy gelirken unutmamak için dilini hızlıca hareket ettirmesinden bahseden Kıyâme 75/16-19. âyetlerle ilgili hadîsleri aktararak giriş yapmıştır. Akabinde konuyla ilgili farklı tefsirlerden aldığı bilgileri aktarmış, rivâyetlerin arasında kendi görüşlerini de belirtmiştir. Şöyle ki "eğer لِتَعْجَلَ بِه lafzındaki zamirin Kur'ân'ı kastettiği nereden belli derseniz, ben de derim ki siyak-sibak bağlantısından ve sonrasında gelen إنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْاٰنَهٗ ifadesinden dolayı burada Kur'ân'ın kastedildiği açıktır."[574] Bir başka yorumda ise "eğer peygamberlerin vahyi unutmaları, ya da hata yapmaları câiz midir? dersen, ben de derim ki tebliğden önce unutmaları câiz değildir, ama tebliğden sonra unutmaları câizdir."[575] Aynı konuyla alakalı Aʿlâ 87/6-7. âyetler ile ilgili tefsir âlimlerinin görüşlerine yer vermiş, son olarak da yanılma ve unutma arasındaki ayırıma dikkat çekmiştir. İbn Akîle burada "unutma ve yanılma arasında fark varmıdır? dersen ben de

[572] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 134-142.
[573] Onu zihnine bir an önce kaydetmek için, okumada acele etme. Onu zihninde toplayıp okumanı sağlama işi bize aittir. O halde onu okuduğumuz zaman sen onun okunuşunu takip et. Sonra onu anlatmak elbette bize aittir. Kıyâme 75/16-19.
[574] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 145.
[575] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 149.

derim ki, bazıları fark yoktur der ama doğrusu unutma yanılmaya göre daha geneldir, unutma yanılmayı kapsar, yanılma unutmanın en alt mertebesidir."[576]

***6- Kur'ân'ın Nüzûlü, İnzâli ve İnzâl-Tenzil İlişkisi*:** Âlimlerin büyük çoğunluğu Kur'ân'ın 610 yılında Ramazan ayında inzâl olduğu görüşündedir. Ramazan ayı içerisinde de Kadir gecesinde gerçekleştiği ağırlıklı görüş olup, bu gecenin hangi güne denk geldiği hususunda netlik yoktur. Ancak bazı âlimlere göre Duhân 44/3. âyette geçen اِنَّا اَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ اِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ[577] ifadesinde Şaban ayının 15. gecesi olan Berat gecesi kastedilmektedir. Bu rivâyetlerden şöyle bir sonuç çıkarmışlardır. Muhtemelen Kur'ân'ın iki nüzûlü söz konusudur. Birincisi levh-i mahfûzdan dünya semasına indirilişi, buna genel kabule göre inzâl denmiştir. Diğeri ise dünya semasından Hz. Peygamber'e indirilişi, buna da tenzîl adı verilmiştir.[578]

İbn Akîle adı geçen hususu sekizinci bâbda ele almıştır. Müellif genelde bölümlerin başında, "Bu bölüm *el-İtkân*'da da vardır." ya da "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." gibi yorumlar yapmıştır. Bazen de bu bâbdaki gibi yorumsuz bırakmıştır. Ancak *el-İtkân*'a bakıldığında on altıncı bâbın içerisinde alt başlık olarak aynı konunun ele alındığı ve birbirine yakın bilgilerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Fakat İbn Akîle büyük ihtimalle Süyûtî'nin de yararlandığı kaynaklardan doğrudan faydalandığı için *el-İtkân*'ı zikretme gereği duymamış olabilir. Vahyin Hz. Peygamber'e indirilişi hakkında üç görüş vardır. Birincisi lafız ve mâna olarak indirildi. İkincisi Cebrâil bazı özel mânalarla Hz. Peygamber'e vahyi indirdi, O da Arapça kelimelerle ifade ederek insanlara ulaştırdı. Üçüncüsü vahiy Cebrâil'e mâna olarak verildi. O da vahyi Hz. Peygamber'e Arapça olarak bildirdi, çünkü semâ ehlinin dili Arapça'dır. İbn Akîle *el-İtkân*'da da geçen bu rivayeti[579] aktardıktan sonra "bu konudaki görüşümü daha önceki bölümlerde de bildirmiştim. Kur'ân'ın nüzulü hem lafız hem mâna ile olmuştur. Yukarıdaki rivâyetlerden de bu mâna çıkıyor." şeklinde açıklama yapmıştır.[580]

Bu bilgilerin yanında İbn Akîle, Süyûtî'nin bahsetmediği, inzâl, nüzûl ve tenzil kavramlarına dair bazı bilgilere yer verilmiştir. Kur'ân'ın inzâli üç kısma ayrılır:

---

[576] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 147-150.
[577] Biz onu mübarek bir gecede indirdik; biz daima uyarmaktayız. Duhân 44/3.
[578] Zürkânî, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, C. 1, s. 80-86.
[579] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 122.
[580] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 162.

Allah'ın vahiy meleğine inzâli, levh-i mahfuzdan dünya semasına inzâli ve dünya semasından Hz. Peygamber'e inzâli. İbn Akîle bu konuda şöyle demiştir: "inzâl burada mecâzî mânada kullanılmıştır. Mevcûdât vâcip ve mümkün olarak ikiye ayrılır. Bunun en üst mertebesi olan vacibi Allah temsil eder. Kur'ân'ın nüzûlü vâcipten mümküne doğru bir seyri ifade eder." [581]

***7- Kur'ân'ı İlk Kim Getirdi*:** Allah vahyi Hz. Peygamber'e değişik şekillerde ulaştırmıştır. Bazen hiçbir aracı kullanmadan doğrudan Resulullah'ın kalbine ilham etmiş, ama genellikle kendisiyle Hz. Peygamber arasına bir aracı melek koymuştur. İslâmî kaynaklarda genellikle vahyi Cebrâil'in getirdiği bilgisi geçmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Cebrâil'in şu beş ismi geçmektedir: "Cibrîl, Rûhu'l-kuds, Rûhu'l-emîn, Rûh ve Resûl".[582] İslâm âlimlerinin çoğunluğunun kanaatine göre vahiy meleği Cebrâil Hz. Peygamber'e getireceği mesajı doğrudan Allah Teâlâ'dan duyarak almıştır. Fakat bu duymanın ne şekilde olduğu ve ayrıntıları âlimler tarafından açıklanamamaktadır. Genel kabule göre peygamberler arasında Cebrâil'i melek şeklinde sadece Hz. Muhammed'in gördüğü kaynaklarda geçmektedir. Ancak Cebrâil'in kaç kez Hz. Peygamber'e geldiği konusunda net bir bilgi yoktur.[583]

İbn Akîle adı geçen hususu on birinci bâbda ele almıştır. Girişte "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. Bu bâb altında şu başlıklar dikkat çekmektedir: Hz. Muhammed'e kırk yaşında peygamberliğin verilmesi, vahiy meleğinin Cebrâil olduğu, vahyin ilk gelişi sırasında yaşanan hâdiseler, fetretü'l-vahy süreci, peygamberliği süresince İsrâfil adlı meleğin yanında bulunduğu, O'na bazı kelimeleri ve varlıkların isimlerini öğrettiği.[584] İbn Akîle sadece bir yerde kendi yorumunu ilave etmiştir. "İsrâfil sadece Fâtiha/1 ve Bakara/2 sûresinin son iki âyetinin inzâli sırasında Hz. Peygamber'in yanındaydı, daha önce hiç gelmedi." şeklindeki Şaʿbî'nin (ö. 104/722) rivâyeti üzerine, "Şaʿbî'nin burada kastettiği İsrâfil'in vahiy gelirken yanında olmasıdır, ancak bu İsrâfil'in Hz. Peygamber'e vahiy gelmeden önce bazı kelimeler ve

[581] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 1, s. 161.
[582] Abdülbâki, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, "Cebrâil" md., İstanbul 1990.
[583] Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 411; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 24, s. 166.
[584] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 184-187.

bilgileri öğretmek amacıyla geldiği rivâyetlerini yok saymaz." şeklinde açıklama yapmıştır.[585]

el-İtkân'a baktığımızda on altıncı bâbda *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'la benzer bilgiler görülmekle beraber İbn Akîle'nin rivâyetleri farklı kaynaklardan aktardığı dikkat çekmektedir. İbn Akîle daha çok Şaʿbî, Şâmî (ö. 942/1536) ve Vâhidî'nin siyerle ilgili eserlerinden faydalanmıştır.[586]

***8- Kur'ân'ın İlk Hangi Gün Nâzil Olduğu ve Bu Sırada Peygamberin Yaşı*:** İnsanlığa rahmet için gönderilen Kur'ân'ın hangi gün indirildiği ve bu zamanda Allah Resûlü'nün kaç yaşında olduğu yani vahyin başlangıcı Müslümanlar tarafından çok önemsenmiştir. Genel kabule göre Kur'ân 610 yılı Ramazan ayının 27. gecesinde, Hz. Peygamber 40 yaşında iken nâzil olmaya başlamıştır.[587]

İbn Akîle adı geçen hususu on ikinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." şeklinde görüş belirtmiştir. İbn Akîle Kur'ân'ın hangi gün ve ayda indiği hususunda âlimlerin farklı görüşlerine yer vermiştir. Sadece Kur'ân'ın indiği zaman hakkındaki rivâyetleri değil Tevrat, Zebûr ve İncil'in de Ramazan ayında indirildiğiyle ilgili görüşlere de yer vermiştir. Daha sonra ilk vahiy geldiği zaman Hz. Peygamber'in kaç yaşında olduğu konusundaki rivâyetleri zikretmiştir. Bâbın başlığıyla çok uyuşmasa da Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesi hakkında rivâyetler de bu bölümde yer almıştır. İbn Akîle Hz. İsâ'nın genel kabulün aksine otuz üç yaşında göğe yükseltilmediğini, yüz yirmi yaşında yükseltildiğini ifade etmiştir. Bu konuda dayanak olarak İbn Abbas'ın rivâyetini kullanmıştır.[588] İbn Akîle bu bâbda kullandığı bilgilerin büyük kısmını Şâmî'nin eseri *es-Sîretü'ş-Şâmiyye'*den almıştır.[589]

***9- Fetretü'l-Vahy ve Hikmeti*:** "Fetretü'l-Vahy" Arapça bir isim tamlamasıdır ve anlamı vahyin kesilmesidir. Sözlüklerde fetret kelimesi "duraklama, kesintiye uğrama, zayıflama, sükûna erme, gevşeme ve gevşeklik, kırgınlık, fersizlik, tâkatsizlik, zaaf ve

---

[585] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 187.
[586] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 184-188.
[587] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, C. 1, s. 74.
[588] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 190-193.
[589] Şâmî, Şemseddin, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfiî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd (es-Sîretü'ş-Şâmiyye)*, thk. Adil Ahmed b. Abdülmevcud-Ali Muhammed el-Muavviz, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1993, C. 2, s. 304.

inkıtâ" manalarını içermektedir.[590] Alak/96 sûresinin ilk beş âyeti konuyla ilgili İslâm âlimlerine göre ilk inen âyetlerdir. 610 yılı Ramazan ayında ilk âyetler indikten sonra bir süre vahiy gelmemiştir, İslâm tarihinde bu hâdiseye "fetretü'l-vahy" adı verilmiştir. Vahyin kesildiği bu sürenin ne kadar olduğu hakkında İslâm âlimleri arasında farklı görüşler vardır. Fetretü'l-vahy sona erdikten sonra vahiy Hz. Peygamber'in vefatına kadar peyder pey gönderilmiştir.[591]

İbn Akîle adı geçen hususa eserinin on üçüncü bâbında yer vermiştir. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. İbn Akîle yararlandığı kaynaklardan vahyin kesildiği süreyle ilgili rivâyetleri tek tek saymıştır. Bu rivâyetler üç gün, on beş gün, kırk gün ve iki buçuk senedir. İbn Akîle bu görüşlerden İbn Abbas'a ait vahyin kırk gün kesildiği rivâyetini kabul etmiş, iki buçuk senenin çok uzun olduğunu Allah'ın peygamberini bu kadar süre vahiyden uzak ve inâyetsiz bırakmayacağını ifade etmiştir.[592] Konunun devamında vahyin kesilmesinden sonra gelen Müddessir 74/1. âyetle ilgili rivâyetleri aktarmıştır. Bölümün sonunda Hz. Peygamber'e vahyin kesilmesinde ne gibi hikmetler mevcut olduğu hakkındaki görüşleri aktarmıştır. Bu görüşler şöyledir: Allah birçok peygamberde olduğu gibi Hz. Muhammed'i olgunlaştırmak için imtihan etmiştir. Bütün beşerî ilişkilerden sıyrılıp sadece Rabbine yönelmesi için fırsattır. Hz. Peygamber'in ruhunu sadece Allah'a has kılması için bir imkândır, çünkü vahiy daha çok beden değil ruh üzerinde gerçekleşen bir olaydır. Peygamberliğin fetretten sonraki kısmı zor, sıkıntılı ve sabır gerektirdiği için vahiyin kesilmesiyle bir alıştırma amaçlanmıştır.[593]

***10- Mekkede İndiği Halde Hükmü Medenî Olan Âyetler*:** Âyetlerin Mekke'de ya da Medine'de indirilmiş olması onlara farklı özellikler kazandırıyordu. İslâm âlimleri Mekkî ve Medenî âyetlerin karakteristik özelliklerini ilgili eserlerde maddeler halinde sıralamışlardı. Ancak bazı âyetler Mekke'de indirilmesine rağmen birtakım sebepler yüzünden hükmü Medine'de uygulanmıştı. Hucurât 13. âyet buna örnektir: يَا اَيُّهَا النَّاسُ اِنَّا

[590] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "fetret", C. 5, s. 43; Zebîdî, Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk., Komisyon, Dâru'l-Hidâye, yy., ty., C. 8, s. 292.
[591] Vâhidî, Ebu'l-Hasan, *Esbâb-ı Nüzûl*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005, s. 162-164.
[592] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 197.
[593] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 196-201.

خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوباً وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُواْ إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقَيكُمْ إِنَّ اللهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ[594] İslâm âlimleri bu âyet hakkında "Medenî" hükmüne varmışlardır. Aslında âyet Mekke'nin fethi sırasında indirilmiştir. Görüşlerine dayanak olarak da hicretten sonra indirilmiş olmasını ölçü almışlardır.[595]

İbn Akîle adı geçen konuyu on altıncı bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. Ancak *el-İtkân* incelendiğinde birinci bâb olan Mekkî-Medenî'nin son kısımda bu konunun işlendiği görülmektedir.[596] Karşılaştırıldığında iki eserde de bilgilerin büyük oranda aynı olduğu görülmektedir. Her iki müellif de konuyla ilgili örnek âyetler vererek açıklamalar yapmıştır. Örneğin Mümtehine/60 sûresi Medine'de indirilmesine rağmen muhatabları Mekke halkı olduğu için hükmü Mekkî'dir.[597] İki müellif de bu konuyu herhengi bir yorum yapmadan iki sayfada özet olarak *el-Burhân*'dan aktarmıştır.[598]

***11- Kur'ân'ın İndiği Yerler*:** Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicretini esas aldığımızda vahiy on üç yılı Mekke'de, on yıl da Medine'de parça parça indirilmiştir. Hz. Peygamber yolculuk, ticaret ve savaşlar için zaman zaman şehir dışına çıkıyordu. Bu yolculuklar sırasında bulunduğu yerlerde de vahiy geldiği oluyordu. Şehir dışında iken karşılaşılan olaylar, kişiler ve gelen vahyin niteliği Kur'ân'ın indiği yerlerin önemini ortaya koymuştur.[599]

İbn Akîle adı geçen hususu on yedinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. e*l-İtkân*'a baktığımızda eserin ikinci bâbı olan "Hadarî-Seferî" içerisinde bu hususdan bahsedildiği görülmektedir.[600] Ancak içerik incelendiğinde kullandıkları bilgilerin birbiriyle uyuşmadığı dikkat çekmektedir. "Hadarî-Seferî" ile ilgili *ez-Ziyâde*'de yirmi birinci müstakil bâb vardır. *el-İtkân*'da âyetler yolculukta iken veya yolcu değilken inzâl edilmelerine göre gruplara ayrılmıştır. *ez-Ziyâde*'de ise âyetler hangi şehirde indirildiyse ona göre gruplanmıştır.

---

[594] Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır. Hucurât, 49/13.
[595] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 51.
[596] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 51-52.
[597] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 1, s. 244-245.
[598] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 195-196.
[599] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 239-262
[600] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 53-63.

Bu şehirlerden bazıları Tebük, Tâif, Hudeybiye, Cuhfe, Arafat, Beytü'l-Makdis, Mina, Usfan'dır.[601] İbn Akîle'nin yaptığı gruplandırma Süyûtî'nin yaptığından çok farklı olduğu için bu bâbın *ez-Ziyâde'*deki müstakil bâblar arasına dâhil edilmesi daha uygun görünmektedir.

***12- Her Âyet İçin Zâhir, Bâtın, Had, Matlaʿ Mânası*:** Bu konudaki ilmî mülâhazâların temeli Hz. Peygamber'in şu hadisine dayanır: "Her bir âyetin bir zâhiri bir bâtını vardır. Her âyet için bir had (sınır) ve her had için bir matla' (hakikatini müşahede yeri) vardır."[602] Hadiste geçen zâhir ve bâtın için Hz. Ali şöyle demiştir: "Kur'ân'ın zâhiri, kullara emredilen ameldir; bâtını ise gizli ilimdir."[603] Mâverdî hadisteki had için "Âyetlerde zikredilen her hüküm için belirli bir sevap ve günah vardır." yorumunu yapmıştır. Yine matlaʿı için "Âyetlerin bütün gizli mâna ve hükümlerini bilmeye ulaştıracak ve onlardaki muradı öğretecek bir nokta" şeklinde yorumlamıştır.[604]

İbn Akîle adı geçen hususu otuz altıncı bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. *el-İtkân*'a baktığımızda yetmiş sekizinci bâbda "Tasavvufî tefsir" alt başlığında benzer bilgilere rastlamaktayız.[605] Ancak muhtevasına baktığımızda rivâyetlerin birbirinden çok farklı olduğu görülmektedir. İbn Akîle "Kur'ân yedi harf üzerine indirilmiştir. Bunlardan her birinin zâhir, bâtın, had ve matlaʿ mânası vardır."[606] hadisini aktararak başlamış, sonra bu kelimeleri açıklayan Arapların kullanımlarını ve Fâtiha/1 sûresinden örnek âyetleri sıralayarak bölümü tamamlamıştır. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ifadesinin zâhirî anlamı, Allah'ı övmek demektir. Bâtınî anlamı ise O'nun bir olduğunu kabul etmek ve sadece ona ibadet etmektir. Yalnız O'na tevekkül edilir. رَبِّ الْعَالَمِينَ ifadesinin zâhirî anlamı, Allah âlemlerin mürebbîsidir demektir. Bâtınî anlamı

[601] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 1, s. 274-282.
[602] Ebû Yaʿlâ, Ahmed b. Ali el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî, *Müsnedü Ebî Yaʿlâ el-Mevsılî,* thk. Hüseyin Selim Esed, nr. 5127, Beyrut 1998.
[603] Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *Mefâtihü'l-Esrâr ve Mesâbihü'l-Ebrâr* thk. Muhammed Ali Âzerşeb, Tahran 2008, C. 1, s. 66.
[604] Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüketü ve'l-Uyûn-Tefsirü'l-Mâverdî,* thk. Abdülmaksûd b. Abdurrahîm, Beyrut 2007, C. 1, s. 40-42.
[605] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 53-63.
[606] Zeynüddin Muhammed el-Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr*, Mektebetü't-Ticâriyye, Mısır 1356, C. 3, s. 54.

ise yaratmasındaki hikmete bir işârettir. Mürebbînin görevi yarattığı şeyler en güzel şekline dönüşünceye kadar devam eder.[607]

***13- Kur'ân Okumanın Âdâbı*:** Tanımında da geçtiği gibi "Kur'ân tilâvetiyle taabbüd olunan mûciz bir kelâmdır." Okumanın keyfiyeti ve âdâbı âyet-i kerimelerde teferruatlı bir şekilde açıklanmaktadır.[608] Yine eksik kalan kısımları da Hz. Peygamber konuyla ilgili hadisleriyle tamamlamıştır.[609]

İbn Akîle adı geçen konuyu kırk ikinci bâbda ele almıştır. Bu bâbın Süyûtî'nin eserindeki varlığı hakkında fikir beyan etmemiştir. İbn Akîle bu bölümü çok ayrıntılı ele almıştır. Bölüm içerisinde alt başlıklar oluşturmasa da yapılan incelemede: Kur'ân okumanın müstehab oluşu, Kur'ân okunmayacak durumlar, namazda okunan Kur'ân'ın sevabı, okumanın sevap olduğu vakitler, hatmin kaç günde yapılması gerektiği gibi konular karşımıza çıkmaktadır. Yine Kur'ân okumayı terketmenin günahı, okumadan önce eûzü besmele çekmenin fazîleti, okuduktan sonra yapılacak dualar, kıraatta ses güzelliği, sesli ve sessiz okunması, Kur'ân'ı geçim vasıtası yapmanın kerahati gibi hususlardan da bahsedilmiştir. Müellif zaman zaman Süyûtî'yi de zikrederek ondan aldığı rivâyetleri belirtmiştir.[610] İbn Akîle bâb içerisinde üç yerde Süyûtî'nin adını anarak *el-İtkân*'dan aktarımda bulunmuştur. Ancak kendisi hiçbir yerde ilave yorum yapmamıştır. Bu rivayetlerden birinde Süyûtî şöyle demiştir: "Taberânî, Kur'ân'ı ezberden okuyan kişi bin sevap kazanırsa yüzünden okuyan iki katı sevap kazanır. Kur'ân'ı ezberden okuma yerine yüzünden okumanın fazileti nafile ibadetlere nisbetle farz ibadet gibidir."[611] Diğer bir rivâyette Süyûtî İbn Mesʿûd'un "Kur'ân'da bir kelimenin müennes ya da müzekker olduğunda şüphe ederseniz, onu müzekker kabul edin" sözü üzerine "Kur'ân'da çok zikredilmesi sebebiyle gayr-i hakiki müennes yerine müzekkeri getirmek doğru bir şey değildir." yorumunu yapmıştır.[612] Süyûtî ile ilgili son rivâyette "hatim esnasında İhlâs/112 sûresinin üç defa okunmasını men eden hadislere rağmen ısrarla okunmasını hatim sırasında yapılan hataları telafi etme niyetine bağlar. İhlâs/112 sûresinin tekrarı ramazan ayının peşinden tutulan altı günlük şevval orucuyla

---

607 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 1, s. 500-504.
608 Enfâl 8/2, Neml 27/91, 92, Fâtır 35/29, 30.
609 Buhârî, *Sahih*, C. 6, s. 107, Tirmîzî, *Sünen*, C. 5, s. 175, Müslim, *Sahih*, C. 1, s. 545.
610 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 242-312.
611 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 299; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 2, s. 286.
612 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 300; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 2, s. 292.

kıyaslar."[613] İbn Akîle bir önceki ve bir sonraki rivâyetleri de *el-İtkân*'dan aktarmasına rağmen sadece bu üç rivâyeti Süyûtî'ye nisbet etmiştir. İbn Akîle ya Süyûtî'nin faydalandığı kaynaklardan doğrudan alıntı yaptığı için *el-İtkân*'la ortak noktalarını belirtme gereği duymamış, ya da zaten eserini Süyûtî'nin eserinin üzerine ziyâde olarak yazdığını söylediği için bazı iktibasları bildirmeye gerek görmemiştir.

Süyûtî'nin eserinde otuz beşinci bâb olan "Kur'ân tilavetinin adabı" içerisinde birçok rivâyetin benzer olduğu görülmektedir. Ancak ortak olmayan rivâyetler de vardır. İlgili bölüm hacim olarak da iki eserde birbirine yakın seviyelerdedirler. Süyûtî istifadesi daha kolay olması için konuyu alt başlıklara ayırarak işlemiştir. *el-İtkân*'da yer alıp *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da bulunmayan başlıklar şunlardır: Kur'ân okumadan önce misvak kullanmak, kıraat sırasında âyetlerin tekrarı, Kur'ân ancak nâzil olduğu dille okunur, bir kıraattan başka kıraata geçmek, secde âyeti geçtiğinde secde yapmak.[614] İbn Akîle bu başlıklardan bazılarını başka bâblar içerisinde ele almıştır.

***14- Kur'ân'ın Sevabını Peygamberlere ve Diğer İnsanlara Hediye Etme*:** Kur'ân okumak ve üzerinde tefekkür etmek İslâm inancına göre ibadet sayılıp insana sevap kazandırır. Ancak okunan Kur'ân'ın sevabını başta Hz. Peygamber ve diğer ölmüşlere bağışlanması konusunda İslâm âlimleri ittifak halinde değildir. Süyûtî ve İbn Akîle sevabın ölülere ulaşacağına dair rivâyetlere dayanarak, konu hakkında bir bölüm oluşturmuşlardır. Bunun yanında okunan Kur'ân'ın sevabının ölülere bağışlanamayacağını savunan da birçok âlim mevcuttur.[615]

İbn Akîle adı geçen hususu kırk üçüncü bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." şeklinde fikir beyan etmiştir. İbn Akîle "benim bu konuda bir risalem var." dedikten sonra ondan naklederek söze başlamıştır. Kur'ân'ın sevabını bağışlamanın câiz olduğunu ve câiz olmadığını söyleyenlerin görüşlerini delilleriyle sıralamıştır. Başkaları için dua etmek ve bağışlanma dilemekten bahseden âyetlere yer vermiştir. Daha sonra Hz. Peygamber'in konu ile ilgili hadislerini zikretmiştir. Namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetlerin sevabını bağışlamakla ilgili rivâyetlerle kıyaslayarak dayanak oluşturmaya çalışmıştır. İbn Akîle'nin görüşü de okunan Kur'ân'ın sevabının başkalarına

---

[613] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 308; İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 2, s. 311.
[614] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 288-312.
[615] Bkz. Öztürk, Mustafa, "*Ölülere Dua ve İstiğfar Niyetiyle Kur'an Okuma Meselesi*", Tefsir Araştırmaları Dergisi, 3 / 1, Nisan 2019, s. 85-106.

bağışlanabileceği yönündedir.[616] Hanefî âlimler, Şâfî âlimlerin bir kısmı ve Hanbelîler okunan Kur'ân'ın ölülere bağışlanabileceğini ve sevabın onlara ulaşacağını söylemektedir. Şâfî'lerin bir kısmı, Mâlikî ve Mûtezîlîlerin ise sevabın onlara ulaşmayacağını söylediklerini belirterek mezhepler hakkında da ayrıntıya girmiştir.[617] *el-İtkân* incelendiğinde bu konuyla ilgili bazı bilgilere rastlamaktayız, ancak İbn Akîle'nin gerçekten bu bölümü müstakil olarak oluşturduğu kanaati daha ağır basmaktadır.

***15- Kur'ân-ı Kerîm'den İktibâs*:** Kur'ân'dan bir âyetin tamamını almadan, bir kısmını alıp düz yazı yahut şiirde kullanmaya iktibâs denir. "Allah Teâlâ şöyle buyuruyor" denirse veya âyetin bütünü ilgili metinde zikredilirse iktibâs olmaz. Kur'ân'dan iktibâs Mâlikî mezhebinin ictihadına göre haram kabul edilir. İktibâs yapan kişiye de sert tavır takınılır. Diğer mezhep imamları bu konuyla pek ilgilenmemişlerdir. Şâfî âlimi İzzeddin b. Abdisselâm'a (ö. 660/1262) konu sorulduğunda cevaz vermiştir.[618]

İbn Akîle adı geçen hususu kırk dördüncü bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. Bu konu *el-İtkân*'da otuz beşinci bölümün içerisinde alt başlık olarak yer almaktadır.[619] Her iki eserin ilgili bölümlerinin giriş kısımlarında birtakım farklı rivâyetler vardır. Konuya iktibâsa dair tanım ve örnek âyetlerle başlamışlar, tanımları aynı ancak kullandıkları örnek âyetler farklıdır. Daha sonra iki eserde de konuyla ilgili Arap şiirinden örnekler görülmekte olup şiirler aynıdır. Fakat bölümün geneline bakıldığında iki müellif de büyük oranda aynı bilgileri vermiştir.[620] İbn Akîle bâbın hiçbir yerinde Süyûtî'nın adını zikretmemiştir, kendisi de yorumda bulunmamıştır. Konuyu müstakil bâba dönüştürerek istifadesi kolay hale getirmiştir.

***16- Kur'ân'ın Hattı*:** Kur'ân-ı Kerîm nâzil olurken Hz. Peygamber âyetleri unutmamak için hızlı hızlı tekrar etmiştir. Daha sonra vahiy kâtiplerine de inen vahyi yazmaları için talimat vermiştir. Aynı zamanda gelen vahyi namazlarda okuyarak hem

[616] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 2, s. 314-322.
[617] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 2, s. 324-327.
[618] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 308-309.
[619] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 308-312.
[620] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 340-347.

kendi hafızasına hemde ashâbın hafızasına yerleşmesi için gayret sarf etmiştir. Hz. Peygamber okuma-yazma bilmediği için bu görevi onun yerine vahiy kâtipleri îfâ etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm ilk vahyedildiği sırada muhatapları Araplar olduğu için doğal olarak dili de Arapça olarak indirilmiştir. Kur'ân tamamlanıp Müslümanların çoğalması sebebiyle çoğaltılma ihtiyacı hâsıl olunca ve Arap olmayan toplumlarda Müslümanlar çoğalınca Arapça yazı ve dil kaidelerinin önemi bir kat daha artmıştır. Bu kaideler sistemli hale dönüştürülüp bu konuda eserler verilmeye başlanmıştır.[621]

İbn Akîle adı geçen konuyu kırk altıncı bâbda ele almıştır. İbn Akîle bu konunun *el-İtkân*'daki varlığı hakkında bir şey söylememiştir. İçeriği incelendiğinde *el-İtkân*'da yetmiş altıncı bâbın içerisinde alt başlıkta Kur'ân'ın hattından bahsedildiği dikkatimizi çekmektedir. Süyûtî Arapça yazı kurallarını örnekler vererek açıklamış, daha sonra kural dışında kalan örneklerle konuyu genişletmiştir.[622]

İbn Akîle Kur'ân'ın hattı ile ilgili yazılan eserleri sıraladıktan sonra Arapça'nın oluşum süreciyle ilgili tarihi bilgiler aktarmıştır. Bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm'in Arapça'dan başka dillerde yazılmasının câiz olup olmadığı konusundan bahsetmiştir. Akabinde diğer peygamberlerin konuştuğu ve o devirlerde yazı yazarken kullanılan diller hususunda bilgilere değinilmiştir. İbn Akîle'nin bu bâbda bahsettiği diğer konular da şöyledir: Yazı kâideleri ve Kur'ân'da yer alış şekilleri, harflerin sesleri ve yazılması arasındaki farklar, harekeler.[623] e*l-İtkân*'da yer alan Arapça yazı kâidelerinden hazif, hemze, bedel, vasıl ve fasl ile ilgili rivâyetler *ez-Ziyâde ve'l-İhsân'*da yer almamaktadır. Yine e*l-İtkân*'da bu bâbda yer alan mushafın noktalanması, harekelenmesi, yazımından ücret alınması gibi konular *ez-Ziyâde ve'l-İhsân'*da müstakil bâblara dönüştürülerek istifadesi daha kolay hale getirilmiştir. İbn Akîle bu bâbı daha çok Kastallânî'nin *Letâifü'l-İşârât* adlı eserinden aktardığı bilgilerle oluşturmuştur.[624]

***17- Hz. Osman Mushafı Dışındaki Mushaflarda İspât ve Hazfle Yazılışında İhtilaf Edilen Kelimeler*:** İslâm değişik beldelere yayılıp Müslümanların sayısı artınca Kur'ân nüshalarının çoğaltılması ihtiyaç haline geldi. Bu iş için asıl olarak Hz. Osman mushafı esas alınmıştı. Bu ilk nüshadan çoğaltılanlara da "Mushaf-ı Osman" ismi

[621] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 237-239.
[622] Süyûtî, *el-İtkân,* C. 2, s. 469-479.
[623] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 2, s. 424-484.
[624] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 279-305.

verilmekteydi. Ancak bu mushafın dışında da yazılmış Kur'ân nüshaları mevcuttu. Hz. Osman bu mushafı okurken şehit edildiği ve üzerine kanının damladığı için sonraki dönemlerde bazı art niyetli insanların eski Kur'ân nüshalarının üzerine kan damlatıp, "Hz. Osman mushafı budur." şeklinde iddialarda bulundukları kaynaklarda geçmektedir.[625] Çoğaltılan nüshalar Mekke ve Medine başta olmak üzere, Şam, Kûfe ve Basra gibi önde gelen İslâm beldelerine gönderilmiştir. Kaynakların hemen hepsinde geçtiğine göre bu nüshalar arasında telaffuz farklılıkları görülebilmektedir. Bazı harf veya kelimelerin nüshaların bir kısmında fazla bir kısmında da eksik olabildiğine dair örnekler vardır.[626]

İbn Akîle adı geçen hususu kırk yedinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. *el-İtkân* üzerine yapılan incelemede konuyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Müellif bu bölümü Dâni'nin (ö. 444/1053) *el-Mukni'* adlı eserinden yararlanarak oluşturmuştur.[627] Bu bölümde Kûfeliler'in, Basralılar'ın, Medineliler'in, Şamlılar'ın, Bağdatlılar'ın mushaflarında isbat ve hazf yoluyla yazımında ihtilaf ettikleri kelime örneklerine yer vermiştir. İbn Akîle genellikle kıraat farklılıklarını şehirlere göre tasnif etmemiş, okunuşu farklı olan kelimeyi sûrelere göre sıralayarak aktarmıştır. Örneğin "Duhân/44 sûresinde فَاكِهِينَ kelimesi bazı Mushaflarda فكهين şeklinde elifsiz yazılmıştır." şeklinde geçmektedir. Yine "Şuarâ 26/146. âyetteki فيما kelimesi bazı Mushaflarda في مَا şeklinde yazılmıştır." rivâyeti de konuya başka bir örnektir.[628]

***18- Irak Ehlinin Mushaflarında Yazılışında İttifak Edilen Kelimeler*:** İbn Akîle adı geçen hususu kırk sekizinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. *el-İtkân* üzerine yapılan incelemede konuyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Müellif bu bölümü Dâni'nin *el-Muknî* adlı eserinden

[625] Kevserî, Muhammed Zâhid, *Çeşitli İslâm Merkezlerine Gönderilen Mushaflar ve Müslümanların Kur'ân'a Verdikleri Önem*, Makâlât, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Kâhire 1994, s. 101-114. (Bu makalenin çevirisi için bkz. Muhittin Akgül, Usûl İslâm Araştırmaları, Sayı: 7, Ocak-Haziran 2007, s. 169-186, s. 13)

[626] Maşalı, M. Emin, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2020, C. 31, s. 254.

[627] Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân, *el-Mukni' fî resmi mesâhifi ehli'l-emsâr*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, Kâhire 1885, s. 96-99.

[628] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 486-497.

yararlanarak oluşturmuştur.[629] Bu bölümde Irak ehlinin mushaflarında yazılışında ittifak olan kırk sekiz kelimeye dair rivâyetler âyetlerden örneklerle sıralanmıştır. İbrahim 14/9. âyetteki نَبَؤُا kelimesinin vav ve elifle yazılması, İsrâ 17/1. âyetteki الْاَقْصَا kelimesinin elifle yazılması bâb içerisinde geçen rivâyetlere örnektir.[630]

***19- Hîcâz, Irak ve Şam Ehlinin Mushaflarında Ziyâde ve Noksanla Yazılışında İhtilaf Edilen Kelimeler*:** İbn Akîle adı geçen hususu kırk dokuzuncu bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. *el-İtkân* üzerine yapılan incelemede konuyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Müellif bu bölümü Dâni'nin *el-Muknî* adlı eserinden yararlanarak oluşturmuştur.[631] Bu bölümde Hîcâz, Irak ve Şam ehlinin mushaflarında fazlalık ve eksiklik yönünden yazımında ihtilaf edilen kelimeler ve örnekleri yer almaktadır. İbn Akîle konuyla ilgili elli beş farklı âyete dair rivâyetleri aktararak genişçe açıklamıştır. Örnek olarak Âl-i İmran 3/133. âyetteki سَارِعُوا kelimesi Medine ve Şam ehlinin Mushaflarında vavsız, diğer Mushaflarda ise وَسَارِعُوا şeklinde vavla yazılmıştır. Bir başka örnekte Kasas 28/37. âyetteki قَالَ kelimesi Mekke ehlini Mushaflarında vavsız, diğer Mushaflarda ise وَقَالَ şeklinde vavlı olarak yazılmıştır.[632]

***20- Meşhur Kıraat İmamları ve İsimleri*:** Vahyin ilk yıllarında okuma yazma bilenlerin ve yazı yazacak malzemenin az olmasından dolayı Kur'ân yazıya geçirilememiştir. Fakat sahâbe âyetleri duyduğunda hemen ezberliyor ve orada bulunmayanlara ulaştırmıştır. Kur'ân okuma ve başkalarına öğretme konusunda sahâbeler arasında bazı isimler öne çıkmıştır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Mesʿûd, Hz. Âişe ve Ebû Hûreyre bunlardan ilk akla gelenleridir. Daha sonraki dönemlerde kıraat ilmi gelişmiş, kırâat-ı sebʿa ve kıraat-ı aşere imamları bu ilmi daha sistemli hale getirmişlerdir.[633]

Süyûtî'nin yirminci bâbda alt başlık olarak ele aldığı konuyu, İbn Akîle elli üçüncü bâbda aynı başlıkla işlemiştir. Süyûtî konunun girişinde Kur'ân okuma hususunda meşhur olan âlimler ile ilgili rivâyetleri aktarmış, daha sonra yaşadıkları

---

629 Dânî, *el-Mukni' fî resmi mesâhifi ehli'l-emsâr*, s. 99-108.
630 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 500-503.
631 Dânî, *el-Mukni' fî resmi mesâhifi ehli'l-emsâr*, s. 108-115.
632 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 2, s. 506-522.
633 Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 205-206.

şehirlere göre bu âlimlerin isimlerini, peşinden yedi kıraat imamı ve râvilerini zikretmiştir.[634] İbn Akîle "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak ele almadı, on sekizinci bâb olan Kur'ân'ın cem'i ve tertibi içerisinde yer verdi."[635] demiş, ancak yapılan incelemede ilgili bölüm içerisinde herhangi bir bilgi bulunamamış, yirminci bâb olan "Kur'ân'ı ilk ezberleyenler ve rivâyet edenler" içerisinde konuyla ilgili rivâyetlere rastlanmıştır. Belki de hatâen böyle bir bilgi verilmiştir. İbn Akîle *el-İtkân*'da yer alan kıraat konusunda sahabe ve tâbiînden meşhur olanların yaşadıkları şehirlere göre tasnifine *ez-Ziyâde*'de yer vermemiştir. Ancak İbn Akîle kıraat konusunda meşhur olmuş 14 kıraat imamının adlarını saydıktan sonra hayatları hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir.[636]

İbn Akîle bu bölümdeki bilgilerin büyük kısmını Kastallânî'nin (ö. 923/1517) *Letâifü'l-İşârât* adlı eserinden aktarmıştır.[637] Bunun yanında *el-İtkân*'da yirminci bâbda sadece isimlerine yer verilen kıraat imamlarının râvileri hakkında *ez-Ziyâde*'de elli dördüncü müstakil bâbda daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.[638] Yine İbn Akîle elli beşinci bâbda kıraat imamlarının diğerine göre daha az bilinen râvileri hakkında bilgiler vermiştir. Ancak bu konu hakkında *el-İtkân*'da herhangi bir bilginin yer almadığı görülmektedir.[639]

***21- Kıraat İmamlarının Râvileri*:** Kıraat-ı aşere imamlarının her birinin okuyuşlarını rivâyet eden birçok râvî vardır. Ancak bunlardan iki tanesi meşhur olmuştur. Bazen kıraat imamının râvîlerinden birinin okuyuşu diğerinden farklı olabilir. Böyle farklı okuyuşlara rivâyet adı verilir. Bu okuyuşun kaynağı olan kişiye de râvî adı verilir.[640]

İbn Akîle adı geçen hususu elli dördüncü bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. e*l-İtkân*'da yirminci bölümün içerisinde alt başlık olarak konu yer almaktadır. Ancak muhtevalarına baktığımızda

---

634 Süyûtî, *el-İtkân,* C. 1, s. 205-208.
635 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 3, s. 42.
636 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 3, s. 42-56.
637 Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, *Letâifü'l-İşârât li-fünûni'l-kırâ'ât,* Merkezü'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, I-IX, Medine 2013, C. 1, s. 93-100.
638 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 3, s. 60-72.
639 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân,* C. 3, s. 74-82.
640 Kıraat imamlarının râvîleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Birışık, Abdülhamit, "Kıraat" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2022, C. 25, s. 425-432.

farklı olduklarını görmekteyiz. Süyûtî râvilerin sadece isimlerini zikretmiş, ayrıntıya girmemiştir. Ayrıca Süyûtî yedi kıraat imamının râvilerini zikrederken,[641] İbn Akîle on dört kıraat imamının râvilerini aktarmıştır. İbn Akîle bu bölümde de Kastallânî'nin *Letâifu'l-İşârât*'ından çok yararlanmıştır.[642] Râvilerin isimleri, dış görünüşleri ve özellikleri hakkında ayrıntılı bilgilere yer vermiştir.[643]

***22- Hz. Peygamber'den Edâ Yoluyla Kıraat Alan İmamların Rivâyet Tarikleri*:** Hz. Peygamber Kur'ân'ın okunmasına ve öğretilmesine çok önem vermiştir. Mekke ve Medine'de bu alanda meşhur sahâbeler vardır. Daha sonra müstakil olarak kıraat ilmiyle ilgilenen âlimlerin yedisinin okuyuş vecihleri "kıraat- ı sebʿa" olarak meşhur olmuştur. Bu âlimlere üç tane daha ilave edilmiş ve onların okuyuşları "kıraat-ı aşara" diye literatüre geçmiştir. Daha sonra bu âlimlere dört tane daha ilave edilmiştir. Bunların dışında da kıraat sahasında eserler vermiş ve hizmet etmiş birçok kişi vardır, ancak bugün okuyuşları yaygın olan âlimler bunlardır.[644]

İbn Akîle adı geçen hususu elli beşinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. *el-İtkân*'da yirminci bölümün içerisinde sahâbe ve tâbiûndan kıraat sahasında meşhur olanların isimleri aktarılmış, son bölümde de bu imamlardan sadece kıraatı sebʿa imamlarının ve râvîlerinin isimleri zikredilmiştir.[645] İbn Akîle ise kıraatı sebʿa imamlarının yanında on dört kıraat imamının Hz. Peygamber'den hangi tariklerle rivâyetleri aktardıklarını, rivâyet zincirlerinde hangi isimlerin yer aldığını ayrıntılı olarak ele almıştır.[646]

***23- Kıraatta Âli ve Nâzil İsnâd*:** Bilindiği gibi kıraatlar da Hz. Peygamber'e isnâd zinciriyle atfedilmektedir. İsnâd, râvîleri sıralayarak ilk kaynağa ulaşma yöntemidir. Daha çok hadis ilminde kullanılır. Ancak kıraat ilminde de rivâyetler söz konusu olduğu için burada da sıklıkla kullanılan bir kavramdır. Âli ve nâzil olarak ikiye ayrılır. Rivâyet

641 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 204-205.
642 Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 100-106.
643 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 3, s. 60-72.
644 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 204-206.
645 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 200-206.
646 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 74-82.

zincirinin ilk kaynağa en az râvî ile ulaşmasına âlî isnâd, çok fazla râvî ile ulaşmasına da nâzil isnâd adı verilmektedir.[647]

İbn Akîle'nin elli altıncı Süyûtî'nin yirmi birinci bâbda incelediği konunun başlıkları yaklaşık olarak aynıdır. Başlıkları birbirine benzemesine rağmen içerikler farklıdır. İbn Akîle bu bölümü Kastallânî'nin *Letâifu'l-İşârât* adlı eserinden nakletmiş, Süyûtî'den herhangi bir rivâyette bulunmamıştır.[648] Süyûtî âli isnâdı beşe ayırmış, üçüncü maddede muvâfakat, ebdâl, musâvât, musâfaha gibi kavramları açıklamıştır.[649] İbn Akîle ise sahih, hasen, zayıf senedlerin tanımından başlamıştır. Süyûtî'nin isnâdlar hakkında yaptığı beşli tasnif, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da daha ayrıntılı olarak yer almaktadır. İbn Akîle son olarak Süyûtî'den farklı olarak, bir şeyhten üç yolla bilgi alınır diyerek; semâ, kıraat ve îcâzet bölümleri altında bazı bilgiler aktarmıştır.[650] Bu bâb *el-İtkân*'da üç sayfada ele alınırken *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da on sayfayı geçmektedir.

***24- Kur'ânda Müselsel*:** Müselsel: Hadis terimi olarak "Hz. Peygamber'in bir hadisi söylediği sırada yaptığı bir hareketi veya kullandığı bir sözü, ya da hem hareketi hem sözü, seneddeki bütün râvilerin aynen tekrarladığı hadis" anlamında kullanılmaktadır.[651] Kur'ân'da ise aynı okuyuşu rivâyet eden bütün râvîlerin tek tek sıralandığı senede müselsel ismi verilmektedir.

İbn Akîle adı geçen hususu altmış birinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. Müellif burada müselsel rivâyetlerle gelen Kur'ân âyetlerinden örnekler vermiştir. Kendisi iyi bir hadis âlimi olarak bilinen İbn Akîle bu konuda yazdığı *el-Fevâ'id* isimli eserinden birçok alıntı yapmıştır. Saff 61/1-2. âyetler, Fâtiha/1 ve Nahl/16 sûreleri hakkındaki müselsel rivâyetleri örnek olarak zikretmiştir.[652]

***25- Makbûl ve Merdûd Kıraatlar*:** İslâm âlimleri kıraatları sıhhati açısından çeşitli tasniflere tâbî tutmuşlardır. Bazı kıraatlar kabul görürken bazıları birtakım

---

[647] Küçük, Râşit, "İsnad" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2001, C. 23, s. 154-159.
[648] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 173-182.
[649] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 207-208.
[650] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 102-109.
[651] Efendioğlu, Mehmet, "Müselsel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2006, C. 32, s. 85-86.
[652] İbn Akîle, ez*ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 152-160.

sebeplerden dolayı reddedilmiştir. Kıraatları sıhhat yönüyle ikiye veya üçe ayıranlar olmuştur. İbnü'l-Cezerî ve Ebû Şâme kıraatları sahih ve şâz olarak ikiye ayırmıştır. Her iki âlim de sıhhat şartlarını taşıyanlar için sahih kavramını kullanmışlardır. Kıraatın kimden ve hangi şekilde onlara ulaştığını hesaba katmaksızın sıhhat şartlarını taşımayanlar için şâz adını vermişlerdir.[653] İbnü'l-Cezerî *Müncidü'l-mukriîn*'de mütevâtir, sahih, şâz şeklinde üçlü tasnife de yer vermiştir.[654]

İbn Akîle bahsi geçen konuyu altmış ikinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. *el-İtkân*'da yirminci bölümün içerisinde kıraatla ilgili bilgiler vardır, ancak sadece makbûl kıraatlara kısaca değinilmiş, merdûd olanlar hakkında bilgi verilmemiştir.[655]

İbn Akîle, Kevâşî'nin (ö. 680/1281) kıraat eseri olan *Tebsıratü'l-Mütezekkir*'den kıraatların makbûl ve merdûd olmasının ölçütünü sened, hat (yazı şekli) ve Arapça'ya uygunluk olduğunu aktarmıştır. Bu ölçüte göre kıraat imamlarını tek tek değerlendirmiş ve İbnü'l-Cezerî'nin *el-Müncid*'i başta olmak üzere,[656] başka birçok kıraat kitabından konuyla ilgili bilgilere yer vermiştir.[657] İbn Akîle sadece bir yerde kendi görüşünü beyân etmiştir. Kıraat-ı sebaʿ ve ʿaşara imamları arasında bir kıraatı şâz ve haram bulma bakımından fark var mıdır? Sorusu üzerine "yedi kıraat imamı ve onları ona tamamlayan üç imam arasında bir fark yoktur. Onlar da güvenilirdir, yedi kıraat hiçbir zaman üç kıraata muahalefet etmemiştir." şeklinde yorum yapmıştır.[658]

***26- Kıraatta Çeşitliliğin Hikmeti*:** Kaynaklara göre Araplar Kur'ân-ı Kerîm nâzil olduğunda Arapça konuşurken farklı lehçeler kullanıyorlardı. Vahiy inmeye başladığında onu tek bir lehçe ile okunmasını istemek insanlar için zorluk olacaktı. İlk muhatap olan insanlar Hz. Peygamber'in izin verdiği kıraatlara göre okumuşlardır. Bu, Kur'ân'ın mûcizevî yönlerinden biri ve İslâm'ın zenginliği olarak görülmüştür. En çok

---

653 Ebû Şâme, Şihabuddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî, *el-Murşidu'l-Vecîz ilâ 'Ulûmin Tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, Dâru's-Sadr, Beyrût 1975, s. 168.

654 İbnü'l-Cezerî, Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidu't-tâlibîn,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1999, s. 18.

655 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 205-206.

656 İbnü'l-Cezerî, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidü't-tâlibîn*, s. 57-62.

657 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 164-190.

658 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân,* C. 3, s. 178.

bilinen kıraatlar "sebʿa" ve "ʿaşara" olarak kaynaklarda geçse de Hz. Peygamber'den vârid olan kıraatlar yedi veya onla sınırlı da değildir.[659]

İbn Akîle adı geçen hususu altmış üçüncü bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. Süyûtî'nin eserinde kıraatlarla ilgili yirmi altıncı bölümde benzer alt başlıklar mevcut olmakla birlikte içerikleri uyuşmamaktadır.

Müellif girişte kıraatlarla ilgili: "Kur'ân yedi harf üzerine indirildi."[660] hadisini zikrederek başlamıştır. Bundan maksat Kur'ân hususunda ümmete kolaylık ve hafifletmedir. Bu yedi harften sahih kıraatlar ortaya çıktı ve çeşitlendi.[661] Daha sonra kullandığı bilgilerin tamamına yakınını İbnü'l-Cezerî'nin kıraat alanında meşhur olan eseri *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*'dan aktarmıştır.[662] İbn Akîle kıraatlar arasındaki farklılıklara dair Kur'ân'dan örnekler vermiş ve konu ile ilgili kısa değerlendirmelerde bulunmuştur. Son kısımda da kıraat farklılıklarının faydası başlığı altında birkaç madde halinde bu faydaları sıralayarak konuyu tamamlamıştır. Bu maddeler şu şekildedir: belâgat yönünden bir zenginlik, kolaylıkla ezberlenmesini ve aktarılmasını sağlamak, dini hükümler çıkarmak ve kelimelerin anlamını derinlemesine öğrenmek, kutsal kitaplarına olan ilgileri bakımından bu ümmetin diğer ümmetlerden üstün olduğunu göstermek.[663] İbn Akîle bu bâbda sadece bir yerde kendi görüşünü beyân etmiştir. Kıraatlarda bir okuyuş makbûl diğeri merdûd kabul edildiğinde bunun o âyeti inkâr etmek mânasına gelmediğini doğrulayan şu açıklamayı yapmıştır. "Hz. Peygamber bazen farklı kıraatlar üzerine, güzel okudun, bazen doğru okudun, bazen de böylece nâzil oldu şeklinde açıklama yapmıştır. Hz. Peygamber bütün okuyuş şekillerini doğrulamış, hepsinin Allah katından geldiğini ifade etmiştir. Kıraat âlimleri arasındaki ihtilaf fukaha arasındakine benzemez. Fukahanın ihtilafı ictihâdîdir."[664]

***27- Kıraat İlminin Tarifi, Konusu, Faydası*:** Kıraat "okumak, tilâvet etmek, telaffuz etmek" anlamında masdar; "sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okuma,

---

659 Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 318.
660 Buhârî, *Fezâili'l-Kur'ân*, nr. 4992; Müslim b. Haccac b. el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî, *Sahîh-i Müslim*, İstanbul 1329-1333, C. 2, s. 202.
661 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 192.
662 İbnü'l-Cezerî, Muhammed, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, C. 1, s. 49-54.
663 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 192-201.
664 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, C. 3, s. 198-199.

tilâvet etme anlamında kullanılan bir isimdir."[665] Istılâhî olarak ise Taşköprizâde'ye göre kıraat: "İhtilaf vecihleri bakımından Allah kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'in nazmının şekillerinden bahseden bir ilim dalıdır."[666] Farklı kıraatlar Kur'ân için bir zenginlik olduğu gibi, bazen kıraat farklılıkları fıkhî hükümlerde de dayanak oluşturmaktadır. Örneğin Mâide 5/6. âyette **"**وَاَرْجُلَكُمْ**"** kelimesini Nâfî, İbn Âmir, el-Kisâî ve Hafs lam'ın kesresiyle okumuşlar, böylece kelime "رُؤُسِكُمْ"'e atfedilerek, abdeste ayakların meshedilmesine hükmedilmiştir.[667]

İbn Akîle adı geçen hususu altmış dördüncü bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. Süyûtî'nin eserin gözden geçirildiğinde konuyla ilgili bilgiye rastlanmamaktadır. Müellif bu bölümü Kastallânî'nin *Letâifu'l-İşârât* adlı eserinden iktibaslarla oluşturmuştur.[668]

İbn Akîle kıraat ilminin tanımıyla başlamış, daha sonra kıraat ilminin konusundan bahsetmiştir. Bu tanıma göre kıraat: Kelimelerin farklı okunuşlarını, o okunuşu nakleden kişilere isnâd ederek bildiren ilimdir. Konusu ise Kur'ân'ın kelimeleridir. Son olarak da faydaları bölümünü maddeler halinde sıralayarak *Letâifu'l-İşârât*'tan aldığı bilgileri sona erdirmiştir. Bu faydalar: Kur'ân'ı değişme ve bozulmalara karşı korumak, tek kıraata göre birden çok kıraattan daha çok mâna elde etmek şeklindedir. Daha sonra Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ından da konuyla ilgili bazı rivâyetleri aktarmıştır. Zerkeşî'ye göre kıraat ilmi vesâil ve makâsıd olarak ikiye ayrılır. Vesâil, isnâd, Arapça, harflerin mahrecleri, sıfatları, vakf ve ibtidâ konularını içerir. Makâsıd ise kelimedeki harf ve hareke değişiklikleri, idğam-ı kebîr/sağîr, med-kasr, feth-imâle gibi konuları kapsar.[669] Bu bâb iki sayfa hacmindedir ve İbn Akîle rivâyetlerle ilgili yorum yapmamıştır.

***28- Kur'ân Harflerinin Hakikati ve Sayısı*:** Tecvid ilminde harf "bir mahrece dayanarak çıkan sese" denir. Kur'ân harfleri diye meşhur olmuş ve "elifbâ" ismi verilen Arap alfabesine bugünkü şeklini Hicrî I. yüzyılın sonlarına doğru Yahyâ b. Yaʿmer (ö.

[665] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab, "k-r-e"* md.
[666] Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Saʿâde ve Misbâhu's-Siyâdefî Mevdû'âti'l-ʿUlûm*, Dâru'l-Kütübi'l-ʿİlmiyye, Beyrut 1985, C. 2, s. 6.
[667] Dânî, *et-Teysîr fi'l-Kıraati's-Sebʿa*, tsh. Otto Pretzl, İstanbul 1930, s. 98.
[668] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 170-171.
[669] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 204-206.

89/708?) ve Nasr b. Âsım (ö. 89/708?) vermiştir.[670] Arap alfabesinde lam-elifle birlikte 29 harf vardır, bunlara aslî harfler denir.[671]

İbn Akîle adı geçen hususu altmış beşinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. Süyûtî'nin eserin incelendiğinde konuyla ilgili bilgiye rastlanmamaktadır. Müellif bu bölümü de Kastallâni'nin *Letâifu'l-İşârât* adlı eserinden aktardığı bilgilerle oluşturmuştur. Kastallâni'ye göre harf, gerçek veya mukadder bir noktaya dayanarak çıkan sestir. Ses ise akciğere hapsedilen havanın bir güçle itilmesiyle oluşan şeydir.[672] İbn Akîle "Müberred dışındaki[673] âlimlere göre ittifakla aslî harferin sayısı yirmi dokuzdur." dedikten sonra bunları saymıştır. Daha sonra fer'î harflerin ise hemze-i müsehhele, nûn-u muhfat ve elifü'l-imâle olmak üzere üç tane olduğunu ifade etmiştir. Sibeveyh'e göre hemze-i müsehhele sadece hemzedir, Sirâfî'ye (ö. 368/979) göre ا-و-ي olmak üzere üç harftir.[674] İbn Akîle Kur'ân kelimesinin ك değil ق harfiyle okunduğu konusunu da burada zikretmiştir. Daha sonra harf mi önce gelir, hareke mi? sorusu ve cevapları hakkında görüşleri zikretmiştir. Bu konuda bazı âlimler harfin daha önce geldiğini çünkü tek başına ayakta durabildiğini, harekenin ise tek başına varlığının anlamsız olduğunu ifade etmiştir. Bir kısmı da harekenin önce geldiğini, harfin hareke olmadan harf değil ses olduğunu fetha, kesra ve damme ile seslerin harfe dönüştüğünü savunmuştur. Muhakkikler ise ne harf ne hareke önce gelir, ikisi bir beden gibidir, beraber anlam ifade ederler, demiştir.[675]

***29- Harflerin Sıfatları*:** Tecvîd literatüründe sıfat: harf çıkarılırken seste meydana gelen özelliklere denir. Yani harf çıkarılırken kendisinde bulunan zayıflık veya kuvvetlilik, incelik veya kalınlık, uzunluk veya kısalık, yumuşaklık veya sertlik gibi harfleri tanımamızı sağlayan vasıflara harflerin sıfatları ismi verilir.[676] Harflerin lâzımî ve ârızî sıfatları vardır. Lâzımî sıfatlar şu kısımlara ayrılır: Şiddet, rihvet, cehr, hems, istitâle, istiʿlâ, beyniyye, tefeşşî, ğunne, infitah, inhifâd, ıtbâk, kalkale, safîr ve tekrîr.

---

[670] Neccâr, Ahmed Şevki, *el-Ebcediyyetü'l-Arabiyye*, ed-Dâre, Riyâd 1976, s. 161.
[671] Ebû Muhammed Mekkî bin Ebî Tâlib Hammûş bin Muhammed el-Kaysî, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhât, Dımeşk 1973, s. 21.
[672] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 183-186.
[673] Müberred yirmi beş harf olduğunu söyler.
[674] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 209-211.
[675] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 208-215.
[676] Ali el-Kâri, *el-Minehu'l-fikriyye bi-şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Dârul-Lübab li'd Dirâsat ve Tahkîkü't- Turas, Mısır 1335, s. 15.

Ârızî sıfatlar ise şu kısımlara ayrılır: Medd, vakf, sekte, tefhîm, terkîk, kalb, idğâm, ihfâ, izhâr, hareke ve sükûn.[677]

İbn Akîle adı geçen hususu altmış yedinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. e*l-İtkân*'da otuz dördüncü bâbın altında bir takım bilgilere rastlanmaktadır. Süyûtî harflerin mahreçleri başlığı altında cehr, şiddet, rihvet, istiʿlâ ve ıtbâk sıfatlarına göre harfleri tasnif etmiş, ancak ayrıntılı bilgi vermemiştir.[678]

İbn Akîle bu bölümü de Kastallâni'nin *Letaifü'l-İşârât* adlı eserinden aktardığı bilgilerle oluşturmuştur.[679] Sıfat: Mevsûfunda zâtî veya hâricî olarak bir mânaya delalet eden lafızdır. Sıfatlar sayesinde harflerin mahreçlerinde tereddüt olduğunda doğru mahrecin hangi özelliklere sahip olması gerektiğini bilmemize imkân sağlar. Sıfatlar kuvvetli ve zayıf olarak ikiye ayrılır. Cehr, istiʿlâ, ıtbâk, istitâle, tefhim, şiddet, kalkale, cers ve hetf kuvvetli, hems, istifâle, infitâh, terkîk, rihvet ve hafâ zayıf olanlardandır.[680] İbn Akîle daha sonra kuvvetli ve zayıf sıfatların açıklamasını yapmış ve kaç tane harfin o sıfata sahip olduğunu belirtmiştir. Son bölümde harfleri sıralayıp yanlarına kuvvetli ve zayıf hangi sıfatlara sahip olduklarını belirtmiştir.[681]

***30- Harflerin Terkibleri ve Sırasıyla Söylenişleri*:** Kur'ân harfleri tecvid ilminde noktalı noktasız, kalın ince, düz peltek gibi gruplara ayrılmaktadır. Yine harekeli harekesiz, cezimli oluşlarına ve başta, ortada sonda yazılışlarına göre farklı şekillere dönüşmektedir. Harfler mahreç bölgelerine göre de çeşitli gruplara ayrılmaktadırlar.[682]

İbn Akîle adı geçen hususu altmış sekizinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." şeklinde yorum yapmıştır. Süyûtî'nin eserine bakıldığında konuyla ilgili bilgiye rastlanmamaktadır. Müellif bu bölümü de Kastallâni'nin *Letâifu'l-İşârât* adlı eserinden aktardığı bilgilerle oluşturmuştur.[683] Konunun başında "Kastallâni dedi ki diye rivâyetlere başlıyor, tâ ki son sayfada "*Letâifu'l-İşârât*'tan aldığım bilgiler burada sona erdi." ifadesinin kullanıyor. İbn Akîle harfleri mahreçlerine göre sıralamış,

[677] Debreli, Hoca Abdülkerim, *Mîzânü'l-Hurûf ve Şifâül-Ebdân*, İstanbul 1305, s.12.
[678] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 280-281.
[679] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 196-207.
[680] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 234-235.
[681] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 234-252.
[682] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. 1, s. 198-200.
[683] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 200-247.

sıfatlarını zikretmiş, harflerin sıfatlarını yazmaya ا harfiyle başlayıp, م harfiyle sona erdirmiştir. Harflerin noktalı ve noktasız oluşlarını, kalınlık ve incelik durumlarını bildirmiştir. Yine harflerin harekeli, harekesiz, cezimli, elif-lamlı, başta ortada sonda okunuşlarını, Kur'ân'dan örneklerle genişçe açıklamıştır.[684] İbn Akîle hiçbir yerde rivâyetler üzerine kendi görüşünü belirtmemiştir.

***31- İstiâzenin Keyfiyeti*:** Sözlükte, korunmak ve sığınmak anlamlarına gelen istiʿâze kelimesi, ع و ذ kökünden türemiştir.[685] Istılâhî olarak ise gelebilecek her türlü kötülüğü savabilmek için أعوذ بالله من الشيطان الرجيم lafzını söyleyerek Allah'ın yardım ve himayesine sığınmak anlamına gelir. İstiâze türevleriyle beraber on yedi âyette geçmektedir. Ayrıca istiâze sığasında asıl olan أعوذ بالله من الشيطان الرجيم ile أعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم lafızlarıdır. Diğer benzer kullanımlarının âyetlerin tefsiri niteliğindeki hadislerden ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.[686]

İbn Akîle adı geçen hususu yetmiş üçüncü bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak ele almadı." şeklinde yorum yapmıştır. Ancak *el-İtkân* üzerinde yapılan incelemede otuz beşinci bölümün içerisinde kısaca değindiğini görülmektedir. Süyûtî burada istiâzenin sünnet veya vacip kabul edildiği, farklı söyleniş biçimleri, açıktan da gizli de söylenebileceği gibi konulardan bahsetmiştir.[687] Müellif bu bölümdeki alıntıların çoğunu Kastallâni'nin *Letâifu'l-İşârât*'ından yapmıştır.[688]

İbn Akîle istiâzenin tanımıyla başlamış, bu tanıma göre istiâze: Yönelme, sığınma, korunma gibi anlamlara gelir. Sonra konuyu alt başlıklara ayırarak zenginleştirmiştir. Bu alt başlıklar: İstiâzenin meşruiyetinin delili ve hükmü, ne zaman ve nasıl söyleneceği, söylenme şekilleri, açıktan mı, gizli mi söyleneceği, üzerinde vakıf yapılıp yapılmayacağı, kıraat bölündüğünde tekrar söylenip söylenmeyeceği gibi alt başlıklardır.[689] İbn Akîle istiâzenin Kur'ân okumaya başlamadan önce söylenen bir dua cümlesi olduğu konusunda icmâ olduğunu söyler. Söyleniş şekilleri konusunda da girişte belirtildiği üzere iki farklı şekile dair rivâyetleri aktarmıştır. Kurrânın büyük çoğunluğu kıraattan önce açıktan söylenmesini daha uygun görür. Bir tek Nâfiʿ'ye göre

[684] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 254-290.
[685] İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* C. 2, s. 923.
[686] Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İfav Yay., İstanbul 1996, s. 303.
[687] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 292-293.
[688] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât,* C. 1, s. 306-317.
[689] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 348-370.

Kur'ân'dan zannedilmemesi için gizli söylenmesi gerekir.[690] İstiâzeden sonra vakf yapmak da vasl yapmak da câizdir. Süyûtî bunlardan bir kısmını eserinde zikretmiştir. Fakat İbn Akîle müstakil bölüm oluşturarak daha doyurucu bilgiler ortaya koymuştur.

***32- Besmele*:** Besmele Kur'ân'da 113 sûrenin başında yer almaktadır. Âyet olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Mezhep imamlarından İmam Mâlik'e göre sûre başlarındaki Besmeleler âyet sayılmaz. Bu görüşü Hanefî ve Hanbelî mezhep âlimlerinin bir kısmı da destekler. İmam Şâfii'ye dayandırılan bir görüşe göre sadece Fâtiha/1'daki Besmele bu sûrenin 1. âyeti sayılır. Diğer surelerin başındaki Besmeleler sûre başlangıcı olduğu için Allah tarafından konulmuştur.[691]

İbn Akîle adı geçen hususu yetmiş dördüncü bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak ele almadı." şeklinde yorum yapmıştır. *el-İtkân* üzerinde yapılan incelemede otuz beşinci bölümün içerisinde kısaca değindiğini görülmektedir.[692] İbn Akîle *el-İtkân*'da yer alan bu bilgilerin tamamını kırk ikinci bölüm olan Kur'ân tilâvetinin adabı içerisinde vermiştir.[693] Burada daha farklı, geniş bilgiler vermiş ve müstakil bölüm niteliği kazandırmıştır. Bu konuda Râzi gibi âlimler müstakil eserler vermiş, Dârekutnî, Kurtubî, Nevevî, Serahsî gibi âlimler ise eserlerinde bu konuya özel olarak yer vermişlerdir.[694]

İbn Akîle besmelenin tanımıyla konuya başlamış, bu tanımda Besmele'nin حوقل = هيلل kalıbında masdar olduğunu ifade etmiş, ıstılâhî anlamından bahsetmemiştir. Daha sonra alt başlıklar açarak konuyu genişletmiştir. Besmele'nin âyet olup olmadığı, iki sûre arasında Besmele çekmenin hükmü, Tevbe/9 sûresinin başında Besmele olmayışı ve Enfâl/8 sûresi ile birlikte nasıl okunacağı bu alt başlıklardır. İbn Akîle Neml 27/30. âyetteki Besmele'nin ittifakla âyet sayıldığını, Fâtiha/1 ve diğer sûrelerin başlarındaki Besmelenin Ebû Hanife'ye göre sûreleri birbirinden ayıran müstakil âyet sayıldığı, İmam Şâfî'ye göre Fâtiha/1'nın başındakinin müstakil âyet olduğunu diğer sûre başlarındakininse âyet sayılmadığını ifade etmiştir. İki sûre arasındaki Besmele'nin vasl ile mi fasl ile mi okunacağında ihtilaf olduğunu beyân etmiştir. Kâlûn, Verş, İbn Kesîr,

690 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 367.
691 Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Dâru İhyâi't-Turas, Beyrut 1985, C. 1, s. 7.
692 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 293-294.
693 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 2, s. 260-261.
694 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 372.

Âsım, Kisâî ve Ebû Caʿfer fasl ile okunması gerektiğini söylemişlerdir. Diğer kıraat imamları ise vasl ile okumuşlardır.[695] Enfâl/8 sûresinden Tevbe/9 sûresine geçişte Besmele'yi hazfetmede ise ihtilaf yoktur. Müellif Besmele'nin okunuşundaki vecihler için İbnü'l-Cezerî'nin kıraat eseri *en-Neşr*'e,[696] hükmü için ise Şâtıbi'nin *Muvâfakat*'ına atıflarda bulunmuştur.[697] İbn Akîle rivâyetlerle ilgili yorum yapmamıştır.

***33- Tekbir*:** Lügatta "yüceltmek, büyük olduğunu kabul etmek" anlamına gelen tekbîr, ıstılâhî olarak "Allah'ın zâtı, sıfatları ve fiilleri itibariyle her şeyden yüce ve üstün olduğu" anlamına gelir. Aynı zamanda "Allâh-ü ekber" ifadesini söylemek manasına gelir.[698]

Bazı sûreler okunduktan sonra tekbir getirmek hakkında hadisler mevcuttur. Buna delil olarak, fetretü'l-vahiyden sonra Duhâ/93 sûresinin indirilmesi üzerine Hz. Peygamber'in "Allâh-ü ekber" diyerek çok sevindiği, Duhâ/93 ve sonrasında Nas/114 sûresine kadar olan sûreleri okuduktan sonra tekbir getirilmesini istediği delil gösterilir. Ashabın önde gelenlerinden Abdullah b. Abbas gibi zâtların da Kur'ân okuyan kişilerden bu sûrelerden sonra tekbir getirmelerini istediklerine dair rivâyetler vardır.[699]

İbn Akîle bahsi geçen hususu yetmiş beşinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak ele almadı." şeklinde yorum yapmıştır. *el-İtkân* üzerinde yaptığımız incelemede otuz beşinci bölümün içerisinde kısaca değindiğini görmekteyiz. Süyûtî burada sadece hatim bittikten sonra tekbir getirmekle ilgili rivâyetlere yer vermiştir.[700] İbn Akîle *el-İtkân*'da yer alan bu bilgilerin tamamını kırk ikinci bölüm olan "Kur'ân tilâvetinin âdâbı" içerisinde zikretmiştir.[701]

İbn Akîle tekbirin tanımı ve anlamıyla konuya giriş yapmış, daha sonra alt başlıklarla konuyu genişletmiştir. "Niçin ve ne zaman tekbir getirilir?, Hz. Peygamber ne zaman tekbir getirmiştir?, Sûreler arasında tekbir getirilir mi?, Tekbir kimin hakkında vârid olmuştur ve nasıl getirilir?" bu alt başlıklardandır. Tekbir: كبر fiilinin

---

695 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 376.
696 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. 1, s. 260-266.
697 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 372-385.
698 Köse, Saffet, "Tekbir" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2011, C. 40, s. 341-343.
699 Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1990, C. 3, s. 344.
700 Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 306.
701 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 2, s. 305-308.

masdarıdır ve الله اكبر lafzı da, Allah en büyüktür manasına gelir.[702] Hz. Peygamber vahiy kesildikten sonra Duhâ/93 sûresi indirilince kâfirleri yalanlamak ve şükür amacıyla الله اكبر demiştir. Ümmetine de okudukları her sûreyi tamamladıktan sonra tekbir getirmelerini emretmiştir. İbn Akîle bu hadisin sahihliğinde tereddüt olduğunu, hem vahiy kesildikten sonra Duhâ/93 değil, Müddessir/74 sûresinin nâzil olduğu rivâyetlerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini söylemiştir.[703] Daha sonra sûre sonlarında getirilen tekbir ve devamındaki Besmele'nin vasl ile mi, fasl ile mi okunacağına dair görüşleri aktarmıştır. İbn Akîle tekbir getirmekle ilk muhatap olanların Mekke halkı, kurrâları ve âlimleri olduğunu beyan etmiştir. Rivâyetlerin büyük kısmını Kastallâni'nin *Letâifu'l-İşârât*'ından,[704] kıraatla ilgili olanları ise İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'inden aktarmıştır.[705]

***34- Kur'ân'da Ne İle Durulur*:** Vakf sözlükte durmak, kelimeyi herekeden ayırmak, bir kelimeyi kendinden sonra gelen kelimeden ayırmak mânalarını ifade etmektedir.[706] Tecvîd literatüründe vakf: Okumaya yeniden başlamak düşüncesiyle, sadece kısa bir nefes alma miktarı sesin kesilmesi anlamına gelir.[707] Kıraat ilminde vakfın belli kuralları vardır, bu kurallara dikkat etmeksizin âyetin herhangi bir yerinde durmak hoş karşılanmaz.

İbn Akîle bahsi geçen hususu yetmiş yedinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak ele almadı." şeklinde yorum yapmıştır. *el-İtkân* üzerinde yapılan incelemede yirmi sekizinci bölüm olan "Vakıf ve ibtidâ" içerisinde kısaca değindiği görülmektedir.[708] İbn Akîle bu bölümün büyük kısmını Kastallâni'nin *Letâifu'l-İşârât*'ından,[709] sona doğru küçük bir kısmını da *el-İtkân*'dan aktardığı bilgilerle oluşturmuştur.

---

[702] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 388.
[703] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 392.
[704] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 318-327.
[705] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 388-407.
[706] Cevherî, *es-Sıhah*, 4/1440-1441; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, C. 6, s. 268-270.
[707] Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Hazrecî, *el-Maksıd li-telhîsi mâ fi'l-Mürşid,* Kâhire 1973, s. 4.
[708] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 247-249.
[709] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 110-111.

Müellif önce vakfın tanımını yapmış, bu tanıma göre vakf: Bir kelimenin sonunda tekrar başlamak üzere, bir nefes alacak kadar okumanın durdurulmasına denir.[710] Daha sonra kelime sonlarındaki vakfın dokuz çeşidini ayrıntılarıyla ve örnekleriyle açıklamıştır. Bunlar: Sükûn, revm, işmâm, ibdâl, ziyâde, hazf, isbât, idğâm ve nakildir. Sükûn: Harekeli harfte durduğumuzda ortaya çıkan durumdur. Vakf genellikle sâkinliği gerektirir. Revm ise durduğumuzda bazı harekelerin kısa bir süre belirtilmesidir. İbn Akîle revme 34 farklı örnek âyet vermiştir. İşmâm ise üzerinde durduğumuz kelimenin son harfinin harekesini dudaklarımızı kapatarak sessiz bir şekilde vurgulamaktır. Müellif işmâma 52 örnek vermiştir. İbn Akîle bu dokuz maddeden revm ve işmâmı çok ayrıntılı açıklamış, diğerlerini kısaca geçmiştir.[711]

***35- Hz. Osman Mushafında Vakf*:** Vakf hem tecvîd ilminin hem de kıraat ilminin ortak konusudur. Arap olmayan toplumların Müslüman olmasıyla konu daha da önem kazanmıştır. Okuduğunun anlamını bilmeyen kişiler, anlamın nerde tam olacağını bilemeyeceği için vakf ilmine dair kural ve işaretlere daha çok ihtiyaç duyulmuştur.

İbn Akîle adı geçen konuyu yetmiş sekizinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak ele almadı." demiştir. *el-İtkân* üzerinde yapılan incelemede yirmi sekizinci bölüm olan "Vakıf ve ibtida" içerisinde değindiğini görülmektedir. İbn Akîle bu bölümde daha çok Kastallânî'nin *Letâifu'l-İşârât*'ından[712] ve Ahmed el-Benna'nın (ö. 1117/1705) *İthâfü fuzalâʾi'l-beşer fî (bi)'l-kırâʾâti'l-erbaʿate ʿaşer* adlı eserinden yararlanmıştır.[713]

Müellif bu bölümde Hz. Osman mushafında kıraat imamlarına göre durulabilecek ve durulamayacak yerleri ve sebeplerini açıklamıştır. Bunların bir kısmında ittifakla vakıf yapılır, bir kısmında ise ihtilaf vardır. İhtilaf olanlar şu beş tanedir: İbdâl, isbât, hazf, resmen maktû ve katʿı mevsûldur. Kıraat imamları ve okuyuşlarından örneklerle genişçe ve ayrıntılı olarak açıklamıştır. İbdâl tenvinli mansub isimlerde olur. ت harfiyle müfred müennes olan isimlerdeki ت harfi yerine ه harfi üzerindeki vakıftır. İbn Kesir, Ebû Amr, Kisâî, Yaʿkûb, İbn Muhsin ve Hasan burada vakf yapmışlardır. İbn Akîle

[710] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 436.
[711] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 436-450.
[712] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 111-114.
[713] Bennâ, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî, *İthâfü Fuzalâʾi'l-Beşer fî (bi)'l-Kırâʾâti'l-Erbaʿate ʿaşer*, thk. Enes Maherah, Dâru'l-kutubu'l-ilmiyye, Lübnan 2006, C. 1, s. 319.

konuyla ilgili 13 örnek aktarmıştır.[714] İsbât ise hâ-i sektede olur ve buna vakf-ı ilhâk da denir. Bu kısma da ellinin üzerinde örnek verilmiştir.[715] Hazf ise vasl halinde sabit vasl halinde hazfedenler göre zâid ى harflerinde olur. Hazfe de yedi sûrede yer alan وَكَاَيِّنْ kelimesini örnek vermiştir. Ebû Amr, Yaʿkûb, Yezîdî ve Hasan ى üzerinde vakf yapmışlar, geri kalanlar ise ن üzerinde vakf yapmışlardır.[716] İbn Akîle son kısımlarda fazla ayrıntıya girmeden örneklerle bölümü sona erdirmiştir.[717]

***36- Med ve Kasr*:** Sözlükte "arttırmak, ziyâde etmek" manalarıyla karşılık bulan medd kelimesi "çekmek, yaymak, uzatmak" gibi anlamlarda Kur'ân'da 33 farklı âyette kullanılmıştır. Terim anlamı ise harekeli harfin önünde bulunan ve harfin harekesine uygun olan bir uzatma harfiyle, harfin sesinin harekesinin durumuna göre uzatılmasıdır.[718] Kasr ise uzatmanın zıttı, kısa okuma ve tabii meddin üzerine ilave yapmadan aslî şekliyle kalmasına denir. Üç tane med harfi vardır. Bunlar harekesiz olarak gelen ا-و-ى harfleridir.[719]

Süyûtî'nin otuz ikinci bâbda, İbn Akîle'nin ise seksen üçüncü bâbda ele aldığı konu iki eserde de aynı başlıkla geçmektedir. Süyûtî med ve kasrın tanımını yaptıktan sonra meddin yedi mertebesi, med ve kasrın câiz olduğu yerler ve meddin çeşitleri başlıkları altında konuyu işlemiştir.[720] Süyûtî'ye göre med: Med harflerinden birini uzatmaktır. Harf-i meddin dışında yapılmaz. Kasr ise uzatma yapmadan medd-i tabinin kendi halinde bırakılmasıdır. Meddin yedi mertebesi ise kasr, kasrdan biraz fazla iki elif miktarı uzatma, iki eliften biraz daha fazla uzatma, dört elif miktarı uzatma, beş elif ve beş eliften de fazla ifrat boyutudur.[721] Med sebebi değişirse aslı dikkate alınarak med, lafzı dikkate alınarak kasr câiz olur. Meddin çeşitleri ise meddü'l-hacz, meddü'l-adl, meddü'l-temkin, meddü'r-revm, meddü'l-fark, meddü'l-binye, meddü'l-mübâlağa, meddü'l-bedel ve meddü'l-asl olmak üzere on tanedir.[722]

---

[714] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 453-459.
[715] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 459-465.
[716] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 466-470.
[717] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 3, s. 452-475.
[718] Ali el-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye ʿalâ metni'l-Cezeriyye*, s. 81.
[719] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 268.
[720] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 268-272.
[721] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 268-270.
[722] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 270-272.

İbn Akîle ise bilgilerin büyük kısmını Kastallânî'nin *Letâifu'l-İşârât*'ından aktarmıştır.[723] İbn Akîle "med harfleri üç tanedir" diyerek konuya giriş yapmıştır. Bunlar: Kendinden öncesi meftûh olan sâkin ا, kendinden öncesi madmûm olan و ve kendinden öncesi meksûr olan ى harfleridir. Sebeb-i meddi lafzî ve manevî olarak ikiye ayırmıştır. Lafzî olan hemze ve sükûn, manevî olan ise medd-i taʿzim, medd-i mübâlağa olarak gruplara ayrılır. Lafzî olanda med harfi ile med sebebi muttasıl da munfasıl da olabilir. İbn Akîle daha sonra kıraat imamlarından kasr, tedvir ve tertil ile okuyanları zikrettikten sonra âyetlerden örnekler vermiştir. Bu bölüm içerisinde sükûn-u lâzım müdğâm olan/olmayan med, sükûn-u ârız müdğâm olan/olmayan med çeşitlerine de örnek vermiştir.[724] Manevî olan olan meddin taʿzim kısmına لَآ إِلٰهَ إِلَّا اللهُ lafzını örnek vermiş ve burada Allahtan başka ilah olmadığını ifade etmek için mübâlağalı med yapıldığını ifade etmiştir.[725] Bu bölüm içerisinde de medd-i ârız, medd-i lîn, medd-i lâzım konularından örneklerle bahsetmiştir. Kasr konusuna son sayfalarda değinmiş fazla ayrıntıya girmemiştir.[726] *el-İtkân*'da ilgili bölüm altı sayfa iken *ez-Ziyâde ve'l-İhsân'*da kırk sayfa kadardır. O yüzden bu bâbın İbn Akîle'nin müstakil olarak oluşturduğu bölümlere yazılması daha uygun görünmektedir.

***37- Sakin Nun ve Tenvinin Hükümleri Hakkında*:** Kıraat ve nahiv âlimlerine göre sâkin nûn ve tenvînden sonra gelen harfe göre şu dört tecvîd kuralından biri oluşur: İzhâr, ihfâ, iklâb ve idğâm. Kıraat ve tecvide dair eserlerde bu kurallar ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır.[727]

İbn Akîle adı geçen konuyu seksen beşinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak ele almadı." ifadesini kullanmıştır. *el-İtkân* üzerinde yapılan incelemede otuz birinci bölüm olan "İdğâm, izhâr, ihfâ, iklâbın" sonunda aynı başlıkla bir bölüm açılıp kısaca bahsedildiği görülmektedir. Süyûtî ilgili tecvidlerin sadece harflerini sıralamış, sonrada örnekler vererek geçmiştir.[728] İbn Akîle bu bölümü daha çok Kastallânî'nin *Letâifu'l-İşârât*'ından aktarmıştır.[729] Zaman zaman ortak rivâyetlerle

[723] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 88-93.
[724] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 41-66.
[725] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 67.
[726] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 38-78.
[727] Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân Okuma Esasları*, s. 161-179.
[728] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 266-267.
[729] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 67-69.

karşılaşılmaktadır ancak müellif *el-İtkân*'dan hiç bahsetmemektedir. Belki de bu, her ikisinin de Kastallânî'nin eserinden alıntı yaptığının bir göstergesidir.

İbn Akîle tenvin ve sakin nûnun halleri olan izhâr, idğâm, iklâb ve ihfâyı geniş örneklerle açıklamıştır. Bunun yanında konuyla ilgili başka farklı bilgilere de yer vermiştir. Sibeveyh'e göre ismin sonundaki sâkin nûnlar kelime tek başına okunduğunda ortaya çıkar ve vakf halinde kaybolur. Bu tür isimler beşe ayrılır: Temkîn, ivaz, muzâf-u ileyden ivaz, tenvîn-ü mukâbele ve tenvîn-ü terennüm. Şu kelimeler bu kısımlara örnektir: رَجُلٌ - جوار - يَوْمَئِذٍ - مُسْلِمَات.[730] İbn Akîle tecvid kurallarında geçen her harf için ayrı ayrı çok sayıda örnek vermiştir. Ayrıca idğâm, izhâr, ihfâ, iklâba dair genel kurala istisna tutulan konular hakkında da âlimlerin görüşlerine yer vermiştir.[731] *el-İtkân*'ı incelendiğinde konunun daha kısa ve az örnekle yüzeysel olarak işlendiği dikkatimizi çekmektedir. Bu da bu bölümün *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da müstakil olarak işlendiğinin bir göstergesidir.

***38- Kinâye He'sinin Hükümleri*:** Tecvîd ilminde müfred, müzekker, gâib zamiri olan "ه ـه" zamirine hâ-i kinâye denir. Zamirin kıraatlara göre değişik okunuşları vardır. Âsım kıraatının Hafs rivâyetine göre zamirin öncesindeki harf harekeli ise uzatılarak, harekesiz ise uzatılmadan okunur.[732]

İbn Akîle adı geçen konuyu seksen altıncı bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak ele almadı." demiştir. *el-İtkân* üzerinde yapılan incelemede bu konuyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlamamaktadır. Belki de "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." deseydi daha isabetli olabilirdi. Müellif bu bölümü Kastallânî'nin *Letâifu'l-İşârât,*[733] İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr,*[734] Ahmed b. Muhammed el-Bennâ'nın *İthâfü Fuzalâi'l-Beşer*[735] adlı eserlerinden rivâyetlerle oluşturmuştur.

İbn Akîle "ه ـه" zamirinin Kur'ân'da yer alış şekillerini örneklerle açıklamıştır. "ه ـه" zamirinin Kur'ân'da dört farklı şekilde yer almaktadır. Birincisi iki harekeli harfin arasında yer alması olup, اِنَّهُ هُوَ bu kısma örnektir. İkincisi iki sâkin harfin arasında yer

[730] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 86-88.
[731] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 87-97.
[732] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. 1, s. 304-306.
[733] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 69-71.
[734] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. 1, s. 304-312.
[735] Bennâ, Ahmed b. Muhammed, *İthâfü Fuzalâ'i'l-Beşer fî (bi)'l-Kırâ'âti'l-Erbaʿate ʿaşer*, C. 1, s. 149-151.

alması olup, فِيهِ الْقُرْاٰنُ bu kısma örnektir. Üçüncüsü harekeli ve sâkin harfin arasında yer alması olup قَوْلُهُ الْحَقُّ bu kısma örnektir. Dördüncüsü ise sâkin ve harekeli harfin arasında yer alması olup فِيهِۚ هُدًى bu kısma örnektir.[736] İbn Akîle daha sonra birinci kısımda kıraat imamları tarafından on iki harfin kurala istisnâ edildiğini ifade etmiştir. İkinci ve üçüncü şekle dair istisnâ tutulan okuyuş farklılıklarını da örnekler ile göstermiş, dördüncü şekilde ise istisnâ okuyuş belirtilmemiştir.[737] İbn Akîle rivâyetler hakkında yorum yapmamıştır.

***39- Râ'nın Kalın ve İnce Okunmasının Hükümleri*:** "ر" harfinin okunuşunda kalın olması esastır, ancak bu harf kendisinden önceki ve sonraki harflerin ve harekelerin durumuna göre, kalın, ince veya hem kalın hem ince okunabilir.[738]

İbn Akîle bahsi geçen konuyu seksen yedinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak ele almadı." demiştir. *el-İtkân* üzerinde yapılan incelemede bu konuyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Süyûtî bu bölümü de bir önceki gibi "zikretmedi", deseydi daha isabetli olabilirdi. Müellif bu bölümü *Letâifu'l-İşârât*,[739] *en-Neşr*[740] ve *el-İthâf*[741] adlı eserlerden aktardığı bilgilerle oluşturmuştur.

Müellif "ر" harfini kalın ve ince okuyan âlimleri ve dayanaklarını sıralamıştır. Âlimlerin geneline göre "ر" sıfatları itibariyle kalın okunan bir harftir. Diğer âlimler ise "ر"nın harekesine göre kalın veya ince okunduğunu beyân etmişlerdir. Bu görüşe göre "ر"nın harekesi damme veye fetha ise kalın okunur, kesra ise ince okunur. Sâkin ise kendinden önceki harfin harekesine tâbîdir. İbn Akîle daha sonra "ر"nın hangi durumlarda kalın, hangi durumlarda ince okunduğunu âyetlerden örneklerle açıklamıştır.[742]

***40- Lam'ın Kalın ve İnce Okunmasının Hükümleri*:** Tecvîd ilminde "ل" harfi aslen incedir. Fakat harekesine ve kendisinden önce gelen harfe göre durumu değişir. Sâkin ve fethalı ص, ط ve ظ harflerinin peşinden fethalı ل harfi geldiği zaman Verş

[736] İbn Akîle, *ez-Ziyade ve'l- İhsan*, C. 4, s. 100-102.
[737] İbn Akîle, *ez-Ziyade ve'l- İhsan*, C. 4, s. 102-114.
[738] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, nşr. Ğanim Kaddûrî Hamed, Bağdat 1988, s. 154.
[739] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 105-108.
[740] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. 2, s. 90-106.
[741] Bennâ, Ahmed b. Muhammed, *İthâfü Fuzalâ'i'l-Beşer fî (bi)'l-Kırâ'âti'l-Erbaʿate ʿaşer*, C. 1, s. 295-305.
[742] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 100-114.

kıraatına göre harf kalın okunur. Bir de ل harfi ile ilgili, "Lafzatullahın" ل'ının fetha ve zamme harekeden sonra kalın okunması, kesra harekeden sonra ince okunması durumu vardır.[743]

İbn Akîle bu konuyu seksen sekizinci bâbda işlemiştir. Konunun *el-İtkân*'da varlığı hususunda görüş bildirmemiştir. Yapılan incelemede bu bölümün de *el-İtkân*'da yer almadığı, *Letâifu'l-İşârât,*[744] *en-Neşr*[745] ve *el-İthâf*[746] adlı eserlerden yararlanılarak oluşturulduğu görülmektedir. Müellif ل'ın ittifakla kalın veye ince okunduğu ya da okunuşunda ihtilaf olan yerleri örneklerle genişçe açıklamıştır. ل harfi "ر"nın tersine sıfatları itibariyle ince bir harftir. Allah lafzındaki ل ise kendisinden önceki harf damme veya fetha harekeliyse kalın, kesra harekeliyse ince okunur. Bu hususda ittifak vardır. Ancak ل şeddeli veya şeddesiz, kelimenin ortasında ya da sonunda fetha harekeli ya da şeddeli olur, kendisinden önce harekeli, sâkin ya da şeddeli ص, ط, ظ, harflerinden biri gelirse, ل'ı kalın okuyanlar olduğu gibi ince okuyanlar da vardır. İbn Akîle daha sonra bütün bu türlere dair birçok örnek âyet aktararak konuya son vermiştir.[747]

***41- İzâfet Yâ'sının Hükümleri*:** Bir ismin anlamını açıklamak için ikinci bir ismi onunla ilişkilendirmeye izâfet denir.[748] İzafet ى'sı alan bir kelime kendisinden sonra fethalı, esreli, ötreli hemze veya elif lam ile başlayan bir kelime ile yan yana gelirse ى harfi fethalı okunur. Bunun benzeri izafet durumlarına göre ى harfinin okunuşunda kıraat imamlarına göre değişiklikler meydana gelmektedir.[749]

İbn Akîle bu konuyu seksen dokuzuncu bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiştir. Müellif bu bölümü de *Letâifu'l-İşârât,*[750]*en-Neşr*[751] ve *el-İthâf*[752] adlı eserlerden aktardığı bilgilerle oluşturmuştur. İbn Akîle izâfet ى'sından sonra gelen

---

[743] Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed, *Nihâyetü'l-Kavli'l-Müfîd Fî İlmi't- Tecvîd*, Kâhire 1308, s. 30-33.
[744] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 108-110.
[745] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. 2, s. 111-114.
[746] Bennâ, Ahmed b. Muhammed, *İthâfü Fuzalâ'i'l-Beşer fi (bi)'l-Kırâ'âti'l-Erbaʿate ʿaşer*, C. 1, s. 307-311.
[747] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 144-153.
[748] Çörtü, M. Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 339.
[749] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. 2, s. 170.
[750] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 114-117.
[751] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. 2, s. 161-176.
[752] Bennâ, Ahmed b. Muhammed, *İthâfü Fuzalâ'i'l-Beşer fi (bi)'l-Kırâ'âti'l-Erbaʿate ʿaşer*, C. 1, s. 333-343.

harfe göre bu konuyu altı ana başlıkta incelemiştir. Bu başlıklar şu şekildedir: ى'dan sonra meftûh hemze-i katʿ gelmesi, Kur'ân'da 103 yerde geçer, اِنِّي اَعْلَمُ kelimesi örnektir. ى'dan sonra meksûr hemze-i katʿ gelmesi, Kur'ân'da 61 yerde geçer. مِنِّي اِلَّا kelimesi örnektir. ى'dan sonra madmûm hemze-i katʿ gelmesi, Kur'ân'da 12 yerde geçer. وَاِنِّي أُعِيذُهَا kelimesi örnektir. ى dan sonra lamla birlikte hemze-i vasl gelmesi, Kur'ân'da 32 yerde geçer. عَهْدِي الظَّالِمِينَ kelimesi örnektir. ى'dan sonra lamdan bağımsız hemze-i vasl gelmesi, Kur'ân'da 7 yerde geçer. اِنِّي اصْطَفَيْتُكَ kelimesi örnektir. ى'dan sonra hemze dışında harekeli bir harf gelirse, Kur'ân'da 596 yerde geçer. بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ kelimesi örnektir. Kur'ân'daki kelime sonlarındaki ى harflerinin çeşitlerini, hükümlerini, iʿrâblarını genişçe açıklamıştır. Kelime sonlarındaki ى'nın çeşitlerine dair Kur'ân'da kaç tane örnek varsa tek tek saymış ve bunun yanında ى'nın farklı kıraatlardaki okunuşlarına dair örnekler de vermiştir. Yine ى'nın harekeli oluşu, cezimli oluşu, kendisinden sonraki harfin ne olduğu ve nasıl okunduğuna dair geniş dilsel tahlillere yer vererek bâbı tamamlamıştır.[753]

***42- Zâid Yâ'lar*:** Kur'ân'da isimlerin sonlarında yer alan bazen de vakf neticesinde ortaya çıkan ى harflerinin okunuşu hususunda kıraat imamları arasında farklılıklar vardır.

İbn Akîle bu konuyu doksanıncı bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiştir. Müellif bu bölümü de *Letâifu'l-İşârât,*[754] *en-Neşr*[755] ve *el-İthâf* [756] adlı eserlerden aktardığı bilgilerle oluşturmuştur. Bu bölümde isimlerin sonundaki zâid ى'ların nasıl okunduğu açıklanmıştır. Kastallânî'ye göre bu ى'lar isimlerin fiillerin ve benzerlerinin sonunda Hz. Osman mushafına göre kıraata ilave edilen harflerdir. الدَّاعِ-يَسْرِۜ-الْجَوَارِ kelimeleri kullanımlarına örnektir. ى harfinin okunuş şekillerine dair kıraat farklılıklarını zikretmenin yanında kıraat ekollerine göre oluşan farklılıklardan da bahsetmiştir. Âyetlerden örneklerle konuyu zenginleştirerek genişçe açıklamıştır.[757]

***43- Kıraat Vecihlerinde Kurrânın İhtilâfı*:** Kıraat vecihlerinde ihtilaf usûlî ve ferşî olarak iki açıdan ele alınmaktadır. Usûl farklılıkları revm, işmâm, idğam, ğunne,

---

753 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 156-181.
754 Kastallânî, *Letâifü'l-İşârât*, C. 1, s. 117-119.
755 İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. 2, s. 179-193.
756 Bennâ, Ahmed b. Muhammed, *İthâfü Fuzalâʾi'l-Beşer fî (bi)'l-Kırâʾâti'l-Erbaʿate ʿaşer*, C. 1, s. 340-354.
757 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 184-201.

ibdâl, nakl, teshîl, sıla, tefhîm, sekte, imâle, tağlîz, terkîk, itbâk, medd-i bedel gibi bazı tecvid kurallarını ve sıfatları ele almaktadır. Ferşî farklılıklar ise harf, isim ve fiillerde meydana gelir ve belli bir kurala dayanmaz. Bunlar Kur'ân'da değişik yerlerde bulunan kıraat farklılıklarına verilen isimdir. Usûlî ihtilafların anlam üzerinde pek bir etkisi yoktur, ancak ferşî ihtilaflar kelimenin anlamını değiştirebilir.[758]

İbn Akîle bu konuyu doksan birinci bâbda işlemiştir. Müellif bu bölümün *el-İtkân*'da yer alıp almadığı hususunda görüş beyân etmemiştir. Muhtevasına baktığımızda daha çok Dânî'nin kıraatla ilgili kitabı *et-Teysir,*[759]*Ebû Muhammed Mekkî'nin el-İbâne*[760] ve İbn Cezerî'nin *en-Neşr*'inden[761] faydalandığı görülmektedir. İbn Akîle Fâtiha/1 sûresi üzerinde kıraat farklılıklarını açıklamış, kıraat imamlarını tek tek zikrederek okuyuş şekillerini belirterek ayrıntılı bilgi vermiştir.[762] *et-Teysir*'den aktardığı rivâyette Fâtiha/1'ya "ümmü'l-Kur'ân sûresi" dendiğini, Âsım ve Kisâî hariç diğer imamların مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ âyetini elifsiz, uzatmadan okuduğunu ifade etmiştir. Yahya b. Vessâb نَسْتَعِينُ kelimesini nunun kesresiyle okumuştur.[763] İbn Akîle Fâtiha/1 sûresi ile ilgili bütün kıraat farklılıklarını bu şekilde göstermiştir. Kendisi bir yorum eklememiştir.

***44- Kıraat Vecihleri*:** Vecih kıraat, rivâyet ve tarik dışında kalan ve tedris sistematiği içinde dikkate alınması ihtiyarî olan okuyuş farklılıklarına denir.[764] Kıraat imamları ve râvîleri arasında okuyuş şekillerine göre sistematik farklılıklar vardır.

İbn Akîle bu konuyu doksan ikinci bölümde işlemiştir. Müellif bu bölümün *el-İtkân*'da yer alıp almadığı konusunda bir şey söylememiştir. İçeriğini incelediğimizde *et-Teysir,*[765] *el-İthâf*[766] ve *en-Neşr*[767] adlı kıraat eserlerinden çok faydalandığını görmekteyiz. İbn Akîle kıraat farklılıklarını geniş örneklerle açıklamıştır. Bu bölümde

---

[758] Ünal, Mehmet, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü*, Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2019, s. 149-160.
[759] Dânî, *et-Teysîr fi'l-Kıraati's-Sebʿa*, s. 17-19.
[760] Mekkî, Ebû Muhammed, *el-İbâne an Meâni'l-Kıraat*, s. 90-93.
[761] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. 1, s. 47-49.
[762] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 204-213.
[763] Mekkî, Ebû Muhammed, *el-İbâne an Meâni'l-Kıraat*, s. 92.
[764] Birışık, Abdülhamit, "*Kıraat*" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2022, C. 25, s. 425-432.
[765] Dânî, *et-Teysîr fi'l-Kıraati's-Sebʿa*, s. 16-20.
[766] Bennâ, Ahmed b. Muhammed, *İthâfü Fuzalâ'i'l-Beşer fî (bi)'l-Kırâ'âti'l-Erbaʿate ʿaşer*, C. 1, s. 363-369.
[767] İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. 1, s. 272-274.

kıraatların Arapça ve dil kuralları açısından doğruluğu ele alınmaktadır. Başta Fâtiha/1 sûresi ve sonrasında Kur'ân'dan diğer örneklerle konuyu zenginleştirmiştir. Fâtiha 1/2. âyet Temim ve bazı Gatafan lehçelerinde اَلْحَمْدِ لَكَ şeklinde okunmuştur. Ancak cumhûra göre merfû olarak okunur, çünkü mübtedâdır.[768] İbn Akîle sadece farklı kıraatları değil farklı okuyuşun hangi şartlara göre oluştuğunu da belirtmiştir. Yani hangi harften sonra ne gelirse, nasıl okunur? şeklinde örneklerle açıklamıştır. Hasan mim harfini ittibâ ile okumuştur. Mimden önce kesra harekeli harf varsa kesreli, dammeli harf varsa dammeli okunur. عَلَيْهِمِ فِيْكُمُ kelimelerinde olduğu gibi. Diğer kıraat imamları ise sâkin okumuştur.[769]

***45- Hz. Peygamber'den Aktarılan İsnâdı Sahih Ya da Sahihe Yakın Olan Kıraatlar*:** Kıraatları sıhhat yönüyle ikiye veya üçe ayıranlar olmuştur. Ebû Şâme (ö. 665/1267) ve İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) kıraatları sahih ve şâz olarak ikiye ayırmıştır. Her iki âlim de sıhhat şartlarını taşıyanlar için sahîh, sıhhat şartlarını taşımayanlar için ise kimden ve ne şekilde nakledildiğine bakmaksızın şâz ifadesini kullanmaktadır.[770] İbnü'l-Cezerî *Müncidu'l-Mukriîn*'de mütevâtir, sahih, şâz şeklinde üçlü tasnife de yer vermiştir.[771]

İbn Akîle bu konuyu doksan üçüncü bâbda işlemiştir. Müellif bu bölümün *el-İtkân*'da yer alıp almadığı konusunda bir şey söylememiştir. İçeriği incelendiğinde Hâkim Nîsâbûrî'nin *el-Müstedrek*'inden birçok rivâyet karşımıza çıkmaktadır.[772] Hz. Peygamber'in sahih ya da sahihe yakın kıraatlarına dair altmış beş tane örnek âyetin okunuşunu zikretmiştir.[773] İbn Akîle bu bölümde doğrudan Hz. Peygamber'in okuduğu sabit olan âyetlerle ilgili rivâyetleri aktarmıştır. Şöyle ki: Hâkim'in el-Müstedrek'inde şöyle geçmektedir: Hz. Ali, Hz. Peygamberin مِنَ الَّذِينَ اسْتَحَقَّ عَلَيْهِمُ الْأَوْلَيَانِ[774] âyetini okuduğunu söyledi. Yine Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي

[768] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 216-217.
[769] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 235.
[770] Ebû Şâme, Şihabuddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî, *el-Murşidu'l-Vecîz ilâ Ulûmin Tetealleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, Dâru's-Sadr, Beyrût 1975, s. 168.
[771] İbnü'l-Cezerî, Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Yusuf, *Müncidu'l-mukriîn ve mürşidu't-tâlibîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1999, s. 18.
[772] Hâkim, en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn*, C. 2, s. 232-255.
[773] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 242-283.
[774] Şayet bu ikisinin günah işledikleri (yeminlerinin gerçeği yansıtmadığı) ortaya çıkarsa, bunların haklarını gasbettiği kimselerden iki kişi onların yerini alır ve "Kesinlikle bizim şahitliğimiz onların şahitliğinden daha doğrudur ve biz hak tecavüzünde bulunmadık, aksi halde biz de zalimlerden oluruz" diye Allah'ın adına yemin ederler. Mâide 5/107.

الْأُكُلِ[775] âyetini nun ile okuduğunu rivâyet ettiği de *Müstedrek*'den aktarılmıştır.[776] İbn Akîle hadis eserlerinden rivâyetlere de yer vermiştir. Hz. Âişe'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ[777] âyetini okumuştur.[778]

***46- Namaz Kılanın Okuyuşta Yaptığı Hatalarla İlgili Hükümler*:** Namazda ya da namaz dışında Kur'ân okurken yapılan hatalara lahn denir.[779] Lahn iki kısma ayrılır. Lahn-ı celî: Açık hata demektir, kolaylıkla farkedilebilir, harflerin kendisi veya lâzımî sıfatlarında meydana gelen hatadır. Herkesin Kur'ân okuyuşunu böyle açık hatalardan kurtaracak şekilde tecvîd kurallarına uygun okuması farz-ı ayn hükmündedir. Lahn-ı hafî ise: Tecvîd alanında uzman olmayanların fark edemeyeceği gizli hata demektir. Harflerin ârızî sıfatlarında meydana gelen hatalardır. Kıraati bu tür hatalardan kurtarmak vacip sayılmıştır.[780]

İbn Akîle bu konuyu doksan dördüncü bâbda işlemiştir. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiştir. Müellif bu bölümde çoğunlukla Hanefî fakihlerinden Kâdîhân'ın (ö. 592/1196) fetvalarından yararlanmıştır.[781] Kâdîhân'ın *Fetavây-ı Kâdîhân* isimli eseri namaz kılarken okuyuşta yapılan hangi hataların namazı bozup, hangilerinin bozmayacağına dair hükümleri de içeren geniş bir eserdir. İbn Akîle bu hataları gruplara ayırmıştır: Îʿrâbdan kaynaklanan hatalar, şeddeli harfin şeddesiz, şeddesiz harfin şeddeli okunması, uzatılacak harfin uzatılmaması, uzatılmayacak harfin uzatılması, harfin, kelimenin veya âyetin yerinin değiştirilmesi, bitişik kelimenin ayrık, ayrık kelimenin bitişik okunması.[782] Daha sonra bu maddeleri tek tek ele alarak namazı bozup bozmayacağını açıklamıştır. Örneğin îʿrâb ile ilgili yapılan hata mânayı değiştiriyorsa namaz bozulur, değiştirmiyorsa bozulmaz.[783] İbn Akîle İmam Âzam'ın görüşlerinin yanında Hanefî mezhebinin diğer imamlarının görüşlerine de yer vermiştir. Fâtiha/1

---

[775] Yeryüzünde birbirine komşu parçalar, üzüm bağları, ekinler; sürgünlü-çatallı ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır; hepsi bir tek su ile sulanır. Böyle iken üründe bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan insanlar için ibretler vardır. Raʿd 13/4.

[776] Hâkim, en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn*, C. 2, s. 237, 241.

[777] Ona huzur, güzel nasip ve nimetlerle dolu cennet vardır. Vâkıa 56/89.

[778] Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr., I-V, Şeriketü Mektebeti ve Matbaʿati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1978, C. 5, s. 190.

[779] Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, İstanbul 1304-1305, C. 4, s. 746-747.

[780] Dânî, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, s. 88-92; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, C. 1, s. 210-212.

[781] Kâdîhan, Fahrüddîn Ebü'l-Mehâsin el-Hasen b. Mansûr, el-Özkendî, el-Fergânî, *Fetâvâ Kâdîhân fi mezhebi'l-İmâmi'l-Aʿzam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*, Editör: Sâlim Mustafâ el-Bedrî, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2009, C. 1, s. 139-156.

[782] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 286.

[783] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 286-288.

sûresinden başlayarak diğer sûre ve âyetlerden namazı bozan ve bozmayan birçok okuyuş hatasına örnekler vererek bölümü nihâyete erdirmiştir.[784]

***47- Ahkâm Âyetleri*:** Kur'ân'da ele alınan birçok ana konu vardır. İnanç, ibadet, ahlâk, muâmelat, kıssa, vaʿd, vaʿid, nasihat ve ukûbat bunlardan bazılarıdır. Ahkâmü'l-Kur'ân ise sadece ibâdat, muâmelât ve ukûbatla ilgili âyetlerin tefsirini ele alan ilim dalına ve aynı zamanda bu alanda yazılan eserlere verilen ortak bir isimdir.[785]

İbn Akîle bu konuyu doksan beşinci bâbda işlemiştir. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiştir. *el-İtkân*'ı incelendiğinde altmış beşinci bâb olan "Kur'ân'dan istinbât edilen ilimlerin" içerisinde alt başlık olarak yer aldığını görülmektedir. Süyûtî burada bir iki sayfada ahkâm âyetlerinin sayısının beş yüz olduğu, âyetlerden istinbât yoluyla hüküm çıkarıldığı, bir fiil için vâcib, mendûb, haram, mekruh veya mübâh şeklinde nasıl hüküm verildiği hususlarından bahsetmiştir. Konuyla ilgili altı örnek âyete yer vermiştir.[786]

İbn Akîle Süyûtî'nin zikrettiği hususlardan pek bahsetmemiş, ancak konuyu kıyaslanamayacak derecede geniş açıklamıştır. Müellif Bakara/2 sûresinden başlayıp Maûn/107 sûresine kadar elli yedi sûredeki ahkâm âyetlerini ele alarak önce tefsirlerini yapmış, daha sonra ahkâm tefsirleri başta olmak üzere âyetler hakkındaki yorumlara genişçe yer vermiştir. Bölümün hacmi yaklaşık yüz sayfadır.[787] İbn Akîle Bakara 2/29. âyette geçen [788] هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ifadesiyle ilgili "bu âyetteki hüküm: Eşyada asıl olan mübahlıktır. Allah yeryüzündeki herşeyi insan için yaratmıştır. Allah ya da Hz. Peygamber yasaklamadıysa eşyanın tamamı insan için mubahtır." rivâyetini aktarmıştır.[789]

***48- Kur'ân'ın Müştereki ve Müevveli*:** Müşterek ve müevvelin birçok tanımı yapılmıştır. Bu iki kavram İslâm hukukunda da hüküm çıkarma hususunda sıklıkla

---

[784] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 286-322.

[785] Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'an*, trc. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul 2005, s. 5-7.

[786] Ahkâm âyetleri: Bakara 2/43, 183, 187, Mâide 5/3, Lokman 31/14, Tebbet 111/3. Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 360-363.

[787] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 4, s. 324-513.

[788] Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O'dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir. Bakara 2/29.

[789] Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Abdüsselam Muhammed Ali Şahin, I-III, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1994, C. 1, s. 28.

kullanılır. Pezdevî'nin tanımına göre müşterek lafız; "birbirinden farklı birkaç mânadan veya birkaç isimden birine ihtimali olan ve bunlardan sadece birinin kast edilmiş olduğu lafızdır."[790]

Kur'ân ya da hadislerde lafızlarının görünen anlamlarına itibar etmek esastır. Mânası kapalı olan lafızlardan ne kastedildiği başka bir açıklamaya ihtiyaç duyar. Âyetlerde bir kaç manaya gelebilen ve anlamı ancak zann-ı gâlip ile tesbit edilen lafza "müevvel" denilmiştir.[791]

İbn Akîle bu konuyu doksan sekizinci bâbda işlemiştir. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiştir. Müellif müşterek ve müevvelin tanımlarını yapmış, âyetlerden örnekler vermiştir. Müşterek: Birden fazla anlamı olan tek bir kelimedir. Hac 22/19. âyetteki [792]يُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِ يمُ ifadesi buna örnektir. الْحَمِ يمُ kaynar su demektir. Aynı zamanda müşfik anlamına da gelir. Şuarâ 26/101. وَلَا صَدِيقٍ حَمِيمٍ ayetteki حَمِيمٍ ifadesi "samimi" anlamına gelmekte olup müştereğe örnektir.[793]

Müevvel ise: bir takım karine ve durumlara göre anlamlarından biri tercih edilen lafza denir. Daha sonra lafzın zâhirî veya gerçek anlamlarından birine yönelmek mümkündür. Sâd 38/24. [794] وَظَنَّ دَاوُۥدُ اَنَّمَا فَتَنَّاهُ âyetteki فَتَنَّاهُ ifadesi ise müevvele örnektir. Şüphe, iki tarafın eşitliği yani iddia ve onun yokluğu durumunda ortaya çıkan şeydir. Bu âyette kastedilen ilim ve yakîndir. Yani "Davud (a.s.) onu denediğimizi tahkik etti." anlamına gelmektedir. *ez-Ziyâde ve'l- İhsân'da* müştereğe göre müevvel kısmının daha dar kapsamlı ele alındığı görülmektedir. İbn Akîle en son faide başlığı altında "müşterek lafzın iki manasında birden kullanılması câiz midir? Sorusunun cevabını vermiştir. Bu

[790] Pezdevî, Fahru'l-İslâm, *Kenzü'l-Vusûl ilâ Ma'rifeti'l-ʿUsûl*, thk. Sâid Bekdâş, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2014, s. 98.

[791] Bilmen, Ömer Nasûhî, *Hukukî İslâmiyye ve Istilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1985, C. 1, s. 20.

[792] Şu ikisi rableri hakkında çekişip duran iki taraftır. Bunlardan inkârcı olanlar için ateşten giysiler biçilmiştir, başlarının üstünden de kaynar su dökülecektir. Hac 22/19.

[793] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 5, s. 116-117.

[794] Dâvûd şöyle dedi: "Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karşı haksızlık etmiştir. Zaten aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler; yalnız iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir; ama onlar da o kadar az ki!" Dâvûd (böyle bir temsil ile) kendisini sınadığımızı anladı. Bunun üzerine rabbinden kendisini bağışlamasını dileyerek secdeye kapandı ve bütünüyle O'na yöneldi. Sâd 38/24.

Hanefî mezhebine göre yasaklanmıştır. Şâfî mezhebi ise buna cevaz vermiştir.[795] İbn Akîle rivâyetlerle ilgili yorum yapmamıştır.

***49- Kur'ân'ın Zâhiri ve Hafîsi*:** Zâhir ıstılâhî olarak "sırf işitilmekle kendisiyle kastedilen mâna açık biçimde anlaşılan, ancak te'vil, tahsis ve nesih ihtimaline kapalı bulunmayan lafız" demektir.[796] Mânaya delâleti kapalı olan, yani kendilerinden ne kastedildiğinin anlaşılması için hâricî bir açıklamaya ihtiyaç duyulan lafızlar ise hafî-müşkil-mücmel- müteşâbih kısımlarına ayrılır.[797]

İbn Akîle bu konuyu doksan dokuzuncu bâbda işlemiştir. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiştir. e*l-İtkân* üzerinde yapılan incelemede konuyla ilgili bilgiye rastlanmamıştır. Müellif Kur'ân'daki lafızların kısımlarını sayarak konuya başlamıştır. Kur'ân lafızları dörde ayrılır: Âm, hâs, müşterek ve müevvel. Daha sonra bu dört kısım her biri anlam bakımından zâhir, nass, müfesser ve muhkem olarak tekrar dörde ayrılır. Âm mânası itibariyle zâhir ve nass ya da müfesser ve muhkem mânalarını da içeremektedir. Diğer kısımlar için de aynı şey söz konusudur. Bu zâhir, nass, müfesser ve muhkem kısımları aynı zamanda zıt anlamları bakımından da dörde ayrılmıştır: Hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbih. Âm bu dört zıt anlamın hepsini de içerisinde barındırır.[798]

Zâhir dinleyici için ortaya çıkan açık mânadır. Bakara 2/275 teki وَاَحَلَّ اللهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبٰوا[799] ifadesi zâhirî mânaya örnektir. Hafî ise zâhirin zıddıdır ve üzerinde düşünmeden doğrudan mâna anlaşılmaz. Mâide 5/38 وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا اَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنَ اللهِ وَاللهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ[800] âyeti de hafîye örnektir. Hırsızlık başkasına ait olan birşeyi izinsiz almaktır, bunda şüphe yoktur. Ancak burada hafî olan hususlar vardır. "Korumak niyetiyle almış olabilir, kişi yokken ya da uyuyorken almış olabilir, hırsızlığın ölçüsü

795 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 5, s. 116-125.

796 Tahânevî, Muhammed Ali b. Muhammed el-Hanefî, *Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn*, Beyrut 1998, C. 3, s. 173-175; Dönmez, İbrahim Kâfi, "Zâhir" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2013, C. 44, s. 85-87.

797 Serahsî, Şemsü'l-Eimme, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1993, C. 1, s. 163-170.

798 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 5, s. 128.

799 Hâlbuki Allah alım satımı helâl, faizi ise haram kılmıştır. Bakara 2/275.

800 Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah'tan bir ibret olarak ellerini kesin. Allah güçlüdür, hikmet sahibidir. Mâide 5/38.

nedir, belki mahrem bir akrabanın izniyle olmuştur." gibi gizli hususların bilinmesi gerekir. Hırsızlığa hükmetmek için bu konuların açıklığa kavuşması gerekir.[801]

***50- Kur'ân'ın Nassı ve Müşkili*:** İslâmî kavramlara baktığımızda Kur'ân ve sünnetteki açık hükümlere nass denir.[802] Müşkil kavramı için ise Hanefî usûl eserlerinde "Konulduğu manayı elde etme hususunda muhataba kapalı, anlaşılması zor olan lafız" tanımı yapılmıştır.[803]

İbn Akîle bu konuyu yüzüncü bâbda işlemiştir. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiştir. *el-İtkân* üzerinde yapılan incelemede konuyla ilgili bilgiye rastlanmamıştır. Müellif nass ve müşkilin tanımlarını yapmış, Kur'ân'dan örnekler vererek fazla ayrıntıya girmeden kısaca açıklamıştır. Nass: lafzı değişmeyen ama mâna bakımından açıklığı artan, konuşanı bu mânalar üzerinde söz söylemeye sevke eden şeydir. Bakara 2/219 وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ ۖ قُلِ الْعَفْوَ buna örnektir. "Neyi infak edelim diye soruyorlar. De ki affedin." Bu ifade cevapta nassa örnektir.[804] Müşkil ise: Dinleyene mânası açık olmayan, anlaşılması için başka delile ihtiyaç duyulan lafızdır. Bakara 2/115. âyetin فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ[805] zâhiri anlamına göre namazda her yöne dönmek câizdir. Ancak sebeb-i nüzûl müşkili ortadan kaldırmaktadır. Âyet yolculuk sırasında namaz kılarken nereye yöneleceklerini soran bir kısım sahabe hakkında indirilmiştir. Mukim olanlar ve kıblenin yönünü bilenler için bu izin geçerli değildir.[806]

***51- Müsned ve Müsnedi İleyhin Halleri*:** Dil cümlelerden oluşur ve bir cümlenin en az iki ögesi vardır. Türkçe'de bunlara özne ve yüklem denir. Arapça'da ise bunlara müsned ve müsned ileyh ismi verilir.[807] Âyetlerde müsned isim veya fiil olarak gelebilirken, müsned-i ileyh mârife, nekra veya zamir olarak gelebilmektedir. Cümle

---

[801] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 5, s. 128-130.
[802] Tehânevî, *Keşşâfu İstilâhâti'l-Fünûn*, İstanbul 1984, C. 2, s. 1405.
[803] Debûsî, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. Îsa, *Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan 2001, C. 1, s. 65.
[804] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 5, s. 132-133.
[805] Doğu da Allah'ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah'ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir. Bakara 2/115.
[806] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 5, s. 136.
[807] Ebu'l-Feth Usmân İbn Cinnî, *el-Luma fi'l-Arabiyye*, thk. Fâiz Fâris, Dâru'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Kuveyt ts., C. 1, s. 93.

içerisinde bu farklı kullanımlarına göre mâna üzerinde çok büyük anlam değişikliklerine sebep olabilmektedir.[808]

İbn Akîle bu konuyu yüz on üçüncü bâbda işlemiştir. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiştir. *el-İtkân* üzerinde yapılan incelemede konuyla ilgili bilgiye rastlanmamıştır. İbn Akîle beyân ve meâni ilimlerinin kapsamını açıklamış, müsned ve müsnedi ileyhin meâni başlığı altında yer aldığını ifade etmiştir. Beyân dört konuyla ilgilenir: Hakikat ve mecaz, sarih ve kinâye, istiâre, teşbih. Meâni ilmi ise sekiz konuyu ele alır: İsnâdın halleri, müsned-i ileyhin halleri, müsnedin halleri, fiille ilişkili olan şeyler, kasr, inşâ ve haber, fasl ve vasl, îʿcâz, itnâb ve müsâvât. İbn Akîle burada müsned ve müsned-i ileyhi ayrıntılı olarak açıklayarak, Kur'ân'dan örneklerle konuyu zenginleştirmiştir.[809] İsnâd: müsned ve müsned-i ileyh arasındaki bağı ispat etmektir. "Zeyd ayaktadır." cümlesinde, ayaktadır kelimesi müsned, Zeyd kelimesi müsned-i ileyhtir. Müsned-i ileyh ise, mübtedâ ve fâilin mezkûr, mahzûf, müekked ve benzeri durumlarını ele alır. Örneğin Kâria 101/10, 11 de [810] وَمَا اَدْرٰيكَ مَا هِيَهٌ نَارٌ حَامِيَةٌ müsned-i ileyh dinleyici tarafından bilindiği için hazfedilmiştir. Kasas 28/20 ayette ise وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ اَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعٰىٰ[811] tekliği ifade etmek için nekra olarak gelmiştir.[812]

***52- Müsned ve Fiilin Alakalı Olduklarının Halleri*:** Kur'ân'da anlatılan bir olay eğer zamana bağlı, yenilenen ve devamlı tekrarlanan nitelikte ise fiille anlatılır. Geçmiş zamanda tekrarlanmayan bir durum için ise muzârî fiil kullanılmıştır. Allah'ın âyetlerde isim veya fiil cümlesi ve mefʿûl kullanması mâna üzerinde farklılıklar meydana getirmektedir. Kur'ân'ı okuyan, meâl ve tefsirini yapmaya çalışan kişilerin bu farklılıkları ve incelikleri bilip ona göre değerlendirmesi gerekir. Bütün bu dilsel incelikler Kur'ân'ın belâgatını ortaya koyan edebi îcaz göstergeleridir.[813]

İbn Akîle bu konuyu yüz on dördüncü bâbda işlemiştir. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiştir. *el-İtkân* üzerinde yapılan incelemede konuyla ilgili bilgiye

---

[808] Ayrıntılı bilgi için bkz. Kahraman, Mehmet, *"Kur'ân-ı Kerîm'in Âyetleri Örnekliğinde Cümlelerde Müsned ve Müsned İleyhin Farklı Şekillerde Gelmelerinin Sebepleri"*, *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 5/1, Temmuz/July 2022, s. 5-9.

[809] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 5, s. 492-503.

[810] O nedir, bilir misin? Yakıp kavuran bir ateş! Kâria 101/10-11.

[811] Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve dedi ki: "Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar; derhal çıkıp git! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim." Kasas 28/20.

[812] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 5, s. 495-497.

[813] Sekkâkî, Muhammed b. Alî el-Hârizmî, *Miftâhu'l-Ulûm*, Beyrut 1987, C. 1, s. 221.

rastlanmamıştır. İbn Akîle konuya müsnedin bazen isim bazen fiil cümlesi olarak gelebileceğini ifade ederek başlamıştır. Sonrasında haber çeşitlerine de genişçe yer vermiştir. Burada haberin isim olması, nekre veya maʿrife olması, takdim ve te'hiri gibi durumlardan bahsetmiştir. Daha sonra mefʿûl çeşitleri ile ilgili bir alt başlık açmış ve Kur'ân'dan örneklerle ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bu başlık altında mefʿul alan/almayan fiiller, tek, iki veya üç mefʿul alan fiiller, mefʿulün mahzûf veya mezkûr olması gibi hususlara yer vermiştir. Mefʿulün mahzûf olmasına Duhâ 93/1-3. âyeti وَالضُّحٰىۙ وَالَّيْلِ اِذَا سَجٰىۙ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلٰىؕ[814] örnek olarak vermiştir. قَلٰى kelimesi aslında îrâba göre قَلاكَ olması gerekirken fâsılaya uygun olması için mefʿul hazfedilmiştir.[815] İki mefʿul alan fiillere de Enʿâm 6/100. âyeti وَجَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ[816] örnek vermiştir. شُرَكَاءَ ve الْجِنَّ kelimeleri mefʿuldür.[817] Îrab Arapça'yı anlamada mühim bir yer teşkil etmektedir. İbn Akîle bu ve benzeri bölümlerde îrâb ve gramer bilgisi üzerinde genişçe durarak bu ilimlerin Kur'ân'ı anlamada ne kadar önemli olduğunu göstermeye çalışmıştır.[818]

***53- Kur'ân'ın Faslı ve Vaslı*:** Bazı âlimler belâgatı faslı vasldan ayırt etmeye hasr etmişlerdir. Kazvînî de fasl ve vasl konusunda bu görüşe sahiptir; Fasl ve vasl çok önemli, zor ve karmaşıktır. Ona bu alanda uzmanlaşmış kişiler vâkıf olabilir.[819]

İbn Akîle bu konuyu yüz on yedinci bâbda işlemiştir. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiştir. Müellif bu bölümde Kazvînî'nin *Telhisü'l-Miftâh* adlı eserinden çok istifade etmiştir.[820] Konuya faslı ve vaslı tanımlayarak başlamıştır. Belağat ilminde vasl, bazı cümlelerin birbirine atfedilmesidir. Fasl ise cümlelerin birbirine atfedilmemesi, bağımsız olmasıdır. Bu atıf bazen kelimelerde de olabilir. Kur'ân söz konusu olduğunda bu cümlelerden kasıt âyetlerdir. Bu ilim âyetler arasında bağlantı olup olmadığını ele alır. Bakara 2/14, 15. âyetleri وَاِذَا لَقُوا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا قَالُوْٓا اٰمَنَّاۚ وَاِذَا خَلَوْا اِلٰى

[814] Yemin olsun, kuşluk vaktine; Kararıp sakinleştiğinde geceye ki; Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı. Duhâ 93/1-3.
[815] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 10.
[816] Cinleri Allah'a ortak koştular. Oysa onları da Allah yaratmıştır. Bilgisizce O'na oğullar ve kızlar yakıştırdılar. Allah, onların ileri sürdüğü vasıflardan uzak ve yücedir. Enʿâm 6/100.
[817] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 11-12.
[818] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 6-12.
[819] Kazvînî, *el-İzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga*, Dâru İhyâi'l-ʿUlûm, Beyrut 1992, s. 145.
[820] Kazvînî, Ebü'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ömer b. Ahmed eş-Şâfiî, *Şerhi Telhîsü'l-Miftâh*, Şifa Yay., İstanbul 2017, C. 3, s. 10-12, 22, 23, 21-25, 27-29, 31, 42, 43, 50, 51, 60-65, 80, 86, 92-97, 100-103, 117, 118, 128-130, 140-148.

شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ[821] fasla örnek vermiştir. 14. âyetteki hüküm 15. âyette farklılaştığı için iki âyet birbirine atf edilmemiştir.[822] İnfitâr 82/13, 14. âyetleri de إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ[823] vasla örnek vermiştir. İki âyet mâna itibariyle birbirini tamamladığı için birbirine atfedilmiştir.[824] İbn Akîle bu şekilde fasl ve vasl ile ilgili âyetlerden örneklerle konuyu açıklamış, yer yer şiirlerden de yararlanmıştır.[825]

***54- Müteşâkil ve Mütegârib Âyetler*:** Başka kelimelere benzeşmesinden veya hâricî bir sebepten dolayı anlamında kapalılık varmış gibi görünen kelimelere müteşâkil denir. Arapça'da lafızları farklı ancak anlamları birbirine yakın olan kelimelere ise mütegârib denir.[826]

İbn Akîle bu konuyu yüz yirmi üçüncü bâbda işlemiştir. Müellif bu bölümün *el-İtkân'da* yer alıp almadığı konusunda bir şey söylememiştir. İçeriği incelendiğinde Süyûtî'nin altmış üçüncü bâb olan "Müteşâbih âyetler" konusuyla aynı muhtevâye sahip olduğu görülmüştür. Süyûtî bu konuda müstakil eser veren âlimlerin isimlerini zikrederek başlamıştır. Daha sonra farklı sûrelerde benzer metne sahip olan âyetlerden örneklerle[827] müteşâbih konusunu açıklamıştır.[828] Ayrıca *el-İtkân'ın* kırk üçüncü bâbı olan "Muhkem ve müteşâbih" içerisinde konuya örnek olarak verilen âyetlerde benzerlikler vardır.[829]

İbn Akîle de bu konuda müstakil eser veren âlimlerin isimlerini zikrederek başlamıştır. Kisâî (ö. 189/805), Sehâvî, Kirmânî, İbn Cemâa (ö. 733/1333) ve Süyûtî bu

---

[821] İman edenlerle karşılaşınca "inandık" derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise "Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz" derler. Asıl onlarla alay eden ve azıp saparak dolaşmalarına izin veren Allah'tır. Bakara 2/14, 15.

[822] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 82.

[823] Buna göre kuşkusuz erdemliler cennette olacaklar; kötüler ise kesinlikle cehenneme gireceklerdir. İnfitâr 82/13, 14.

[824] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 90.

[825] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 80-101.

[826] İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'ân*, nşr. Sa'd b. Necdet Ömer, Müessesetü'r-risâle nâşirûn, Beyrut 2014, s. 120.

[827] *el-İtkân'da* yer alan birbirine benzeyen âyetler şunlardır: Bakara 2/58-Aʿrâf 7/161, Bakara 2/173-Enʿâm 6/145, Bakara 2/6 -Yâsîn 36/10, Bakara 2/193-Enfâl 8/39, Bakara 2/2-Lokman 31/3, Bakara 2/35-Aʿrâf 7/19, Enʿâm 6/151-İsrâ 17/31, Aʿrâf 7/200-Fussilet 41/36, Tevbe 9/67-Tevbe 9/71, Bakara 2/126-İbrahim 14/35.

[828] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 318-323.

[829] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 10-12, 20-24.

isimlerdendir.[830] Müellif bir alt başlık açarak lafızları birbirine benzeyen ve mânası birbirine yakın olan âyetlere örnekler vererek konuyu açıklamıştır. Bakara 2/34. âyette اِلَّا اِبْلِيسَ اَبٰى وَاسْتَكْبَرَ[831] şeklinde geçerken Sâd 38/74'te اِلَّا اِبْلِيسَ اِسْتَكْبَرَ[832] cümlesinde اَبٰى lafzı yer almamıştır. Âyetlerin mânaları birbirine çok yakındır.[833] Yine Bakara 2/80. âyette وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّا اَيَّاماً مَعْدُودَةً[834] yer alan مَعْدُودَةً kelimesi Âl-i İmrân 3/24. âyette لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ اِلَّا اَيَّاماً مَعْدُودَاتٍ[835] şeklinde gelmiştir. İbn Cemâa kelimelerdeki cemî olarak مَعْدُودَاتٍ farklılığa sebeb olarak şunu göstermiştir. "Yahudilerden iki fırka olup, bunlardan biri cehennemde yedi gün kalacaklarına inanır, diğer fırka ise buzağıya taptıkları kırk gün için cehenneme gireceklerine inanmaktadır. Bakara 2/80. âyetteki hitap ikinci fırkaya olup, çokluğu ifade etmek için cemî teksir kalıbında gelmiştir. Âl-i İmrân 3/24. âyette kastedilen ise birinci fırka olup, cemî müennes sâlim kıllet ifade etmek amacıyla kullanılmıştır."[836] İbn Akîle konuyla ilgili ellinin üzerinde örnek âyete yer verirken, *el-İtkân*'dan aktarılan örnekler on tanedir. Her ne kadar *el-İtkân*'da farklı bölümlerde benzer rivâyetler olsa da bu başlık ve konuyu ele alış tarzı İbn Akîle'ye has gibi görünmektedir.

***55- Kur'ân'ın Letâifi, Esrârı, Nüketi ve Faydaları*:** Kur'ân hem lafız hem de mâna yönüyle birçok edebi inceliğin içerisinde bulunduğu mûʿciz bir kitaptır. Kur'ân'ın kendine has bir üslûbu, görünenin arkasında gizli mânaları ve her devire hitap eden evrensel mesajları vardır. Kur'ân'ın bu inceliklerini anlayabilmek için Arapça'nın derinlemesine bilgisine, belâgat ve fesâhatın inceliklerine hâkim olmak gereklidir. Tefsir ilminde bu dilsel incelikler ve derûnî mânaları ele alan müstakil çalışmalar yapılmıştır.[837]

---

[830] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 336-337.

[831] Meleklere, "Âdem'e secde edin" dediğimizde İblîs dışındakiler derhal secde ettiler; o direndi, büyüklendi ve kâfirlerden oldu. Bakara 2/34.

[832] Yalnız İblîs hariç; o, kibir duygusuna kapılıp kâfirlerden oldu. Sâd 38/74.

[833] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 340.

[834] "Sayılı birkaç gün dışında bize ateş dokunmayacak" dediler. De ki: "(Bu hususta) Allah'tan söz mü aldınız; -böyleyse Allah sözünden dönmeyecektir- yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz? Bakara 2/80.

[835] Onların bu tutumu "Sayılı günler dışında bize ateş asla dokunmayacak" demelerinden ötürüdür. Uydura geldikleri yalanlar dinleri hakkında kendilerini yanıltmaktadır. Âl-i İmrân 3/24.

[836] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 345-346.

[837] Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr*, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâifu'l-İşârât*, Necmeddîn ed-Dâye'nin (ö. 654/1256) *Bahru'l-Hakâik* ve İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) *Rûhu'l-beyân* adlı tefsirleri işârî tefsirlere, Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Meâni'l-Kur'ân*, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlü Müşkili'l Kur'ân* ve Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtîhu'l-gayb* adlı eserleri de dilsel tefsirlere örnektir.

İbn Akîle bu konuyu yüz yirmi dördüncü bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiştir. *el-İtkân*'a bakıldığında bazı bölümlerin içerisinde ortak rivâyetlere rastlanmaktadır. İbn Akîle önce bu bölümde Kur'ân'daki takdim ve te'hirin hikmetlerini, hakiki ve mecâzî mânaları, nükte ve latifelerinin sırlarını ele alacağını ifade etmiştir. Bu konuda Ebû Bekir er-Râzî'nin (ö. 666/1268'den sonra) *Es'iletü'l-Kur'ân* adlı eseri olduğunu ifade etmiştir. Müellif konuyu işlerken soru cevap tekniğini kullanmıştır. "Âyetteki şu kelimede kastedilen nedir dersen, buna şöyle cevap veririm." gibi. Daha sonra örnek âyetlere geçmiştir. Eğer Enʿâm 6/1. âyette وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورَ ifadesinde neden الظُّلُمَاتِ çoğul النُّور ise tekil geldi dersen, ben de şöyle derim. "النُّور berraklığından dolayı tek bir şey gibidir. O yüzden müfred gelmiştir. الظُّلُمَاتِ ise yoğunluğundan dolayı birbirinden uzak ve çok görünür. O yüzden çoğul kullanılmıştır. Ayrıca النُّور üst/ kutsî âleme yakındır, bunu da teklik/ifrâd en iyi ifade eder. الظُّلُمَاتِ ise alt/ednâ âleme uygundur. Bunu da çoğul kalıbı daha iyi ifade eder."[838] Bir başka örnekte ise "eğer Tevbe 9/30. âyette neden ذٰلِكَ قَوْلُهُمْ بِاَفْوَاهِهِمْ[839] denilmektedir, söz zaten ağızla söylenmez mi dersen, ben de şöyle cevap veririm, burada sözün aslının olmadığını, ne akılla ne de nakille bağdaştığını vurgulamak için bu ifade kullanılmıştır."[840] Yine Kasas sûresi 28/7. âyette neden وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰٓى اُمِّ مُوسٰٓى اَنْ اَرْضِعِيْهِ[841] denilmektedir, annenin görevi zaten bebeği emzirmek değil midir? dersen, şöyle cevap veririm: "Allah Musa'nın annesine vahyetmeseydi, Firavun'un parayla bebeğe alışkın olmadığı bir süt anne tuttuğundan, bebeğin ondan süt emmediğinden habersiz olurdu ve bebeğine kavuşamazdı."[842] İbn Akîle Kur'ân'ın letâifi, esrârı, nüketi ve faydalarına dair yukarıdakiler gibi kırk âyeti ve bu âyetlerden ne kastedildiğini zikrederek bölümü tamamlamıştır.[843]

***56- Kur'ân Kıssalarının Tekrarının Sırları ve Hikmeti*:** Allah Teâlâ Kur'ân'da bir olayı insanların daha kolay anlamalarını sağlamak, mesaj veya ibret vermek için

---

[838] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 354.

[839] Yahudiler "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler, hıristiyanlar da "Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur" dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar! Tevbe 9/30.

[840] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 355.

[841] Mûsâ'nın annesine, "Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız" diye vahyettik. Kasas 2/7.

[842] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 361.

[843] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 350-365.

sıklıkla kıssalara yer vermiştir. Ancak bir kıssa başka sûrelerde tekrarlandığında arada farklılıklar göze çarpmaktadır. İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu bu farklılıkları müteşâbihattan saymışlardır. Aslında kıssalardaki bu farklılaşma Allah tarafından kasıtlı olarak yapılmaktadır. Çünkü bir kıssa başka sûrelerde tekrarlandığında farklılık oluşmasının sebebi kıssanın her tekrarlandığında farklı bir yöne vurgu yapılmak istenmesidir. Aslında Kur'ân kıssalarında yer, kişi ve olayların pek bir önemi yoktur. Önemli olan verilmek istenen mesajdır ve bu mesaj kıssanın tekrarı gibi görünen her sûrede farklıdır.[844]

İbn Akîle bu konuyu yüz yirmi beşinci bâbda işlemiştir. "Süyûtî bu bölümü müstakil olarak ele almadı, elli altıncı bâb olan "îcâzı ve ıtnâbının" içerisinde alt başlık olarak zikretmiştir." demiştir.[845] "Îcâz ve ıtnâb" konusu *ez-Ziyâde*'de yüz on sekizinci bâbda müstakil olarak ele alınmıştır. İbn Akîle *el-İtkân* haricindeki kitaplardan da rivâyetlere yer vermiştir.[846] İbn Cemâa'nın *el-Mukaddes fî Fevâid-i Tekrâri'l-Kasas* adlı eseri bu alanda meşhurdur. İbn Akîle daha sonra Kur'ân kıssalarının tekrarının sırları ve hikmetini maddeler halinde kıssalar üzerinden örneklerle açıklamıştır.

1- Kıssaların her geçtiği yerde farklı bir şekilde yer almıştır. Ya da yeni bazı şeyler eklenmiştir.

2- Kıssayı dinleyip başka bir yere hicret eden kişi orada anlattığında başkaları da daha önce kıssanın farklı bir şeklini duyduysa aralarında ortak bir konu olmuş olur. İbn Akîle şunu eklemiştir: "Kur'ân parça parça nâzil oldu, Araplar onu alıp memleketlerine götürdü, kıssaların tekrarında herkes için fayda vardır."[847]

3- Kur'ân'ın bir benzerini getirmekte insanlar zaten âcizdi. Allah kıssaları farklı şekillerde tekrar ederek acziyetlerini te'kid etmiştir.

4- Kıssalar tekrar edilmeseydi, Allah'ın Bakara 2/23'teki وَاِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلٰى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهٖ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ[848] meydan okumasına müşrik

[844] Halefullah, Muhammed Ahmed, *Kur'ân'da Anlatım Sanatı*, trc. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yay. , Ankara 2002, s. 65-66.
[845] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 186-188.
[846] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 3, s. 25-29.
[847] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 6, s. 369.
[848] Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz! Bakara 2/23.

Araplar “bir sûre getirmek için uğraşırız yeter.” derlerdi. Allah kıssaları her seferinde farklı şekillerde indirerek onları her yönden çaresiz bırakmıştır.

5- Kıssaların farklı şekillerde tekrarlanması insanların ondan sıkılmadan ilgiyle dinlemelerini sağlamıştır. İbn Akîle bir hikmet de kendisi eklemiştir. Kıssaların tekrarında bazen peygamberlerin kâfirlere karşı sabrı, bazen teselli, bazen kâfirlerin dünyada ve ahirette helâk olmalarına sebep olan fiiller vurgulanarak farklı yönler öne çıkarılmıştır.[849] Daha sonra Hz. Mûsa ve Hz. Yusuf kıssalarından bu hikmetlere örnekler vererek konuyu tamamlamıştır.[850]

***57- Kur’ân’da Açıkça veya İşaretle İsmi Geçen Peygamberler*:** Allah insanlara ve cinlere gönderdiği ilahî mesajını peygamberleri aracılığıyla göndermiş ve elçilerini bazen isimleriyle bazende zamirler vasıtasıyla sık sık zikretmiştir. Genel kabule göre Kur’ân’da ismi geçen peygamberler şunlardır: Âdem, İdrîs, Nûh, İbrâhim, İsmâil, İshâk, Yaʿkûb, Yûsuf, Lût, Hûd, Sâlih, Şuayb, Mûsâ, Hârûn, İlyâs, Elyesaʿ, Yûnus, Eyyûb, Dâvûd, Süleyman, Zekeriyyâ, Yahyâ, Îsâ ve Muhammed. Bunların dışında peygamber olduğunda ittifak olmayan isimler de vardır. Bu sayıları delilleriyle beraber 313’e hatta 124 bine çıkaran rivâyetler mevcuttur.[851]

İbn Akîle bu konuyu yüz otuz birinci bâbda işlemiştir. “Süyûtî bu bölümü müstakil olarak ele almadı, benden önce bu konuda müstakil eser yazan da olmadı.” demiştir. Âyetlerden delillerle otuz üç tane Peygamber’in ismini zikretmiştir. Kur’ân’da ismi geçen Peygamber’ler hakkında âlimlerin çoğunluğunun kabul ettiği görüşün yanında Hz. Meryem’i de Peygamber’ler arasında saymıştır. Sarih delil olarak da Âl-i İmrân 3/42-43, Meryem 19/16. âyeti göstermiş, Enbiya 21/91. âyetin de işaret ettiğini ifade etmiştir.[852] Yine Hızır (a.s.)’ın Peygamber’liğine Kehf 18/65. âyetin işaret ettiğini söylemiştir. Bunların yanında Hz.Yûsuf’un kardeşlerinden de peygamber olduğu, Hazkil, Şamuel, Şaʿyen, isminde de Peygamber’lerin varlığı hakkında âyetlerden deliller getirerek konuyu zenginleştirmiştir.[853]

---

[849] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve’l- İhsân*, C. 6, s. 369-370.
[850] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve’l- İhsân*, C. 6, s. 368-375.
[851] Reşîd Rızâ, Muhammed, *Tefsîrü’l-Menâr,* Kâhire 1953, C. 7, s. 605-606.
[852] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve’l- İhsân*, C. 7, s. 14.
[853] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve’l- İhsân*, C. 7, s. 6-16.

***58- Kur'ân'da Zikredilen Peygamberler Tarihi ve Bu Konuda Âlimlerin Görüşleri*:** Allah Teâlâ Bazı toplumlara bir bazılarına da birden çok Peygamber göndermiştir. Kur'ân'da bu Peygamberlerin bazılarının isimleri doğrudan, bazılarının da işaret yoluyla geçmiştir. Peygamber kıssaları anlatılırken her birinde farklı mesajlar öne çıkmış olmakla beraber, yerine göre bütün peygamberlerde olan ortak özellikler de zikredilmiştir.

İbn Akîle bu konuyu yüz otuz ikinci bâbda işlemiştir. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi, benden önce bu konuda ulemâdan eser yazan olmadı." demiştir. Ancak *el-İtkân* üzerinde yapılan incelemede Süyûtî'nin altmış dokuzuncu bâb olan "Kur'ân'da mevcut isim, künye ve lakaplar" içerisinde peygamberlerden bahsettiği ve iki eserde ortak rivâyetlerin yer aldığı tespit edilmiştir.[854]

Müellif burada Kur'ân'da adı geçen peygamberlerin hayatlarını ilgili âyetlerle beraber zikretmiş ve bu konudaki rivâyetleri, âlimlerin farklı görüşlerini aktarmıştır. Hz. Âdem'in bin yıl yaşadığı görüşünün yanında, İbn Hayseme'nin (ö. 279/892) 902 sene yaşadığını ifade etmiştir.[855] İbn Akîle üç tane İdris peygamber olduğunu söylemiştir. Birincisi Nuh tûfanından önce gelmiştir, sonra ikincisi gelmiştir. Üçüncüsü de İlyas (a.s.)'dır. 365 yıl yaşadıktan sonra göğe yükseltilmiştir.[856] Bunların yanında Kur'ân'da adı geçmeyen ancak âyetlerde onlara işaret edildiği varsayılan Hazkil, Şamuel, Şaʿyen gibi peygamber olduğu düşünülen kişiler hakkındaki rivâyetlere de yer vermiştir. Bunların yanında Yahudi, Hıristiyan kaynaklarında ve tarih kitaplarında geçen Hanzala b. Safvan, Ehl-i Gasru'l-Meşîd, Cercîs, Hâlid b. Sinân gibi peygamber oldukları düşünülen kişleri de zikretmiştir. Hanzala b. Safvan, Bi'rü Muattala halkına gönderilmiştir. Bunlar Hz. Salih'in ümmeti olup Hac 22/45. âyette فَكَاَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ اَهْلَكْنَاهَا وَهِيَ ظَالِمَةٌ فَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلٰى عُرُوشِهَا وَبِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ[857] onlardan bahsedilmektedir. Bu yanında Hanzala b. Safvan'ın Ashab-ı Ress'e gönderildiği rivayeti de vardır.[858] Hz. Mûsa'dan sonra Hazkîl (a.s.)'dan bahsetmiştir. Bakara 2/243. âyette اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا

[854] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 2, s. 360-366.
[855] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 18.
[856] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 21.
[857] Nitekim zulme dalmışken helâk ettiğimiz nice beldeler var ki evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıpıssız kalmıştır. Şimdi oralarda kullanılamaz hale gelmiş nice kuyular, (harap olmuş) nice görkemli köşk var! Hac 22/45.
[858] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 23-25.

مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِّ فَقَالَ لَهُمُ اللهُ مُوتُوا ثُمَّ اَحْيَاهُمْ اِنَّ اللهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ[859] ona işaret edilmektedir. Bu kavim bir tufanla cezalandırılmış, ölüp kemikleri ortaya çıkmışken, Hazkîl (a.s.) dua etmiş ve Allah bunun üzerine onları tekrar canlandırmıştır.[860] İbn Akîle bu bölümde yirmi beş peygamberin hayatı hakkında genel olarak kabul edilen ve bazı az bilinen rivayetleri aktarmıştır.[861]

***59- Kur'ân'da Zikredilen Peygamber Kıssaları*:** Kur'ân'da birçok peygamberin adı geçmekte olup bazılarının ismi, ailesi, hayatı ve risaleti genişçe açıklanıp, farklı sûrelerde tekrar geçerken, bazılarının isminden çok az bahsedilmiş olup, hayatları hakkında pek fazla bilgi yoktur. Kıssalar Kur'ân'ın yaklaşık üçte birini oluşturur ve bunların büyük çoğunluğu peygamber kıssalarıdır. Peygamberler her devirde hak bâtıl mücadelesini vermiş ve onların örnek hayatları sonraki ümmetlere ibret olması için Kur'ân'da sıklıkla yer almıştır. Kıssalarda kişi, zaman, mekân ve olaylar asıl amaç olmayıp, her kıssada vurgulanmak istenen bir özellik ve verilmek istenen mesajlar vardır.[862]

İbn Akîle bu konuyu yüz otuz altıncı bâbda ele almıştır. Müellif bu bölümün *el-İtkân*'da yer alıp almadığı konusunda bir şey söylememiştir. İçeriğini incelendiğinde bu konunun Süyûtî'nin eserinde yer almadığı görülmektedir. İbn Akîle konuya Hz. Âdem kıssasıyla başlamıştır. Hz. Âdem'in yaratılışını, Allah ile konuşması, şeytanla aralarında geçen diyalog, Hz. Havva ile cennette ve dünyada yaşadıklarını, çocukları Habil ve Kabil arasında geçen olayları âyetler ışığında açıklamıştır. Daha sonra Hz. Şit, Hz. İdris, Hz. Nuh gibi Peygamber'lerin kıssalarıyla devam etmiştir. Hz. Mûsa, Hz. Yûsuf kıssalarına Kur'ân'da da çok geçtiği için geniş yer vermiştir. Yine Hz. İsa ve Hz. Süleyman kıssaları da o kadar olmasa da diğerlerine göre geniş açıklanmıştır. İbn Akîle Kur'ân'da adı geçen yirmi beş peygamberin yanında Yûşâ, Hazkîl, Hızır ve Şamuel adlı peygamber olduğu düşünülen kişilerin kıssalarını da bu bölümde zikretmiştir.[863] Müellif

[859] Sayıca binleri buldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Bunun üzerine Allah onlara "ölün!" dedi. Sonra kendilerine hayat verdi. Şüphesiz Allah'ın insanlar üzerinde büyük lütufları vardır ama insanların çoğu şükretmezler. Bakara 2/243.
[860] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 41.
[861] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 18-51.
[862] Halefullah, Muhammed Ahmed, *Kur'ân'da Anlatım Sanatı*, s. 66-67.
[863] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 164-283.

Kur'ân'ın yanında, tefsirlerden ve tarih kitaplarından da geniş bilgiler aktarmıştır.[864] Bu bölümün hacmi yaklaşık elli sayfadır. İbn Akîle rivâyetler hakkında yorum yapmamıştır.

***60- Kur'ân'da Zikredilen Krallar, Peygamberler Dışındaki Ümmetler*:** Kur'ân'ın mucizelerinden biri de geçmiş ve gelecekten haberler vermesidir. İlk etapta cahiliye dönemi Arapları'na indirilen Kur'ân'da geçmiş millet ve ümmetlerden sıklıkla bahsedilerek muhataplar etki altına alınıp, kalplerini İslâm'a ısındırmak amaçlanmıştır. Sözlü kültürün hâkim olduğu Arap toplumunda geçmiş milletler ve yöneticilerin hayat hikâyeleri kulaktan kulağa aktarılmakta olup, bu aynı zamanda tarih bilgisinin kayıt altına alınma yöntemiydi. Kur'ân'da bu kıssalar anlatılırken, mü'minlere geçmişten beri iman-küfür mücadelesinin hep var olduğunu hatırlatmak, kâfirlere de Kur'ân'ın gaybdan haberler veren ilahi bir kitap olduğunu ispatlamak amaçlanmıştır.

İbn Akîle bu konuyu yüz otuz yedinci bâbda ele almıştır. Müellif bu bölümün *el-İtkân*'da yer alıp almadığı konusunda bir şey söylememiştir. İçeriği incelendiğinde bu konunun da Süyûtî'nin eserinde yer almadığı görülmektedir. İbn Akîle peygamberler dışında Kur'ân'da adı geçen kral, yönetici ve geçmiş milletlerden on iki tanesini saymıştır. Bu kişilerin geçtiği âyetleri ve ilgili yorumları genişçe ele almıştır. Bu on iki bölüm şunlardır: Şeddad b. Âd kıssası, Ehl-i Bi'rü'l-Muattala ve Ehl-i Gasru'l-Meşîd kıssası, Ashab-u Ress kıssası, Sebt kıssası, Buhtu'n-Nasr kıssası, İskender Zi'l-Garneyn kıssası, Ehl-i Sebe kıssası, Sayatas kıssası, Ehl-i Kehf kıssası, Tubbaü'l-Âhir kıssası, Ashabu'l-Uhdûd kıssası, Ashabu'l-Fîl kıssasıdır.[865] Bu kıssalardan bazısına bir önceki bâbda değinilmiştir. Daha önce bahsedilmeyen Şeddad b. Âd kıssasına Fecr 89/6-8. âyetlerde [866] اَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادٍۗ اِرَمَ ذَاتِ الْعِمَادِاَلَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُهَا فِي الْبِلَادِۚ işâret edilmektedir. Şeddad b. Âd peygamberlerin ümmetlerine anlattığı cennetten daha güzel bir şehir inşâ etme iddiasıyla yola çıkmış, şehri tamamlamış ve halkıyla oraya yerleşmiştir. Ancak

---

[864] İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Mecmûa mine'l-muhakkikîn, I-XX, Dâru İbn Kesîr, Beyrût 2015, C. 1, s. 85, 86, 98, 99, 100, 106, 107, 111, 119, 138, 154, 158, 210, 216, 228, 231, 240, 243, 244, 249, 252, 254, 255, 259, 265, 270, 275, 293, 294, 301, 309, 319, 326, 328, 329-334, C. 2, s. 5, 9, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 24, 44, 51, 61, 64, 95; *Tefsîrul-Kur'âni'l-'azîm*, Daru'l-Maʿrife, Beyrut 1986, C. 2, s. 53, 500, C. 3, s. 191, 226, 334, C. 4, 12, 160-163, 584, C. 5, 229, 233, 240, 610, C. 6, s. 33, 37; Baklî, Ruzbihâni, *Arâisü'l-Beyân*, Haydarâbâd 1301, s. 65, 89, 111, 143, 145, 146, 218, 219.

[865] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 286-318.

[866] Görmedin mi, rabbin ne yaptı Âd kavmine; Ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu İrem'e. Fecr 89/6-8.

Allah bu kavmi cezalandırmış, helâk etmiştir.[867] Diğer bir kıssa ise Sayatas hakkındadır. Sayatas Kudüs'ü harab eden, Tevrat'ı yakan ve yetmiş binden fazla insanı öldüren bir komutandır. Bu olaya İsrâ 17/7. âyette اِنْ اَحْسَنْتُمْ اَحْسَنْتُمْ لِاَنْفُسِكُمْ وَاِنْ اَسَاْتُمْ فَلَهَا ۚ فَاِذَا جَاءَ وَعْدُ الْاٰخِرَةِ لِيَسُۥۤؤُا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ اَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيراً[868] işaret edilmektedir.[869]

***61- Kur'ân'ın Mevʿizeleri*:** Sözlükte "öğüt vermek, uyarmak, sakındırmak" anlamındaki vaaz kavramı "bir topluluğa dinî ve ahlâkî konularda nasihat vermek, dinleyenlerin kalplerini iyiliğe yönlendirecek sözler söylemek, âhiretteki mükâfat ve azabla ilgili bilgiler vererek teşvik ve ikazda bulunmak" anlamlarına gelir.[870] Kur'ân'da vaaz kelimesi doğrudan geçmemekle beraber türemiş halleri birçok âyette mevcuttur. İslâmî kaynaklarda mevʿize kelimesi vaaz ile aynı anlamda kullanılmıştır. Kıssalar da mevʿize kapsamına girmekte olup dinleyen ve okuyanlara geçmiş milletlerin hayatlarından öğüt verme amaçlanmıştır.[871]

İbn Akîle bu konuyu yüz otuz dokuzuncu bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiştir. Müellif "vaʿz" kelimesinin tanımını aktararak konuya başlamıştır. Ragıb el-İsfehânî vaʿz için korkutmayla birlikte uyarma manasını vermiştir. Halil b. Ahmed'e göre ise: İyilikleri hatırlatmaktır ki vaʿz kalbi yumuşatır. İbn Akîle sonrasında Kur'ân'ın öğüt niteliğinde olan âyetlerinden yirmi iki tanesini örnek olarak sıralamıştır. Nisâ 4/59 يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اَطِيعُوا اللهَ وَاَطِيعُوا الرَّسُولَ وَاُولِي الْاَمْرِ مِنْكُمْ ۚ فَاِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ اِلَى اللهِ وَالرَّسُولِ اِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ ۚ ذٰلِكَ خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَاْوِيلاً[872] ve Bakara 2/43. وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ[873] âyet bunlardan bazılarıdır.[874]

Daha sonra bir alt başlık açmış ve mutasavvıfların görüşleri ışığında Kur'ân kıssalarındaki öğütlere değinmiştir. Bu kısma Abdulkâdir Geylânî'nin Hz. Âdem

---

[867] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 286.

[868] Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş olursunuz; kötülük ederseniz yine kendinize edersiniz. Nihayet ikinci cezalandırma vakti gelince, düşmanlarınız onurunuzu çiğnesinler, daha önce girdikleri gibi yine mescide girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi yakıp yıksınlar istedik. İsrâ 17/7.

[869] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 303.

[870] İbn Manzûr, *Lisânü'l-ʿArab*, "vʿaz" md. ; Zebîdî, *Tâcü'l-ʿarûs*, "vʿaz" md.

[871] Cirit, Hasan "Vaʿz" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2012, C. 42, s. 404-407.

[872] Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü'l-emre de. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün. Bu, elde edilecek sonuç bakımından hem hayırlıdır hem de en güzelidir. Nisâ 4/59.

[873] Namazı kılın, zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin. Bakara 2/43.

[874] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 336, 337.

kıssasındaki öğütlerle ilgili görüşleriyle başlamış, sonra Hz. Mûsa kıssasıyla devam etmiştir. İbn Akîle adı geçen kıssaların Kur'ân'daki aktarılış seyrine göre tasavvufî tefsir yapmıştır. Hz. Âdem'in yasak ağaçla imtihanı konusunda şeytan karanlıklardan gelir ve Tâhâ 20/120. âyette فَوَسْوَسَ اِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا اٰدَمُ هَلْ اَدُلُّكَ عَلٰى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَا يَبْلٰى[875] şeklinde ifade edildiği gibi vesvese verir. Aʿrâf 7/20. âyette de فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُۥرِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْاٰتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهٰىكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هٰذِهِ الشَّجَرَةِ اِلَّا اَنْ تَكُونَا مَلَكَيْنِ اَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ[876] şeytanın diğer hileleri zikredilmiştir. Ağaç, yatağı kuran bir mumdu ve Âdem'in karısı onun etrafında kanatlarıyla dolaşıyordu. Sonra o ağaçtan yediler فَاَ كَلَا مِنْهَا فَبَدَتْ لَهُمَا سَوْاٰتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَعَصٰى اٰدَمُ رَبَّهُ فَغَوٰى[877] ağaç birden alevler içinde yandı. Rableri onlara وَنَادٰيهُمَا رَبُّهُمَا اَلَمْ اَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ وَاَقُلْ لَكُمَا اِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ[878] şeklinde seslendi. İkisi de bitkin düştü, ağladı ve şöyle dua etti قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا اَنْفُسَنَا وَاِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ[879] Kıssa bu şekilde sona erdi.[880]

Daha sonra İbnü'l-Cevzî'nin kitabı *el-Müdhiş*'ten rivâyetlerle[881] Hz. Nuh kıssasına, sonra Âd ve Semûd kıssalarına geçmiştir. Âd kavmi rahat ve bolluk içerisinde yaşıyor, ancak dalâlet içerisinde hiç ölmeyecekmiş gibi davranıyorlardı. Allah'ın azbından da hiç kormuyorlardı. Hûd (a.s.) onlara şöyle seslendi: وَاِلٰى عَادٍ اَخَاهُمْ هُوداً قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهٗ اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُفْتَرُونَ[882]. Bunun üzerine Âd kavmi şöyle dedi: فَاَمَّا عَادٌ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْاَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَقَالُوا مَنْ اَشَدُّ مِنَّا قُوَّةً اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّ اللّٰهَ الَّذِي خَلَقَهُمْ هُوَ اَشَدُّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَكَانُوا بِاٰيَاتِنَا يَجْحَدُونَ[883] Sonra azâb onlara isabet etti ve yağmur bulutları etraflarını sardı. Önce geçici

---

875 Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: "Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümranlığın yolunu göstereyim mi?" Tâhâ 20/120.

876 Derken şeytan, kapalı olan avret yerlerini birbirine göstermek için onlara fısıldayıp kafalarını karıştırdı ve "Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı" dedi. Aʿrâf 7/20.

877 Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalıştılar. Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı. Tâhâ 20/121.

878 Böylece ikisini de ayartmış oldu. Ağacın meyvesini tattıklarında ayıp yerleri kendilerine göründü. Ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başladılar. Rableri onlara, "Ben size o ağacı yasaklamadım mı ve şeytanın size apaçık bir düşman olduğunu söylemedim mi?" diye seslendi. Aʿrâf 7/22.

879 Dediler ki: "Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!" Aʿrâf 7/23.

880 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 340, 341.

881 İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân, *el-Müdhiş*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2005, s. 76-81.

882 Âd kavmine de kardeşleri Hûd'u gönderdik. Dedi ki: "Ey kavmim! Allah'a kulluk edin; O'ndan başka tanrınız yoktur; siz sadece uydurmaktasınız. Hûd 11/50.

883 Anılan Âd kavmi, yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve "Bizden daha güçlü kim var?" dediler. Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha güçlü olduğunu düşünmezler miydi? Onlar, âyetlerimizi de inatla inkâr ediyorlardı. Fussilet 41/15.

bir yağmur sandılar ve berekettir deyip sevindiler. Fakat bu kum fırtınasıyla beraber gelen şiddetli bir yağmurdu. Onları yerle bir ettti ve kumlar onların kefeni oldu. Bu husus Ahkâf 46/25. âyette şöyle anlatılmıştır: تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْءٍ بِأَمْرِ رَبِّهَا فَأَصْبَحُوا لَا يُرَىٰ إِلَّا مَسَاكِنُهُمْ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ[884].[885] İbn Akîle son olarak Hz. İbrahim ve kurban kıssasındaki öğütleri zikrederek bölümü sona erdirmiştir.[886]

***62- Kur'ân'ın Hikmetleri*:** Hikmet kelimesi Kur'ân'da 20 kez, aynı kökten türeyen diğer kelimeler ise 181 defa geçmektedir.[887] Kelimenin Kur'ân'da kullanıldığı mânalar ise çok geniştir. Hikmet kavramı Kur'ân'da on yerde "kitap"[888], üç yerde "mülk"[889], iki yerde "Tevrat ve İncil"[890] ve birer defa da "mev'iza"[891], "hayır"[892], "fasl-ı hitap"[893] ve "âyet"[894] kelimeleriyle birlikte geçmiştir. Sadece bir âyette geçen "hikmetün bâliga"[895] tamlaması ile bizzat Kur'ân-ı Kerîm kastedilmiştir. İslâm düşüncesinde hikmet deyince de çok daha geniş mânalar karşımıza çıkmaktadır.[896]

İbn Akîle bu konuyu yüz kırkıncı bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiştir. Müellif hikmetin tarifini yapmış ve geçtiği âyetleri, hadisleri zikretmiştir. Bu tanıma göre hikmet: Birşeyin olduğu gibi bilinmesi anlamına gelmekte olup, akıl sahibi kimselerin duyduğunda kabul ettiği ve onları hakikatın bilgisine ulaştıran şeydir. Bakara 2/151 كَمَا اَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولاً مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ اٰيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ[897] ve 269. âyetleri يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاۤءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوْتِيَ خَيْراً كَثِيراً وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُوْلُوا الْأَلْبَابِ[898] örnek olarak vermiştir.[899] Daha sonra âlimler tarafından

---

884 Rabbinin emri ile her şeyi silip süpüren bir rüzgâr! Sonunda sadece evlerinin kalıntılarının görüldüğü bir hale geldiler. Günaha batıp kalmış bir topluluğu işte böyle cezalandırırız. Ahkâf 46/25.

885 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 346, 347.

886 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 336-352.

887 Abdülbâkî, M. Fuâd, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987, s. 213-215.

888 Bakara 2/129, 151, 231; Âl-i İmrân 3/48, 81, 164; Nisâ 4/54, 113; Mâide 5/110; Cuma 62/2.

889 Bakara 2/251; Nisâ 4/54; Sâd 38/20.

890 Âl-i İmrân 3/48; Mâide 5/110.

891 Nahl 16/25.

892 Bakara 2/269.

893 Sâd 38/20.

894 Ahzâb 33/34.

895 Kamer 54/5.

896 Hikmet kavramının anlamları için bkz. Kutluer, İlhan, "Hikmet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1998, C. 17, s. 503-511.

897 Nitekim aranızdan size bir peygamber gönderdik: O size âyetlerimizi okuyor, sizi arıtıp temizliyor, size kitabı ve hikmeti öğretiyor; yine size daha önce bilmediklerinizi öğretiyor. Bakara 2/151.

898 O, dilediğine hikmeti verir ve kime hikmet verilirse o kimse birçok hayra nâil olmuş demektir. Bunu ise ancak derin kavrayış sahibi olanlar düşünüp anlarlar. Bakara 2/269.

yapılan hikmetin farklı tanımlarına yer vermiştir. Süddî'ye göre hikmet: Nübüvvet, Katâde'ye göre: Sünnet ve Hz. Peygamber'in şeriatının açıklanması, Mücâhid'e göre: Kur'ân'ın anlaşılması mânalarına gelmektedir.[900] Son olarak Kur'ân'ın hikmetini yansıtan âyetlerden on beş tanesini örnek olarak sıralayarak bölümü tamamlamıştır. Bu âyetler şunlardır: Bakara 2/179, Zümer 39/9, Ankebut 29/43, Hucurât 49/6, 9, 13, Enʿâm 6/164, İsrâ 17/15, Fâtır 35/18, Zümer 39/7, Necm 53/38, Mü'min 40/28, Cumʿa 62/5, Bakara 2/170, 239.[901]

***63- Hakâiku'l-Kur'ân*:** Âyetlere derinlemesine baktığımızda hem zâhirî hem de bâtınî mânalarının olduğu dikkatimizi çeker. Zâhir açıkça görünen ve ilk akla gelen mânadır, bâtın ise yalnızca irfânî bilgi kaynağından beslenen bazı insanların anlayabildiği iddia edilen, hakikat ve hakikatin bilgisi mânalarına gelir.[902] Buradaki hakikat bilgisi Hakâiku'l-Kur'ân'ın özünü oluşturan bâtınî yorumlardır. Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsir*'i ve Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-İşârât*'ı bu tür bâtınî mânaların olduğu ilk dönem eserleridir.

İbn Akîle bu konuyu yüz kırk birinci bâbda ele almıştır. "Süyûtî bu bölümü zikretmedi." demiştir. Müellif Hakâiku'l-Kur'ân derken âyetlerden işaret yoluyla çıkarılan bâtınî mânaları kastetmiştir. Fâtiha/1 sûresinin bâtınî tefsirini geniş rivâyetlerle aktarmış, sonra Kur'ân'da bâtınî mânalar içeren başka âyetlerden de örnekler vererek konuyu zenginleştirmiştir. Kuşeyrî, İbn Arabî,[903] Râzî,[904] Âlûsî[905] gibi tasavvufî tefsire dair eserleri ve görüşleri olan âlimlerden sık sık alıntılara yer vermiştir.

İbn Akîle kendi eseri olan *es-Sırru'l-Esrâ fî mâ Sübhanellezî Esrâ*'dan İsra sûresinin tefsirini aktarmış, burada mîracı "mîrâc-ı rûhâni, mîrâc-ı cismâni" ve "mîrâc-ı sırrî" olmak üzere üçe ayırmıştır. Mîrâc-ı rûhâni, ruhun bedenden sıyrılıp uzak bir yere ulaşmasıdır. Perdeleri aşıp ulvî âleme, Allah katına geçmesidir. Orada bir takım tecrübeleri yaşadıktan sonra ruh bedene geri döner. Bu peygamberlere ve evliyâya has bir sıfattır. Mîrâc-ı cismâni, Hz. Peygamber uyurken melek ona geldi, uyandırdı ve ona

---

899 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 354.
900 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 354, 355.
901 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 357-359.
902 Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali el-Hanefî, *Keşşâf-u Istılâhâti'l-Funûn*, C. 3, s. 173-174.
903 İbn Arâbî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, Dâru Sâdır, I-IV, Beyrut, ty. C. 1, s. 106, 108.
904 Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. 1, s. 6, 229.
905 Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, C. 1, s. 23, 24, 64, 93.

Burak isminde bir binek getirdi. Ona binip Beyt-i Makdîs'e ve ordan semaya yükseldi. Peygamberlerle görüştü ve onlara namaz kıldırdı. Sonra sidretü'l-müntehâya çıktı, Allah'la yayın iki ucu mesafesinde görüştü. Allah namazı farz kıldı. Sonra Hz. Peygamber miraçtan döndü ve olanları insanlara anlattı. Mîrâc-ı sırrî, Allah'ın katında nefsin hâl, makam, tavır olarak ilerlemesidir. Hayvânî özelliklerden melekî özelliklere doğru yönelmedir. Nâsût âleminden ceberût âlemine, oradan lâhût âlemine yolculuktur. Oradan da fenâ makamına doğru giden manevî bir nefis terbiyesi yolculuğudur. Müellifin bir Kâdirî şeyhi olduğu ve tasavvuf sahasındaki bilgisi ve eserleri değerlendirildiğinde, bu alanda doyurucu ve teferruatlı bilgiler verebilmesinin sebebi daha iyi anlaşılmaktadır. Son kısımda da Necm/53 sûresinin tefsirine geçerek miraç mûcizesine bu âyetlerden de deliller getirerek konuyu nihâyete erdirmiştir.[906]

***64- Sahih Hadislerle Kur'ân Tefsiri*:** Hadisler Kur'ân'ı anlamamız için bize yol gösterici temel dayanak noktalarımızdır. Çünkü sahâbe anlayamadığı âyetleri Hz. Peygamber'e sormuş, O da sağlığında büyük oranda Kur'ân'ı tefsir etmiştir. Yapılan bu açıklamalar da hadis kitaplarının tefsir bölümlerinde yerlerini almıştır. İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı baştan sona tefsir ettiğini söyleyenler olsa da genel görüş sorulan sorular üzerine tamamını değil, bazı âyetleri tefsir ettiği şeklindedir.[907]

İbn Akîle bu konuyu yüz kırk altıncı bâbda ele almıştır. Müellif bu bölümün *el-İtkân*'da yer alıp almadığı konusunda bir şey söylememiştir. İçeriğini incelendiğinde bu konunun da Süyûtî'nin eserinde yer almadığını görülmektedir. İbn Akîle bu bölümü İbnü'l-Esîr Mübârek b. Muhammed'in (ö. 606/1210) *Camiü'l-ʿUsûl min Ehâdisi'r-Resûl*[908] adlı eserinden özetleyerek aktarmıştır. Bu bölüm yaklaşık bir cilt dolduracak bilgi içermektedir. Müellif burada Bakara/2 sûresinden başlayarak seksen yedi sûreyi ele almış, başlıklara ayırarak incelemiştir. Hz. Peygamber'in Kur'ân tefsirine dair dört yüz sekiz farklı hadis rivâyetini maddeler halinde sıralayarak sistemli bir şekle dönüştürmüştür. Bunlardan üç tanesi örnek olması açısından şu şekildedir. 29. Rivâyet: Buhâri İbn Abbas'ın şöyle dediğini rivâyet etti: "Yemen halkı hacca gelirken azık

906 İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 7, s. 362-388.
907 Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, C. 1, s. 97, 98.
908 İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn, *Câmiʿu'l-usûl li-ehâdîsi'r-Rasûl*, thk. Abdülkadir el-Arnaût, I-XVII, Mektebet-ü Dârü'l-Beyân, Dımaşk 1972, C. 2, s. 7-446.

almıyorlardı ve biz mütevekkil insanlarız diyorlardı. Mekke'ye geldiklerinde ise insanlardan istiyorlardı." Bunun üzerine Bakara 2/197. âyet اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوٰى وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ[909] nâzil oldu.[910] 145. Rivâyet: Tirmîzî Ali b. Ebî Tâlib'in şöyle dediğini rivâyet etti: Ebû Cehil Hz. Peygamber'e gelerek şöyle dedi: "Biz seni yalanlamıyoruz, getirdiğin şeyi yalanlıyoruz." Bunun üzerine Enʿâm sûresi 6/33. âyet قَدْ نَعْلَمُ اِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَاِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلٰكِنَّ الظَّالِمِينَ بِاٰيَاتِ اللهِ يَجْحَدُونَ[911] nâzil oldu.[912] 224. Rivâyet ise Tirmîzî'den aktarılmıştır: İsrâ sûresi 17/79. âyetteki وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهٖ نَافِلَةً لَكَ عَسٰى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً[913] "makâm-ı Mahmud" ifadesi için Hz. Peygamber makâm-ı Mahmud nedir? diye sordu. Sonra kendisi o şefaattir, cevabını verdi.[914] İbn Akîle rivâyetlerle ilgili yorum yapmamıştır.[915]

***65- Âlimlerce Reddedilen Garîb Tefsirler*:** Tefsir literatürü içerisinde âlimlerin geneli tarafından kabul görmeyen sıradışı yorumlar ilhâdî tefsirler olarak kaynaklara geçmiştir. Bazı yorumcular felsefî görüşlerin etkisiyle filozofu peygamberden üstün görmüş, bir kısmı İslâmı yıkmak ya da zarar vermek amacıyla âyetler hakkında fâsid te'villerde bulunmuş, bazıları da Allah'ın isimlerini tahrif ve tağyir ederek, Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilmediği düşüncesiyle âyetleri yorumlamışlardır. Bunların benzeri Kur'ân ve sünnete aykırı görülen bütün yorumlar ilhâdî tefsir başlığı altında tefsir eserleri içerisinde yerini almıştır.[916]

İbn Akîle bu konuyu yüz elli ikinci bâbda işlemiştir. Müellif bu bölümün *el-İtkân*'da yer alıp almadığı konusunda bir şey söylememiştir. *El-İtkân*'da yetmiş dokuzuncu bâbda garâibu't-tefsir konusu işlenmiştir. Ancak içerik ve örnekler tamamen farklıdır. İbn Akîle bu bölümü daha çok Kirmânî'nin (ö. 500/1106) *Garâibu't-Tefsir ve*

---

[909] Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur. Ne hayır işleseniz Allah onu bilir. Azık edinin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır. Öyleyse bana saygı duyun, ey akıl sahipleri! Bakara 2/197.

[910] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 8, s. 260, 261.

[911] (Resulüm!) Onların söylediklerinin gerçekten seni üzmekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar; fakat o zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar. Enʿâm 6/33.

[912] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 8, s. 318.

[913] Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl ki, rabbin seni övülmüş bir makama yükseltsin. İsrâ 17/79.

[914] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 8, s. 356.

[915] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 8, s. 244-480.

[916] Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessîrûn*, C. 3, 188-210.

Acâibü't-Te'vil[917] adlı eserinden rivâyetlerle oluşturmuştur. Örnek bir rivayet şöyledir: Bakara/2 sûresi 260. âyetin وَاِذْ قَالَ اِبْرٰهِيمُ رَبِّ اَرِنِي كَيْفَ تُحْـيِ الْمَوْتٰىۜ قَالَ اَوَلَمْ تُؤْمِنْۜ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِيۜ قَالَ فَخُذْ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ اِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلٰى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءاً ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْياًۜ وَاعْلَمْ اَنَّ اللهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ[918] tefsiri ile ilgili İbn Fûrek (ö. 406/1015) âyetteki وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِيۜ yani "kalbim mutmain olsun diye" ifadesi için, Hz. İbrahim'in bir arkadaşı olduğunu, onu kalbi olarak tanımladığını, Allah'ın ölüleri nasıl dirilttiğini gözüyle gördüğünde bu arkadaşının içi rahat edeceği şeklinde yorumlamıştır. Kirmânî bunun çok uzak bir yorum olduğunu ifade etmiştir. İbn Akîle bazı tefsir eserlerinden konu ile ilgili âlimler tarafından reddedilen tefsir örneklerine ve bu tarz yorumlara neden gidildiğine dair açıklamalara yer vererek bölümü tamamlamıştır. İbn Akîle bu tür yorumları mezhep veya siyasi görüşün yansıması olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Nitekim bazı Şiî gruplar Nahl kıssasından bahseden Nahl 16/69. âyette ثُمَّ كُلِي مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُكِي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلاًۜ يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِۜ اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ[919] kastedilenin Ehl-i Beyt olduğu, karınlarından çıkan şerbetin de insanların istifade ettiği ilim olduğu yorumunu yapmışlardır. Bazı Râfızî gruplar da Tâhâ 20/87. âyetteki فَكَذٰلِكَ اَلْقَى السَّامِرِيُّۜ[920] ifadesinde السَّامِرِيُّ ile kastedilenin Hz. Ömer olduğu, Tâhâ 20/88. âyetteki فَاَخْرَجَ لَهُمْ عِجْلاً جَسَداً لَهُ خُوَارٌ[921] ifadesindeki عِجْلاً جَسَداً ile kastedilenin de Hz. Ebû Bekir olduğu, Tâhâ 20/90. âyetteki وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هٰرُونُ[922] ifadesindeki هٰرُونُ ile kastedilenin ise Hz. Ali olduğu yorumunu yapmışlardır. [923]

***66- Kur'ân Hatminin Âdâbı*:** İslâmda her ibadetin belirli hazırlık şartları olduğu gibi hatim yaparken de dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Kur'ân okuma adabıyla

---

[917] Kirmânî, Tâcü'l-Kurrâ Ebü'l-Kâsım Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza, *Garâibu't-tefsîr ve acâibü't-te'vîl*, Dâru'l-Kıble, Cidde ty. , C. 1, s. 112, 229, C. 2, s. 967, 1047, 1413,

[918] İbrâhim "Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!" deyince, rabbi "Yoksa inanmıyor musun?" demişti. O "Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye" cevabını verdi. Rabbi "Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir" buyurdu. Bakara 2/260.

[919] Sonra her türlü besleyici ürünlerden ye; rabbinin koyduğu kanunlara boyun eğerek çizdiği yollardan git!" Onların karınlarından, farklı renk ve çeşitlerde şerbet (kıvamında bir sıvı) çıkar ki onda insanlara şifa vardır. İşte bunda da düşünen bir topluluk için açık delil bulunmaktadır. Nahl 16/69.

[920] Şöyle cevap verdiler: "Sana verdiğimiz söze bilerek ve isteyerek aykırı davranmış değiliz; fakat şu kavmin (Mısır halkının) ziynet eşyalarından bir kısmını yüklenmiştik, onları (haram diye ateşe) attık; çünkü Sâmirî de aynı şekilde atmıştı." Tâhâ 20/87.

[921] Derken onlara böğürebilen bir buzağı heykeli yaptı. (Ona uyanlar) "İşte bu sizin de tanrınız, Mûsâ'nın da tanrısıdır, fakat o bunu unuttu" dediler. Tâhâ 20/88.

[922] Gerçek şu ki daha önce Hârûn onlara, "Ey kavmim! Siz bununla sınanmaktasınız; kuşkusuz sizin rabbiniz o rahmândır. O halde bana uyun ve emrime itaat edin" demişti. Tâhâ 20/90.

[923] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 9, s. 362-366.

ilgili kurallar genellikle Hz. Peygamber'e sorulan sorular üzerine ortaya çıkıp, kaynaklara geçmiştir. Hatime abdestli başlamak, sesli okumak, tecvid kurallarına riâyet etmek, âyetlerin manası üzerinde tefekkür etmek, başlarken ve bitirirken bazı sûre ve duaları okumak bu kurallardan bazılarıdır.[924]

İbn Akîle bu konuyu yüz elli dördüncü bâbda ele almıştır. Müellif bu bölümün *el-İtkân*'da yer alıp almadığı konusunda bir şey söylememiştir. Ancak *el-İtkân*'ı incelediğimizde otuz beşinci bölüm olan "Kur'ân tilâvetinin adabı"nın içerisinde alt başlık olarak bazı konulara değinildiğini görülmektedir.[925] Fakat derinlemesine değerlendirdiğimizde İbn Akîle'nin buradaki konuları eserinin kırk ikinci bâbı olan Kur'ân tilavetinin adabında ele aldığı görülmektedir.[926] *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*'ın son bâbını incelediğimizde mesele açıklığa kavuşmaktadır. İbn Akîle bu bölümü müstakil olarak oluşturmuş ve buradaki alıntıların büyük bölümünü Kastallânî'nin *Letâifu'l-İşârât*[927] adlı eserinden aktarmıştır. *el-İtkân*'dan herhangi bir rivâyete rastlanmamaktadır.

İbn Akîle Kur'ân hatminin nasıl yapılması gerektiğine dair hadis rivâyetlerine genişçe yer vermiştir. Hatme Fâtiha/1 ile başlamak, istiğfâr etmek, bitince tekrar başlamak, hatim duası yapmak, hatim bitince kurban kesip yemek dağıtmak, hatmin en fazîletli olduğu zamanlar ve hatim duası örnekleri gibi alt başlıklar açarak konuya zenginlik kazandırmıştır. Meşhur hadis kitaplarının yanında İbn Teymiyye'nin "*Fetvalar*"[928] kitabından ve Beyhakî'nin "*Şuʿabu'l-Îmân*"[929] adlı eserinden alıntılara da yer vermiştir. Beyhâkî'den yapılan rivâyete şu hadis örnektir: "Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etti: Kim Kur'ân okursa, Rabbine hamdederse, Peygamberine salavat getirirse ve Rabbinden bağışlanma dilerse, hayır istemiş olur."[930] İbn Akîle sadece bir iki yerde hadislerin sıhhatleri hakkında görüş beyan etmiştir. Bunlardan biri Hz. Peygamber'in hatimden sonra yaptığı dua hakkındadır. İbn Akîle bu

[924] Zerkeşî, *el-Burhân*, C. 1, s. 472-475.
[925] Süyûtî, *el-İtkân*, C. 1, s. 304-308.
[926] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 2, s. 241-311.
[927] Kastallânî, *Letâifü'l-İşârârât*, C. 2, s. 499-502.
[928] İbn Teymiyye, Takıyüddin Ahmed. *Mecmûʿ fetâvâ Şeyhülislam Ahmed İbn Teymiyye*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım ve Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed. Mücemmâʿ el-Mâlik Fahd, Medine 2004, C. 12, s. 243, 244, C. 22, s. 386.
[929] Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî. *el-Câmiʿ li-şuʿabi'l-îmân*, thk. 'Abdulalî Abdulhumeyd Hâmid, I-XIV, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003, C. 4, s. 565, C. 5, s. 47-51, 54.
[930] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 9, s. 414-442.

dua hakkında "Ebû Bekir b. Dahhâk Şemâil adlı eserinde Ebû Zer el-Herevî tarikiyle Ebû Dâvûd b. Kays'dan muʿdal olarak rivâyet etti." demiştir.[931]

[931] İbn Akîle, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân*, C. 9, s. 428, 429.

SONUÇ

ez-Ziyâde ve'l-İhsân ve *el-İtkân*'ın muayesesi üzerine yapılan tez çalışmasında aşağıdaki değerlendirmeler ortaya çıkmıştır. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* Kur'ân ilimleri sahasına hizmet etmeyi hedefleyen bir gayretin ürünüdür. Bu alandaki yerini ortaya koymak için Kur'ân ilimlerinin tarihî inkişafını şöyle özetlemek mümkündür. Kur'ân ilimlerinin tamamını olmasa da bir kısmını ele alan ilk eserin Muhâsibî'nin (ö. 243/857) *Fehmü'l-Kur'ân*'ı olduğu kaynaklarda geçmektedir. Muhâsibî'den sonraki yıllarda yaşayan İbn Merzubân'ın (ö. 309/921) *el-Hâvî fî ʿulûmi'l-Kur'ân,* Ebü'l-Hasen el-Eşʿârî'nin (ö. 324/936) *el-Muhtezen fî ʿulûmi'l-Kur'ân,* el-Udfûvî'nin (ö. 388/998) *el-İstiğna fi ʿulûmi'l-Kur'ân*'ı ile Havfî'nin (ö. 430/1039) *el-Burhân fî ʿulûmi'l-Kur'ân* adlı tefsirlerinin isimlerinde ʿulûmu'l-Kur'ân ifadesi geçmesine rağmen, bu eserlerde zikredilen kavramdan "Kur'ân ilimleri" değil "tefsir" kastedilmiştir. Bu alanda te'lif edilen Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1201) *Funûnu'l-efnân fî ʿuyûni ʿulûmi'l-Kur'ân*'ı, Sehâvî'nin (ö. 643/1245) *Cemâlü'l-kurrâ ve kemâlu'l-İkraʿ* adlı eseri, Ebu Şâme'nin (ö. 665/1268) *el-Mürşidü'l-vecîz*'i ve Tûfî'nin (ö. 716/1316) *el-İksîr fî kavâidi't-tefsîr*'i Kur'ân ilimlerinin küçük bir kısmını ele alan ve belirli bir sistemi olmayan eserlerdir.

Zerkeşî (ö. 794/1392) *el-Burhân* adlı eserini diğer ilimlerde olduğu gibi Kur'ân ilimlerini de sistemli bir şekilde sıralayıp, kendi terminolojisiyle derli toplu hale getirme niyetiyle yazmıştır. *el-Burhân,* kendinden önce Kur'ân ilimlerine dair yazılmış olan eserlerle mukayese edildiğinde gerek hacim, gerekse muhtevâ açısından Kur'ân ilimlerini çok ileri boyutlara taşıdığı görülür.

Celâleddin Bulkinî (ö. 824/1421) Zerkeşî ile aynı dönemlerde yaşamıştır. "*Mevâkıʿu'l-ʿulûm min mevâkıu'n-nücûm*" adlı eserini Zerkeşî ile aynı niyetle yazmıştır. Ancak birbirlerinden haberleri olmamıştır. O yüzden Bulkinî'nin eserinde *el-Burhân*'ın etkisine rastlanmamaktadır.

Bulkinî'nin eserinden sonra Kur'ân ilimleri alanında yazılan bir diğer önemli eser Süyûtî (ö. 911/1505) tarafından kaleme alınan *el-İtkân'*dır. Süyûtî, Zerkeşî ile aynı metodu kullanarak *el-Burhân*'da 47 olan Kur'ân ilimlerinin sayısını 80'e çıkartmıştır.

el-İtkân'dan sonra Kur'ân ilimleri alanında süreç kendini inşâ yerine, tekrar etmeye başlamıştır. Bu süreç İbn Akîle'ye kadar devam etmiş, müellif bu durağanlığa son vermek ve Kur'ân ilimleri sahasını canlandırmak için gayret göstermiştir. İbn Akîle'den sonra bu durağanlık modern döneme kadar devam etmiştir.

ez-Ziyâde ve'l-ihsân'dan sonra bu alanda belki de doyum oluşmuş olmalı ki 20. yy.'a kadar görebildiğimiz kadarıyla bir eser ortaya konmamıştır. 20. yy.'da Kur'ân ilimleri alanında eser veren âlimlerden Zürkânî, Subhi es-Sâlih ve Mennaʿ Halîl el-Kattân'ın eserlerine baktığımızda ise İbn Akîle ve eserinin ismini zikretmelerinin dışında başka bir etkisi görülmemektedir.

Türkiye'de yazılan tefsir ve Kur'ân ilimlerine dair eserlerde de *ez-Ziyâde ve'l-ihsân*'ın dönüştürücü bir etkisine rastlanmamaktadır. Bu eserlerde *el-Burhân* ve *el-İtkân* üzerinde çok durulmuş, İbn Akîle'nin eserinin ise ismi ve içeriği hakkında kısa bilgiler vermekle yetinilmiştir.

Günümüze kadar yazılan ʿulûmü'l-Kur'ân'a dair eserler incelendiğinde iki önemli problemin olduğu görülmektedir. Birincisi, eserlerde ele alınan konu ve ilimlerden bir kısmının gerçekte ulûmü'l-Kur'ân tanımı içine girip girmeyeceğidir. İkincisi ise Kur'an ilimlerinden sayılan bahislerin bu eserlerde tutarlı biçimde tertip ve tasnif edilip edilmediğidir. *el-Burhân, el-İtkân* ve *ez-Ziyâde ve'l-ihsân* gibi kitaplarda bir konunun ilmî bir niteliğinin olup olmadığına ve ilimler tasnifi içinde bir yerinin bulunup bulunmadığına bakılmaksızın Kur'ân'a dair hemen her meseleye yer verilmiştir. Bazı konular aslında gerek çerçevesi gerek muhtevası itibariyle müstakil olmadığı halde asıl konusundan ayrılarak müstakil bir ilim gibi sunulmuştur. Meselâ kıraat ve tecvid ilminin bazı tâli bahisleri bu eserlerde müstakil başlıklar altında ele alınmıştır. ʿUlûmü'l-Kur'ân genel başlığı altında kaç ilmin bulunduğu hususunda da âlimler arasında bir birlik yoktur. Aslında konusu her yönüyle Kur'ân olan, Kur'ân'la ilgili veya Kur'ân'ın içerdiği ilim ve araştırmalardan oluşan, en doğru şekilde anlaşılmasına yardımcı olmayı gaye edinen her ilim bu kapsama girmelidir. Ancak ulûmü'l-Kur'ân'ın Kur'ân'ın işaret ettiği bütün bilgi sahâlârını kapsadığı, tecrübî ilimler ve teknolojik gelişmeleri içine alacak şekilde genişletilmesi gerektiği düşüncesi doğru bulunmamaktadır. Bu tür bir anlayış Kur'an ilimlerine bir katkı sağlamayacağı için birçok âlim tarafından kabul görmemiştir.

İbn Akîle eserini *el-İtkân* üzerine yazdığını belirtmiş ve eserinde *el-İtkân*'a sıklıkla atıf yaparak bunu göstermiştir. Bunun yanında başta Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı olmak üzere bu alanda yazılan eserlerden alıntılar yapmıştır. Süyûtî'den aldığı mirası geliştirerek bu alana hizmet etmeye çalışmıştır. Aynı konuları ele aldıkları zamanlarda bile genellikle farklı kaynaklardan ve farklı bakış açısıyla değerlendirmelerde bulunarak tekrara düşmemeye gayret etmiştir. İbn Akîle Kur'ân ilimleri sahasında kendisinden önce oluşan birikimi sonraki kuşaklara taşıyan bir köprü vazifesi görmeye çalışmıştır. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* her ne kadar Kur'ân ilimleri eserleri arasında ço fazla bilinmese de tez çalışmasında eserin Kur'ân ilimlerine katkısı ve farkı ortaya konulmaya çalışılmştır.

Kur'ân ilimleri sahasında yazılmış en önemli eserlerden olan *el-İtkân* ve *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* birbirine benzer tarzda yazılmıştır. İbn Akîle eserini yazarken *el-İtkân* üzerine bir ziyâde ve tehzib çalışması yapmayı hedeflediğini ifade etmiştir. Nitekim bu tarzda eserler İslâm ilim câmiasında meşhurdur. İki müellif ve eser üzerinde yapılan karşılaştırmada aşağıdaki değerlendirmeler ortaya çıkmıştır.

Süyûtî 849/1445-911/1505 yılları arasında Memlükler'in hâkim olduğu Mısır'da 61 yıllık bir ömür yaşamış, İbn Akîle ise 1070/1660-1150/1737 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne bağlı Şerifler tarafından yönetilen Mekke'de 80 yıl ömür sürmüştür. Süyûtî'nin ömrünün sonuna doğru Mısır'da salgın hastalıklar ve kıtlık baş göstermiş, İbn Akîle'nin ömrünün son yıllarında da Hicaz'da iç karışıklıklar ve Osmanlı güçleriyle Şerifler arasında yüzlerce insanın öldüğü çatışmalar yaşanması benzerlik göstermektedir. Böylesi sıkıntılı dönemler muhakkakki ilim dünyasını da etkilemiştir.

İlmî birikime baktığımızda her iki müellif de ilim geçmişi olan ailelerde yetişmiş olup birçok farklı ilim dalında eğitim almışlardır. Yine her iki âlim şeyhlik makamına yükselecek kadar tasavvuf alanında yetişmiş kişilerdir.

Eserlerini kıyaslayacak olursak Süyûtî'nin kaynaklarda geçen 900 civarında eseri varken, İbn Akîle'nin kaynaklardaki eser sayısı 90 civarındadır. Bunda Süyûtî'nin 40 yaşından sonra dünya işlerini bırakıp, inzivâya çekilerek kendini eser yazmaya hasr etmesinin payı büyüktür. Süyûtî, İbn Akîle'ye göre daha kısa bir ömür yaşamasına rağmen yazdığı eserlerin sayısına bakıldığında çok daha velûd bir âlim olduğu görülmektedir.

el-İtkân'a genel olarak bakıldığında Kur'ân ilimlerinin seksen olan sayısının şu altı ana başlıkta ele alındığı görülmektedir: 1. Kur'ân'ın nüzûl tarihi, 2. Kur'ân'ın hattı, 3. Kur'ân'ın üslûbu, 4. Kur'ân'ın dili, 5. Kur'ân'ın tefsiri, 6. Kur'ân'ın kıraati. *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'a bakıldığında ise Kur'ân ilimlerinin 154 bâb altında ele alındığı görülür. Bu bölümler beş ana başlıkta toplanabilir. 1. Kur'ân'ın mahiyeti ve tarihiyle ilgili bölümler 2. Kıraat ve tecvîdle ilgili bölümler 3. Kur'ân'ın yazımı ile ilgili bölümler 4. Kur'ân'ın üslûbu ve îcâzı ile ilgili bölümler 5. Tefsirle ilgili bölümler. İki eser arasında bazı farklılıklarla beraber büyük oranda benzerlik olduğu görülmektedir.

el-İtkân'la *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* karşılaştırıldığında sayısal olarak 80'e 154 bâb gibi görülen oranın, *el-İtkân* incelendiğinde alt başlıklar içerisinde ele aldığı konular da değerlendirilirse 91 bâba ulaştığı görülür. İki eserde de ortak olarak yer alan altmış beş bölüm tespit edilmiştir. Bunun yanında yirmi dört tane ortak olarak işlenen bölüm de bilgiler tamamen aynı olduğu için değerlendirmeye tâbi tutulmamıştır. Ancak ilgili bölümde sadece bâb başlıkları zikredilmiştir. Örnek olması bakımından sadece "Âyetlerin fazîletleri" bâbı ortak bölümler içerisinde karşılaştırılmıştır.

İki eserin metodları karşılaştırıldığında her ikisinin de konuları bâblara ayırarak işledikleri göörülmüştür. İbn Akîle *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ın bâblarının genelinde o konunun *el-İtkân*'da yer alıp almadığını ifade etmiştir. İbn Akîle bazen "Süyûtî bu bölümü *el-İtkân'da* zikretmedi." ya da "Süyûtî bu bölümü *el-İtkân'da* müstakil olarak zikretmedi." demekte, bazen de açıklama yapmadan doğrudan konuya giriş yapmaktadır. Eserlerin muhtevasına bakıldığında İbn Akîle'nin "iki eserde ortaktır." dediği bablar ikisinde de farklı bilgilerle karşımıza çıkabilmektedir. Yine "Bu konu *el-İtkân*'da yoktur." dediği babların Süyûtî'nin eserinde başka bir başlık altında büyük oranda aynı bilgilerle işlendiği görülmektedir.

İki eserde de ortak olan bölümler açısından değerlendirme yapılacak olursa, altmış beş bâbdan kırk beş tanesinin başlıklarının aynı olduğu görülecektir. On iki tanesinde *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'daki başlık *el-İtkân*'da alt başlık olarak yer almaktadır. Sekiz bâb da benzer başlıklar altında ele alınmıştır. Muhtevâlarına bakılacak olursa bu bölümlerin otuz beş tanesinde birbirine yakın rivayetler ve bilgiler aktarılmış, yirmi üç tanesinde İbn Akîle konuyu daha ayrıntılı ele almış, 7 tanesinde de Süyûtî'nin konuyu daha geniş bilgilerle işlediği tespit edilmiştir. İbn Akîle birkaç bâbın sonunda da *el-*

İtkân'da eksik olan bilgileri zikrettikten sonra Süyûtî'yi ilgili konuda eleştirmiştir. İki eserde de ortak olan bölümlerin değerlendirmesine bakıldığında genellikle İbn Akîle'nin konuları daha geniş ele aldığı ortaya çıkmaktadır. Bu tespitler ilgili bölüm içerisinde veya sonlarında belirtilmiştir.

ez-Ziyâde ve'l-İhsân incelendiğinde *el-İtkân*'a göre altmış altı yeni bâbın olduğu dikkat çekmektedir. Bu ziyâde bâbların de 33 tanesi kıraat ve tecvîd, 17 tanesi Kur'ân'ın üslûbu, 13 tanesi Kur'ân vahyi ve 3 tanesi de tefsirle ilgilidir. Bunların yanında 17 bâb başlığının da doğrudan *el-İtkân*'da karşılığı yoktur ama diğer bölümlerin içerisinde alt başlık olarak yer almaktadır. İbn Akîle bu ziyâde bâbların başında *el-İtkân*'daki varlıkları hakkında bazı açıklamalar yapmıştır. Bunlardan İbn Akîle'nin "Süyûtî bu bölümü *el-İtkân'da* zikretmedi." dediği bâbların muhtevası incelendiğinde, yirmi dört tanesi hakkında *el-İtkân*'da herhangi bir bilginin olmadığı, sekiz tanesi hakkında da alt başlıklar olduğu, fakat içeriklerinin farklı olduğu tespit edilmiştir. "Süyûtî bu bölümü *el-İtkân'da* müstakil olarak zikretmedi." dediği bâbların muhtevası incelendiğinde on üç bâbın alt başlıklar içerisinde fakat farklı içeriklerle yer aldığı, dört bâb hakkında ise herhangi bir bilgiye ratlanmadığı görülmüştür. *el-İtkân'*daki varlığı konusunda bir görüş belirtmediği bâblar hususunda ise on iki tanesi hakkında *el-İtkân'da* bilgiye rastlanmadığı, beş tanesinin ise alt başlıklar içerisinde farklı içeriklerle yer aldığı tespit edilmiştir. Bu bilgiler bize İbn Akîle'nin "*el-İtkân* üzerine bir misli ziyâde yaptım." derken haklı olduğunu ispatlar niteliktedir.

*el-İtkân'*da müstakil olarak yer alan dört bâb hususunda yapılan araştırmada, bu bâblar içerisinde Süyûtî'nin konuyu çok fazla alt başlığa ayırdığı, İbn Akîle'nin bu başlıklardan bazılarını müstakil bölümlere dönüştürdüğünü ancak büyük kısmına *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da yer vermediği için bu bâbların Süyûtî'ye ait müstakil bâblar olduğuna kanaat getirilmiştir.

İbn Akîle *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ı *el-İtkân* üzerine bir tehzîb ve ziyâde çalışması yaptığını eserinin mukaddimesinde zikretmiştir. *el-İtkân'*da yer alan hacim olarak çok geniş konuları parçalara ayırarak istifadesi daha kolay bir hale dönüştürmüştür. Aynı zamanda geniş bir konu içerisinde ele alınan önemli bir başlık için müstakil bölüm ihdâs ederek teferruatlı bilgiler vermiştir. Örneğin otuz dördüncü bâb olan "Kur'ân'ın

ezberlenmesi ve öğretilmesi"ni altı müstakil başlığa ayırarak 59, 66, 69, 70, 71, 72. bâbları oluşturmuştur.

İbn Akîle îtikatta Eşʿarî mezhebini takip etmekte olup bunun yansımaları ilk bölümlerde vahyin mahiyeti konularında görülmektedir. Yine "Mutlak-Mukayyed" konusunda *el-İtkân*'da Süyûtî'nin müntesibi olduğu Şâfî mezhebinin, *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da İbn Akîle'nin müntesibi olduğu Hanefî mezhebinin farkı hissedilebilmektedir.

ez-Ziyâde ve'l-İhsân'da dikkat çeken bir başka özellik de yeri geldiğinde tasavvufî yorum ve rivâyetlerde bulunmasıdır. Kur'ân'ın fazîletleri, Havassu'l-Kur'ân ve Hakâiku'l-Kur'ân bâblarında bu tür yorumlar sıklıkla yer almaktadır. Bunda bir Kâdirî şeyhi olan İbn Akîle'nin tasavvufî birikimi ve yaşantısının etkisi çoktur. Süyûtî'nin de tasavvuf alanında birikimi ve eserleri vardır ancak *el-İtkân'*da bunun yansıması çok yoğun görülmemektedir.

İbn Akîle *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da ʿulûmu'l-Kur'ân'a dair yazılmış eserlerde yer almayan ve ayrıntı kabilinden sayılabilecek pek çok konuya yer vermiştir. Müellifin bu alana dair yazılmış eserlerde yer almayan ve müstakil başlıklar altında zikrettiği bu babların muhtevasına bakıldığında konuyla doğrudan alakalı olmayan, tecvid, sarf, nahiv ve belâgat ilminin konuları arasında müstakil olarak ele alınan mevzûlar olduğu görülür. Örneğin 35-40. bâblar arasındaki bölümlerde harflerin özellikleri ve tecvidle ilgili konuları müstakil bablara dönüştürerek Kur'ân ilimleriyle çok ilgisi olmayan hususlarda ayrıntılı bilgiler vermiştir. Öyle görünüyor ki İbn Akîle bir biçimde doğrudan Kur'ân'la ilişkisi bulunan bazı konuları daʿulûmu'l-Kur'ân'a dâhil etmiştir. Bununla birlikte kıraat konusunda da ez-*Ziyâde ve'l-İhsân*'da *el-İtkân'*a göre çok daha teferruatlı bilgi mevcuttur. Kıraat farklılıkları Kur'ân tercüme ve tefsirindeki farklılıkların temel sebeplerinden biridir. İbn Akile bunu fark etmiş olmalı ki kıraat konusuna çok önem vermiştir. Kıraat farklılıklarını sadece belirtmekle kalmamış, kritiğini yaparak tercih edilmesi gereken okuyuşları da belirtmiştir.

İbn Akîle müfessirliğinden çok hadis alanındaki birikimi ve eserleriyle öne çıkmıştır. Bu husus ez-*Ziyâde ve'l-İhsân*'da da kendini göstermiş, eserinde hadis rivâyetlerine çok fazla yer verilmiştir. Ancak İbn Akîle hadislerin sıhhat derecelerini genellikle belirtmediği için bu konuda eleştirilmiştir.

Bütün bu bilgilerin ışığında eser üzerinde yapılan inceleme ve mukâyese neticesinde *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'ın *el-İtkân'*da var olan içeriği çok dolu olan Kur'ân ilimlerini müstakil bâblara ayırarak daha geniş rivâyetlerle ele aldığı ortaya çıkmaktadır. İbn Akile konuyu parçalara bölerek daha kolay istifade edilir olmasını sağlamıştır. Ayrıca *el-İtkân'*da yer almayan hatırı sayılır oranda Kur'ân ilimleri bilgisine yer verdiği ortaya çıkmıştır. Hacim olarak değerlendirildiğinde *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* Kur'ân ilimleri alanında şimdiye kadar yazılmış olan en geniş eser olarak kabul edilebilir. İbn Akile kıraatla ilgili bölümlerde de *el-İtkân'*dan daha teferruatlı bilgiler vermiştir. Dikkat çeken bir farkı da *ez-Ziyâde ve'l-İhsân*'da tasavvufî yorumların *el-İtkân*'a göre daha fazla olduğudur. Bunun yanında İbn Akile'nin *el-İtkân'*da yer almadığını söylediği bazı konuların başka başlıklar altında ele alındığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak *ez-Ziyâde ve'l-İhsân* Kur'ân ilimleri alanında yazılmış kapsamı geniş eserlerden biridir. Diğer birçok eserde olduğu gibi üzerinde yapılan çalışmalar arttıkça bu husus daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Abdülbâki, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1945.

Ali el-Kâri, *el-Minehu'l-fikriyye bi-şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye,* Dârul-Lübab li'd Dirâsat ve Tahkîkü't- Turâs, Mısır 1335.

Askalânî Ebu'l-Fazl Şihâbüddîn İbn Hacer, *İnbâü'l-gumr bi-ebnâi'l-ʻumr*, thk. Hasan Habeşî, İhyâu't-Türâsi'l-İslâm, Kahire 1969.

Ayderûs, Abdülkâdir b. Şeyh, *en-Nûru's-sâfir ʿan ahbâri'l-karni'l-ʿâşir*, Dâru sadr, Beyrut 2001.

Bağdatlı, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, I-II, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi, İstanbul 1951.

Baş, Erdoğan, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi (I-IV. Asır)", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002.

Bayram, Abdullah, "Kur'ân İlimlerinin Gelişim ve Etkileşim Süreçlerinin Zaman ve Mekân Faktörleri Bağlamında Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018/1, sayı: 40, s. 101-135.

Bekiroğlu, Harun, *Tefsir Metodolojisi Açısından el-Burhân ve el-itkân*, Araştırma Yay., İstanbul 2013.

Bennâ, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî ed-Dimyâtî, *İthâfü Fuzalâʾi'l-Beşer fî (bi)'l-Kırâʾâti'l-Erbaʿate ʿaşer*, thk. Enes Maherah, Dâru'l-kutubu'l-ilmiyye, Lübnan 2006.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî, *el-Câmi' li-şu'abi'l-îmân*, thk. Abdulʿalî Abdulhumeyd Hâmid, I-XIV, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003.

Bikâî, Muhammed Hayr, *Mahtûtatu Tercümeti'l-Allâme es-Süyûtî li Ebî Abdillâh Şemsuddîn Muhammed ed-Dâvûdî, ed-Dir'iyye*, Riyad 2000.

Bilmen, Ömer Nasûhî, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1985.

Birışık, Abdulhamit, *Muhammed b. Akîle ve Eseri ez-Ziyâde ve'l- ihsân fi ulûmi'l-Kur'ân'ı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.

_____, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, C. 20, s. 550-551.

_____, "İbn Akîle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1999, C. 19, s. 304-306.

_____, "İʿrâbü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, C. 22, s. 376-379.

_____, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2022, C. 25, s. 425-432.

_____, "Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, Ankara 2002, C. 26, s. 417-418.

_____, "Sûre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2009, C. 37, s. 538, 539.

_____, "Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara 2011, C. 40, s. 281-290.

_____, "'Ulûmu'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2012, C. 42, s. 132-135.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1987.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü,* Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1971.

_____, *Tefsir Tarihi,* Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1988.

Cessas, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Râzi, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-VIII, Dâru İhyâi't-Turas, Beyrut 1985.

Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sıhâh Tâcu'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabîyye*, I-VI, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Kahire 1956.

Cürcânî, Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâğa*, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Dâru'l Medenî, Cidde 1991.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *Ta'rîfât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1990.

Çelik, Ömer, "Hicrî V-XI. Asırlarda Kur'an İlimleri", *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları-III*, Ensâr Neşriyât, İstanbul 2002.

Çetin, Abdurrahman, *Kur'ân Okuma Esasları*, Emin Yay. , Bursa 2012.

_____, "Nesih" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2006, C. 32, s. 579-581.

_____, "Ebû Dâvûd, Süleyman b. Necâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994.

Çörtü, M. Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1998.

Dânî, Ebû Amr b. Osman b. Said, *et-Teysîr fi'l-Kıraati's-Seb'a*, tsh. Otto Pretzl, İstanbul 1930.

_____, *el-Mukni' fî resmi mesâhifi ehli'l-emsâr*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, Kâhire 1885.

_____, *et-Tahdîd fi'l-İtkâni ve't-Tecvîd*, nşr. Ğanim Kaddûrî Hamed, Bağdat 1988.

Debreli, Hoca Abdülkerim, *Mîzânü'l-Hurûf ve Şiâül-Ebdân*, Hacı Halil Efendi Matbaası, İstanbul 1305.

Debûsî, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. Îsa, *Takvîmü'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan 2001.

Deliser, Bilal, *el-Burhân Fî Ulûmi'l- Kur'ân'ın Kaynak Değeri*, Dini Araştırmalar, Temmuz - Aralık 2012, Cilt: 15, Sayı: 41, ss. 109- 135.

Demir, Recep, "*Kur'ân'daki Hikmet Kavramı Çerçevesinde Kur'ân-Sünnet Bütünlüğü*" Diyanet İlmî Dergi 57 (2021): 1061-1090.

Demirci, Muhsin, "Esbab-ı Nüzûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1995, C. 11, s. 360-362.

_____, *Kur'ân Tarihi*, İFAV yay. , İstanbul 2012.

_____, *Tefsir Usulü*, Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

Dönmez, İbrahim Kâfi, "Zâhir" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, C. 44, s. 85-87.

Durmuş, Ali, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, İksad Yayınevi, Ankara 2022.

_____, *Osmanlı Hanefîlerinin Hanefîliğe Eleştirisi Kadızâdeliler Hareketi*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2021.

Durmuş, İsmail. "Hemze" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, İstanbul 1998. 17/190-193.

_____, "Itnâb" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, İstanbul 1999, C. 19, s. 215-219.

Ebû Muhammed Mekki b. Ebi Talib Hammuş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Umde fi Garîbi'l-Kur'ân,* thk. Yusuf Abdurrahman el-Merʿaşlı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1981.

_____, *er-Ri'âye li-Tecvîdi'l-kırâ'e ve tahkîki lafzi't-tilâve*, thk. Ahmed Hasan Ferhât, Dımaşk 1973.

Ebû Şâme, Şihabuddin Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim el-Makdisî, *el-Murşidu'l-Vecîz ilâ 'Ulûmin Tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç, Dâru's-Sadr, Beyrut 1975.

Ebû Yaʿlâ, Ahmed b. Ali el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsılî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsılî*, thk. Hüseyin Selim Esed, Beyrut 1998.

Ebû Zeyd, Nasr Hamid, *İlâhi Hitabın Tabiatı -Metin Anlayışımız ve Kur'ân İlimleri Üzerine*, Çev. Mehmet Emin Maşalı, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2001.

Efendioğlu, Mehmet, "Müselsel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2006, C. 32, s. 85-86,

Eroğlu, Muhammed, "Havâssü'l-Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1997, C. 16, s. 522.

Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâ-ü Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Menâr, Mısır 1955.

Halefullah, Muhammed Ahmed, *Kur'ân'da Anlatım Sanatı*, çev. Şaban Karataş, Ankara Okulu Yay., Ankara 2002.

Hakîme Kahlâvî-Meryem Kurun, *İmam İbn Akîle İhtiyârâtuhû ve min-Hilâli Kitâbihi ez-Ziyâde ve'l-İhsân fi Ulumi'l-Kur'ân*, Mekke 2019.

Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I-IV, Beyrut 1990.

Hamîde b. Şeaa, *İmam İbn Akîle İhtiyârâtuhu ve Tercihâtuhû fî Ulûmi'l-Kur'ân min Hilâli Kitâbihi ez-Ziyâde ve'l-İhsân*, Cezâir 2015.

Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, trc. Salih Tuğ, İrfan yay., İstanbul 1993.

Haznedâr, Ahmed – eş-Şeybânî, Muhammed İbrahim, *Delîlu Mahtûtati's-Süyûtî ve Emâkini Vucûdiha*, Mektebetu İbn Teymiyye, Kuveyt 1983.

Hîle, M. Habîb, *et-Târîh ve'l-müʾerrihûn bi-Mekke*, London 1994.

İbn Akîle, Cemâluddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *ez-Ziyâde ve'l- İhsân fi Ulûmi'l- Kur'ân*, Merkez-i Tefsir li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, I-X, Riyad 2015.

_____, *el-Fevâʾidü'l-Celîle fî Müselselâti Muhammed b. Ahmed ʿAkîle*, thk. Muhammed Rıza Kahveci, Dârul Beşâirul İslâmîyye, Beyrut 2000.

İbn Arâbî, *Fütühât-ı Mekkiyye*, Dâru Sâdır, I-IV, Beyrut, ts.

İbnü'l-Bârizî, *Nâsihu'l-Kurʾâni'l-ʿazîz ve mensûhuh*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Mecelletü Mecmaʿi'l-ʿilmiyyi'l-ʿIrâkî, Bağdat 1982.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân, *el-Müdhiş*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

_____, *Funûnu'l-Efnân fî Uyûni Ulumi'l-Kur'ân*, thk. Hasan Ziyauddin Itır, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmîyye, Beyrut 1987.

İbnü'l-Cezerî, Muhammed, *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâʿ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

_____, *et-Tehmîd fi İlmi't-Tecvîd*, nşr. Ğanim Kaddûrî Hamed, Beyrut 1986.

_____, *Müncidü'l-mukriîn ve mürşidu't-tâlibîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Usmân, *el-Luma fî'l-Arabiyye*, thk. Fâiz Fâris, Dâru'l-Kutubi's-Sekâfiyye, Kuveyt ts.

İbn Ebü'l-İsbâ, *Bediyʿul-Kur'ân*, thk. Hafnî Muhammed Şeref, Dâru Nahdati Mısr, Kahire 1957.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Feth Ziyâuddîn Nasrullâh b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve'ş-Şair*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1990.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Câmiʿu'l-usûl li-ehâdîsi'r-Rasûl*, thk. Abdülkadir el-Arnaût, I-XVII, Mektebetü Dârü'l-Beyân, Dımeşk 1972.

İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân, *Kâfiye*, Fazîlet Neşriyat, İstanbul 2011.

İbn Hişâm, el-Ensârî Ebû Muhammed Abdullâh Cemâlüddîn b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullâh, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*, thk. Mâzin el-Mübârek, Muhammed Ali Hamdullâh, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1985.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâduddîn İsmâil ed-Dımaşkî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Mecmûa mine'l-muhakkikîn, I-XX, Dâru İbn Kesîr, Beyrût 2015.

_____, *Tefsîrul-Kur'âni'l-'azîm*, Daru'l-Maʿrife, Beyrut 1986.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, nşr. Saʿd b. Necdet Ömer, Müessesetü'r-risâle nâşirûn, Beyrut 2014.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I-XVIII, Dâru's-Sadr, Beyrut 1986.

İbn Teymiyye, Takıyüddin Ahmed, *Mecmûʿ fetâvâ Şeyhülislam Ahmed İbn Teymiye*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım ve Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed Mücemmâʿ el-Mâlik Fahd, Medine 2004.

_____, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr*, Dâr-u Mektebeti'l-Hayat, Beyrut 1980.

İkbâl, Ahmed eş-Şarkâvî, *Mektebetu'l-Celâli's-Süyûtî*, Ribat 1977.

İmam Nevevî, *Riyâz'üs Sâlihîn,* Dâru'l-Me'mun li't-Turâs, Şam 1990.

İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III Köprülüler Devri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

İtimad İsmail, *Ziyâdatu İbn Akîle el-Mekkî fî Kitâbihi ez-Ziyâde ve'l-İhsân fî Ulûmi'l-Kur'ân ala's-Süyûtî fî Kitâbihi el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân fî Mavzuâti Tedvini'l-Kur'âni'l-Kerîm*" , *Mecelle Dirâse İslâmiyye,* Beyrut 2018, C. 4, Sayı 3, s. 104-121.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, trc. Süleyman Ateş, Ankara İlahiyat Fakültesi Yayınevi, Ankara 1975.

Kâdîhan, Fahrüddîn Ebü'l-Mehâsin el-Hasen b. Mansûr, el-Özkendî, el-Fergânî, *Fetâvâ Kâdîhân fi mezhebi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*, Editör: Sâlim Mustafâ elBedrî, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2009.

Kahraman, Mehmet, *"Kur'ân-ı Kerîm'in Âyetleri Örnekliğinde Cümlelerde Müsned ve Müsned İleyhin Farklı Şekillerde Gelmelerinin Sebepleri", UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 5/1 (Temmuz/July 2022), 001-024.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, *Letâifü'l-İşârât li-fünûni'l-kırâʾât,* Merkezü'd-dirâsâti'l-Kur'âniyye, I-IX, Medine 2013.

Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerim'in Fazîletleri ve Okunma Kaideleri*, İfav. Yay., İstanbul 2008.

Karadaş, Cağfer, *Bâtınîlerin Peygamberin Şahsiyeti ve Vahyin Mahiyeti Anlayışlarına Bir Değerlendirme, Prof. Dr. Ali ÖZEK'in Hatırasına Armağan*, Editör: Bedreddin Çetiner, Çınar Yay., İstanbul 2023.

Karataş, Ali, *"Kur'ân'daki Yüklemlerin (Müsnedlerin) İsim ve Fiil Olarak Kullanımları ve Bazı Meallere Yansıma Sorunu"*, Pamukkale İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/8, Eylül 2017, s. 153-170.

Kaya, Mesut, "Tefsirde Usûl Arayışları: Memlükler Döneminde Tefsir Usûlü ve Kur'an İlimleri Çalışmaları", *Mârife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2023, Cilt: XXIII, sayı: 2.

Kaya, Remzi, *Kur'ân'da Nesh*, Yağmur Yay. , İstanbul 2020.

_____, *Kur'ân-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* Bursa 2002, C. 11, Sayı 2, s. 31-58.

_____, *Kur'ân'da İstiâze*, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Bursa 2001, C. 10, Sayı 1, s. 95-112.

Kazvînî, Celâlüddîn el-Hatîb, *el-Îzâh fî 'Ulûmi'l-Belâga,* Dâru İhyâ'i'l-Ulûm, Beyrut 1998.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-Müellifin.* I-XV, Mektebetü'l-Müsennâ. Beyrut 1957.

Keskioğlu, Osman, *Kur'ân Tarihi*. Nebioğlu Yayınevi, İstanbul 1953.

_____, *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerim Bilgileri*, TDV Yayınları, Ankara 1993.

Kettânî, Abdü'l-Hayy b. Abdi'l-Bekîr, *Fihrisü'l-Fehâris ve'l-esbât*, I-III, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1982.

Kevserî, Muhammed Zâhid, *Fıkhu Ehli'l-Irâk ve Hadîsuhum*, Dâru'l-Basâir, Kâhire 2009.

_____, *Çeşitli İslâm Merkezlerine Gönderilen Mushaflar ve Müslümanların Kur'ân'a Verdikleri Önem*, Makâlât, el-Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire 1994.

Kirmânî, Tâcü'l-Kurrâ Ebü'l-Kâsım Burhânüddîn Mahmûd b. Hamza, *Garâibu't-tefsîr ve acâibü't-te'vîl*, Dâru'l-Kıble, Cidde ts.

Koca, Ferhat, "Mutlak" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2020, C. 31, s. 402-406.

Köse, Saffet, "Tekbir" , *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2011, C. 40, s. 341-343,

Kurtûbî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişam semîr el-Buhârî, Dâru Alemi'l-Kutub, Riyad 2003.

Küçük, Râşit, "İsnad" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 2001, C. 23, s. 154-159,

Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Ali, *el-Mevâ'iz ve el-İ'tibâr bi Zikr el-Hıtat ve el-Âsâr*, thk. Muhammed Zeynuhum-Medîha eş-Şerkâvî, Mektebe Medbûlâ, Kâhire 1998.

Maşalı, M. Emin, "Mushaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2020, C. 31, s. 254.

Mâverdî, Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüketü ve'l-Uyûn-Tefsîrü'l-Mâverdî*, I-VI, thk. Abdülmaksûd b. Abdurrahîm, Beyrut 2007.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed, *Nihayetü'l-Kavlil Müfîd fî İlmi't-Tecvîd*, Kahire 1308.

Mekrem, Abdu'l-Âli Sâlim, *Celâluddîn es-Süyûtî ve Eseruhu fi'd-Dirâsâti'l-Lugaviyye*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1989.

Mennâʿ el-Kattan, *Mebâhis fî ʿulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1981.

_____, *Mebâhis fî ʿulûmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2015.

Mertoğlu, Mehmet Suat, "Süyûtî" (Kur'ân İlimleri Kısmı), *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, C. 38, s. 198-201.

_____, "Zürkânî Muhammed Abdülazîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2013, C. 44, s. 579-580.

_____, "Tefsir Tarihinde Dikkatlerden Kaçan Bir Eser: Üdfüvî'nin el-İstiğnâ fî ʿUlûmi'l-Kur'ân'ı ve Eserin Mukaddimesi ile Fatiha Sûresi Tefsirinin İlmî Neşri", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2011, sayı: 25, s. 51-112.

Mirdâd, Abdullah Ebül Hayr, *El-Muhtasar min Kitâbi Neşrin Nûr ve'z Zehr fi Terâcimi Ehl-i Mekke*, Âlemil Maʿrife, Cidde 1986.

Muhâsibî, Ebu Abdullah el-Hâris b. Esed b. Abdillah, *Fehmu'l-Kur'ân*, thk. Hüseyn Kuvvetlî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1398.

Mukatil b. Süleyman, *Tefsiru Hamsi Mieti Âyetin Mine'l-Kur'ân*, terc. Beşir Eryarsoy, İşaret Yay., İstanbul 2005.

Murâdî, Muhammed Halîl b Alî, *Silkü'd-dürer fî aʿyâni'l-karni's-sânî aşer*, I-IV, el-Matbâatu'l-Mîriyye el-Âmire, Beyrut 1997.

Münâvî, Muhammed Abdürraûf, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmiʿi's-sagîr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1972.

Müslim b. Haccac b. el-Kuşeyri en-Nisaburi, *Sahih-i Müslim*, İstanbul 1329-1333.

Neccâr, Ahmed Şevki, *el-Ebcediyyetü'l-Arabiyye*, ed-Dâre, Riyâd 1976.

Nesefî, Ebü'l-Berekât, *Keşfü'l-esrâr*, I-II, Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1986.

Özervarlı, M. Sait, "Selefiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2009, C. 36, s. 401-402.

Özkan, Halit, "Süyûtî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2010, C. 38, s. 188-198.

Öztürk, Mustafa, *Tefsirde Bâtınîlik ve Bâtınî Te'vil Geleneği*, Düşün Yay., İstanbul 2011.

_____, "*Müteşabih Kavramı Bağlamında 'Tefsir Usûlü'nün (Ulûmu'l-Kur'ân) Mahiyeti ve Pratik Değeri Üzerine Bir İnceleme*", Bilimname, XV, 2008/2.

_____, "Ölülere Dua ve İstiğfar Niyetiyle Kur'ân Okuma Meselesi", Tefsir Araştırmaları Dergisi 3 / 1 (Nisan 2019): 85-106.

Pezdevî, Fahru'l-islâm, *Usûlü'l-Pezdevî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

_____, *Kenzü'l-Vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl*, thk. Sâid Bekdâş, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 2014.

Râzî, Fahreddîn Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyn, *Mefâtîhu'l-gayb*, I-XXXII, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1999.

_____, *Esâsü't-takdîs*, I-II, nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Mektebetü'l-külliyyetü'l-Ezheriyye, Kahire 1986.

Reşîd Rızâ, Muhammed, *Tefsîrü'l-Menâr*, Kâhire 1953.

Rûmî, Abdurrahmân Fahd, *Dirâsetün ilâ ulûmi'l-Kur'ân*, Riyad 1413, s. 124; Itr, Nureddîn, *Muhâdarâtün fî ulûmi'l-Kur'an*, Dımaşk 1988.

Sâbûnî, Muhammed Ali, *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'an*, el-Mektebetü'l-Hanefiyye, İstanbul ts.

Salih, Subhi, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2005.

Sartain, Elisabeth, *Celâleddîn Süyûtî Hayatı ve Eserleri*, trc. Hasan Nureddin, Gelenek Yayıncılık, İstanbul 2002.

Savran, Tuğba ve Ahmet Hakkı Turâbî, "*Kur'ân Tilâvetinde Teganni*", Yakın Doğu Üniversitesi İslâm Tetkikleri Merkezi Dergisi 7, sy. 2 (2021): 305-338.

Sehâvî, Alemuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdissamed, *Cemâlu'l-Kurra ve Kemâlu'l-İkrâ'*, thk. Ali Hasan el-Bevvâb, Mektebetü't-Turâs, Mekke 1987.

Sekkâkî, Ebû Yaʿkûb Yusuf b. Ebû Bekir, *Miftâhu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1987.

Serahsî, Şemsü'l-Eimme, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efğânî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 1993.

Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'ân ve Bağlam*, Şûle Yayınları, İstanbul 2012.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebû Bekir, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şerîf Sükker, Mektebetü Maarife, Riyad 1996.

_____, *Tefsîrü'l-İmâmeyni'l-Celâleyn*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

_____, *Buğyetü'l-Vuʿât fî Tabâkâti'l-Lugaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1964.

_____, *Hüsnü'l-Muhâdara fi Ahbârı Mısr ve'l-Kâhire*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

_____, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Turkî, Merkezu Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, Kahire 2003.

_____, *el-Muncem fi'l-mu'cem: Mu'cemu şuyûhi's-Süyûtî*, nşr. İbrahim Bacis Abdülmecid, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1995.

_____, *el-İklîl fî İstinbâti't-Tenzîl*, thk. Seyfüddin Abdülkadir Kâtip, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

_____, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, Dârü'l-kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ts.

_____, *el-Mühezzeb fî mâ vakaa fi'l-Kur'ân mine'l-muarreb*, thk. Tihâmî Râcî el-Hâşimî, Sunduku İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, ts.

_____, *el-Mütevekkilî fîmâ verede fi'l-Kur'ân bi'l-lugati'l-Habeşiyye ve'l-Fârisiyye ve'r-Rûmiyye ve'l-Hindiyye ve's-Süryâniyye ve'l-İbrâniyye ve'n-Nabatiyye ve't-Türkiyye ve'z-Zenciyye ve'l-Berberiyye, nşr. Abdülkerîm ez-Zebîdî*, Beyrut 1988.

_____, *Lübâbü'n-Nükûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, thk. Ahmed Abdüşşafi, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

_____, *Mu'terakü'l-Akrân fî iʿcâzi'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed Bicavi, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1973 yy.

_____, *Nazmü'l-İkyân fî A'yâni'l-Âʿyân*, thk. Philip Khuri Hitti, Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1927.

_____, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, Mektebet-ü Vehbe, Kahire 1976.

_____, *et-Tahaddüs bi Nimetillah*, thk. Elisabeth Sartain, Cambridge University, Cambridge 1975.

_____, *Te'vîlu'l Ehâdîsi'l-Mûhimme li't-Teşbîh*, thk. el-Besyûnî Mustafa İbrahim el-Kûmî, Dâru Şuruk, Cidde 1979.

Şâmî, Şemseddin, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî eş-Şâfiî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd (es-Sîretü'ş-Şâmiyye)*, thk. Adil Ahmed b. Abdülmevcûd Ali Muhammed el-Muavviz, Daru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1993.

Şaʿrânî, Abdulvehhâb b. Ahmed, *et-Tabâkâtu's-Sugrâ*, thk. Abdulkadir Ahmed Atâ, Mektebetü'l-Kâhire, Mısır 1990.

Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Hasan Âl-u Selmân, Dâru İbn Affan, Huber 1997.

Şâzelî, Abdulkâdir, *Behcetu'l-'âbidîn bi tercumeti hâfızı'l-'asr Celâleddîn es-Süyûtî*, nşr. Abdu'l-İlâh Nebhân, Dımaşk 1998.

_____, *Behcetu'l-Abidîn bi Tercemeti'l-Hâfız Celaleddin es-Süyûtî*, thk. Abdu'l-İlâh Nebhân- Hasan Fellahoğlu, Mecmeu'l-Luğa el-Arabiyye, Dımaşk 1998.

Şürbecî, Muhammed Yûsuf, *el-İmâmu's-Suyûtî ve Cuhûduh fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Mektebî, Dımaşk 2001.

Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *Mefâtihü'l-Esrâr ve Mesâbihü'l-Ebrâr*, thk. Muhammed Ali Âzerşeb, Tahran 2008.

Tabbâ, İyâd Hâlid, *el-İmâm el-hâfız Celâluddîn Süyûtî: Ma'lemetu'l-ulûmi'l-İslâmiyye,* Dâru'l-kalem, Dımaşk 1996.

Taberî, Muhammed b. Cerir, *Câmiü'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân,* thk. Abdullah b. Abdülmuhsin-i Türkî, I-XXVI, Riyad 2003.

Takkuş, Muhammed Suheyl, *Tarihu'l-Memâlik fi Mısr ve Bilâdi'ş-Şam*, Dâru'n-Nefâis, Kahire 1997.

Taşköprizâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâdefî Mevdû'âti'l-'Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut 1985.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid, *Mevsûatu Keşşâfü ıstılâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm,* thk. Refîk el-Acem-Ali Dahrûc-Abdullah el-Hâlidî-Corc Zînâtî, I-II, Mektebetu Lübnan Nâşirûn, Beyrût 1996.

Tekin, Vedat, *Zerkeşî'nin "el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân"ında Anlama ve Yorum,* Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007.

Temel, Ali Rıza, "Dâvudî, Muhammed b. Alî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1994, C. 9, s. 51-52.

Tekindağ, Şehabeddin, *Memlük Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış*, Tarih Dergisi, İstanbul 1971.

Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, nşr. Ahmed Muhammed Şâkir v. dğr. I-V, Şeriketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır 1978.

Tuğberk, Yavuz. "Sûreler Arasındaki Bağlamsal Yönler -Mekkî Sûreler Özelinde-". UMDE Dini Tetkikler Dergisi 5/2 (Aralık/December 2022), 240-261.

Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, M.Ü.İ.F.Y., İstanbul 1991.

Uğur, Müctebâ, "el-Câmiu's-sagîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 1993, C. 7, s. 113-114.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

_____, Mekke-i Mükerreme Emirleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2013.

Ünal, Mehmet, Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü, Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, İstanbul 2019.

Vâhidî, Ebu'l-Hasan, *Esbâb-ı Nüzûl*, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2005.

Yâfiî el-Yemenî, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullāh b. Es'ad b. Alî b. Süleymân, *el-İrşâd ve't-tatrîz fî fazli zikrillâh ve tilâveti kitâbihi'l-ʿazîz,* Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Yalnız, Fatma, Tefsirde Usûl Arayışları -Erken ve Klasik Dönemin Karakteristik Metinleri Bağlamında, Yayınlammamış Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2021.

_____, Tefsir Usûlünde Süreklilik ve Etkileşim: Bulkînî, Kafiyeci ve Suyûti Örneği, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2014.

Yavuz, Yusuf Şevki, "Peygamber" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2007, C. 34, s. 257-262.

Yavuz, Yusuf Şevki – Ünal, Zeki, "Cebrâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* TDV Yayınları, İstanbul 1993, C. 7, s. 202-204.

Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İfav Yay., İstanbul 1996.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Komisyon, Dâru'l-Hidâye, yy., ty.

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessîrûn*, Dâru'l-Hadis, Mısır 2005.

Zekeriyyâ el-Ensârî, Ebû Yahyâ Zeynüddîn b. Muhammed b. Ahmed es-Süneykî el-Hazrecî, *el-Maksıd li-telhîsi mâ fi'l-Mürşid,* Kahire 1973.

Zerkeşî, Ebû Abdillah Muhammed b. Bahâdır b. Abdillah, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân,* thk. Mustafa Abdulkadir Ata, I-IV, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris, *el-A'lâm,* I-VIII, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-İrfân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arâbî, Beyrut 1995.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Cevat		SEVİMLİ
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı Diller	ARAPÇA (İYİ)		İNGİLİZCE (İYİ)
Eğitim Durumu	**Başlama - Bitirme Yılı**		**Kurum Adı**
Lise	1990	1996	Karabük İmam Hatip Lisesi
Lisans	1997	2002	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2002	2006	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri
Doktora	2008	2024	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri
Çalıştığı Kurum (lar)	**Başlama - Ayrılma Yılı**		**Çalışılan Kurumun Adı**
1.	2007-2010		DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
2.	2010-2024		MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
Yayınlar:	1. SEVİMLİ, Cevat. "Kur'ân'ın Mahiyeti Ve Tarihiyle İlgili Konular Bakımından Süyûtî'nin El-İtkân Fî Ulûmi'lKur'ân'ı İle Muhammed B. Akîle'nin Ez-Ziyâde ve'l-İhsân Fî Ulumi'l-Kur'ân Adlı Eserinin Mukayesesi". *Nisar* 2 (Mayıs 2023), 143-172.		
İletişim (e-			
Tarih: **İmza:** **Adı-Soyadı:**			15.10.2024